

VERSENY ÉS SZABÁLYOZÁS

• 2014 •

VERSENY ÉS SZABÁLYOZÁS

• *Az évkönyv szerkesztőbizottsága* •

Valentiny Pál (elnök), MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet

Kiss Ferenc László (főszerkesztő)

Nagy Csongor István, MTA TK Jogtudományi Intézet,

Szegedi Tudományegyetem

VERSENY ÉS SZABÁLYOZÁS

• 2014 •

Szerkesztette

VALENTINY PÁL • KISS FERENC LÁSZLÓ •
NAGY CSONGOR ISTVÁN

A kötet a *Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központ*
támogatásával készült.

Szerkesztette
Valentiny Pál • Kiss Ferenc László • Nagy Csongor István

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
I. Áttekintés • MŰLT, JELEN, JÖVŐ AZ ÁGAZATI ÉS VERSENYSZABÁLYOZÁSBAN	
<i>Csorba Gergely</i> • Párhuzamos események értékelése a fúziókontrollban	13
<i>Belényesi Pál</i> • Hogy juthatok a pénzemhez? Az ügyvédi sikerdíjas jogérvényesítési rendszer közgazdasági háttere	28
<i>Nagy Csongor István</i> • Tisztességes eljárás és bírósági felülvizsgálat a versenyfelügyeleti eljárásban	55
II. Betekintés • KÖZGAZDASÁGTAN A VERSENY ÉS ÁGAZATI SZABÁLYOZÁSBAN	
<i>Valentiny Pál</i> • Létezik-e jogalkalmazási közgazdaságtan?	75
<i>Muraközy Balázs</i> • Kvantitatív módszerek alkalmazása versenyhatóságok kiemelt ügyeiben, 2009–2013	103
<i>Antal-Pomázi Krisztina</i> • Közgazdasági szakértők a bírósági eljárásokban	125
<i>Paizs László</i> • Piaci erő az áramtermelő piacon. Eredmények az egyensúlyi modellezés területéről	150
<i>Muraközy Balázs – Valentiny Pál</i> • A versenyhatósági döntések jóléti hatásának méréséről	172
III. Körbetekintés • A HÁLÓZATOS SZOLGÁLTATÁSOK PIACA ÉS SZABÁLYOZÁSA	
<i>Pápai Zoltán – Papp Bertalan</i> • Versenyproblémák a postai piacokon és a magyar postai piacnyitás tanulságai	197
<i>Selei Adrienn–Takácsné Tóth Borbála</i> • Az ukrán krízis rövid távú hatásai Kelet-Közép-Európa és Magyarország gázellátás- biztonságára	235
IV. Kitekintés • SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ	
Válogatott bibliográfia, 2014 • Összeállította: <i>Bálint Éva</i>	271
A SZERZŐKRŐL	287

ELŐSZÓ

A *Verseny és szabályozás* nyolcadik évkönyve – a hagyományokhoz híven – négyes tagolást követ. Az *első részben* a versenyszabályozás néhány vitatott kérdésével foglalkoznak a szerzők. *Csorba Gergely* a fúziókontrollban a párhuzamos események versenyjogi értékelése során felmerülő kérdéseket járja körül. A közgazdasági irodalom áttekintése után bemutatja az Európai Bizottság összefonódásokra vonatkozó általános értékelési módszertanából következő elveket, az elbírálásnál alkalmazott prioritási elv mellett és ellen felhozott jogi érveket. Végül három fúziós esetcsoportot alapján értékeli az eddigi csekély versenyjogi gyakorlatot.

A kötet második tanulmányában *Belényesi Pál* az ügyvédi sikerdíjas jogérvényesítési rendszer közgazdasági hátterét elemzi. Megvizsgálja, hogy a nemzetközi példák és a magyarországi jogszabályok milyen keretet adnak a versenyjogi jogsértésekhez kapcsolódó magánjogi igények hatékony érvényesítéséhez. A tanulmány további részében kifejti, hogy a versenyjogi jogsértések folytán „érdekelt” személyek esetében milyen pénzügyi tényezők és esetleges közgazdasági megfontolások befolyásolják az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést.

A versenyfelügyeleti eljárások bírósági felülvizsgálata a témája *Nagy Csongor István* írásának. Bemutatja a bírósági felülvizsgálat általános közigazgatási jogi modellejt, valamint elemzi az Emberi Jogok Európai Bírósága, az Európai Bíróság és a Kúria közelmúltban hozott ítéleteit, illetve ezek következményeit, külön kitérve a magyar versenyfelügyeleti eljárás szerkezeti kérdéseire.

A kötet tematikusan összefüggő *második része* a közgazdaságtan, a közgazdasági szakértelem helyét keresi az ágazati és versenyszabályozásban. *Valentiny Pál* tanulmánya a jogalkalmazási közgazdaságtan (*forensic economics*) fogalmi tisztázásának szándékával bemutatja a piac- és vállalatelmélet fejlődését és jogalkalmazáshoz való viszonyának változásait. A verseny- és ágazati szabályozásban használt vizsgálatokat, eljárásokat követve felvázolja a jogalkalmazásban használt közgazdasági elemzési eszközök helyét a tudományos palettán.

Muraközy Balázs a legfrissebb tanulmányok felhasználásával ad körképet arról, hogy négy élenjáró szabályozó szervezet milyen kvantitatív módszereket használ elemzéseiben. Megállapítja, hogy a leginkább összetett empirikus módszerek, például a fúziószimuláció a gyakorlatban szinte csak „tankönyvi” esetekben alkalmazható hatékonyan, egyébként kevésbé kifinomult empirikus specifikációkat használnak fel. Az elemzett esetek alapján egyre nagyobb szerepet játszik – és egyben jelentős

kihívást is jelent – a fúziók pozitív hatásainak mérése, a nem horizontális fúziók elemzése és bizonyos piacokra testreszabott modellek építése.

A tematikus rész *Antal-Pomázi Krisztina* által írott harmadik tanulmánya a bírósági eljárások során alkalmazott közgazdasági szakértőket érintő megbízó–ügynök kapcsolatokat tárgyalja. A felek által felkért szakértők általában nem tekinthetők pártatlannak, és gyakran előfordul, hogy egy ügyben egymásnak annyira ellentmondó vélemények születnek, hogy a bíróság nem tud dönten, és a bíró végül „semleges” szakértőt rendel ki. Vizsgálódása egyik eredménye, hogy kellően jól informált felek esetén a bíró nem számíthat arra, hogy a felek meg tudnak egyezni a „semleges” szakértő személyében. Másik eredménye, hogy létezik olyan, jó tulajdonságokkal rendelkező mechanizmus, amellyel a rosszul informált bíró képes semleges szakértőt választani olyan helyzetben, amikor a felek jól informáltak a szakértők lehetséges véleményeiről.

Paizs László a kvantitatív elemzések szerepét egy szabályozott ágazatban vizsgálta. Az árampiacok deregulációja óta eltelt időszak gazdag irodalmából tanulmánya a nem kooperatív játékelméleti megközelítésű modellek áttekintését tekinti feladatának. Vázlatosan ismerteti az árampiacok leírására alkotott oligopólium- és aukciós modellek eredményeit és a modellek gyakorlati alkalmazásával szerzett tapasztalatokat.

A versenyszabályozás szerepének növekedésével és a rendelkezésre álló adatok körének bővülésével párhuzamosan felmerült az igény a versenyhatóságok működésének, döntéseinek az értékelésére. Így a tematikus rész záró tanulmánya a versenyhatósági döntések jóléti hatásainak méréséről szól. *Muraközy Balázs* és *Valentiny Pál* az értékelési lehetőségek áttekintése után az egyik értékelési típus, a hatóságok által készített, a fogyasztókat érintő jóléti haszon számbavételével foglalkozó önértékelések nemzetközi tapasztalatait, problémáit és az alkalmazott megoldásokat elemzi.

Az évkönyv *harmadik része* a hálózatos szolgáltatások piacával és szabályozásával foglalkozik. Ennek a résznek első tanulmánya a postai piac versenyproblémáit és a magyar postai piacnyitás tanulságait elemzi. *Pápai Zoltán* és *Papp Bertalan* a különféle belépési korlátok áttekintése után az inkumbens postai szolgáltatók magatartása által támasztott stratégiai, az állami szabályozás körébe tartozó jogi, adminisztratív, valamint az inkumbens postai szolgáltatót pozitívan diszkrimináló szabályozás szerepét tárgyalják. Végül megvizsgálják és értékelik az állami szabályozás kereteit meghatározó, a piacnyitást megvalósító 2012. évi magyar postatörvényt és annak piaci belépésre gyakorolt hatását.

Az évkönyv tizedik, egyben utolsó tanulmánya *Selei Adrienn* és *Takácsné Tóth Borbála* munkája. A tanulmány az európai gázpiac ellátásbiztonságának kínálati oldali alkalmazkodását modellezi. Rövid és hosszabb távú válságforgatókönyvek esetén vizsgálja az egyes szabályozói eszközök hatását az orosz gázszállítás bizonytalanságainak leginkább kitett kelet-közép-európai országok nagykereskedelmi gázáraitra és a fogyasztók jólétére. Megállapítják, hogy míg a csak egy-egy vezeték

érintő intézkedéseknek jellemzően kedvező hatása inkább lokális, addig a vezetékek kétirányúvá alakítása, a nyugati piacokkal való jobb összeköttetés révén jelentősen fokozza az ellátás biztonságát. Magyarországnak – mivel a számszerűsített haszon jelentős részét a magyar fogyasztók realizálják – érdekében áll az európai uniós piaci szabályozás támogatása. Az elemzés arra is rámutat, hogy a magyar stratégiai tárolói készlet felszabadítása egy ellátásbiztonsági válság esetén nemcsak Magyarországon, hanem a régió más országaiban is jelentősen enyhítheti annak negatív hatását.

Az évkönyv *negyedik része* válogatást tartalmaz a versenypiacokkal és a szabályozással foglalkozó szakirodalom 2014-ban publikált terméséből. A *Bálint Éva* gyűjtésében készült bibliográfiában az ágazati és versenyszabályozás általános témakörein kívül kiemelten szerepelnek a kötet tanulmányai által vizsgált kérdésekhez kapcsolódó művek. A hazai szakirodalom esetében szélesebb körben igyekszik bemutatni az újonnan megjelent írásokat, a külföldi irodalom bősége miatt erősen válogatva, az angol nyelvű kiadványokat szemlézi.

A kötet készítői köszönettel tartoznak a Gazdasági Versenyhivatalnak, támogatásuk nélkül a kiadvány nem jöhetett volna létre.

A szerkesztők

I. Áttekintés

MÚLT, JELEN, JÖVŐ AZ ÁGAZATI ÉS VERSENYSZABÁLYOZÁSBAN

• Csorba Gergely •

PÁRHUZAMOS ESEMÉNYEK ÉRTÉKELÉSE A FÚZIÓKONTROLLBAN*

A cikk a párhuzamos események versenyjogi értékelése során felmerülő kérdéseket kívánja részletesebben körbejárni. Először röviden áttekinti a közgazdasági irodalom állításait az egymást követő fúziókról és az azokkal szembeni optimális fúziókontrollról. Ezután bemutatja az Európai Bizottság összefonódásokra vonatkozó általános értékelési módszertanából következő elveket, illetve az elbírálásnál alkalmazott prioritási elv mellett és ellen felhozott jogi érveket. Végül három, fúziós esetcsoportot mutat be részletesebben, amelyeken keresztül áttekinti és megvitatja az ezeknek a problémáknak a kapcsán fellelhető csekély versenyjogi gyakorlatot.

BEVEZETÉS

A fúziókontroll alapvető megközelítése szerint egy összefonódást a versenyhatóság akkor tilthat meg (esetleg avatkozhat be más módon), ha bebizonyítja, hogy az összefonódás révén bekövetkező jövőbeli helyzet kellően nagy valószínűséggel csökkentené a versenyt (és ezzel impliciten feltéve a jólétet) az összefonódás nélkül várható helyzethez képest. Egy ilyen típusú versenyjogi és -közgazdaságtani elemzés ideáltípusú esetében az összefonódás idején a piaci folyamatok (például a kereslet) csak marginális mértékben és exogén módon változnak, de még egy ilyen viszonylag statikus környezetben sem könnyű az elemzésnek minden piaci olyan tényező hatását értékelni, amelyek az összefonódás potenciálisan versenykorlátozó hatásait erősíthetik, vagy éppen ellensúlyozhatják.

Egyes iparágakban azonban gyakran reálisan felmerül két olyan lehetőség, amelyek jelentősen megnehezítik a fúziók versenyszempontú értékelését, és ahol a versenyhatóságnak további komoly koncepcionális kérdésekben is határozottan állást kell foglalnia. Először is, ha az összefonódás által érintett piacon egy másik jelentős strukturális változás is várható a közeljövőben, akkor a fúziókontroll során meg kell tudni válaszolni azt a kérdést, hogy milyen változásokat minősít kellően nagy

* Szeretnék köszönetet mondani *McLean Aliznak* és *Szántó Tibornak*, akikkel való közös gondolkodás indította el ennek a cikknek az írását, illetve *Nagy Péternek* és a szerkesztő *Kiss Ferenc Lászlónak* a szöveghez fűzött megjegyzéseiért. A tanulmány elkészültét az OTKA 101604. számú projektje támogatta.

valószínűségűnek ahhoz, hogy azt beemelje a jövőbeni hipotetikus piaci helyzetek összehasonlításába. Másodszor pedig különösen bonyolult szituáció állhat elő, ha rövid időn belül két különböző összefonódás történik ugyanabban az időben ugyanazon a piacon (ezeket hívják párhuzamos fúzióknak), és ezek egy időben kerülnek a versenyhatóság asztalára.¹ Hogyan döntsön ekkor a hatóság, együttesen kell értékelni a két fúzió hatásait, vagy külön-külön? Továbbá ha belátható, hogy a két fúzió együttes megvalósulása nagy valószínűséggel csökkenti a jólétet a két fúzió együttes megvalósulása nélküli állapothoz képest, de egy fúzió még feltehetően nem, hogyan és melyik fúzió esetében avatkozhat be a hatóság?

Ezek a kérdések különösen élesen megmutatkoztak egy, a cikkben később részletesen bemutatandó esetpár, a Western Digital/Hitachi és a Samsung/Seagate fúziók (COMP/M.6203., illetve COMP/M.6214. számú ügy) kapcsán, amelyek jól rávilágítanak a fenti kérdések jelentőségére. A számítógépes merevlemezek világméretű piacán 2011 elején öt (egy-egy szegmensekben csak négy) jelentős vállalat versenyzett egymással. A Western Digital 2011. március 7-én jelentette be nyilvánosan a Hitachi felvásárlását, és megkezdte az összefonódás bejelentésének előkészítését (prenotifikáció) az Európai Bizottságnál, majd a hivatalos bejelentést (notifikációt) április 20-án tette meg. Ugyanakkor egy nappal előtte, április 19-én a Seagate hivatalosan benyújtotta a Samsung merevlemezgyártó üzletágának felvásárlásra vonatkozó összefonódás iránti kérelmét a Bizottsághoz, és a tranzakció tényét csak ezen a napon hozta nyilvánosságra. A Bizottság a – később még részletesebben áttekintett – *prioritási elv* alapján először a Samsung/Seagate fúziót bírálta el azon piaci helyzet mellett, amelyben a Western Digital/Hitachi fúzió még nem jött létre, és 2011. október 19-én második fázisú eljárásban kötelezettségek nélkül elfogadta a Samsung/Seagate összefonódást.

Mindeközben zajlott a Western Digital/Hitachi fúzió értékelése is, amelyet a Bizottság végül 2011. november 23-án csak jelentős strukturális kötelezettségvállalások után engedélyezett. A döntés szövegéből egyértelmű, hogy ennek az összefonódásnak a *végző* értékelése már azon jövőbeli forgatókönyv mellett történt, amelyben a Samsung/Seagate fúziót már megvalósultnak tekintették, és a jelentős versenytársak számának négyről háromra (problémás piacokon háromról kettőre) csökkenését értékelték.

A történet egyszerűsítve akár úgy is értékelhető lenne (miként ezt többek között a Western Digital is igen élesen hangoztatta), hogy a piacon másodikként reagáló és felvásárló Samsung a jogi eljárásban beelőzve, beavatkozás nélkül sikerre vitte a saját felvásárlását, míg a Western Digital a Hitachi számottevő üzletrészeinek eladására

¹ Itt most lényegében csak olyan azonos piacon történő horizontális fúziókat tekintünk, amelyeket egy versenyhatóság vizsgál. Ennél természetesen bonyolultabb helyzetek is kialakulhatnak kapcsolódó piacok esetén, vagy ha két, valamilyen piaci kölcsönhatásban levő fúziót két különböző hatóság bírál el.

kényszerülve jelentőset bukott, és ez a veszteség részben vagy egészében egy kis, nem egyértelműen optimális eljárási szabály miatt következhetett be.

Jelen cikk a fenti értékelési probléma kapcsán felmerülő kérdéseket kívánja részletesebben körbejárni. Először röviden áttekinti a közgazdasági irodalom (kevés) állítását a párhuzamos fúziókról, illetve hogy ezekről a fúziókról egyszerre (szimultán) vagy egymást követően (szekvenciálisan) optimális-e dönteni. Ezután bemutatja az Európai Bizottság összefonódásokra vonatkozó általános értékelési módszertanból következő elveket, illetve a szekvenciális elbírálást eredményező prioritási elv mellett és ellen felhozott jogi érveket. Végül három esetcsoportot ismertet részletesebben, a fent említett Western Digital/Hitachi és Samsung/Seagate fúziót, a szintén Bizottság által vizsgált Lufthansa/Austrian Airlines fúziót (COMP/M.5440. számú ügy), illetve a Gazdasági Versenyhivatal által vizsgált Holcim/VSH fúziót (Vj-153/2009). A második fúzió kapcsán azt tekinti át, hogy miként változnak az értékelés szempontjai, ha a fúzió megvalósulása vagy meghiúsulása hatással lehet egy másik, ugyanazon piacra jelentős hatást gyakorló fúzióra, illetve megállapodásra is. A harmadik összefonódás pedig arra ad példát, hogyan építhető be konzisztensen az elemzésbe az, ha az egyik fúzió értékelésének ideje alatt zajlik egy, a vizsgálandó piacot szintén érintő másik összefonódás vagy megállapodás értékelése egy másik versenyhatóság által.

Érdemes leszögezni, hogy a vizsgált problémakörre nagyon kevés precedens létezik, és nincs erre vonatkozó általános iránymutatás, így pusztán ezen kevés rendelkezésre álló forrás feldolgozásával kívánok egy olyan konzisztens keretet nyújtani, amely akár további vitákat is generálhat ezen a területen.

KÖZGAZDASÁGI HÁTTÉR

A különböző típusú összefonódások hatásaira vonatkozó széles elméleti irodalom szinte kivétel nélkül egyetlen fúzió által okozott változást értékel különböző piaci modellekben, a fúzió felmerülését lényegében exogén módon kezelve.² Az összefonódások versenyhatósági értékeléseinek közgazdasági és empirikus szempontjait összegző kézikönyvek gyakorlatilag hasonló módon járnak el: általában szeparáltan kezelik az egyes felmerülő problémákat.³

A fúziós aktivitásra vonatkozó empirikus irodalom ugyanakkor már régen felismerte azt a tényt, hogy a fúziók jelentős része a gazdaság egészét tekintve, illetve egyes iparágakon belül is hullámokban történik.⁴ A fúziók közel egy időben történő megvalósulását kiválthatja a minden szereplőre ható piaci tényezők kedvezőtlenebb

² Ennek az irodalomnak az áttekintésére lásd *Motta* [2008] 5–6. fejezet.

³ Lásd különösen *Bishop–Walker* [2011] 7–8. fejezet, *Gore és szerzőtársai* [2013] egyes esetleírásaikban ugyanakkor már felvetik a párhuzamos események kezelésének problémáját.

⁴ Ennek az irodalomnak és a fúziókra vonatkozó piaci tényeknek a 2000-ig történő igen jó összefoglalása található *Andrade és szerzőtársai* [2001]-ben.

válása (ezt szokták általában konszolidáció néven illetni), illetve a fúziók egymás utáni megvalósulását magyarázhatják stratégiai motívumok is (úgynevezett ellen-fúziók). Amennyiben viszont a fúziók endogének, akkor ezt a tényt az optimális fúziókontrollnak is kezelnie kell.

Brito–Catalao-Lopes [2007] egy általános keretben már felveti, hogy két egymást követő összefonódás profitabilitása és jóléti hatásai nagyrészt attól függenek, hogy a két fúzió egymás (stratégiai) helyettesítőjének vagy kiegészítőjének tekinthető-e (9. fejezet). Az összefonódások megvalósulásának endogenizálására és dinamikájára *Qiou–Zhou* [2007] állított egy általános modellt. A szerzőpáros fő eredménye egy Cournot-keretre építő iparágat feltételezve az, hogy a fúziók stratégiai kiegészítők, azaz egy fúzió létrejötte megnöveli a következő fúzió profitabilitásának valószínűségét. Ez a cikk még nem von le következtetéseket a fúziók jóléti következményeire és a gyakorlatban is alkalmazható optimális versenyhatósági beavatkozásra, de mindenesetre elméletileg megalapozza, hogy a párhuzamos fúziók lehetőségével és kölcsönhatásaival valóban számolni kell.

Nocke–Whinston [2010] úttörő a dinamikus fúziós környezetben zajló optimális fúziókontroll elemzésében. Ebben az alapmodell szintén Cournot-keretre épít, és a szerzők levezetik, hogy ebben a környezetben a fúziók jóléti szempontból is kiegészítők, azaz akár pozitív, akár negatív értelemben felerősítik egymás hatását. Eredményük egyrészt, hogy nem állja meg a helyét az a védekezés, amely szerint, ha nagyobb vállalat jön létre, akkor optimális lehet egy másik, a verseny szempontjából ellensúlyozó fúzió engedélyezése. Másrészt fontos eredmény, hogy a szerzők megmutatják az általuk rövidlátónak nevezett fúziókontroll optimalitását dinamikus környezetben is: egy adott fúzió elbírálásakor a hatóságnak nem kell törődnie azzal, hogy milyen hatást gyakorol a fúzió a jövőben *várható* fúziók megvalósulására és így azok együttes hatásaira. Optimális lehet tehát elköteleződni a szekvenciális elbírálás mellett, azaz hogy a hatóság úgy értékeli a fúzió hatásait és avatkozik be szükség esetén, mintha biztosan az lenne az egyetlen iparági esemény.

Ugyanakkor a *Nocke–Whinston* [2010] bizonyos értelemben csak egy ideális esetben megvalósuló jóléti tételt mond ki: bár nem tudja azonosítani, milyen feltételek szükségesek pontosan a rövidlátó fúziókontroll optimalitásához, de maguk is diszkutálják, hogy egyes feltételeik sérülése esetén eredményeik általánossága érvényét veszti. Árverseny feltevése önmagában még nem rengeti meg a jóléti következtetéseiket, de differenciált termékek esetében azok már nem minden esetben állnak fenn. Ezenfelül érdemes kiemelni, hogy a cikk csak várható értékben kezeli a jövőbeli eseményeket, míg a valóságban sokszor már ismert a második fúzió tényle és az abban szereplő vállalatok kiléte (miként a bevezetőben szereplő példában is), így a szerzők következtetéseit különösen óvatosan érdemes alkalmazni erre a problémakörre.

A VERSENYJOGI MEGKÖZELÍTÉS ÉS ANNAK DISZKUZZIÓJA

Ebben a fejezetben három lényeges kérdést tekintünk át az európai versenyjogi gyakorlat alapján:

1. Milyen szituációhoz képest kell értékelni a fúzió által okozott változást?
2. Milyen értékelési megközelítést kell alkalmazni két, egy időben vizsgált, azonos piacon történő (párhuzamos) fúzió elbírálásakor, együttesen (szimultán) vagy külön-külön valamilyen sorrendben (szekvenciálisan)?
3. Szekvenciális értékelés esetén milyen kritérium dönti el, hogy melyik az elsőként értékelendő összefonódás?

Az ellenhipotézis: fúzió előtti vagy utáni fúzió nélküli állapot?

A Bizottság Horizontális fúziós iránymutatása egyértelműen kimondja, milyen *ellenhipotézissel* (*counterfactual*) szemben kell mérlegelni az összefonódás hatását, vagyis a *fúzió által okozott változást*.⁵

- ♦ „Valamely összefonódás versenyre gyakorolt hatásainak értékelése során a Bizottság összehasonlítja a bejelentett összefonódás eredményeként létrejövő versenyfeltételeket azokkal a feltételekkel, amelyek az összefonódás nélkül álltak volna fenn. A legtöbb esetben az összefonódás időpontjában fennálló versenyfeltételek képezik az összehasonlítás alapját az összefonódás hatásainak értékeléséhez. Bizonyos körülmények között azonban a Bizottság figyelembe veheti a piac ésszerűen előre jelezhető jövőbeni változásait is.” (EB [2004] 9. pont.)

Kiindulópontként tehát általában a fúzió előtti állapotot kell tekinteni az értékelés szempontjából releváns ellenhipotézisnek.⁶ Amennyiben viszont a versenyhatóság kellő bizonyossággal meg tudja állapítani, hogy a piacon milyen változások várhatók, akkor módosíthatja ezt az ellenhipotézist. A fúzió okozta változás a fúzió bekövetkezése esetén előre jelzett hipotetikus (*factual*) állapot és az ellenhipotézis esetén előre jelzett állapot különbsége, ezt az azonosított hatást kell a versenyhatóságnak értékelnie, hogy jelentős mértékben csökkenti-e a versenyt (*significant lessening of competition, SLC*).

⁵ Az okság (*causation*) fogalmát és értékelési megközelítését a jog sokkal általánosabb keretek között is vizsgálja, a fúziókontrollban való versenyjogi értelmezésre lásd *Bavasso–Lindsay* [2007].

⁶ Ennek az elvnek az esetjogban leggyakrabban idézett megjelenése az *Airtours*-ügy felülvizsgálatában hozott Európai Elsőfokú Bíróság ítéletének 82. pontjában található [*Airtours Plc versus Bizottság* ügy, T-342/99 (2002) ECR II-2585].

Az ellenhipotézissel szembeni változásra vonatkozó értékelés következetes alkalmazására a következő két példát érdemes látni. Egy összefonódás akkor is lehet jólétsökkentő hatású, ha utána 10 százalékos árcsökkenést várunk, ha az összefonódás nélkül ennél jelentősebb (például 20 százalékos) árcsökkenés következne be, ekkor ugyanis a fúzió által okozott áremelkedés az ellenhipotézishez képest 12,5 százalékos $[(100 - 10)/(100 - 20) = 1,125]$. Viszont ha a fúzió után 10 százalékos áremelkedést várunk a felvásárlandó vállalat eltűnése miatt, akkor ez nem lenne értékelhető a fúzió által okozott változásnak, ha a felvásárlandó vállalat a fúzió nélkül bizonyíthatóan (a felek bizonyítási terhe mellett) is kilépne a piacról – ez az úgynevezett eltűnő vállalat alapú védekezés (*failing firm defence*).

Párhuzamos fúziók értékelése: együtt egy időben vagy külön egymás után?

Vizsgáljuk meg most a második kérdést! Az egyszerűbb hivatkozás érdekében tegyük fel, hogy *A* és *B* párhuzamos fúziót egy időben (de nem feltétlen együttesen elbírálva) értékeli a versenyhatóság ugyanazon a piacon, de egyértelműen megállapítható és a felek által sem vitatott, hogy ha szekvenciálisan értékeli, akkor az *A* fúzió élvez időbeli prioritást. A Bizottság a 2007-es KarstadtQuelle/MyTravel (az *A*) és TUI/First Choice (a *B*) összefonódások esetében egyértelműen a szekvenciális megközelítés mellett foglalt állást.⁷ A Bizottság az előző pontban bemutatott kezdő feltevésekből indul ki, miszerint az ellenhipotézis alapesetben a fúzió előtti állapot. A Bizottság megerősíti, hogy a fúziókontrollnak jövőre vonatkozó előrejelzést kell tennie (a hipotézis és az ellenhipotézis vonatkozásában is), azaz figyelembe kell vennie a piacon várható változásokat. Ugyanakkor mivel a *B* fúzióra vonatkozó döntés szintén a Bizottság hatáskörébe tartozik, ezért ha a két fúziónak az együttes hatása lenne versenyre káros hatással, akkor a Bizottság később úgy is megtilthatja a *B* fúziót, ha az *A*-t külön értékeli, és engedélyezi azt, feltéve, hogy az *A* fúzió önmagában nem csökkenti jelentősen a versenyt.

A szekvenciális megközelítés mellett szól továbbá, hogy az *A* és a *B* fúzió együttes értékelése esetén nem lenne egyértelmű, hogy mi lenne az ellenhipotézis.⁸ Elvileg persze lehetségesnek tűnik négy különböző kimenet (csak az *A* valósul meg, csak a *B*, az *A* és a *B* is, egyik sem) mellett kiértékelni a jóléti hatásokat, de gyakorlati szakemberek pontosan tudják, hogy egyetlen változás (egy hipotézis és egy ellenhipotézis különbsége) irányának és mértékének megállapítása is már komoly elemzési nehézségeket okoz, három különböző hipotetikus változás robusztus számszerűsítése és összemérése pedig már különösen nehéz lenne.

⁷ Lásd COMP/M.4601 és COMP/M.4600 eset, lásd különösen az első eset 48–50. pontjai.

⁸ A következő két bekezdésben szereplő érveket a Bizottság a Western Digital/Hitachi fúzióban hozta fel, lásd a döntés 36. pontja (COMP/M.6203).

A szekvenciális megközelítés további előnye, hogy így mindkét fúziót csak a saját jellemzői alapján (*on its own merits*) bírálják el, és így lehetőség nyílik arra, hogy csak abban az esetben és olyan mértékben kerüljön sor a feleket érintő beavatkozásra, amennyiben szükséges, és ami arányos a fúzió által okozott káros hatással.⁹ További gyakorlati szempont, hogy a szimultán elbírálás számos (egyes esetekben akár megoldhatatlan) eljárásjogi nehézséget okozna az iratok betekinthesége és üzleti titkok, illetve az egyes ellensúlyozó tényezőkhöz kapcsolódó bizonyítási terhek kapcsán, amelyek a szekvenciálisan elbírált fúziók esetében bejárt módon kezelhetők.

A szekvenciális megközelítéssel szemben lehet ugyanakkor ellenérveket is felhozni. A Western Digital/Hitachi fúzióban a Western Digital (a prioritási elv kárvallottja) arra hivatkozott, hogy a Bizottság által alkalmazott prioritási elv általánosságban nem vezethető le a Bizottság fúziós rendeletéből (802/2004/EK). Ezenfelül mivel a második fúzió körülményei elég egyértelműen egy stratégiai ellenfúzió képét festik, ezért különösen indokolt lehet a két tranzakció együttes elbírálása, és a Bizottságnak meg is van arra az elvi lehetősége, hogy minden esetet egyedien, az eset specifikus jellemzőinek fényében bíráljon el.¹⁰

Bavasso–Lindsay [2007] elméletibb szempontból áll ki a szimultán értékelés mellett.¹¹ A tanulmány egyszerű állítása szerint a *B* fúzió megvalósulását az *A* fúzió ellenhipotézisének (vagyis amikor *A* nem jön létre) megszerkesztésekor figyelembe kell venni, azaz végeredményben a *B* fúzió az *A* fúzió értékelésébe is beemelendő. Sajnos, az állításuk mögötti gondolatmenetet egyáltalán nem részletezik a szerzők, de tekintsük a következő példát, ami egy intuitív magyarázatnak tűnhetne első látásra! Ha van rá esély, hogy az *A* fúzió *önmagában* valamilyen külső okból nem valósul meg, akkor a *B* fúzió feltehetően nagyobb eséllyel végbemehet, tehát ez akár ténylegesen módosíthatja az ellenhipotézist. De módosítja-e ez a hipotézis és az ellenhipotézis közötti különbséget, vagyis hogy milyen értékelési módszert választunk? Véleményem szerint valószínűleg nem. Ha *önmagában* az *A* fúzió megvalósulásának esélye versenyhatósági aggályok miatt áll fenn, akkor ez független attól, hogy lezajlik-e a *B* fúzió, vagy sem, vagyis az *A* akár *önmagában* is értékelhető, és ezek után a *B* is. Ha az *A* fúzió megvalósulásának esélye pedig exogén (például mert bizonyos eséllyel kihátrál a befektető), akkor ezzel a valószínűséggel a hipotézist és az ellenhipotézist is egyaránt módosítani kell, a különbséget tehát ez nem érinti.

Elméleti szempontból ugyanakkor az belátható, hogy ha a versenyhatóság együttesen dönthetne az *A* és a *B* fúzió bármilyen kombinációjáról, akkor létezhet olyan eset, amelyben csak az időben második fúziót (*B*) fogadná el. Tegyük fel például, hogy a piaci erő változása szempontjából mindegy, melyik fúzió valósul meg először,

⁹ Vagyis nem avatkoznak bele az *A* fúzióba olyan ok miatt, ami *önmagában* nem, hanem csak a *B* fúzió miatt vetődik fel.

¹⁰ Lásd a Western Digital/Hitachi döntés 23–28. pontjai (COMP/M.6203).

¹¹ *Bavasso–Lindsay* [2007] VII. A fejezete (2004 előtti) esetjogi példákat is hoz, amelyek a szerzők szerint ezt a megközelítést támasztják alá.

bármelyik elsőként megvalósuló fúzió 4 százalékos áremelkedést okozna, bármelyik második pedig további 5 százalékot (azaz az együttes hatás összesen +9 százalék lenne). Hatékonysági szempontból viszont legyen a két fúzió különböző, az *A* fúzió 2 százalékos, a második 4 százalékos árcsökkenést okozna – az egyszerűség kedvéért – bármely fúziós megoldás esetén. Ebben az esetben könnyen látható, hogy a *B* fúzió egyedüli elfogadása okozná a legkisebb nettó árnövekedést (0 százalékot), azaz ez lenne az optimális megoldás jóléti szempontból.

Az eddig érvek alapján összességében inkább az megállapítás rajzolódik ki, hogy bár nem minden elképzelhető helyzetben egyértelmű a szekvenciális/prioritásos elbírálási elv alkalmazásának optimalitása párhuzamos fúziók esetén, nyomósabb érvek hozhatók fel mellette, mint ellene. Ugyanakkor az előző érvelésben (egy pontot kivéve) eltekintettünk attól a fontos gyakorlati problémától, hogy a két fúzió egymással kölcsönhatásban lehet mind piaci hatásaikban, mind megvalósulásuk okaiban. Ha ezt a szempontot is beemelnénk a fúziók elemzésébe, akkor valószínűleg már súlyosabb érvek szólnak a szimultán elbírálási elv mellett is. Gyakorlatilag azonban ezeknek a kölcsönhatásoknak az elemzése közgazdasági elemzési szempontból is hatalmas kihívásokat okozna, és az eljárásokban ezeknek az elemzéseknek a jogi kezelhetősége sem látszik egyértelműnek.

Melyik sorban kell előbb odaérni: a piacon vagy a hivatalban?

Amennyiben elfogadjuk a párhuzamos fúziók szekvenciális értékelésének optimalitását, még mindig fennáll a kérdés, hogy mi alapján dönthető el, melyik összefonódást vizsgálja először a hatóság. Ismereteim szerint ez a kérdés eddig egyedül a Western Digital/Hitachi fúzió kapcsán merült fel, így az ebben az esetben megjelenő különböző érveket sorolom fel és röviden értékelem.

A Bizottság álláspontja, hogy az összefonódás hivatalos bejelentésének időpontja „a *leginkább alkalmas* kritérium a prioritási elv alkalmazására” (Western Digital/Hitachi döntés 37. pontja – kiemelés tőlem, Cs. G.), mivel objektíven megállapítható és transzparens. Ezt a két tulajdonságot más szóba jövő időpontok, mint például a fúzióra vonatkozó megállapodás felek által történő aláírása vagy a tranzakció nyilvános bejelentése nem elégítik ki, sok bizonytalanság merülhet fel pontos megállapításuk során (különösen más felek számára, akik szintén fúziókat fontolgathatnak), és ezért nem teremthetnek jogi biztonságot (38–39. pont). A prenotifikációs folyamat kezdete a Bizottság szerint szintén nem lehet alkalmas erre, mivel az egyrészt nem hivatalos, és ezért nem is pontosan definiált tartalmú információ, másrészt harmadik felek számára szintén nem transzparens (40–41. pont).

A felek álláspontja szerint ugyanakkor a Bizottság számára a Samsung/Seagate fúzió kezdetekor (legyen az akár annak prenotifikációja, akár az arra vonatkozó megállapodás nyilvánosságra hozatala, akár a hivatalos notifikáció) már nyilvánva-

lónak kellett lennie, hogy a Western Digital/Hitachi fúzió már nem egy hipotetikus tranzakció, hanem egy jogi garanciák mellett elköteleződött, közel teljes bizonyossággal megvalósuló összefonódás (25. pont). Mivel a Bizottságnak minden esetet egyedien kell elbírálnia, és a Bizottság által alkalmazott dátumok általánosságban szintén nem vezethetők le a 802/2004/EK fúziós rendeletről, ezért ebben az esetben a Bizottságnak éppen a Western Digital/Hitachi fúziót kellett volna előbb elbírálnia (27–28. pont). A felek állítása szerint – továbbá éppen ezen bizonytalan alkalmazás mellett – nem végezhető el konzisztensen sem a saját fúziójuk előzetes versenyjogi értékelése a versenypolitikai kockázatokra, sem a tranzakció értékének megállapítása.

Összességében a kérdésre nehezen adható egyértelmű megoldás vagy akár alkalmazandó megközelítés is. A Bizottság által alkalmazott eljárás mellett több érv szól, más dátum alkalmazása mellett azok könnyen kijátszhatók lennének, szélsőséges esetben akár minden elképzelhető fúzióra érdemes lenne valamilyen elköteleződés-mentes „lefoglalást” tenni. Bár a felek által felhozott aggályok sem oszthatók egyértelműen, de egyelőre a Bizottság által alkalmazott dátum látszik egy „második legjobb megoldásnak”.

PÁRHUZAMOS FÚZIÓK BÍRÁLATA EGY HATÓSÁGNÁL – SAMSUNG/SEAGATE ÉS WESTERN DIGITAL/HITACHI

A továbbiakban konkrét piacelemzési szempontokból alaposabban is áttekintjük a eddig példaként szolgáló két összefonódást. A fúzióban érintett vállalatok a számítógépes merevlemezek (*winchester*, *HDD*) piacain tevékenykednek, de a különböző érintett piacok közül csak az asztali számítógépekben (*desktop*) használt 3,5 inches winchesterek piacát mutatjuk be, mivel az érintett vállalatok piaci helyzete és a versenyértékelés következtetései a más problémás érintett piacokon is nagyon hasonlóak voltak (1. táblázat).

1. TÁBLÁZAT • Fuzionáló felek piaci helyzete a 3,5 inches asztali számítógépekben használt merevlemezek világméretű piacán, 2010

	Részeseledés a bevételben (százalék)	A piaci pozíció	
		sorrendje	
Western Digital	40–50	1.	2.
Hitachi (HGST)	10–20	3.	
Seagate	30–40	2.	1.
Samsung	10–20	4.	

Forrás: a Western Digital/Hitachi döntés 404. pont. (Az intervallumok üzleti titkok megőrzése miatt szerepelnek a nyilvános változatban).

A párhuzamos részletes fúziós vizsgálatok feltárták, hogy a vizsgált piacokon vásárló eredeti számítógép-gyártók (*original equipment manufacturers, OEM*) tendereken választják ki a beszállítóikat, de ellátásbiztonsági okokból mindig legalább két beszállítóval szerződnek (Western Digital/Hitachi döntés 442–445. pont). Ennek következtében az effektív verseny fenntartásához legalább három, érdemben versenyző ajánlatra van szükség.¹² Ebből az következik, hogy ha a jelentős piaci szereplők száma a két fúzió következtében kettőre csökkenne, akkor az minden valószínűség szerint a verseny érdemi csökkenéséhez (elsősorban jelentős áremelkedéshez) vezetne.¹³ Függetlenül tehát attól, hogy szimultán vagy szekvenciális módon dönt a versenyhatóság, a kétszereplős kimenetet fogyasztói jólét szempontjából mindenképpen el kell kerülni, azaz az egyik fúziót engedélyezni kell, a másikat pedig megtiltatni (vagy jelentősen módosítani).

A két felvásárló vállalat piacvezető szerepe és jelentős versenynyomása megkérdőjelezhetetlen volt. A két felvásárolt vállalat – amelyek hasonlóan egymáshoz – pedig jelentősen kisebb részesedéssel rendelkezett. Ebből akár azt a következtetést is levonhatjuk, hogy jóléti szempontból nem jelentene túl nagy különbséget, hogy a két kisebb vállalat közül melyikük „maradjon” a piacon. A Bizottság részletes vizsgálata ugyanakkor arra is fényt derített, hogy a Hitachi által kifejtett versenynyomás sokkal jelentősebb, a vevők egyértelműen magasabb minőséget tulajdonítanak a Hitachinak és (a Western Digital és a Samsung mellett) a három „első osztályú” (*tier-one*) egyikeként azonosították (COMP/M.6214. Samsung/Seagate döntés, 401–402. pont). A feltárt információk fényében tehát elég egyértelműnek látszik az a következtetés (amely persze nem jelenhetett meg a Bizottság döntésében), hogy ha a fúziók szimultán módon kerülnének elbírálásra, akkor jóléti szempontból egyedül a Samsung/Seagate fúzió engedélyezése optimális.

Mivel a Bizottság az előző fejezetben részletesen bemutatott prioritási elvet alkalmazta, ezért nem volt kérdés, hogy először a piacot háromszereplőssé változtató Samsung/Seagate fúziót vizsgálta az egymástól független Western Digital és Hitachi jelenléte mellett, és ezért engedélyezte azt. Másodjára pedig komoly versenyaggályokat fogalmazott meg a piacot kétszereplőssé változtató Western Digital/Hitachi fúzióval szemben, és azt csak azzal a komoly kötelezettségvállalással engedélyezte, hogy a teljes érintett Hitachi-üzletágot levásztják (a vevő végül a más merevlemezpiacokon aktív Toshiba lett), és így biztosítják az effektív piaci versenyt biztosító három érdemi versenytárs jelenlétét.

¹² Részletes vizsgálat történt arra, hogy a belépés, vevői erő és a hatékonyság ezeket a káros hatásokat nem tudnák ellensúlyozni (lásd Western Digital/Hitachi-döntés 619–675. és 987–1037. pont), de ezeket az érveket itt nem részletezzük.

¹³ A verseny jelentős csökkenésének és az áremelkedésnek a vizsgálata minden fúzióban több, esetspecifikus módszerrel történik. Adott esetben a számos kvalitatív információ értékelése mellett a Bizottság részletes tenderelemzést (*bidding study*) végzett.

Jelen esetben tehát azt mondhatjuk, hogy a prioritási elven alapuló szekvenciális elbírálás nagy valószínűséggel ugyanazt a jóléti szempontból feltehetően optimális eredményt hozta, mint a szimultán elbírálás tette volna. Ez a következtetés ugyanakkor korántsem általános, vizsgáljuk meg röviden, mi történhetett volna, ha a Western Digital/Hitachi fúziót sikerül a feleknek először bejelenteni!

Egyrészt, ha egyszerűsítve adottunk vennénk, hogy bármelyik a piacot háromszereplőssé tevő fúzió esetében nem lehetne elegendő bizonyítékot felhozni az érdemi versenycsökkentő hatásokra, akkor a prioritási elv alapján a Western Digital/Hitachi fúziót kellene engedélyezni, a Samsung/Seagate fúziót pedig megtiltani. Ugyanakkor a feltárt bizonyítékok azt mutatták, hogy az utóbbi fúzióban a kevésbé erős versenytársat vásárolják fel, vagyis szimultán elbírálás esetén éppen a fordított eredménynek kellene születnie. Azt is mondhatnánk akár első ránézésre, hogy mindössze egy nap választott el minket attól, hogy egy valós példát is tudjunk adni arra, amikor a prioritási elv alkalmazása nem hozott volna jóléti szempontból optimális eredményt.

Másrészt azonban korántsem egyértelmű, hogy egy elsőként bejelentett Western Digital/Hitachi fúziót fenntartások nélkül elfogadtak volna. Mivel a vizsgálatok a Hitachit azonosították az erős harmadik szereplőnek, könnyen elképzelhető, hogy még a Seagate jelenléte mellett is önmagában olyan jelentősnek találták volna a Hitachi kieső versenynyomását, hogy az valószínűleg érdemi versenycsökkenéshez vezetett volna. Ebben az esetben akár az is előfordulhatott volna, hogy az elsőként bejelentett Western Digital/Hitachi fúziót tiltják meg (vagy ezen a piacon ezzel egyenértékű döntéssel a Toshiba-nak történő teljes leválasztást fogadják el), majd a hasonló részesedésű Seagate felvásárlását pedig elfogadják. Ez a hipotetikus forgatókönyv arra is példát szolgáltat, hogy még a „rosszabb” fúzió első bejelentése és szekvenciális elbírálás elv alkalmazása mellett is előállhatna a szimultán elbírálás esetén optimális eredmény, bár ekkor a versenyhatóságnak sokkal komolyabb bizonyítási nehézségeket kellene leküzdenie.

FÚZIÓ, ALTERNATÍV FÚZIÓ ÉS MEGÁLLAPODÁS KÖLCSÖNHATÁSA – LUFTHANSA/AUSTRIAN AIRLINES

A Bizottság 2009-ben vizsgálta az Austrian Airlines felvásárlását a Lufthansa által, amelyet a végén csak jelentős kötelezettségvállalásokkal engedélyezett (COMP/M.5440. számú ügy). Bár ebben az évben több más légitársaság fúzió is végbement (többek között a jelentős COMP/M.5335. számú Lufthansa/SN Brussels Airlines fúzió), jelen esetben az értékelés nehézségét nem ez adta, hanem az, hogy miként kell értékelnit a vizsgálat során más jövőbeli, de fúzióspecifikus helyzeteket, ha azok kellően nagy valószínűséggel bekövetkezhetnek.

Az eset egyik specialitása, hogy a Lufthansa és az Austrian Airlines mindketten a Star Alliance szövetség tagjai. A szövetségi tagok együttműködése a különböző

városok közötti utakon eltérő lehet (ügynevezett indulási és érkezési (*Origin and Destination, O&D*) párok, amelyek a kialakult gyakorlat szerint különálló releváns piacokat alkotnak). Ennek legerősebb formája a minden Ausztria és Németország közötti útra kiterjedő értékesítési megállapodás: a Lufthansa és az Austrian Airlines közösen felosztja az ezen utak kapcsán képződő bevételeket és költségeket (lásd különösen a COMP/M.5335. döntés 51–69. pontját). Piaci viselkedés szempontjából ez a jelenlegi kimenet (ellenhipotézis) már nagyon hasonló a fúzió után bekövetkező teljesen integrált állapothoz, tehát felmerülhet, hogy a fúzióspecifikus változás (vagyis bármilyen versenyaggály) minimális.

A másik figyelembe veendő tény az Austrian Airlines nehéz pénzügyi helyzete és potenciális vevőinek köre (lásd különösen COMP/M.5335. döntés 85–104. pont). A vizsgálat megállapította, hogy ha a Lufthansa általi felvásárlás nem sikeres, akkor a „legvalószínűbb jövőbeli megvalósulás” (*most likely foreseeable future development*; COMP/M.5335. döntés 61. pont), hogy az Austrian Airlines az Air France–KLM vásárolja fel. Az Air France–KLM egyrészt nincs jelen a fúzió által érintett átfedő piacokon, másrészt mivel a SkyTeam szövetség tagja, ezért megszűnne az Austrian Airlines és a Lufthansa között fennálló értékesítési megállapodás is.

A Bizottság vizsgálata egyértelműen leszögezte, hogy két lehetséges ellenhipotézishez képest is elvégzi a fúzió által okozott változás értékelését: 1. a fúzió előtti kooperációnak megfelelő helyzethez képest, illetve 2. egy másik fúzió (megnevezetten az Air France–KLM) megvalósulásához képest (COMP/M.5335 döntés 108–121. pont). A vizsgálat hat csoportba sorolta az érintett átfedő utakat, és 28 különböző érintett piacot értékelt hasonló elvek szerint. Itt a 2. táblázat csak egyetlen, a Bécs és Stuttgart közötti piacot mutatja be, mivel ez egyszerűen szemlélteti a legvalószínűbb jövőbeli megvalósulás gondolatmenetét.

2. TÁBLÁZAT • Piaci részesedések a Bécs–Stuttgart közötti járaton, 2008–2009

	Részesedés az összes utasszámból (százalék)
Lufthansa	10–20
Austrian Airlines	10–20
Germanwings (4U)	60–70

A Germanwings a Lufthansa tulajdonában levő „fapados” légitársaság, amelyet 2005-ben szerzett meg (lásd COMP/M/3940. számú ügy). A Bizottság ugyanakkor nem fogadta el a felek azon érvelését a „fúzió előtti kooperáció” ellenhipotézis esetére, hogy a Lufthansa és a másik két cég közötti fúzió előtti megállapodások miatt a fúzió semmilyen változást nem okoz. Ennek oka az volt, hogy a Star Alliance megállapodás nem terjedt ki a Germanwings bevételeinek megosztására, és így a fúzió nélkül a Lufthansa és az Austrian Airlines ösztönzői mégsem esnek teljesen egybe a fúzió

előtt.¹⁴ Valóban több piaci tény is utalt az Austrian Airlines és Germanwings közötti versenynyomásra, amely a fúzió által eltűnne, és a piacon lényegében monopólium alakulna ki. Az „Air France–KLM-felvásárlás” ellenhipotézis megvalósulása esetén a Star Alliance-ből kilépő Austrian Airlines viszont a Lufthansa (és a Germanwings) teljes értékű versenytársává válna, azaz voltaképpen még nőne is a verseny a jelenleg vizsgált fúzió előtti állapothoz képest.

Mivel a Bizottság elemzése minden vizsgált piac esetén ugyanarra a következtetésre jutott mindkét potenciális ellenhipotézis esetén, ezért a végén nem kellett elköteleződnie egyik mellett sem (COMP/M.5335. döntés 105. pont). Amennyiben viszont a két ellenhipotézissel szembeni összevetés különböző eredményre vezetett volna, akkor választani kellett volna a kettő között, de erre vonatkozóan a döntés nem ad iránymutatást. Ugyanakkor mivel a Bizottság vizsgálata a „legvalószínűbb” alternatív megvalósulásnak az Air France–KLM-felvásárlást minősítette, ezért mi is azt valószínűsítjük, hogy ez utóbbi lett volna az összehasonlítási alap.

Érdeemes megjegyezni, hogy bár a Bizottság konkrétan meg is nevezi az Air France–KLM általi potenciális felvásárlást, nem előlegezi meg annak a fúzióknak a jóváhagyását. A jelen fúzió hatásainak értékelésekor ugyanis nem az a lényeges tény, hogy ki vásárolná meg az Austrian Airlinest, hanem hogy ebben az esetben az kilépne a Star Alliance-ből, és ezzel máris növekedne az ellenhipotézis esetén a Lufthansa és az Austrian Airlines közötti versenynyomás.

PÁRHUZAMOS ESEMÉNYEK ELBÍRÁLÁSA KÜLÖNBÖZŐ HATÓSÁGOK ÁLTAL – HOLCIM/VSH ÉS STRABAG/LAFARGE

A magyarországi Gazdasági Versenyhivatal (GVH) 2009 és 2010 között vizsgálta a Holcim és a szlovák importőr VSH összefonódását (Vj-153/2009. számú ügy). A vizsgálat több építőipari termék piacát érintette, de a legfőbb versenyaggály a magyarországi cementpiac kapcsán merült fel, ezért az esetnek ezzel a részével foglalkozunk.

3. TÁBLÁZAT • Piaci részesedések a magyarországi cementpiacon, 2009

	Részesedés a bevételből (százalék)
Heidelberg	40–50
Holcim	30–40
VSH	5–15
Összes más import	0–5

Forrás: Vj-153/2009. számú határozat, 28–29. pont.

¹⁴ A Lufthansának megéri fogyasztókat elvenni a Germanwings révén az Austrian Airlinestől, mivel az abból származó bevételen nem kell osztoznia.

A cementpiacon azonosított fő versenyaggály káros koordinatív hatásokra épült: a második Holcim felvásárolja a potenciális hallgatólágos összejátszást destabilizáló harmadik úgynevezett önjáró (*maverick*) szereplőt, és a két közel szimmetrikus duopolvállalat képessége és ösztönzöttsége így jelentősen megnövekszik a koordinatív viselkedésre (Vj-153/2009. számú határozat, 82–94. pont).¹⁵

A vizsgálat kezdetekor már előrelátható volt, hogy a fúzió előtti helyzet nem megfelelő ellenhipotézis a fúzió nélküli jövőbeli állapot leírására, mivel a Strabag jelentős beruházásokat hajtott végre egy új, nagy kapacitású gyár építésére, amelynek nyitása 2011 elejére megalapozottan volt előre látható. A GVH ezt a tényezőt figyelembe is vette a fúzió értékelésekor, de azt találta, hogy rövid távon sem a Strabag képessége (előrelátható nem saját igényt kiszolgáló szabad kapacitása), sem ösztönzöttsége nem lenne meg arra, hogy a VSH-hoz hasonló mértékben képes lenne destabilizálni valamilyen hallgatólágos összejátszást (lásd különösen a Vj-153/2009. számú határozat, 94./IV. pontját).

A vizsgálat közepén történt viszont egy másik piaci struktúrát érintő esemény, a Lafarge és a Strabag megállapodtak egy közös vállalat (*joint venture*) létrehozásában, amelynek következtében várhatóan nem a magyarországi Strabag gyár szolgálná ki a Strabag ausztriai és szlovákiai cementkeresletét, vagyis megnőnének a magyar piacra belépő gyár szabad kapacitásai (Vj-153/2009. számú határozat, 41–42. pont). Mivel a Lafarge nem volt aktív korábban Magyarországon, ezért az összefonódást csak az osztrák és a német versenyhatósághoz kellett bejelenteni (akik azt később, a magyar vizsgálat befejezte után engedélyezték is).

Ez a helyzet tehát annyiban más, mint a korábban bemutatott két szimultán fúzió, mert itt az első esetet elbíró hatóságnak nincs lehetősége kontrollálni a magyar piacra gyakorolt hatásokat a második fúzió esetében, vagyis azt már valamilyen mértékben az első fúzió értékelésekor figyelembe kell vennie. Mivel nincs lehetőség megelőlegezni egy másik versenyhatóság döntését, ezért nem marad más lehetőség, minthogy két szélsőséges alternatív ellenhipotézis – a második fúzió (közös vállalat) elfogadása, illetve megtiltása – esetén is értékelni az első fúzió által okozott változást, és olyan döntést hozni, amely bármelyik ellenhipotézis megvalósulása esetén nem csökkenti a fogyasztói jólétet.¹⁶

A GVH ennek az értékelési elvnek megfelelően járt el, és azt találta, hogy a magyarországi Strabag gyár egyik tulajdonosi struktúra esetén sem tekinthető hallgatólágos összejátszást destabilizáló tényezőnek. Ennek megfelelően a GVH továbbra is fenntartotta a káros koordinatív hatásokra alapozott versenyaggályt a Holcim/VSH fúzióval szemben, amelyet a végén csak egy komolyabb kötelezettségvállalás-csomag felajánlása után fogadott el.

¹⁵ A kárelméletet és annak értékelését részletesen is bemutatja *Csorba–McLean* [2011].

¹⁶ Ez a logikai levezetés csak a saját gondolataimat tükrözi, ilyen általános formában döntésekben nem került tudtommal lefektetésre.

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen tanulmány közelmúltbeli fúziós eseteken keresztül tekintette át, hogy sokszor mennyire nem egyértelmű, hogy egy versenyhatóság milyen ellenhipotézissel (vagy ellenhipotézisekkel) szemben mérlegeli egy vagy több összefonódás hatásait, illetve hogy mi lehet az optimális intézményrendszer a közel szimultán módon történő események értékelésére. Az itt bemutatott logikai érvelés alapján úgy tűnik, a Bizottság által alkalmazott szekvenciális elbírálás és a prioritási elv tekinthető egy „második legjobb” intézménynek, de ezzel kapcsolatban is rámutattam néhány felmerülő problémára. Amennyiben viszont a két jelentős piaci esemény közül az egyik nem tartozik az adott hatóság fúziókontrollja alá, akkor annak hatásainak tekintetében indokolt, hogy a versenyhatóság pesszimistább legyen, és a legrosszabb reális forgatókönyv mellett értékelje a hatáskörébe tartozó összefonódás hatásait.

IRODALOM

- ANDRADE, G.–MITCHELL, M.–STAFFORD, E. [2001]: New Evidence and Perspectives on Mergers. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 15. No. 2. 103–120. o.
- BAVASSO, A.–LINDSAY, A. [2007]: Causation in EC Merger Control. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 3. No. 2. 181–202. o.
- BISHOP, S.–WALKER, M. [2011]: Az európai közösségi versenyjog közgazdaságtana. Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központ, Budapest.
- BRITO, D.–CATALAO-LOPES, M. [2006]: Mergers and Acquisitions: The Industrial Organization Perspective. *International Competition Law Series*, Kluwer Law International.
- CSORBA, GERGELY–MCLEAN ALIZ [2011]: Koordinatív horizontális hatások vizsgálatának keretrendszere. *Versenytükrő*, 7. 4–13. o.
- EB [2004]: Iránymutatás a vállalkozások közötti összefonódások ellenőrzéséről szóló tanácsi rendelet szerint a horizontális összefonódások értékeléséről. *Hivatalos Lap*, (2004/C 31/03) [http://ec.europa.eu/enlargement/ccvista/hu/52004xc0205\(02\)-hu.doc](http://ec.europa.eu/enlargement/ccvista/hu/52004xc0205(02)-hu.doc).
- GORE, D.–LEWIS, S.–LOFARO, A.–DETHMERS, F. [2013]: *The Economic Assessment of Mergers under European Competition Law*. Cambridge University Press.
- MOTTA, S. [2007]: *Versenypolitika. Elmélet és gyakorlat*. Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központ, Budapest, 665 o.
- NOCKE, V.–WHINSTON, M. [2010]: Dynamic Merger Review. *Journal of Political Economy*, Vol. 118. No. 6. 1201–1251. o.
- QIOU, L.–ZHOU, W. [2007]: Merger waves: a model of endogenous mergers, *RAND Journal of Economics*, Vol. 38. No. 1. 214–226. o.

HOGY JUTHATOK A PÉNZEMHEZ?

Az ügyvédi sikerdíjas jogérvényesítési rendszer közgazdasági háttere

Jelen írás röviden áttekinti az ügyvédekkel ügyvédi sikerdíj (contingency fee) alapon kötött szerződésekre vonatkozó nemzetközi példákat, majd elemzi, hogy Magyarországon a jogszabályok milyen kereteket adnak a hatékony versenyjogi jogsértésekhez kapcsolódó magánjogi keresetekhez. A tanulmány második része azt vizsgálja, hogy a versenyjogi jogsértések folytán „érdekelt” személyek esetében milyen pénzügyi tényezők és esetleges közgazdasági megfontolások befolyásolják az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést.*

BEVEZETÉS

Az igazságszolgáltatáshoz közvetlenül kapcsolódó egyik alapvető emberi jog, a „bíróshoz fordulás jogának” a jelentősége egyre nagyobb. Magyarország Alaptörvénye 26. cikkének 1. bekezdése szerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat vagy valamely perben a jogait és kötelességeit a törvény által felállított független és pártatlan bíróság igazságos és nyilvános tárgyaláson bírálja el. Ezt az Alaptörvényben megjelenő jogot elsősorban a polgári eljárásjog tölti fel tartalommal. A bírói út igénybevételének tényleges lehetősége abban jelenik meg, hogy az egyéni jogérvényesítés nem lehet függvénye az egyén jogi és gyakorlati ismereteinek, illetve anyagi viszonyainak (*Kiss* [2006] 86–87. o). Az Európa Tanács több ajánlásában¹ megállapította, hogy az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés joga minden demokratikus társadalomnak alapvető eleme, hiszen a tagállamokban a bírósági eljárások gyakran összetettek, időigényesek és költségesek, a magánszemélyek pedig – különösen a vagyoni és társadalmi szempontból hátrányos helyzetűek – jogaikat nem gyakorolhatják akadálymentesen.

* A tanulmány nem vizsgál közgazdasági modelleket. Célja, hogy bemutassa az ügyvédi sikerdíjas rendszerben indítható keresetek joggazdasági hátterét, és kitekintsen arra, hogy a csoportos keresetek hogyan tehetnék hatékonyabbá a kártérítési rendszert.

¹ Ajánlás az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés elősegítéséről [Council of Europe, Recommendation No. R (81) 7 of the Committee of Ministers to Member States on Measures Facilitating Access to Justice]; Ajánlás a szegényeknek a joghoz és igazságszolgáltatáshoz való hatékony hozzáféréseinek biztosításáról [Council of Europe, Recommendation No. R (93) 1 of the Committee of Ministers to Member States on Effective Access to Law and to Justice for the Very Poor].

- ♦ „A bíróság előtti jogérvényesítés szempontjából az eljárás költségei bizonyulnak az egyik legmeghatározóbb tényezőnek. A jogosultak adott esetben azért nem fordulnak bírósághoz, mert ettől visszatartják őket a perrel kapcsolatos kiadások, az ügyvédi munkadíj és az egyéb költségek. Ezt a problémát az egyes jogrendszerekben a jogi segítségnyújtás rendszerének kiépítésével és költségkedvezmények biztosításával igyekeznek megoldani. A jogi segítségnyújtás ezen formái azonban általában rászorultságtól függenek, ezért a versenyjogi jogsértésekből eredő igények érvényesítése során kevésbé valószínű, hogy elérhetőnek bizonyulnának.” (*Belényesi–Szabó* [2008]).

Versenyjogi szempontból a tényleges jogérvényesítés fenti kerete azonban már első ránézésre is túl szűknek tűnik. A jogérvényesítésnek ugyanis a kapcsolódó jogági – például gazdasági jog, versenyjog, büntetőjog – jelentősége mellett közgazdasági szerepe is van, ami a piaci versenyre vonatkozó keretrendszerben jut kifejezésre. A közgazdasági szerep a versenyjogi jogsértésekhez kapcsolódó egyéni jogérvényesítések esetében vonatkozik arra, hogy a magánjogi jogérvényesítés lehetősége milyen mértékben fejt ki számszerűsíthető hatást a vállalkozások versenyjog által tiltott tevékenységére („pénzügyi eredetű elrettentő hatás”), valamint számba veszi, hogy a valós vagy vélt jogos igényt érvényesítőnek milyen, pontosan kifejezhető gazdasági érdekei vannak („számszerűsíthetőség”). Végezetül a közgazdaságilag vizsgálható az is, hogy létezik-e a jogrendszerben pénzügyi ösztönző az általában igen összetett kártérítési perek bíróság előtti kezdeményezésére.²

A hatékony jogérvényesítésnek tehát magán- és közjogi szempontjai is vannak. Kiinduló feltételezésünk az, hogy a versenyjog-ellenes magatartásokból származó károkkal kapcsolatos jogérvényesítés eredményességének elengedhetetlen feltétele a részletesen kidolgozott és rutinszerűen alkalmazott magánjogi jogérvényesítési keretrendszer, amely ösztönzi a károsultat és kellően megfizeti a jogi képviselőt is.

A versenyjogi jogsértésekkel kapcsolatos jogérvényesítési igény különösen a – jellemzően magas perértékű – magánjogi kártérítések vonatkozásában jelenik meg. Az Egyesült Államokban, a *Towers Perrin* [2008] tanulmány szerint, a 2007-ben indított kártérítései ügyek összértéke 252 milliárd dollár volt. A tanulmány 2011-es frissítése szerint ez az összeg 264,6 milliárd dollár volt, ami a 2009-es csökkenéshez képest, ismét emelkedést mutat.³ A magas érték ellenére a megállapított jogsértésekhez képest jóval alacsonyabb számú magánjogi keresetet kezdeményeznek.

² A kérdéskör számos kutatási lehetőséget felvet, de például a perek hatékonyságának, valamint más kártérítési keresetek perindítással kapcsolatos pénzügyi ösztönzőinek közgazdasági elemzése már túlmutatna a tanulmány keretein. A versenyügyek jelentős közgazdasági dimenziói, valamint a kár és a károkozás közötti okozati összefüggések megállapítása miatt azonban a pénzügyi ösztönzők meglétének a szerepe a tárgyalat tartalmú ügyekben hangsúlyosabb.

³ *Forrás: Towers Watson* [2011], illetve a 2009-es és 2010-es adatokra: <http://www.towerswatson.com/en-US/Insights/IC-Types/Survey-Research-Results/2012/01/2011-Update-on-US-Tort-Cost-Trends>.

AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSHOZ VALÓ JOG VERSENYJOGI ÉRTELMEZÉSE⁴

Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés a versenyjogi rendelkezések megsértéséből eredő igények érvényesítése szempontjából kiemelt jelentőségű. A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (a továbbiakban: Tptv.), többször módosított XIV. fejezete szabályozza a bíróság versenyfelügyeleti eljárását. A szabályozás értelmében a tisztességtelen verseny tilalmával kapcsolatos rendelkezések megsértése miatti eljárás lefolytatása a törvényszék hatáskörébe tartozik, az „érdekelt” pedig a keresetben a Tptv. hivatkozott szabályában felsoroltakat követelheti (86. paragrafus). A keresetindításra jogosult „érdekelt” fogalma ugyanakkor nemcsak a Tptv. rendelkezéseiben jelenik meg, hanem a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: Pp.) alapelvei között is szerepel. A Pp. 3. paragrafusának 1. bekezdése szerint a bíróság a polgári ügyekben felmerülő jogvitát erre irányuló kérelem esetén bírálja el, ilyen kérelmet pedig – ha törvény eltérően nem rendelkezik – csak a vitában „érdekelt” fél terjeszthet elő. A versenyjogi jogsértések kapcsán – például versenykorlátozó megállapodás vagy összehangolt magatartás esetén – felmerül, hogy ki és milyen igényekkel fordulhat bírósághoz, vagyis a gyakorlatban hogyan kell értelmezni az „érdekelt” fogalmát.

A versenyjogi jogsértések folytán „érdekelt”, azaz az üzleti forgalmat lebonyolító vállalkozások többsége esetében nem merül fel a „rászorultság” kérdése. A bíróság előtti jogérvényesítés azonban e vállalkozások számára is jelentős anyagi kockázatokkal, költségekkel, munkadíjakkal és veszteségekkel jár, főleg abban az esetben, ha az eljárás kezdetén nehezen mérhető fel a pernyertesség esélye. Az említett vállalkozásokat tehát elsősorban az tartja vissza, hogy bírósághoz forduljanak polgári igényük érvényesítése miatt, hogy ez gazdasági szempontból nem feltétlenül bizonyulna ésszerű döntésnek. Az is kérdéses, hogy az esetlegesen érintett végfelhasználók, azaz a fogyasztók, akik nem ritkán szintén elszenvedői egy kartellból eredő, az alvállalkozók által továbbhárított és megemelt költségeknek, miként követelhetik vissza a jogsértés miatt keletkezett pluszköltségeiket.⁵

A magánjogi jogérvényesítéssel kapcsolatos bizonytalan helyzet a piaci verseny fejlődését akadályozza, a versenyhivatali eljárások hatékonyságát aláássa, és végső soron a jogsértéseket elkövető vállalkozások helyzetét erősíti. Ennek fényében felmerül, hogy elősegítené-e a versenyjogi jogsértésekkel érintettek bírósághoz fordulását, ha – az eljárási költségekben rejlő gazdasági kockázatot részben kiküszöbölve – csak pernyertességük esetében kellene ügyvédi munkadíjat fizetniük, vagy ha károsultak közösen indíthatnának pereket, pertársaságot (vagy csoportpert/csoportos kereset-

⁴ Ez a rész nagyban támaszkodik a szerző által társjegyzett tanulmányra (Belényesi–Szabó [2008]).

⁵ Ezen pluszköltségek fajlagos súlya természetesen kisebb, mint a közvetlenül érintett vállalkozásoké.

tet) formálva. Az is kérdéses, hogy ténylegesen hatékony lenne-e a fentiek együttes alkalmazása közgazdasági szempontból is, lenne-e egy ilyen rendszernek elrettentő ereje a vállalkozások gyakorlatára?⁶

Érdemes végiggondolni, hogy abban az esetben, ha a piaci szereplőkre valós fenyegetettséget jelentenek a saját versenyjogellenes magatartásuk következtében károsult vállalkozások esetleges kártérítési perei – ami természetesen újabb anyagi hátránnyal fenyeget –, mennyivel nagyobb jogkövetésre ösztönözne a versenyjogi jogsértés megállapításának veszélye.⁷ A versenyjog megsértéséért kiszabandó büntetések célja a jogsértés felhagyására való rábírás, illetve az attól való jövőbeli elrettentés.⁸ Bár a kiszabott büntetések a nem optimális gazdasági helyzet kiigazítására is irányulnak, ez a korrekciós mechanizmus nem kezeli hatékonyan a fogyasztók sérelmét. Az is könnyen versenyjogkerülő *status quo*hoz vezethet, ha a tagállami versenyhivatal⁹ által kiszabott büntetések, amelyek Magyarországon a Tptv. rendelkezései szerint az előző évi nettó árbevétel maximum tíz százalékát érhetik el [78. paragrafus (1b)], nem rendelkeznek elegendő elrettentő erővel.¹⁰

A hatóság által kiszabott bírság megkérdőjelezhető elrettentő ereje, valamint a magánjogi kártérítési perek hatékonyságának a hiánya a versenykultúrát gyengíti. Úgy tűnik, a jogsértést elkövető vállalkozások számára egyik sem tanúsít elegendő elrettentő erőt. A köz-, illetve magánjogi igényérvényesítés kizárólagosságának a kezelése pedig rossz szakpolitikai irányt mutat. A fogyasztóvédelemi hatóságok a rendelkezésre álló eszközökkel nem tudják megfelelően képviselni a végfelhasználókat, akiknek végső soron – a versenyjogi jogsértésből elszenvedett gazdasági hátrány kiegyenlítésének hiánya miatt – az igazságszolgáltatáshoz való joga csorbul.¹¹ Ennek orvoslására több megoldás létezik.

.....
⁶ Jogi szempontból az is érdekes kérdés, hogy egy nehéz gazdasági helyzetben lévő gazdasági vállalkozásra milyen hatással lehet egy ellene sikeresen eljáró perközösség, amelynek következtében a saját gazdasági működését is veszélyeztető mértékben kellene kártérítéseket fizetnie. Ennek a kérdésnek különösen nagy jelentősége van a gazdasági válság következtében kialakult helyzetben.

⁷ Ez közvetve azt a problémát is érinti, hogy Magyarországon a Versenyhivatal előtti eljárásban maximálisan kiszabható büntetések mennyire elrettentő erejűek. Ez azonban nem tartozik szorosan a tanulmány tárgyához. Azt azonban feltételezem, hogy ugyanazon jogsértő magatartás anyagi hátránnyal fenyegető eljárása valamely más eljárás keretein belül – a *ne bis in idem* elvet szem előtt tartva – nagyobb elrettentő erővel hat, mint az egyedüli büntetésként kiszabható bírság (lásd például *Wils* [2003] 473., 478. o.).

⁸ Jelenleg erre a következő típusú büntetések léteznek: polgári (kártérítés), adminisztratív (előző évi nettó bevétel legfeljebb 10 százaléka) és büntetőjogi [a 2012. évi C. törvény 420. paragrafusát: Versenyt korlátozó megállapodás közbeszerzési és koncessziós eljárásban].

⁹ Magyarországon: Gazdasági Versenyhivatal. www.gvh.hu

¹⁰ Itt használható a visszatérő szófordulat: Magyarországon a gazdasági jogszabályok megsértése „kifizetődő”

¹¹ Az Egyesült Királyságban, például, az 1998-as versenytörvény hatályba lépése óta egy fogyasztói érdekképviselő által indított keresetről lehet tudni (*Hodges* [2007] 9–10. o.).

Kezelhető lenne az a Magyarországon egyelőre meglehetősen „rendszeridegenként” számon tartott probléma,¹² hogy a versenyjogot sértő vállalkozások tevékenysége nemcsak a gazdaság egészét mint tágabb értelemben vett célalanyt sérti, hanem a gazdaság egyes szereplőinek is hátrányt okoz,¹³ így azokért az elkövetők közvetlen kártérítési felelősséggel tartoznak.¹⁴ Ezen „kártérítési” perek formája természetesen változatos lehet – a per tárgyától és a kereseti igénytől függően – kiterjedhet a tényleges kár vagy az elmaradt haszon megfizetésére is iránt indított perekig. Ezt erősíti meg az Európai Unió Bírósága C-453/99. sz., *Courage Ltd kontra Bernard Crehan*-ügyben 2001. szeptember 20-án hozott ítélete (EBHT, 2001, I. 6297. o.) az alapító szerződések versenyjogi rendelkezéseivel kapcsolatban.

♦„26. A Szerződés 85. cikkének teljes érvényesülését és különösen az 1. bekezdésében megfogalmazott tilalom hatékony érvényesülését kockáztatná, ha nem igényelhetne bármely személy kártérítést olyan szerződés vagy magatartás által okozott kárért, amely alkalmas a verseny korlátozására vagy torzítására.

27. Az ilyen jog lényegében megerősíti a közösségi versenyjogi szabályok hatékonyságát, és gyengíti azokat a gyakran rejtett megállapodásokat vagy gyakorlatokat, amelyek alkalmasak arra, hogy a versenyt korlátozzák vagy torzítsák. Ebből a szempontból a nemzeti bíróságok előtti kártérítési keresetek jelentősen hozzájárulhatnak a Közösségen belüli hatékony verseny fenntartásához.”¹⁵

A magánjogi jogérvényesítés célja a különböző versenyjogot sértő magatartások miatt elszenvedett jog- és/vagy vagyoni hátrány miatti elégtétel, ami a versenyjogi jogsértések vonatkozásában kártérítés jellegű. A versenyjogi bírság a közjó védelme, a piac hatékony működése érdekében lép fel, olyankor, amikor a piaci szereplők egyes jogellenes magatartásai mindenki számára, a verseny torzulása által kárt okoznak. Így tehát a magán- és közjogi keresetek egymást kiegészítik, és végső soron ugyanazt a célt szolgálják: a fogyasztó jólétének és a tisztességes versenynek a védelmét.

¹² Annak ellenére, hogy az Európai Unió Bírósága 26/62. sz. *Van Gend and Loos*-ügyben 1963. február 5-én hozott ítélete óta evidencia, hogy a közvetlenül hatályos közösségi jogi rendelkezések érvényesítése érdekében kereseti igénnyel léphet fel az érintett.

¹³ Például valamely vállalkozás jogellenes kartell miatt kimarad egy közbeszerzés nyerteseinek a listájából, így a tárgyilagosan, vagyis a kartell hiányában vizsgált pályázata eredményességének elmaradása következtében jogos bevételtől esik el. Az engedékenységi politika keretében jelentkezett kartelltagok kartell miatti kártérítési felelőssége külön tanulmány tárgyát is képezhetné, így azzal részletesen nem foglalkozunk.

¹⁴ Ez az úgynevezett *corrective justice*. A kártérítési felelősségre lásd még többek között a brit versenyhatóság 2007-ben közzétett konzultációs anyagát, ahol a szerzők megemlítik, hogy a – kártérítési jellegű – magánkeresetek megindításának egyik alternatívája a *contingency fee-class action* rendszer alkalmazása. Lásd: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20140402142426/>, http://www.oft.gov.uk/shared_oftr/reports/comp_policy/oft916.pdf

¹⁵ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:61999CJ0453>.

A versenyjoghoz kapcsolódó magánjogi kártérítési keresetek gyakorlata elterjesztésének egyik módjaként az angolszász – és elsősorban az amerikai – jogrendszerben gyakran alkalmazott, úgynevezett ügyvédi sikerdíj (*contingency fee/contingent fee*) bevezetése javasolható.¹⁶ A magánjogi jogérvényesítés elterjedésének az ügyvédi hirdetések engedékenyebb szabályozása, a hatósági bírságot követő magánjogi kártérítések kedvezményes adóval való támogatása is szóba jöhet, azonban a közgazdaságilag is kifejezhető kárigény érvényesítéséhez kapcsolható hatékonyságot elsősorban ebben kereshetjük.¹⁷

Az ügyvédi sikerdíj bevezetésének ugyanakkor egy olyan reformcsomag részének kellene lennie, amelyben helyet kapnak a csoportperre vonatkozó módosítások,¹⁸ a kis értékű keresetek elbírálására felállított eljárási mechanizmusok (*small claims court*) tökéletesítése (*Európai Parlament és Tanács* [2007]), az ügyvédek hirdetési rendszerének engedékenyebb szabályozása, a többplatformú intézményrendszer kialakítása és bevezetése, valamint a jogérvényesítési rendszer szisztematikus, jogi-gazdasági hatékonyságú értékelése. Amellett, hogy ezek egymástól függetlenül is kiegészíthetik a jelenleg működő rendszer statikusságát, egymás hatékonyságát is javítanák.

AZ ÜGYVÉDI SIKERDÍJ SZABÁLYOZÁSA AZ EGYES JOGRENSZEREKBE

A *contingency fee* (*honorare de resultat; pactum de quota litis*) elnevezés egy ügyvédi sikerdíjra vonatkozó szabályozást takar, amely szerint az ügyvéd csak abban az esetben részesül munkadíjban, ha az általa képviselt fél pernyertes lesz. Pernyertesség esetében a fél javára megítélt összeg bizonyos hányada illeti meg az ügyvédet, ezzel szemben pervesztesség esetében nem jár munkadíj (*Kunzlik* [1999] 858. o.) („no win no fee” system – *Andrews* [2001] 18. o.). A gyakorlatban ugyanakkor a sikerdíj alkalmazására leginkább oly módon kerül sor, hogy az ügyvéd bizonyos mértékű alapdíjban mindenképpen részesül, pernyertesség esetén pedig általában sikerdíj is megilleti. Ez a díjazási rendszer tehát megosztja a perindításhoz kapcsolható kockázatot a felperes és az ügyvéd között, azaz szélesebb teret ad a jogorvoslatihoz való jog érvényesülésének abban az esetben is, ha a perindításkor a felperes

¹⁶ Másként: kártérítés alapú keresetek (*damages-based agreements, DBAs*). A magánjogi jogérvényesítésnek más formái is lehetnek. Ilyen például az úgynevezett kis értékű követelések (*small claims*) (mindenki magánúton, a perköltség viselésére vonatkozó általános szabályok mellett érvényesítési igényét a bíróságon), a képviseleti keresetek (*representative actions*) (fogyasztói képviselők, fogyasztóvédelmi hatóság a kereseti igénnyel fellépő jogalany, azaz az érdekelt), csoportperek (*group or class actions*) (előre kijelölt ügyvédek, jogvédők képviselnek valamely azonos jogsértéshez tartozó nagyobb csoportot).

¹⁷ Ennek oka a magánjogi perek által generált elrettentő ereje, valamint a perekben rejlő hálózati hatásnak – minél többen indítanak ilyen pert, annál többen jelentkeznek – a versenykultúrára gyakorolt szerves fejlődése támasztják alá.

¹⁸ Ennek részletesebb tárgyalását lásd a későbbiekben.

resnek nincs meg a kellő anyagi háttere. Az ilyen konstrukció pontosan szabályozza az összeget, valamint a fizetés részleteit is. A sikerdíj jellegű alkukat általában olyan esetekben kötnek az ügyvédek, amikor az ügyfél valamilyen anyagi jellegű kártérítést keres, és az ügy induló költségei tipikusan alacsonyak.¹⁹ Amennyiben a képviselő tárgyában ilyen megállapodást kötnek, az ügy költségei – iratbeszerzés, másolatok készítése, statisztikai adatok beszerzése, utazás, bírósági költségek – az ügyvédet terhelik, és ezek a költségek csak a végső döntés értelmében térülhetnek meg. Általában az ilyen megállapodások egy rögzített és egyszázalékos díjazási rendszert jelentenek.²⁰ Amennyiben az ügyben nem kerül sor az bírósági tárgyalásra, mert peren kívüli egyezség keretében a felek által képviselt ügyvéd és az alperes megegyeznek, az ügyvédet általában az eljárással kapcsolatos előre rögzített költségek nem illetik meg.

A magyar jogrendszer nem tartalmaz olyan kifejezett rendelkezést, amely a versenyjogi jogérvényesítésekkel összefüggésben megállapított ügyvédi munkadíjak kapcsán tiltaná az ügyvédi sikerdíj alkalmazását.²¹ A magyarországi alkalmazással kapcsolatban felmerülő kérdések vizsgálata előtt szükséges röviden áttekinteni, hogy az egyes jogrendszerek hogyan viszonyulnak a sikerdíj alapú ügyvédi munkadíj rendszeréhez. Ennek keretében szó lesz az angolszász és a francia megközelítésről, valamint az Európai Ügyvédi Kamarák Tanácsának (*Council of Bars and Law Societies of Europe; Conseil des Barreaux Européens, CCBE*) álláspontjáról.

Az Egyesült Királyság gyakorlata²²

Az amerikai és az angliai gyakorlatot vizsgálva úgy tűnik, hogy azokban az országokban, ahol fejlett a bírósághoz való fordulás intézménye, az ügyvédi sikerdíjnak is nagyobb szerepe van, valamint az azt érintő szabályozás is kifinomultabb. Az amerikai és az angol kultúrában a vitatkozó felek szívesen járulnak valamilyen döntő fórum elé, legyen az rendes, békéltető, vagy döntőbíróság. Ehhez hasonlóan Dél-Koreában is szintén szívesen veszik igénybe a bírói fórumokat. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk az egyes rendelkezéseket, látható, hogy bár a kontinentális

¹⁹ Lásd például az Amerikai Ügyvédi Kamara közleményét (ABA [é. n.]).

²⁰ Jellemzően tíz és ötven százalék közötti összeg. A százalék magasabb az Egyesült Királyságban, valamint az Egyesült Államok néhány tagállamában, ahol bizonyos esetekben a megítélt összeg felét is elérheti.

²¹ A Magyar Ügyvédi Kamara nehezen értelmezhető rendelkezése szerint ugyan első olvasatban a *pactum de quota litis* a magyar ügyvédeknek nem megengedett, ugyanakkor bizonyos esetekben ettől a szabálytól el lehet tekinteni (lásd *MŰK* [2011] 3.3. pont).

²² Az amerikai szabályozás, bár apró különbségeket ugyan tartalmaz, hasonlít az angol joggyakorlat-hoz. A valós különbségek sokkal inkább a csoportos keresetek (*class action/class proceedings*) esetében érezhetők, mintsem a sikerdíj vonatkozásában. Ezért az amerikai szabályozásról nem külön fejezetben, hanem a többi fejezet egyes részeiben teszünk említést (lásd például *Popofsky* [2014]).

Európához képest ugyan előremutatóbb, de még ezekben az országokban is vitatott az ügyvédek sikerdíjas megbízása (Lee [2012]).

Itt jegyezzük meg, hogy – annak ellenére, hogy a világon talán a legfejlettebb rendszer – az amerikai gyakorlatnak az európai perekre közvetlen hatása nincs, az az EU egyes tagállamainak a gyakorlatától számos ponton távol áll, így az utóbbiakkal való átfogó összehasonlítására jelen dolgozat keretein belül nincs lehetőség. Ezzel együtt fontos, hogy néhány jellemzőjét megemlítsük, hiszen az Egyesült Államokban jóval fejlettebb magánjogi jogérvényesítésről beszélhetünk. Ezért az amerikai gyakorlatot érintő fontosabb ismeretekre a dolgozatban – összehasonlításuképpen – több helyen utalni fogunk.

Az angolszász joggyakorlatban egyrészt lehetséges, hogy pervesztesség esetén egyáltalán nem jár ügyvédi munkadíj, illetve az eredetileg megállapított munkadíj összege jelentősen csökken, vagy adott esetben az ügyvéd teljes mértékben elengedi azt. Az anyagi érdekeltség második esete, hogy csak pernyertesség esetében jár munkadíj, ebben az esetben viszont az ügyfél mind az alapdíjat, mind a sikerdíjat köteles megfizetni; utóbbinak mértéke az alapdíjhoz kötött, magasabb nem lehet. A harmadik eset lényege, hogy az ügyvédi munkadíj a pernyertességtől függ, és a képviselt ügyfél számára megítélt összeghez aránylik, vagyis az ügyvéd az ügyfelét megillető kártérítés vagy egyéb jogcímen megítélt összeg bizonyos százalékára jogosult.

Az Egyesült Királyságban a bíróságokról és a jogi szolgáltatásokról szóló, 1990. évi törvény (*Courts and Legal Services Act*) tette lehetővé a *contingency fee* vagy *conditional fee*²³ alapú ügyvédi munkadíjakat. A *contingency fee* alkalmazási körét 1998-ban kiterjesztették,²⁴ és leginkább a személyhez fűződő jogok megsértése miatt érvényesített polgári jogi igények kapcsán és a balesetekből eredő kártérítési perekben, vagyoni követelések érvényesítésekor, valamint az Emberi Jogok Európai Bírósága előtti eljárásokban alkalmazzák. Az ügyvédi sikerdíj alkalmazására leggyakrabban a csoportos keresetek (*class action* vagy *class proceeding*) esetében van lehetőség. Az ilyen keresetek a részt vevő felektől megkövetelik, hogy a bennük való részvétel kifejezett akaratnyilvánításban jelenjen meg (*opt-in*, részvétel-kinyilvánítás elve). Annak ellenére, hogy angol jogrendszer számos hasonlóságot mutat a szintén az amerikai szokásjog (*common law*) alapú rendszerrel, a tengerentúli számokkal szemben, itt évente átlagosan kevesebb mint tíz csoportos keresetet indítanak.²⁵

A „kártérítés alapú fizetést” (*damages-based agreements*), amely hasonlít az 1990 óta alkalmazott ügyvédi sikerdíjakhoz, szintén 2013 áprilisa óta szabályozzák részletesen. Így többek között lehetővé vált az ilyen típusú megállapodásoknak a magánjogi

²³ Bár elnevezését és jellegét tekintve a *conditional fee* eltér a versenyjogi szempontból fontosabb *contingency fee*-től (a *conditional fee* elsősorban személyhez köthető kártérítések esetében alkalmazott), a tanulmány szempontjából a két minta közötti különbségtételnek nincs jelentősége.

²⁴ The Conditional Fee Agreement Order 1998 (SI 1998 No 1860).

²⁵ A keresetek száma az utóbbi években emelkedett, azonban azokat szinte kizárólag nagyobb vállalkozások, s nem a kis- és középvállalatok vagy fogyasztók indítják (lásd O'Regan [2014]).

ügyekben való használata, valamint az, hogy a versenyjogi kártérítések esetében a sikerdíj felső határa a kereseti igény 50 százaléka legyen.²⁶ 2013. április 1-je óta a sikerdíjat már nem a vesztes félnek kell fizetnie – ezt megelőzően a megítélt kártérítésen felül ez is terhelte –, hanem pernyertesnek, azaz a kártérítése annyival csökken, amekkorára a sikerdíj összege, amely felső korlátja a megítélt kereseti kérelem 25 százaléka.

2014-ben fogalmazódott meg a keretrendszer átalakítására vonatkozó törvényjavaslat, amely az *opt-in* helyett a keresetek esetében az *opt-out*-ot (vélelmezett részvételen alapuló kereset)²⁷ vezetné be, azaz ha bizonyos határidőn belül az érintett fél nem jelzi a kereseti közösséget elhagyni kívánó szándékát, a csoportos keresetben kialakult kereseti közösség tagjának fog minősülni. (A törvényjavaslat célja a kisebb, összességében jelentéktelenebb keresetek támogatása.) A javaslat érdekessége, hogy a hatályos származékos (*follow-on*) kártérítési keresetek helyett be kívánja vezetni az elszigetelt (*stand-alone*) kereseteket, azaz a versenyügyi fellebbviteli bíróság (*Competition Appeal Tribunal, CAT*) önállóan is dönthetne perközösségeket érintő ügyek esetében, anélkül, hogy előzetes, jogsértést megállapító döntésre lenne szükség.²⁸ Egy ilyen döntésnek számos előfeltétele lenne. Többek között a CAT hatáskörébe tartozna annak eldöntése, hogy a kereset alkalmas-e a perközösség képviselőtére, a potenciálisan megítélendő kártérítés szétsztható-e a tagok között, illetve a kereset értéke kielégítően magas lenne-e (azaz érdemes-e vele a perközösség szintjén is foglalkozni).²⁹ Bár a javaslat ígéretesnek tűnik, számos problematikus eleme van.

A sikeralapú ügyvédi munkadíjak szabályozása Franciaországban

Az angolszász jogrendszerekkel ellentétben a francia jog kifejezetten tiltja a sikerdíj alapú ügyvédi munkadíjak alkalmazását. Az 1971. december 31-én elfogadott szabályozás³⁰ szerint az ügyvédi konzultáció, a jogi tanácsadás, az ügyvéd és az ügyfél közötti szabad megállapodás tárgya. (Az ennek során figyelembe veendő

²⁶ Legal Aid, Sentencing and Punishment of Offenders Act 2012, Section 44. és Section 45., (<http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2012/10>); 2013 No. 689. The Conditional Fee Agreements Order 2013. (http://www.legislation.gov.uk/uksi/2013/689/pdfs/uksi_20130689_en.pdf); The Damages-based Agreements Regulations 2013. (http://www.legislation.gov.uk/uksi/2013/609/pdfs/uksi_20130609_en.pdf).

²⁷ Azaz, a kereseti csoport képviselője a potenciálisan érintett igénylők teljes csoportja nevében nyújthat be keresetet, anélkül hogy az érintettek kifejezetten kérelmeznék, hogy részt kívánjanak venni az eljárásban. A perközösség így a lehető legnagyobb mértékű lesz, és csak kifejezett kérelemre kerülnek ki belőle a tagok.

²⁸ A perközösség által képviselt versenyjogi jogsértésekből származó magánjogi keresetek rendezése érdekében a javaslat bevezeti a nemzetközi kereskedelmi ügyekben jól ismert „alternatív vitarendezési fórumot” is.

²⁹ Annak kérdése, hogy kit illet meg a kereseti jog, azaz ki a lehetséges versenyjogi jogsértés károsultja – volt-e továbbadott versenyhátrány –, szintén lehet vizsgálat tárgya.

³⁰ 71-1130 sz. törvényt az 1991. július 10-én elfogadott 91-647. sz. törvény módosította.

szempontokról lásd *Flecheux* [1988] 194. o.) Tilos azonban az ügyvédi munkadíj megállapításának minden olyan módja, amely kizárólag a jogvita elbírálásának eredményétől teszi függővé az ügyvédet megillető munkadíjat (71-1130. sz. törvény 10. cikk 3. bekezdés).

Ugyanezt az előírást tartalmazza a 2005-ben elfogadott ügyvédi belső szabályzat is, amely tiltja az ügyvédi sikerdíj alkalmazását.³¹ Az 1971-ben elfogadott törvény szerint ehhez képest jogszerűnek minősül az olyan megállapodás, amely az ügyvéd által nyújtott jogi szolgáltatások ellenértékén felül az elért eredménytől függően további, kiegészítő munkadíjat állapít meg. Bár a csoportos keresetekre lehetőséget biztosító fogyasztóvédelmi szabályozás 2014 márciusa óta szélesítette a jogorvoslati lehetőségeket Franciaországban, ilyen kereseteket – az EU szabályozásával összhangban – csak a nemzeti szintű érdekképviseleti szerv indíthat (2014-344. sz. törvény). Érdekessége a jogszabálynak, hogy a fogyasztói kárt a versenyjogi eredetű jogsértésből is származtatja, de versenyjogi alapú képviseleti keresetet csak akkor lehet indítani, ha a jogsértést valamely EU-tagállam (vagy a Bizottság) határozatában kimondta.

Az ügyvédi sikerdíj és az Európai Unió

Az ügyvédi tevékenységgel kapcsolatos uniós jogi jogforrások középpontjában elsősorban a szolgáltatásnyújtás szabadsága áll, hiszen az ilyen megállapodás valójában egy szerződés, ahol a szerződés esetleges kompenzációja a megítélt kártérítésből kerül kiegyenlítésre (lásd *EGK* [1977], *EK* [1998]). Az ügyvédi díjszabásra vonatkozó nemzeti jogszabályok, valamint az uniós versenyjogi szabályok és a szolgáltatásnyújtás szabadsága összefüggéseit az Európai Unió Bíróságának ítélezési gyakorlata is érintette. A Bíróság a *Cipolla*-ügyben³² megállapította, hogy az EUMSZ 101. cikkel és az EUMSZ 102. cikkel nem ellentétes az, hogy valamely tagállam olyan szabályozó intézkedést fogadjon el, amely az olaszországi országos ügyvédi kamarai tanácshoz (*Consiglio nazionale forense*) hasonló ügyvédi szakmai kamarai szerv által készített tervezet alapján olyan díjszabást hagy jóvá, amely az ügyvédi hivatáshoz tartozó személyek tiszteletdíjainak az alsó határát rögzíti, és amelytől elvben nem lehet eltérni sem az ügyvédi hivatást gyakorlók által nyújtható szolgáltatások, sem olyan szolgáltatások – mint például a peren kívüli szolgáltatások – nyújtása esetén, amelyeket olyan gazdasági szereplő is nyújthat, akire a hivatkozott díjszabás nem alkalmazandó. Az olyan szabályozás azonban, amely teljesen tiltja a díjszabás által rögzített tiszteletdíjak legalsó határától való megállapodásban rögzített eltérést

³¹ Décision à caractère normatif n° 2005-003 portant adoption du règlement intérieur national (RIN) de la profession d'avocat.

³² A C-94/04. sz. és C-202/04. sz. egyesített ügyekben 2006. december 5-én hozott ítélet (EBHT 2006., I-11421. o.). A kérdéssel kapcsolatban lásd még *Martin* [2007] 64. o.

olyan szolgáltatások esetében, amelyek egyrészt peres eljárással kapcsolatosak, másrészt ügyvédek által nyújthatók, korlátozzák az EUMSZ 49. cikkében előírt szolgáltatásnyújtás szabadságát.

Az elsődleges és másodlagos uniós jogforrásoknak, valamint az Európai Unió Bíróságának ítélkezési gyakorlatának jelentősége tehát az EUMSZ-ben biztosított alapvető szabadságok érvényesülésében áll, sikerdíjra vonatkozó irányadó joggyakorlat nincs. Az ügyvédi díjszabás európai szintű szabályozása kapcsán ugyanakkor fontos szerepet játszik az Európai Ügyvédi Kamarák Tanácsa (CCBE, honlapja: <http://www.ccbe.org>). Az Európai Unió ügyvédek etikai kódexében (*Code of Conduct for Lawyers in the European Union*) foglalt szabályok a magyar ügyvédekre is vonatkoznak.³³ E szabályok azonban kifejezetten tiltják a *pactum de quota litis* alkalmazását, elsősorban a határokon átívelő tevékenységek vonatkozásában.³⁴

A fentiekből az következik, hogy a magyar jogrendszerben a versenyjogi jogsértésekből eredő igények érvényesítése esetén nem kizárt a sikerdíj alapú díjazás alkalmazása, ha erre nem határon átívelő tevékenység keretében kerül sor, illetve ha teljesülnek az ügyvédi etikai szabályzatban foglalt feltételek. A Pp. a sikerdíjjal kapcsolatosan a perköltség fogalmával kapcsolatban pedig úgy rendelkezik, hogy a perköltséghez hozzá kell számítani a felet képviselő ügyvéd, jogtanácsos, illetve szabadalmi ügyvivő készkiadásait és munkadíját is – további részletességgel a Pp. nem tárgyalja az ügyvéd költségeit (75. paragrafus 2. bekezdés). Az ügyvédekről szóló 1998. évi XI. törvény (a továbbiakban: Ütv.) szerint ügyvédi képviselet igénybevételére bármelyik fél jogosult (4. paragrafus). Az ügyvéd igénybevételének indokoltága nem vizsgálható (Kúria PK 146. sz. állásfoglalása). Az Ütv. szerint az ügyvédi megbízási díj szabad megállapodás tárgya (9. paragrafus 2. bekezdése). Az ügyfél és az ügyvéd között létrejött, az ügyvédi munkadíjjal kapcsolatos szabad megállapodásra vonatkozóan azonban a törvény nem ad semmilyen további iránymutatást.³⁵

Összegzőképpen, a magyar jogszabályok és a magyar ügyvédi etikai szabályzat, minimális mozgásteret adva, de az ügyvédre és ügyfelére bízzák az ügyvédi munkadíjban történő megállapodást. Magyarországon összességében lehetőség van arra, hogy a versenyjogi jogsértésből eredő magánjogi igényét érvényesíteni kívánó fél az őt képviselő ügyvéddel sikerdíj alapú díjszabásban állapodjék meg.

³³ Az etikai szövege magyar nyelven elérhető a CCBE honlapján: <http://www.ccbe.eu/index.php?id=35&L=0>.

³⁴ Ezt vette át a már hivatkozott MŰK [2011] etikai szabályzat is.

³⁵ További iránymutatás ad az ügyvédi hivatás etikai szabályairól és elvárásairól szóló MŰK [1999] 9/1. és 9/2. pontja, valamint a módosító MŰK [2011].

Az Európai Unió célirányos javaslatai

A magánjogi jogérvényesítés két területet érint: a csoportos keresetekhez kapcsolódó jogokat³⁶ és az ügyvédi sikerdíj alapú képviseletet. A bírálók ezek fő veszélyeit, amellett hogy a csoportper pontos definíciója (tekintettel a tagállami alkalmazásbeli különbségekre) nem létezik, a visszaélészerű perlési lehetőségek elterjedésében – a versenytársak tudatosan az előírásokat betartó vállalkozásokat vesznek célba azok hírnevének károsítása érdekében –, illetve a kikényszerített egyezségek kötésében látják. Az ilyen, feltételezett félelemnek a nem túl konkrét alapja az amerikai csoportos keresetek gyakorlata.

Az EU-ban egyes fogyasztói jogi keresetekben a tagállamoknak már jó néhány éve lehetőséget kell biztosítani a hatékony, csoportos keresetnek, ha az a jogsértés megszüntetésére irányul (*EK* [2009]). Erre azonban, hasonlóan a francia szabályozáshoz, csak egyes fogyasztóvédelmi hatóságoknak és fogyasztói szervezeteknek van lehetőségük. Megjegyzendő, hogy időközben a környezetvédelmi jogban is megjelentek olyan lehetőségek, amelyek a károsultak közös fellépését segítik elő, a környezeti kár vonatkozásában.³⁷ S bár több tagállamban létezik a csoportos és a reprezentatív keresetek valamilyen gyakorlata, az Európai Bizottság számára készült 2008-as tanulmány szerint harmonizált tagállami gyakorlatról nem beszélhetünk: míg egyes országokban vannak kollektív kereseti lehetőségek a versenyellenes gyakorlatokkal kapcsolatosan, más országok nemzeti joga, ezt nem engedélyezte (*Oxford Economics–Civic Consulting* [2008]).

Az Európai Bizottság 2013 júniusában tette közzé a csoportos keresetekre vonatkozó közleményét, amely horizontális megközelítést alkalmaz

- ♦ „azért, hogy elkerülhető legyen az összehangolatlan ágazati uniós kezdeményezések kockázata, és a belső piac működése érdekében biztosítható legyen a lehető legzökkenőmentesebb kölcsönhatás a nemzeti eljárásjogi szabályokkal.” (*EB* [2013a] 18. o.)

A javaslat a tagállamok számára lehetővé tette, hogy a versenyjogi alapú keresetek esetében is kialakítsák magánjogi keresetek leghatékonyabb formáját. Azt a javaslattevő is elismeri, hogy

- ♦ „[a] kollektív jogorvoslat olyan eljárási mechanizmus, amellyel az eljárás gazdaságossága és/vagy a jogérvényesítés hatékonysága miatt több hasonló jogi követelés egyetlen bírósági perben egyesíthető.” (*EB* [2013a] 4. o.)

³⁶ A tanulmánynak nem célja a csoportos kereseti jogok vizsgálata. Ez a terület részletesen kutatott (lásd például: *Berta* [2010], *Horváth* [2010], *Nagy* [2010a], [2010b], [2011], *Tárczy* [2010], *Szalai* [2014]).

³⁷ Különösen, ENSZ–EGB-egyezmény (az aarhusi egyezmény) 2001. évi LXXXI. törvény 9. cikkének 3., 4. és 5. bekezdés. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0100081.TV.

A közleményt egy párhuzamosan kiadott ajánlás is követte, amely pontosabban megfogalmazott elveket tartalmaz (EB [2013b]). Az ajánlás a kereseti-képviselési lehetőséget nonprofit szervezeteknek tartja fenn, a jogot a peres eljárás legkorábbi szakaszára teszi lehetővé, és előnyben részesíti a részvétel-kinyilvánítás elvén (*opt-in*) alapuló felperesi pertársaságok kereseteit. A vélelmezett részvételen alapuló (*opt-out*) formulát azokra az esetekre tartja csak fenn, amikor az a hatékony igazságszolgáltatáshoz az elengedhetetlen. Hogy ez pontosan mit jelent, a tagállamok határozzák meg. Az ajánlás egyik legfontosabb eleme, hogy a Bizottság az Egyesült Államok rendszerét jellemző sikerdíjat és a büntető jellegű kártérítést nem javasolja (EB [2013b] 30–31. pont). A kollektív jogorvoslati per vesztes felének azonban meg kell téríteni a pernyertes fél által viselt szükséges jogi költségeket. Végetetül, a kártérítési keresetek terén a származékos csoportos kereseteket javasolja, azaz

- ♦ „ahol valamilyen hatóság felhatalmazással rendelkezik az uniós jog megsértését megállapító határozat meghozatalára, kollektív jogorvoslati kereset főszabályként csak azt követően indítható, hogy a magánjogi keresetindítást megelőzően indított esetleges hatósági eljárás véglegesen lezárult” (EB [2013b] 33. pont).

A tagállamoknak 2015 júliusáig kellett elfogadni az ajánlásnak megfelelő nemzeti jogszabályokat.

Az Európai Parlament és a Tanács 2014 decemberében fogadta el a csoportos igényérvényesítésre vonatkozó jogot kiegészítő, a versenyjogi jogsértések okozta károkkal kapcsolatos irányelvet (*Európai Parlament és Tanács* [2014]). Az irányelv, amennyire lehet, pontos feladatokat jelöl meg a tagállamok számára, de azt már a Bizottság is felismerte, hogy a teljes körű és hatékony magánjogi jogérvényesítéshez más is szükséges. A Bizottság ezért a bírságok számszerűsítésével és a jogsértés továbbhárítására vonatkozó védekezéssel kapcsolatban is segíti a tagállamokat (EB [2013c]). A versenyjogi jogsértések okozta károkkal kapcsolatos irányelv annak biztosításához szükséges szabályokat határoz meg, hogy a versenyjogi jogsértés következtében kárt szenvedett személyek az adott vállalkozásokkal szemben hatékonyan érvényesíthessék az elszenvedett kár teljes megtérítésére vonatkozó jogukat [*Európai Parlament és Tanács* [2014] (magánjogi keresetek-irányelv) 1. cikk]. Az irányelv a teljes kártérítés elvét (tényleges kár és az elmaradt haszon károk) megtérítését tekinti vezérfonalnak (*lucrum cessans* és *damnum emergens*), de a büntető jellegű és többszörös kártérítése nem megengedett (3. cikk). Kiemelendő még, hogy megjelenik a tényleges érvényesülés elve, amely szerint minden tagállam nemzeti jogának biztosítani kell a megvalósítható kártérítési utakat, túlzottan bonyolultta nem válhat a magánjogi per (4. cikk).

Az irányelv tartalmaz rendelkezéseket a bizonyítékok feltárásával kapcsolatban, az önkéntes vitarendezéssel és a kár számszerűsítésére vonatkozóan is, de jelen tanulmány szempontjából az ügyvédi sikerdíjra vonatkozó megállapításai a fontosabbak.

Mivel az irányelv az ügyvédi díjazásra vonatkozóan nem tartalmaz rendelkezéseket, megállapítható, hogy az ösztönző jellegű ügyvédi díjazást ez a jogszabály nem zárja ki. Ezt az irányelvet 2016. december 27-ig kell a tagállami jogrendszerekbe átültetni.

Az ügyvédi sikerdíj alkalmazásának lehetséges előnyei és hátrányai

A sikerdíj alkalmazásának egyik legjelentősebb előnye, hogy csökkentheti a jogi segítségnyújtás működtetésére szánt állami költségvetési kiadásokat.³⁸ A jogvita elbírálásának eredményétől függő ügyvédi díjszabás ehhez kapcsolódó és egyben legjelentősebb előnye, hogy széles körben biztosíthatja az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést azok számára, akik nem engedhetik meg maguknak a hagyományos díjtételeken alapuló ügyvédi képviselői költségeit, ugyanakkor a jogi segítségnyújtás igénybevételére sem jogosultak.³⁹ A vállalkozások versenyjogi jogsértésekből eredő igényeinek érvényesítése kapcsán ez azt jelenti, hogy a hátrányt szenvedett vállalkozás vagy akár a fogyasztó nem lenne kénytelen csak azért lemondani a pereskedésről, mert az ennek költsége – ezen belül is elsősorban az ügyvédi munkadíjjal járó anyagi kockázat – jelentős mértékben meghaladja az esetleges pernyertességgel járó előnyöket.

A sikerdíj alapú díjszabás széles körű alkalmazásával továbbá megelőzhető a rosszhiszeműnek vagy már előre teljesen eredménytelennek látszó pereskedés, mert az ügyvédi munkadíj ily módon történő megállapítása nagyrészt az ügyvédre hárítja a pereszteség kockázatát. Ha az eljáró ügyvéd anyagi érdekeltsége meghatározó mértékben a jogvita kimenetelétől függ, bizonyára alaposabban mérlegelni fogja, hogy a kevésbé megalapozottnak tűnő igények érvényesítése kapcsán elvállalja-e az ügyfél perbeli képviselőjét.

A nyilvánvaló előnyök mellett azonban a sikerdíj alkalmazása több problémát is felvet. Ha az ügyvéd munkadíja teljes egészében az eljárás eredményétől függ, tartani lehet attól, hogy a jogvita kimeneteléhez kapcsolódó közvetlen anyagi érdekeltisége túlzott mértékben előtérbe kerül a jóhiszemű pervitel követelményéhez és az objektivitáshoz képest. Mindez spekulatív pereskedéshez vezethet, amelynek során nem az lesz az elsődleges szempont, hogy az ügyfél követelése ténylegesen megalapozott-e, hanem az, hogy minden lehetséges eszközzel el kell érni a pernyertességet vagy a peren kívüli egyezséget, hiszen kizárólag ettől függ az ügyvéd munkadíja.

³⁸ A sikerdíj alkalmazásának gazdaságosságáról széles irodalom áll rendelkezésre, például *Rickman* [1999], *Rubinfeld–Scotchmer* [1993], *Helland–Tabarrok* [2003].

³⁹ Az angol szakirodalom „*Middle England*” elnevezéssel illeti azokat a jogosultakat, akiknek vagyoni helyzete nem teszi lehetővé, hogy saját maguk vállalják az ügyvédi képviselői költségeit, viszont rászorultságuk hiányában az állam által biztosított jogi segítségnyújtással sem élhetnek (*Kunzlik* [1999] 858. o.).

A sikerdíj alapú díjazással kapcsolatos dogmatikai kérdés abból a körülményből ered, hogy az ügyvédi munkadíj kifizetése teljes egészében vagy nagymértékben az eljárás eredményétől függ. Márpedig az ügyvédi megbízási jogviszony esetében gondossági kötelemről van szó, amelynek lényegével ellentétes, hogy a díjazás adott eredmény elérésének – jelen esetben a pernyertességnek – legyen a függvénye. Ez nem feltétlenül hátrány, de fogalmi tisztázást kíván.

A per kimenetelétől függő díjszabás emellett „túlzott mértékű és meg nem érdemelt sikerdíjak” (Andrews [2001] 24. o.) alkalmazásához vezethet. Ezenkívül, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés általános megkönnyítése ellenére lehetséges, hogy az ügyvédi sikerdíj alkalmazása ezzel épp ellentétes hatást vált ki, amennyiben az ügyvéd ilyen alapon csak azt az ügyet hajlandó elvállalni, amelynek esetében szinte biztosra vehető a pernyertesség, vagyis a nem teljesen egyértelműen megalapozott igények jogosultjai továbbra sem jutnak ügyvédi képviselőhöz.⁴⁰

A probléma lényege, hogy mivel a sikerdíj alkalmazása esetén nagyrészt az ügyvéd viseli az esetleges pervesztesség kockázatát, könnyen belátható, hogy az ügyvédek ilyen alapon csak azokat az ügyeket lesznek hajlandók elvállalni, amelyekben a pernyertesség gyakorlatilag biztosan előre látható (uo.). Márpedig a per kimenetele az esetek többségében nem „jóslható” meg biztosan. Ez különösen így van a versenyjogi jogsértésekből eredő igényérvényesítések esetén, ahol számos olyan kérdés merülhet fel, amelyekkel kapcsolatban még nem alakult ki következetes ítélkezési gyakorlat.⁴¹ A sikerdíj alkalmazásának elfogadása részletes ügyvédi kockázatelemzést tesz szükségessé a megbízási elvállalása előtt, és nem elhanyagolható szempont az sem, hogy az így elvállalt ügyekben az esetleges pervesztességből eredő ügyvédi munkadíjkiesés hatásait képes-e semlegesíteni a hagyományos díjszabás mellett elvállalt ügyekből származó bevétel (a sikerdíjas működés keresztfinanszírozásának a dilemmája). Abban az esetben azonban, ha az ügyvéd elvállalja az ügyet, arra lesz ösztönözve, hogy a lehető leghatékonyabban lássa el feladatát, mivel a szokásos munkadíjhoz képest – ahol a biztos óradíj nem függ az ügy kimenetelétől – itt „minden perc drága” (lásd bővebben Kritzer [2004]).

A sikerdíj alkalmazása tehát akkor segíti elő ténylegesen az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést, ha az így képviselt ügyfél részletes tájékoztatást kap a fent említett tényezőkről, amelynek alapján megalapozott döntést tud hozni abban a kérdésben, hogy vállalja-e az ilyen feltételek mellett történő igényérvényesítést. Az azonban,

⁴⁰ Ellenérvként felhozható, hogy a nem sikerdíjas alapon elvégzett ügyek továbbra is működhetnek óradíjas alapú mellett.

⁴¹ Egyes országokban (például Hollandiában) vannak olyan kezdeményezések, amelyek a gazdasági ismeretekkel rendelkező bíró biztosítását ígérik, mert az ő szaktudására szükség van (*iudex economicus*). A versenyjogi tartalmú ügyek tipikusan ebbe a kategóriába tartoznak. A közgazdaságtanilag indokolt bírói döntések teóriáját Richard Posner vizsgálta legbehatóbban. Számos munkában érvelt emellett, hogy a bírók tevékenységének tényekre, nem pedig feltételezésekre kellene hagyatkoznia (lásd például Posner [1986], általánosabban: Posner [2007]).

hogy mi nevezhető a megalapozott döntésnek, attól is függ, hogy az ügyfél szerint pénzügyileg megéri-e a kerestet elindítani. Ezt a kérdéskört a sikerdíjjal és a jogi képviselő eredményességével kapcsolatos hatékonysági elemzések vizsgálják.

KÖZGAZDASÁGI MEGFONTOLÁSOK

Az a tény, hogy a bírói döntéseknek közgazdasági jelentőségük is van, bár korábban is ismert volt, Posner meghatározó kutatásai óta terjedt el (*Posner [2007]*).⁴² A bíróság előtti eljárásban a gazdasági megfontolásoknak és közgazdasági alapelveknek kiemelt helyen kellene lenniük – ez hatványozottan igaz a versenyjogi perekre. Hasonlóan ehhez, a magánjogi jogérvényesítésnek is vannak a jogi megfontolásokon túl kézzelfogható közgazdasági vonatkozásai. Ezek egyrészt arra vonatkoznak, hogy a *köz- vagy magánjogi jogérvényesítés között melyik a hatékonyabb jog- és szakpolitikai út* (azaz a versenyjogellenes magatartásból származó externális költségek internalizálásának hatékonyabb útját keresik). Másrészt azt vizsgálják, hogy a *magánjogi jogérvényesítés lehetőségének a megteremtése miként eredményezhet hatékonyabb elrettentő környeztet* a versenyjogellenes magatartást tanúsító vállalkozások számára. Ezeken túl, egyes közgazdasági elemzések még azt is vizsgálják, hogy egy amerikai modellre épített csoportos igényérvényesítés és a halmozott büntetés (elrettentő büntetés) kiszabásának a lehetősége egy részvétel-kinyilvánításon vagy vélelmezett részvételre alapuló (*opt-in, opt-out*) perközösségi szerkezetben működik eredményesebben.

Ugyancsak érdekes kérdésként merül fel annak az empirikus vizsgálata, hogy a fogyasztói érdekvédelmi szervezetek által indítható magánjogi kártérítésekkel kapcsolatos kezdeti lelkesedés valójában hány konkrét perben realizálódott, és ezek a perek milyen értéket képviselnek (*Van den Bergh [2013]*). A perközösségek fogyasztóvédelmi szempontokra való alapozása felveti a klasszikus képviselői problémát is, és mint ilyen jelenség joggazdaságilag nehezen optimalizálható jogalkalmazási helyzethez vezethet.⁴³

A közgazdasági elemzések kiindulópontja az, hogy Európában (és az Egyesült Államokban is)⁴⁴ a versenyjogi jogalkalmazás mind magán-, mind közjogi úton lehetséges. A közjogi jogérvényesítésért az EU-ban az Európai Bizottság és a tagállami versenyhatóságok felelnek, míg magánúton a versenytársak, üzleti partnerek és

⁴² Lásd még: *Culp* [1987]. Hasonló tartalmú tanulmányok: *Landes–Posner* [1979], *Shavell* [1982] *Priest–Klein* [1984].

⁴³ A perközösség működésének jogi-etikai és ügyvédi költségmaximalizálási kérdésével kapcsolatban lásd *Backhaus–Cassone–Ramello* [2012] 9. o.

⁴⁴ Meg kell jegyezni, hogy az egyik legjellegzetesebb különbség az európai és az amerikai végrehajtás között az, hogy míg az Egyesült Államokban a legtöbb versenyjogi ügy a magánfelek keresete alapján, addig az EU-ban a közhatóság jogérvényesítése kapcsán merül fel. Ennek egyik fő indoka az Egyesült Államok pereskedési kultúrája.

a vásárlók léphetnek fel igényel (ők lehetnek a keresetben az „érdekelt felek”). Mivel a jogsértésnek a verseny és a verseny résztvevői is lehetnek károsultjai, a jogsértői oldal a jogsértés súlyosságának függvényében többször is felelősségre vonható anélkül, hogy a kétszeres értékelés tilalmának (*ne bis in idem*) elve sérülne.⁴⁵ Egrészt bizonyos esetekben a versenyhatóságok kedvezőbb helyzetben vannak a jogellenes magatartás azonosítása szempontjából (kökemény kartellekkel kapcsolatos információs előny, nyomozati jogkörök, pénzügyi kapacitás, emberi erőforrás), másrészt azonban a fent említett magánfelek is lehetnek információs előnyben más magatartás szempontjából (hálózathoz való hozzáférés visszautasítása, jogellenes szerződések, vertikális megállapodások). A központi probléma azonban az, hogy a magánfelek valószínűleg kevésbé konfrontálódnak közvetlenül a kereskedelmi partnereikkel a jövőbeli szerződések elmaradásától való félelem miatt.

Köz- vagy magánjogi jogérvényesítés?

Általánosságban, az „ideális jogbiztonság” a köz- és magánjogi érdekek által kifejtett bírság lehetőségének eredményes kombinációjában jelenik meg. A visszatartó hatást célzó elrettentő bírság (azaz a versenyhivatali eljárás eredménye) és a jogsértések miatt elszenvedett károkat orvosoló kompenzációs bírság (versenytárs vagy közvetett vásárlók⁴⁶ magánjogi keresetének a következménye) részletesen kidolgozott *együttes* gyakorlata tűnik a leghatékonyabb megoldásnak a versenyjog-ellenes magatartások elkövetőivel szemben (nevezzük ezt a „dupla fenekű hordó elvnek”). Tekintettel arra, hogy a dupla fenekű hordó által biztosított kártérítések és az államnak fizetendő adminisztratív bírság kiegyenlíti a versenyjogellenes magatartás által okozott a holtteher-veszteséget, a versenyjogellenes magatartás miatt csökkent ösztársadalmi jólét is kiegyenlítődik.

- ◆ Egy összehangolt magatartás káros hatásai érezhetőek az árral kapcsolatban (disztribúciós hatás), ha a vásárlóknak magasabb árat kell fizetniük a kartell következtében magasabb ár miatt (és a mennyiséggel kapcsolatban (allokációs hatás) is, ha bizonyos vásárlók már anyagi helyzetük miatt sem tudnak a magasabb áron vásárolni. Az első esetben a fogyasztói többlet a termelőkhoz kerül, mivel nagyobb haszonnal tudnak

⁴⁵ Ezzel kapcsolatban lásd többek között *Pápai Tarr* [2007].

⁴⁶ A nem közvetlen vásárlók kereseti jogának problémaköre az áthárítás (*passing-on defence*) kérdésével kapcsolatban kerül elő. Ez arra utal, amikor egy szolgáltatási lánc egyes fokain aktív vállalkozások a fölöttük álló fokon helyet foglaló vállalkozás versenyellenes tevékenységéből fakadó következményt (magasabb ár) az alattuk állóra terhelik, így ők ugyan közvetlen alanyai a magatartásnak, annak elszenvedői mégis a (vég)fogyasztók lesznek. A joggyakorlat az Egyesült Államokban korlátozó [Illinois Brick Co. et al. versus Illinois et al. 431 U.S. 720 (1977)], míg Németországban megengedő (BGH, 28.06.2011).

értékesíteni a magasabb ár következtében. A második esetben a mennyiség csökkenése miatt a fogyasztói jólét kiesése nem jelenik meg a termelői oldalon, így holtteher-veszteség alakul ki, ami a társadalmi jólét csökkenéséhez fog vezetni.

A bíróságok – és ebbe a magánjogi keresetben megítélt kártérítéseket is bele kell érteni – így hatékonyabban töltik be a rendeltetésüket, szemben a kizárólag a versenyellenes magatartás miatt kiszabott, de a fogyasztókat, versenytársakat kompenzáció nélkül hagyott adminisztratív bírsággal (*Wils* [2009]).

Részleteiben, a versenyhatóság információs és intézményi-költségvetési előnye megjelenik a bírság kiszabásával kapcsolatban is, mivel a bírság mértéke a jelen rendszerben – ahol a magánjogi kereseteknek nincs gyakorlata – nagyobb elrettentő hatással bír. Az információs előny a kartellek „feladásával” kapcsolatos engedékenységi programokban is megjelenik: ilyen programokhoz és az abban gyűjtött információhoz a magánfeleknek korlátozottan van csak hozzáférésük.⁴⁷ A hozzáférést elsősorban a jog korlátozza, köz- vagy magánérdek alapján, egyensúlyt keresve az adott helyzetben egymással ellentétes érdekek – a szóban forgó dokumentumok feltárásához fűződő érdek és a szóban forgó dokumentumok feltárása által veszélyeztetett érdek – közötti egyensúly megteremtésével. A 2014/104 irányelv is rendelkezik arról, hogy a versenyhatóság belső irataira nem terjedhet ki a dokumentumismeretési eljárás, amennyiben annak magánjogi céljai vannak.

- ♦ „[a] felperes kártérítéshez való joga hatékony védelmének biztosításához nincs szükség arra, hogy az EUMSZ 101. vagy 102. cikke alapján folytatott eljárással összefüggő valamennyi dokumentum feltárásra kerüljön a felperes részére pusztán azon az alapon, hogy a felperes kártérítési keresetét szándékozik indítani, mivel rendkívül kicsi a valószínűsége annak, hogy a kártérítési kereset alátámasztásához az ezen eljárás iratai között szereplő valamennyi bizonyítékra szükség lesz.” (*Európai Parlament és Tanács* [2014]) 22. pont.)

A magánjogi keresetek elrettentő ereje ezzel szemben jóval gyengébb, hiszen az egyéni érdekek a legtöbb esetben megosztottak, és annak is minimális az esélye, hogy az összes érintett egyszerre nyújtsa be a kárigényét. Ez a probléma jelenik meg a magánfelek „kereseti kedvének” vizsgálata kapcsán is: az egyéni kártérítés feltétele a bírósági eljárás, amely költségigényes, és a legtöbb eljárást kezdeményező fél racionálisan mérlegeli annak a lehetőségét, hogy indítson-e ilyen keresetet. A következtetés negatív, ha a keresetből származó haszon nem haladja meg a keresettel

⁴⁷ Érdekes kérdés, hogy vajon a magánjogi keresetek befolyásolják-e a kartellben részt vevő, de abból kilépni kívánó vállalkozásokat, hiszen az engedékenységi (*leniency*) programok nem adnak mentességet a magánjogi keresetek ellen (*Klein* [2010], *Kellerbauer* [2014] 56. o., *Sanders és szerzőtársai* [2013] 174. o.)

járó költségeket (ez nem akkora jelentőségű abban az esetben, ha az eljárás költségei a megítélendő kártérítésen felül teljes mértékben a vesztes felet terhelik); a következtetés pozitív, ha a kereseti kérelem alapján az eljárás költségeivel összevetve magasabb kártérítésre számíthat a felperes. Ezt nevezik célravezető érzéketlenségnek (*rational apathy*) (lásd például: *Van den Bergh* [2013] 17. o.).

A keresettel kapcsolatban felmerülő költségekre (ügyvédi díj, kereseti költségek) adott válasz legtöbbször felveti a potyautas-problémát: a potenciális kereseti kérelmező megvárja, amíg valaki ezeket a költségeket vállalja, és csatlakozik annak a keresetéhez. Ha azonban ilyen nincs, akkor a kereseti kérelem el sem jut a bírósághoz.⁴⁸

Hogyan lehet hatékony az ügyvédi sikerdíj alkalmazása Európában?

A versenyjogi jogsértésekkel kapcsolatban képviselőként fellépő szervezet vagy ügyvéd csak akkor fog eljárni az ügyben, ha erre pénzügyileg ösztönzött. A korábban említett gondok – képviseleti kérdés, részvétel-kinyilvánításon vagy vélelmezett részvételen alapuló perközösségek – kezelésére az Egyesült Államokban a sikerdíj (*contingency fee*) alkalmazását engedélyező jogszabályok kínálnak megoldást. *Van den Bergh* [2013] kiemeli, hogy a kezdeti pénzügyi finanszírozás kiegyenlítésére az ügyvédek könnyebben jutnak kölcsönhöz (illetve általában az ügyvédek pénzügyi helyzete jónak mondható), valamint a kereset sikerességének megállapítására fel tudják használni jogi tapasztalatukat (a fogyasztói szervezeteknek ilyen nem nagyon van) (*Van den Bergh* [2013] 31. o.).

Az ügyvédi sikerdíj hatékony alkalmazását elősegítheti a kereseti jogosultsággal rendelkezők körének kiterjesztése a közvetett vásárlókra. Ez lehetőséget adna egy nagyobb pertársaság kialakulására, ami pedig valószínűleg elrettentőbb lenne a jogellenes magatartás elkövetőjének, hiszen nagyobb magánjogi kártérítési kötelezettséggel kellene számolnia (lásd még *Backhaus–Cassone–Ramello* [2012]). Egyes közgazdasági megközelítések szerint egy széles körű magatartás általi érintettséget megengedő jogi környezet a versenyellenes magatartásból származó negatív hatásokat is hatékonyabban tudná internalizálni (*Basso–Ross* [2010]). Ez nem feltétlenül vezetne többszörös vagy büntető kártérítéshez, viszont jelentősen javítana a kereseti hajlandóságon (tekintettel a közvetlen kapcsolatban állók kereskedelmi érdekeire).⁴⁹ Az amerikai joggyakorlatban megjelent, hogy a többször kártérítés megítélésének a lehetősége „komoly veszélyt jelent a jogsértőkre”, valamint csak így lehet kellően kompenzálni a versenyjogi jogsértést elszenvedő feleket.

⁴⁸ A racionális érzéketlenség kezelésére a perközösségek engedélyezése lehetne az egyik megoldás. Ezzel kapcsolatban lásd *Van den Bergh* [2013] 20. és köv. o., valamint *Kalven–Rosenfeld* [1941].

⁴⁹ A közvetlen és közvetett érintettek kereseteinek eredményességével kapcsolatban lásd *Renda* (szerk.) [2008].

A tanulmány e pontján érdemes röviden összevetni az ügyvédi sikerdíj európai gyakorlatát az amerikaival. Tekintettel arra, hogy az EU-ban nincs harmonizált gyakorlat, és az aktuális trend sem kifejezetten segíti ennek kialakulását, a tengerentúli tapasztalatokból levonható tanulságok hasznosak lehetnek.

Az egyesült államokbeli tapasztalatok – bár a szakirodalom megjelenik szögesen ellentétes érvelés is⁵⁰ – az ügyvédi sikerdíj versenykultúrára kifejtett pozitív hatását támasztják alá (*Davis–Lande* [2013a] 1269–1270. o., *Davis–Lande* [2013b], *Lande* [2014]). A sikerdíjas rendszer ellen érvelők előszeretettel hivatkoznak például arra, hogy a sikerdíj a „szegények keresetét biztosító” rendszer, viszont az ügyvédi képviselőt megfizetni képes ügyfelek is gyakran sikerdíjas szerződést kötnek az ügyvédekkel (*Laufer* [1983] 749. o.). Nem teljesen világos azonban, hogy ez mennyiben szolgál a sikerdíjellenes érvként.

Sokkal helytállóbb kritikája az amerikai rendszernek az, hogy az ilyen képviselői rendszerben az ügyvéd válik a keresete urává, azaz az ügyfél rendelkezési joga csorbul. Az ügyvéd, feltételezhetően, saját gazdasági érdekeinek megfelelően fog dönteni a lépésekről, azaz nem csak a képviselőt fogja ellátni, de egy gondos gazda magatartásával a saját pénzügyi érdekeit is szem előtt fogja tartani, és azoknak megfelelő döntéseket fog hozni. Ha kell, akkor az ügyfél esetleges érdekeivel ellenkezőket is (például peren kívüli egyezségekre fog törekedni, amikor az ügyfél a nagyobb kártérítés reményében még folytatná a pereskedést).⁵¹ E mögött a viszonylag kis befektetéssel nagy hasznot remélő ügyvédi magatartás áll. Hasonlóképpen ehhez, a csoportos keresetek estében az ügyvéd egy „gazdasági társaságot vezető” tisztségviselőként is el tud járni, tekintettel arra, hogy a pertársaság tagjai között megosztott felelősséget (és fizetési részkötelezettséget) a társaság érdekeinek és a saját érdekeinek megfelelően fogja képviselni.⁵² Ez kialakíthat olyan helyzetet, amikor a pertársaság tagjai nem feltétlenül a képviselő céljaival és elveivel megegyezően gondolkodnak az ügy folyamatáról.

A legszembetűnőbb kritikája a sikerdíjas rendszernek azonban legalább annyira erkölcsi, mint gazdasági eredetű: az ügyvédet sikeres és gyors ügyvitel esetén megillető váratlan nyereség (*Clermont–Currivan* [1978] 574. és köv. o. *Laufer* [1983] 750–753. o.). Egyrészt a gyors eljárás felvetheti annak a kérdését, hogy valójában indokoltak voltak-e az ügyvéd által magasnak beállított kockázatok, amelyek miatt a sikerdíjnak magas százalékban kellett megjelenni. Ebben az esetben ugyanis az ügyvédi képviselőt igénybe vevő ügyfél jobban járt volna az óradíjas rendszerrel, hi-

⁵⁰ Az 1970-es és 1980-as évek óta fellelhető az amerikai joggazdasági szakirodalomban ezzel a díjfizetési alkalmassággal kapcsolatos vita. Egyik legjobb összefoglaló alkotás ebben a témában *Laufer* [1983], lásd még *Clermont–Currivan* [1978], *Kraut* [1972], *Schwartz–Mitchell* [1970].

⁵¹ Ennek persze, az ellenkezője is igaz lehet, azaz az ügyvéd tovább akarja vinni az ügyet, amikor az ügyfél már a kisebb „pénzhez jutásnak is örülne”, különösen, ha nagy szüksége van a pénzre.

⁵² Ennek alapja a gazdasági társaságok vezető tisztségviselőjét terhelő nagyobb felelősség, valamint a korábban már említett képviselői probléma.

szen valószínűleg a megítélt kártérítés magasabb százaléka maradt volna nála. Így az ügyvédet olyan „váratlan” nyereség illeti meg, amelynek az esélye az ügyfél előtt nem volt ismert. Az igazság azonban az, hogy azok az ügyvédek fogadják el a sikerdíjas szerződést, akik bíznak a kereset sikerében, és ennek érdekében hajlandók nagyobb kockázatot vállalni és a keresetet fedezni. Ha az ügyfél előtt minden információ ismeretes, akkor nincs ebben erkölcsileg kivetnivaló: az ügyvéd nem rosszhiszeműen vezeti félre a képviselt személyt (erre az ügyvédi kamarai kódexek szerint nem is lenne lehetősége). Az, hogy az ügyfél szívesebben fizet, ha nyer, de nem annyira szívesen, ha gyorsan és sokat nyer, inkább az ügyfél alulinformáltságának a kérdése, mintsem erkölcsi megfontolást igénylő tényezője a szerződési keretrendszernek.⁵³ Igaz, nem várhatjuk minden ügyféltől, hogy a legbiztosabb tudással képes legyen kijelenteni, mi lesz a kimenetele az ügyének, s képes legyen ennek megfelelő díjazási rendszert kialakítani az ügyvitelre.

A fentiek kiegészítéseként, az is látható, hogy a versenyjogi témájú ügyvédi sikerdíjas esetek elemzése és összehasonlítása egyértelműen azt mutatja, hogy az Egyesült Államok magánjogi keresetekre kidolgozott rendszere igenis alkalmas arra, hogy a kárt elszenvedetteket kártérítésben részesítse: a Lande és Davis által elemzett hatvan legnagyobb értékű keresetben a magánfelekhez juttatott készpénz mennyisége 35 milliárd dollárt ért el (*Lande–Davis* [2008] 879. o., *Lande* [2014]). E keresetekben megítélt kártérítés 20 százaléka jutott az ügyvédeknek, ami szintén cáfolja azt a tévhitet – amelyet sokan hangoztatnak a sikerdíj ellen –, hogy a keresetek legnagyobb kedvezményezettjei az ügyvédek. A szerzők kiemelik azt is, hogy a legtöbb ügy a vélelmezett részvételen alapuló (*opt-out*) rendszer alapján juttatta kártérítéshez az érintetteket, ami azonban egyelőre az európai jogi kultúrában inkább visszatetszést vált ki (*Lande* [2014] 6. o.). Az idevágó EU-irányelv sem javasolja a részvételi szándék kifejezett kinyilvánítását nem igénylő keresetek bevezetését, annak ellenére, hogy néhány EU-tagállamban ilyen keresetekre már most is van lehetőség (*Foer–Cuneo* [2014]). Meg kell jegyeznünk, hogy az Egyesült Államokban, annak ellenére, hogy az általános gyakorlat az vélelmezett részvételen alapuló pervitel, egyre gyakoribb az, hogy egyes felek a csoportpért elhagyva, egyéni úton élnek a kereseti jogaikkal (*Baer* [2014] 5. o.).

KÖVETKEZTETÉSEK

Mint láttuk, a versenyjogi jogsértések negatív hatásainak szenvedői gyakran a közvetett ügyfelek és a fogyasztók. Összehangolt magatartásból vagy erőfölénnyel való visszaélésből származó áremelkedésnek vagy csökkent fogyasztói választási lehe-

⁵³ Ez felmerülhet még a kevésbé jómódú ügyfelek nagyobb kockázati félelmében is (akkor is kellene fizetniük az ügyvédnek, ha nem sikerül a bíróság előtt a saját igazukat bizonyítani).

tőségnek a fogyasztói és az osztársadalmi jólétet csökkentő hatásai ismertek. Az allokációs és disztribúciós hatékonyság sérül és holtteher-veszteség keletkezik. Ezek kiigazítása a köz- és magánjogi keresetek összehangolt és teljes körű alkalmazása által lehet csak eredményes. A túlzott mértékű kereseti igények benyújtása (*frivolous suits*) és a hatóság által kiszabott bírság nem megfelelő mértékű elrettentésének (*under-deterrence*) korrigálása egy hatékony magánjogi jogérvényesítés biztosítása mellett azonban elképzelhető.

Annak érdekében, hogy a versenytársak és a fogyasztók igazságszolgáltatáshoz való joga „teljes mértékben” érvényesüljön, az elszenvedett, a pénzügyileg kifejezhető sérelmet pedig orvosolják, a jelenlegi jogi keretrendszeren javítani kell. A versenyjogi jogsértések folytán érdekelt vállalkozások, versenytársak és adott esetben a végfelhasználók – és különösen, ezek tömegét jelentő csoportok – számára jelentős mértékben megkönnyítheti az igazságszolgáltatáshoz s lényegében kártérítéshez való hozzáférést, ha csak pernyertességük esetén kell ügyvédi munkadíjat fizetniük. Így a versenyjogi eljárásban megállapított adminisztratív bírságot kiegészítve nagyobb elrettentő ereje lenne a magánjogi szankció létének is, és elégtételt kapnának a ténylegesen károsodott érintettek is. Az ösztönző jogpolitikai eszközök között szerepelhetne az ügyvédi sikerdíj kifejezett engedélyezése és annak a kollektív kereseti jogokkal való kombinálása. Ezt támasztják alá az amerikai jogi kultúrában az 1960-as években felgyorsult sikerdíj alapú ügyvédi díjazási rendszer alkalmazásának a tapasztalatai is (lásd még *Burbank–Farhang–Kritzer* [2013].).

Az ilyen díjazási rendszerben a központi kérdés a nyújtott ügyvédi szolgáltatás és az azzal párba állítható díj mértékének kapcsolata. Ez, mint láttuk, függ a kereset jellegétől – *follow-on* vagy *stand-alone* –, az ügyfél informáltságától és anyagi helyzetétől, az ügy sikerességének valószínűségétől, valamint az ügyvéd magabiztoságától is. Ahhoz, hogy az ügyvédnek megérje sikerdíj alapú rendszert alkalmazni, a fizetendő díjnak az ügyvéd hagyományos óradíját és a per sikerének függvényében kialakított kockázati tényező összegét kell tartalmaznia. Az, hogy mekkora összegről van szó, azonban szabályozási kérdés. Alapesetben, a fenti tényezők figyelembevételével meg lehetne határozni egy olyan mértéket, amelytől nem lehet magasabb díjazást kiszabni. Erre találunk példát a polgári jog számos rendelkezésében, amelyek a szerződésekkel kapcsolatosan az arányosság elvét követik.⁵⁴ Amennyiben pedig a magánjogi kártérítési ügy egy tagállami versenyhatósági döntést követ – amelyben a hatóság döntését perdöntő bizonyítékként kell elfogadni a bíróságnak, és csak a kár mértéke, valamint az okozati összefüggés megállapítása a kérdéses –, a sikerdíj összegét mérsékeltebben kellene meghatározni.

⁵⁴ Például, a foglaló (Ptk. 186. paragrafus 5. bekezdés), a kötbér (Ptk. 188. paragrafus) esetében. A polgári jog a túlzott mérték meghatározásakor a konkrét helyzetet elemzi, ahogyan azonban a kötbér és a foglaló meghatározásakor, úgy a sikerdíjnál is ki lehet jelölni egy maximális mértéket. Ebben segít néhány amerikai tagállam gyakorlata, ahol a sikerdíj mértéke maximálva van a pertárgy értékének százalékában.

Az ügyvédi sikerdíjjal kapcsolatosan nincs harmonizált európai uniós gyakorlat, ahhoz a tagállami jogrendszerek eltérően viszonyulnak. Ez nem segíti az egységes piac kialakulását, sőt sokkal inkább a szolgáltatási szabadság mesterséges korlátozásához vezet – valószínűleg indokolatlanul.

A versenyjogi eredetű magánjogi kérelmekkel kapcsolatos díjazások a magyar jogszabályokban sem egyértelműek. Egyik lehetséges értelmezés, hogy a versenyjogi jogsértésekből eredő igények érvényesítése kapcsán nem kizárt egy kidolgozott és garanciákat biztosító (gondossági kötelmi köteleket tiszteletben tartó) ügyvédi munkadíj ily módon történő számítása. Ma már Hollandiában és Németországban, egy sajátos összefüggésben ugyan, de megnyílt a lehetőség az ügyvédek ily módon történő alkalmazása előtt.⁵⁵ Ez a példa követendő, ha nem is minden biztosítási vagy egyéb gazdasági jellegű ügyben, de a versenyjogi jogsértések magánjogi vonatkozású kereseteiben mindenképp.

Ahhoz, hogy a sikerdíj alkalmazása ténylegesen elősegítse az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést, figyelembe kell venni az ügyfelek érdekeit, el kell látni őket az ilyen díjszabás gyakorlati problémáira vonatkozó tájékoztatással, és gondosan mérlegelni kell a pernyertesség és a pervesztesség kilátásaiból eredő kockázatokat. Mindamellett fontos, hogy a jogvita eredményeihez fűződő anyagi érdekek ne kerüljenek aránytalanul túlsúlyba a jóhiszemű pervitel követelményéhez képest. Az Európai Unió magánjogi keresetekre vonatkozó irányelve is annak biztosításához szükséges szabályokat határoz meg, hogy a versenyjogi jogsértés következtében kárt szenvedett személyek az adott vállalkozásokkal szemben hatékonyan érvényesíthessék az elszenvedett kár teljes megtérítésére vonatkozó jogukat. Gyakran azonban túl szűklátókörűen.

Elgondolkodtató lehet az a javaslat, amely az ügyvédi sikerdíj alkalmazásának lehetőségét megengedi, de egyben kiterjeszti azzal, hogy a legmagasabb összegét – akár százalékban – meghatározza, az ilyen megállapodással képviseltetett perekben való ügyvédi részvételt pedig a bíróságnak jóvá kell hagynia. Ez adott esetben elegendő garanciát adhat a peres feleknek arra, hogy a perben álló ügyvédek – a bíróság által is kontrollált módon – az ő érdeküket képviseljék. Egy csoportos keresetet lehetővé tevő és az ügyvédi sikerdíj alkalmazását engedő keretrendszer a versenykultúrára is pozitív hatással lenne, amellett hogy pontosabban kiigazítaná a versenyjog-ellenes magatartásból származó közgazdasági sérelmeket is, és segítene az optimális perlési ösztönzők megteremtésében, orvosolná a párhuzamos perekből fakadó adminisztrációs többletköltségeket. Jelenleg azonban Európában erre kevés esély van.

⁵⁵ German Federal Constitutional Court (BVerfG), decision of 12 December 2006 in case no. 1 BvR 2576/04 (1–115) in Frau Dr. T. (http://www.bverfg.de/entscheidungen/rs20061212_1bvr257604.html), és District Court of The Hague, 16 February 2007 (case no. LJN AZ8717), summary judgment (KG) 07/94 in X vs. Y (re: quota pars litis), http://zoeken.rechtspraak.nl/default.aspx?searchtype=kenmerken&instantie_uz=Gerechtshof+s-Gravenhage).

IRODALOM

- ABA [é. n.]: When You Need a Lawyer. Legal Fees and Expenses. What are contingent fees? American Bar Association, http://www.americanbar.org/groups/public_education/resources/law_issues_for_consumers/lawyerfees_contingent.html.
- ANDREWS, N. H. [2001]: English civil procedure: three aspects of a long revolution. Centro di studi e ricerche di diritto comparato e straniero, Róma.
- BACKHAUS, J. G.–CASSONE, A.–RAMELLO, G. B. [2012] The Law and Economics of Class Action in Europe. Lessons from America. Edward Elgar, Cheltenham:
- BAER, B. [2014]: Public and Private Antitrust Enforcement in the United States. Remarks as Prepared for Delivery to European Competition Forum 2014. Brüsszel, február 11.
- BASSO, L.–ROSS, T. [2010]: Measuring the True Harm of Price-Fixing to Both Direct and Indirect Parties. *Journal of Industrial Economics*, Vol. 58. No. 4. 895–927. o.
- BELÉNYESI PÁL–SZABÓ PÉTER [2008]: Az ügyvédi munkadíj egyik sajátos fajtája, az úgynevezett contingency fee szerepe a versenyjogi jogsértésekből eredő igények bíróság előtti érvényesítésében. Megjelent: *Boytha Györgyné* (szerk.): *Versenyjogi jogsértések esetén érvényesíthető magánjogi igények*. HVG–Orac, Budapest, 9. fejezet.
- BERTA ALÍZ [2010]: A csoportos keresetindítás intézményesülése a magyar jogrendben. Megjelent: *Ádám Antal* (szerk.): *PhD-tanulmányok*, 9. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola, Pécs, 115–136. o.
- BURBANK, S. B.–FARHANG, S.–KRITZER, H. M. [2013]: Private enforcement. *Lewis & Clark Law Review*, Vol. 17. 637–722. o.
- CLERMONT, K. M. –CURRIVAN, J. D. [1978]: Improving on the Contingent Fee. *Cornell Law Faculty Publications*, Vol. 63. No. 4. 529–639. o.
- CULP, J. [1987]: *Judex Economicus*. *Law and Contemporary Problems*, Vol. 50. No. 4. 95–140. o.
- DAVIS, J. P.–LANDE, R. H. [2013a]: Toward an Empirical and Theoretical Assessment of Private Antitrust Enforcement. *Seattle University Law Review*, Vol. 36. 1269–1335. o.
- DAVIS, J. P.–LANDE, R. H. [2013b]: Defying Conventional Wisdom. The Case For Private Antitrust Enforcement. *Georgia Law Review*, Vol. 48. No. 1. 1–81. o.
- EB [2013a]: A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. A kollektív jogorvoslat horizontális európai kerete felé COM(2013) 401 final. Strasbourg, november 6. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/ALL/?uri=CELEX:52013DC0401>.
- EB [2013b]: A Bizottság ajánlása az uniós jog által biztosított jogok megsértése tekintetében a jogsértés megszüntetésére és kártérítésre irányuló tagállami kollektív jogorvoslati mechanizmusok közös elveiről. HL L 201/60. (2013/396/EU) 2013. június 11. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:32013H0396>.
- EB [2013c]: A Bizottság közleménye az Európai Unió működéséről szóló szerződés 101. és 102. cikkének megsértése alapján indított kártérítési keresetekben a károk számszerűsítéséről (EGT-vonatkozású szöveg) HL C 167/07.
- EGK [1977]: A Tanács 77/249/EGK irányelve (1977. március 22.) az ügyvédi szolgáltatásnyújtás szabadsága tényleges gyakorlásának elősegítéséről. HL L 78 1977. március 26. 17–18. o. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31977L0249:HU:HTML>.

- EK [1998]: Az Európai Parlament és a Tanács 98/5/EK irányelve (1998. február 16.) az ügyvédi hivatásnak a képzés megszerzése országától eltérő tagállamokban történő folyamatos gyakorlásának elősegítéséről. HL L 77. 1998. március 14. 36–43. o. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:31998L0005>.
- EK [2009]: Irányelvek az Európai Parlament és A Tanács 2009/22/EK irányelve (2009. április 23.) a fogyasztói érdekek védelme érdekében a jogsértés megszüntetésére irányuló eljárásokról. HL L 110/30. május 1. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:32009L0022>.
- EURÓPAI PARLAMENT ÉS TANÁCS [2007]: Az Európai Parlament és a Tanács 861/2007/EK rendelete (2007. július 11.) a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről. HL L 199. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32007R0861&from=HU>.
- EURÓPAI PARLAMENT ÉS TANÁCS [2014]: 2014/104/EU irányelve (2014. november 26.) a tagállamok és az Európai Unió versenyjogi rendelkezéseinek megsértésén alapuló, nemzeti jog szerinti kártérítési keresetekre irányadó egyes szabályokról. HL L 349/1. [Magánjogi keresetek-irányelv], <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:32014L0104>.
- FLECHEUX, G. [1988]: La rémunération des prestations de service de l'avocat. Gazette du Palais, április 7.
- FOER, A. A.–CUNEO, J. W. [2010]: The International Handbook of Private Enforcement of Competition Law, Edward Elgar Publishing.
- HELLAND, E.–TABARROK, A. [2003]: Contingency fees, settlement delay and low-quality litigation: Empirical evidence from two datasets. Journal of Law, Economics and Organization, Vol. 19. No. 2. 517–542. o.
- HODGES, C. [2007]: Global Class Action Project. Country Report: England and Wales. 9–10. o. http://globalclassactions.stanford.edu/sites/default/files/documents/England_Country%20Report.pdf.
- HORVÁTH ANDRÁS [2010]: Magyar versenyjogi fejlemények – informátori díj, legal privilege és csoportos per. Magyar Jog, 57. évf. 9. sz. 534–544. o.
- KELLERBAUER, M. [2014]: The recent case law on the disclosure of information regarding EU competition law infringements to private damages claimants. European Competition Law Review, Vol. 2. 56–62. o.
- KISS DAISY [2006] A polgári per titkai – kérdések és válaszok a Polgári perrendtartás Általános Részéből. HVG-Orac, Budapest.
- KALVEN, H.–ROSENFELD, M. [1941]: The contemporary function of class suit. University of Chicago Law Review, Vol. 8. No. 4. 684–721. o.
- KLEIN, G. J. [2010]: Cartel Destabilization and Leniency Programs. Empirical Evidence. ZEW Discussion Papers, No. 10-107.
- KRAUT, A. L. [1972]: Contingent Fee: Champerty or Champion? Cleveland State Law Review, 21. 15–29. o.
- KRITZER, H. K. [2004]: Risks, Reputations and Rewards. Contingency fee legal practice in the United States. Stanford Law and Politics, Stanford, CA.
- KUNZLIK, P. [1999]: Conditional fees: the ethical and organisational impact on the Bar. The Modern Law Review, Vol. 62. No. 6. 850–878. o.
- LANDE, R. H. [2014]: The Proposed Damages Directive: The Real Lessons from the United States. University of Baltimore Legal Studies Research Paper, No. 2014-19.

- LANDE, R. H.–DAVIS, J. P. [2008]: Benefits From Private Antitrust Enforcement: An Analysis of Forty Cases. *University of San Francisco Law Review*, Vol. 42. 879–918. o.
- LANDES, W. M.–POSNER, R. [1979]: Adjudication as a Private Good. *Journal of Legal Studies*, 8. 235–284. o.
- LAUFER, J. A. [1983]: Of Ethics and Economics: Contingent Percentage Fees for Legal Services. *Akron Law Review*, Vol. 16. No. 4. 747–759. o.
- LEE, G. [2012]: Attorney Fee Arrangements Really Matter in Terms of Access to Justice in Korea. Megjelent: *Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice*, Vol. 11. 201–209. o.
- MARTIN, R. [2007]: Tarification des honoraires et Communauté européenne – l'exemple italien. *La Semaine Juridique, Édition Générale*, n°6. február 7.
- MŰK [1999]: 8/1999. (III. 22.) MŰK szabályzat, az ügyvédi hivatás etikai szabályairól és elvárásairól [módosításokkal egységes szerkezetben lásd az 5/2008. (X. 29.) MŰK szabályzatban].
- MŰK [2011]: 1/2011. (VI. 17.) MŰK szabályzat az ügyvédi hivatás etikai szabályairól szóló többször módosított 8/1999. (III. 22.) MŰK szabályzat kiegészítéséről. http://www.magyarugyvedikamara.hu/upload/pdf/etikai_mod.pdf.
- NAGY CSONGOR ISTVÁN [2010a]: A csoportos igényérvényesítés összehasonlító jogi modelljei – I–II. rész. *Külgazdaság*, 57. évf. 9–10. és 11–12. sz. 89–110. és 121–151. o.
- NAGY CSONGOR ISTVÁN [2010b]: Magánjogi igények érvényesítése a GVH határozatai alapján. *Fogyasztóvédelmi Szemle*, 4. évf. 1. sz. 43–48. o.
- NAGY CSONGOR ISTVÁN [2011]: A csoportos igényérvényesítés gazdaságtana és lehetőségei a magyar jogban. *Jogtudományi Közlöny*, 66. évf. 3. sz. 163–174. o.
- O'REGAN, M. [2014]: Changes to the private litigation regime in the UK: are more collective damages actions on the way? *Kluwer Competition Law Blog*, <http://kluwercompetition-lawblog.com/2014/05/06/changes-to-the-private-litigation-regime-in-the-uk-are-more-collective-damages-actions-on-the-way/>
- OXFORD ECONOMICS–CIVIC CONSULTING [2008]: Evaluation of the effectiveness and efficiency of collective redress mechanisms in the European Union. Study for European Commission DG Sanco, http://ec.europa.eu/consumers/redress_cons/collective_redress_en.htm#Studies.
- PÁPAI TARR ÁGNES [2007]: A ne bis in idem elv az Európai Bíróság gyakorlatában. *Miskolci Jogi Szemle*, 2. évf. 2. sz. 100–118. o.
- POPOFSKY, L. [2014]: Opt-Out Antitrust Class Actions–A U.S. Perspective on the Consumer Rights Bill Pending in the UK's Parliament. *Antitrust & Trade Regulation Report*, Vol. 106, No. 2651
- POSNER, R. [1986]: The Summary Trial and Other Methods of Alternative Dispute Resolution: Some Cautionary Observations. *University of Chicago Law Review*, 53. 386–393. o.
- POSNER, R. [2007]: *Economic Analysis of Law*. 7. kiadás, Wolters Kluwer, New York.
- PRIEST, G. L.–KLEIN, B. [1984] The Selection of Disputes for Litigation. *The Journal of Legal Studies*, Vol. 13. No. 1. 1–56. o.
- RENDA, A. (szerk.) [2008]: Making Antitrust Damages Actions More Effective in the EU: Welfare Impact and Potential Scenarios. Centre for European Policy Studies–Erasmus University Rotterdam–Luiss Guido Carl, Brüsszel–Rotterdam–Róma.
- RICKMAN, N. [1999]: Contingent fees and litigation settlement. *International Review of Law and Economics*, 19. 295–317. o.

- RUBINFELD, D. L.–SCOTCHMER, S. [1993]: Contingent Fees for Attorneys: An Economic Analysis, *RAND Journal of Economics*, 24. 343–356. o.
- SANDERS, M.–JORDAN, E.–DIMOULIS, C.–SCHWEDT, K.–DILUIGI, B.–VAN WISSEN, M. [2013]: Disclosure of leniency materials in follow-on damages actions: striking „the right balance” between the interests of leniency applicants and private claimants? *European Competition Law Review*, Vol. 34. No. 4. 174–182. o.
- SCHWARTZ, M. L.–MITCHELL, D. J. B. [1970]: An Economic Analysis of the Contingent Fee in Personal Injury Litigation. *Stanford Law Review*. Vol. 22.No. 6. 1125–1162. o.
- SHAVELL, S. [1982]: Suit, Settlement, and Trial: A Theoretical Analysis Under Alternative Methods of the Allocation of Legal Costs. *Journal of Legal Studies*, 11. 55–81. o.
- SZALAI ÁKOS [2014]: Kollektív keresetek joggazdaságtana. *Iustum Aequum Salutare*, 10. évf. 1. sz. 163–81. o. <http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20141sz/12.pdf>.
- TÁRCZY EDIT ZSUZSANNA [2010]: Class action az Európai Unióban és Magyarországon. *Sectio Juridica et Politica*, Mikolc, 38. évf. nyári szám, 503–521. o.
- TOWERS PERRIN [2008]: 2008 Update on U.S. Tort Cost Trends. Towers Perrin, New York, 21 o. <http://www.fljustice.org/docs/Towers2008study.pdf>.
- TOWERS WATSON [2011]: 2011 Update on U.S. Tort Cost Trends. Towers Watson, New York, <http://www.casact.org/library/studynotes/Towers-Watson-Tort-Cost-Trends.pdf>.
- VAN DEN BERGH, R. [2013]: Private Enforcement of European Competition Law and the Persisting Collective Action Problem. *Maastricht Journal*, Vol. 20. No. 1. 12–34. o.
- WILS, W. P. J. [2003]: Should Private Antitrust Enforcement Be Encouraged in Europe?, *World Competition: Law and Economics Review*, Vol. 26. No. 3.
- WILS, W. P. J. [2009]: The relationship between public antitrust enforcement and private actions for damages. *World Competition*, Vol. 3. No. 21. 3–26. o.

TISZTESSÉGES ELJÁRÁS ÉS BÍRÓSÁGI FELÜLVIZSGÁLAT A VERSENYFELÜGYELETI ELJÁRÁSBAN

A tanulmány a tisztességes eljáráshoz való jog érvényesülésének kérdését vizsgálja a versenyhatósági határozatok bírósági felülvizsgálatában. Bemutatja a bírósági felülvizsgálat általános közigazgatási jogi modelljeit, valamint elemzi az Emberi Jogok Európai Bírósága, az Európai Bíróság és a Kúria közelmúltban hozott ítéleteit, illetve ezek következményeit, külön kitérve a magyar versenyfelügyeleti eljárás szerkezeti kérdéseire.

BEVEZETÉS

Nem túlzás azt állítani, hogy a tisztességes eljáráshoz való jog kérdése a versenyfelügyeleti eljárásban az elmúlt időszak európai versenyjogi diskurzusának egyik központi témájává vált. Ez részben betudható annak, hogy az Alapjogi Charta elfogadásával (az alapító szerződésekkel egy szintre történő emelésével) az alapjogi követelmények külön jelentőséget nyertek, és ez alól a versenyfelügyeleti eljárás sem kivétel. Az Alapjogi Charta „alkotmányi” szintre emelésének elviéekben nem kellett volna szükségszerűen érdemi változást eredményeznie, hiszen az alapjogok védelmét az Európai Bíróság gyakorlatában mindig is „beleképzelte” az európai uniós jogba.¹

A tisztességes eljáráshoz való joggal kapcsolatos versenyjogi diskurzusnak a legnagyobb lökést az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) által hozott közelmúltbeli ítéletek (például *Menarini*-ügy, *Delta Pekárny*-ügy) adták,² amelyek tradicionális jogintézményeket és elveket erodáltak: mint például a *Delta Pekárny*-ügyben hozott ítélet, amely komoly árnyékot vetett a hajnali rajtaütéseket előzetes bírósági engedély nélkül lehetővé tevő tagállami jogokra; vagy a *Menarini*-ügyben hozott ítélet, amely egy másik hagyományos közigazgatási jogi intézményt, a mérlegelési aktusok bírósági felülmérlegelésének kizárását („a bíróság nem felülmérlegel, hanem felülvizsgál”) minősítette az Emberi Jogok Európai Egyezményébe (EJEE) ütközőnek.

A jelen tanulmány ennek a tárgykörnek az egyik fontos szeletét, a bírósági felülvizsgálat kérdését vizsgálja. Először röviden a mérlegelési aktusok bírósági felülvizsgálat

¹ 41/79., 121/79. és 796/79. sz., *Vittorio Testa, Salvino Maggio és Carmine Vitale kontra Bundesanstalt für Arbeit* egyesített ügyekben hozott ítélet, ECLI:EU:C:1980:163 (EBHT, 1980, 1979. o.), 18. pont.

² 43509/08. sz., *A. Menarini Diagnostics S.R.L. kontra Olaszország* ügyben 2011. szeptember 27-én és 97/11. sz., *Delta Pekárny A.S. kontra Cseh Köztársaság* ügyben 2014. október 2-án hozott ítélet.

vizsgálatának általános közigazgatási jogi modelljeiről – ha úgy tetszik, az európai versenyfelügyeleti eljárásjog(ok) *ancien régime*-jéről lesz szó. Tekintettel arra, hogy e könyvsorozat 2009. évi kötetében részletesen foglalkoztam – mind magyar jogi, mind összehasonlító jogi szempontból – a mérlegelési jogkörben hozott közigazgatási határozatok felülvizsgálatának problémájával a közgazdasági kérdések kontextusában (Nagy [2010]), a jelen tanulmányban csak távirati stílusban utalok a „régii rezsimre”. Ezt követi az EJEB, az Európai Bíróság és a Kúria közelmúltban hozott ítéleteinek tárgyalása, és ezeknek a magyar versenyfelügyeleti eljáráshoz kapcsolódó értelmezése, valamint a magyar bírósági joggyakorlat közelmúltbeli változásai, külön kitérve a magyar eljárás szerkezeti kérdéseire. Erre azért van szükség, mert a *Menarini*-ügyben hozott ítélet értelmében a bírósági felülvizsgálat visszafogottabb lehet, ha az alapeljárás valóban biztosítja a tisztességes eljáráshoz való jogot. A tanulmányt értékelő javaslatok zárják.

MÉRLEGELÉSI JOGKÖRBE HOZOTT KÖZIGAZGATÁSI HATÁROZATOK BÍRÓSÁGI FELÜLVIZSGÁLATÁNAK ANCIEN RÉGIME-JE

A mérlegelési aktusok bírósági felülvizsgálata négy síkon vizsgálható: absztrakt jogértelmezés, bizonyítási mérlegelés (tényállás megállapítása), szubsumció (a megállapított történeti tényállásnak a törvényi tényállás alá rendezése), valamint szakkérdések mint a bizonyítási mérlegelés és a szubsumció egy sajátos elegye.³

Az első és nagyon fontos kérdés, hogy ki töltse ki tartalommal a versenyjogi generálklausulákat. Az amerikai föderális rendszerben – köszönhetően a *Chevron*-ügyben lefektetett megközelítésnek⁴ – a hatóságnak jogilag elismert mozgásteret van ebben a vonatkozásban, bár éppen a versenyjogban ez talán kevésbé érvényesül (*Cooper* [2015] 92–93. o.). Ezzel szemben a német jogban és az európai uniós versenyjogban (Nagy [2010] 130–135., illetve 135–137. o.) a bíróság korlátlan hatáskörrel rendelkezik az absztrakt jogértelmezés felülvizsgálatára; számos példát találunk az uniós jogban arra, amikor a bíróság igenis élt korlátlan felülvizsgálati jogával: túlzottan magas árak megítélése, szellemi tulajdonhoz való hozzáférés, felfaló (ragadozó) árazás stb.⁵

³ Bár a tanulmánynak ez a fejezete a bírósági felülvizsgálat egy korábbi időállapotával foglalkozik, a következőkben, az egyszerűség kedvéért, jelen időt használók.

⁴ *Chevron U.S.A. v. N.R.D.C.*, 467 U.S. 837. *FTC versus Indiana Federation of Dentists*, 476 U.S. 447, 454.; *Hoffman–Royall* [2003] 324–325. o., *Hurwitz* [2014], *Zeisler* [2014] 266–270. o.

⁵ A túlzottan magas árak megítéléséhez lásd: 26/75. sz., *General Motors Continental NV kontra Bizottság* ügyben hozott ítélet (EBHT 1975., 1367. o.); 27/76. sz., *United Brands Company és United Brands Continentaal BV kontra Bizottság (Chiquita banánok)* ügyben hozott ítélet (EBHT, 1978, 207. o.); a szellemi tulajdonhoz való hozzáféréshez lásd C-418/01. sz., *IMS Health GmbH & Co OHG kontra NDC Health GmbH & Co KG* ügyben hozott ítélet (EBHT, 2004, I-5039. o.); a ragadozó árazáshoz lásd C-333/94 P. sz., *Tetra Pak International SA kontra Bizottság* ügyben hozott ítélet, 44. pont. (EBHT, 1996, I-05951. o.)

A tényállás megállapítása (bizonyítási mérlegelés) tekintetében szintén eltérnek az egyes jogrendszerek megoldásai. Az amerikai föderális versenyjog megelőgszik azzal, ha jelentős mértékű bizonyíték támasztja alá a hatóság ténybeli állításait (*Nagy* [2010] 127–129. o.). Az uniós jog szintén csak elviekben tesz lehetővé korlátlan felülvizsgálatot ebben a tekintetben, hiszen itt más szempontú felülvizsgálatra van lehetőség, amely elsősorban az eljárás szabályszerűségére vonatkozik, ide értve annak kérdését is, hogy a hatóság teljes körűen állapította-e meg a tényállást, valamint ebben a vonatkozásban minden szükséges vizsgálatot elvégzett-e (uo. 135–137. o.). A német jog itt (is) sajátos megoldást követ: korlátlan revíziót tesz lehetővé, azonban ennek a megközelítésnek speciális történeti okai vannak (uo. 131. o.).

A törvényi tényállás alá rendezés (szubsumció) tekintetében a közigazgatás mérlegelési joga általánosan elismert. Ebben a kérdésben úgy lehetne röviden összefoglalni a felülvizsgálati mércét, hogy a bíróság nem helyettesítheti saját álláspontjával a hatósági álláspontot, hanem csak azt vizsgálhatja, hogy az ésszerűen megalapozott-e. Ha egy adott kérdéssel kapcsolatban több ésszerűen megalapozott álláspont képzelhető el, és a hatóság ezek közül az egyik álláspontot a magáévá teszi, akkor a bíróság nem helyezheti hatályon kívül, illetve nem módosíthatja a határozatot arra való hivatkozással, hogy bár a döntés nem ésszerűtlen, ő maga másképp döntött volna. Ebben az esetben tehát jogilag és nem csupán a gyakorlatban elismert mozgástérrel van szó. A német jog megoldása ebben a tekintetben – különösen a versenyügyek tekintetében – eltér (uo. 134–135. o.). Ez az eltérés azonban – egyrészt – olyan jogpolitikai és történeti okokkal magyarázható, amelyek a legtöbb jogrendszerben, így köztük Magyarországon sem állnak fenn; másrészt látható, hogy a gyakorlat szintjén ez a szorosabb felülvizsgálat messze nem működik olyan intenzitással, mint amelyet a jogi deklaráció sugall.

Az értékelést involváló szakkérdések tekintetében, vagyis amennyiben a kérdésre nem adható egzakt válasz, a fenti rendszerek a szubsumcióra vonatkozó felülvizsgálati kánont alkalmazzák. Még az amúgy egyedülállóan szoros felülvizsgálatot lehetővé tevő német jog is külön kiemeli a szakkérdések speciális helyzetét, és a szakértő feladatát abban látja, hogy a hatóság értékeléséről megállapítsa: az ésszerűen megalapozott-e vagy sem (*Nagy* [2010] 134. o.). Nem teszi azonban lehetővé a szakértő számára a hatósági értékelés felülmérlegelését. A *Wood pulp*- (cellulóz-) ügyben⁶ az Európai Bíróság bár igénybe vett szakértőket, azok véleményét jogi mérlegelése részévé tette, vagyis a kérdést nem számúzta a szakkérdések távoli világába.

A magyar *közigazgatási jogtudomány* kétségtelenül ismeri a mérlegelési aktusok tanát (lásd *Kaltenbach* [1993], *Martonyi* [1967], *Molnár* [1988]). Erre vonatkozóan kifejezett tétele jogi rendelkezéseket is találunk. Egyrészt, a közigazgatási határozat

⁶ C-89/85, C-104/85, C-114/85, C-116/85, C-117/85 és C-125/85-C-129/85. sz., *A. Ahlström Osak-yhtiö és mások kontra Bizottság* egyesített ügyekben hozott ítélet (*EBHT*, 1993, I-1307. o.).

bíróági felülvizsgálatára csak jogszabálysértés esetén, annak alapján kerülhet sor.⁷ Másrészt, kifejezett utalást találunk a mérlegelési aktusokra a Pp. 339/B. paragrafusában, amely kimondja: ilyenkor a bíróság nem felülmérlegel, hanem a döntést jogszerűségi szempontból felülvizsgálja

- ◆ „mérlegelési jogkörben hozott közigazgatási határozat akkor tekintendő jogszerűnek, ha a közigazgatási szerv a tényállást kellő mértékben feltárta, az eljárási szabályokat betartotta, a mérlegelés szempontjai megállapíthatóak, és a határozat indokolásából a bizonyítékok mérlegelésének okszerűsége kitűnik.”

A mérlegelési aktusok tanát a bírósági gyakorlat is magáévá tette. Így például a Legfelsőbb Bíróság a *Büki Üdítő Kft. kontra GVH* ügyben hozott ítéletében kifejti:

- ◆ „a mérlegelési jogkörben hozott döntés felülvizsgálata során a bíróság azt jogosult vizsgálni, hogy a közigazgatási hatóság számba vett-e valamennyi figyelembe vehető mérlegelési szempontot, számot adott-e azok elfogadásáról vagy mellőzéséről. Amennyiben jogszabálysértés nem állapítható meg a bíróság összegének megváltoztatására nincs lehetőség, a bíróság felülmérlegelésre nem jogosult.” (Kf.V.39.361/2001/4. sz. ügy.)

Az *absztrakt jogértelmezéssel* kapcsolatban a magyar jogban nincs jogszabályi szinten rögzített felülvizsgálati kánon; ebben a vonatkozásban a Pp. 339/B. paragrafusa sem tartalmaz konkrét iránymutatást. Számos példát találunk azonban olyan esetre, amikor a bíróság erős közgazdasági kötöttségű, azonban absztrakt jogértelmezési kérdésben a versenyhatóságtól eltérő véleményt fogalmazott meg.⁸ Ebből az következik, hogy a bírósági gyakorlat értelmében az absztrakt jogértelmezés tekintetében a bíróságok *de novo* felülvizsgálati joga nem esik korlátozás alá. Ez a megközelítés összhangban van a kontinentális gyakorlattal (német jog, uniós jog).

A *tényállás megállapítása* tekintetében a Pp. 339/B. paragrafus egyértelműen fogalmaz: a bíróság a közigazgatási határozat *jogszerűségének megállapítása érdekében azt vizsgálja*, hogy kellő mértékben feltárták-e a tényállást, betartották-e az eljárási szabályokat, és hogy kitűnik-e a határozat indokolásából a bizonyítékok mérlegelésének okszerűsége. A tényállás megállapítása tekintetében tehát alapvetően két kérdést vizsgál a bíróság: a közigazgatási hatóság feltárta-e a tényállást, és okszerűen mérlegelte-e a bizonyítási eszközöket (az indokolásból a bizonyítékok mérlegelésének okszerűsége kitűnik). Ebben a kontextusban értendő a bizonyítási teher szabálya, nevezetesen, hogy azt a határozatot megtámadó felperes viseli. A felperes-

⁷ A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény (a továbbiakban: Ket.) 109. paragrafusa 1, bekezdés, a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: Pp.) 339. paragrafus.

⁸ Lásd túlzottan magas árak megállapításának, illetve vizsgálatának jogi tesztjét: Kf.II.39.048/2002/13. sz. ügy (Legfelsőbb Bíróság). Az ügy a Vj-152/2000. sz. versenytanácsi határozattal volt kapcsolatos.

nek ugyanis nem azt kell bizonyítania, hogy a határozatban megállapított tényállás valótlan. Egy ilyen követelmény a bírói jogorvoslathoz való joggal teljes mértékben összeegyeztethetetlen lenne, hiszen feje tetejére állítaná az „ártatlanság vélelmét”. A felperesnek megalapozottan kell támadnia a határozatot, vagyis „csupán” azt kell bizonyítania, hogy nem tárták fel kellő mértékben a tényállást, vagy okszerűtlen a bizonyítékok mérlegelése. Ez a megközelítés szintén összhangban van az európai uniós gyakorlattal, valamint lényegében párhuzamba állítható az amerikai föderális jog lényeges bizonyíték tesztjével. Hangsúlyozni kell, hogy teljes körű felülmérlegelést csak az egyedülállóan „bizalmatlan” német jog ír elő (*Nagy* [2010] 134–135. o.).

A szubszumció tekintetében is egyértelműen fogalmaz a Pp. 339/B. paragrafus, amely kimondja, hogy ilyenkor a bíróság nem felülmérlegel, hanem a döntést jogszerűségi szempontból felülvizsgálja:

- ◆ „mérlegelési jogkörben hozott közigazgatási határozat akkor tekintendő jogszerűnek, ha (...) a mérlegelés szempontjai megállapíthatóak, és a határozat indokolásából a bizonyítékok mérlegelésének okszerűsége kitűnik.”

Ehhez képest a *Kávékartell*-ügyben hozott legfelsőbb bírósági határozat értelmében a szakkérdésekben a végső döntés *de facto* a szakértőé, aki gyakorlatilag felülmérlegelheti a versenyhatóság vonatkozó döntését.⁹ A GVH határozatában úgy ítélte meg, hogy a kávépiac szereplőinek párhuzamos magatartására nincs más ésszerű magyarázat, mint hogy a vállalkozások egymással előzetesen megállapodtak (Vj-185/1994. sz. ügyben hozott határozat).

- ◆ „[A GVH] álláspontja szerint a felperesek összehangolt piaci magatartását támasztotta alá az áremelések egységessége, az árközlésekről szóló vevői kiértékelések és az áremelések utáni engedmények nagyfokú azonossága, valamint a reklámra fordított költségek egyöntetű, bár nem azonos mértékű emelése. Ennek alapján, valamint további közvetett bizonyítékokat is értékelve ekként azt, hogy eltérő a pörkölt kávé forgalom aránya, eltért a nyerskávészerezések átlagára, eltérő volt az olcsóbb robusta és a drágább arabica típusú nyerskávéfajták felhasználási aránya az egyes termékeknel, eltért a felperesek termelői kapacitásának kihasználtsága, és a nyereségességük is – nem fogadta el a felpereseknek azt az előadását, hogy az ismert külső körülmények a felperesek gazdálkodását azonos módon érintették, így a kialakult piaci helyzetre tekintettel nem volt más lehetőségük, mint a piacvezető I. r. felperes magatartásának követése. Kifejtette, hogy

.....
⁹ Vj-185/1994. sz. ügy. Az ügy még a régi versenytörvényen, a tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról szóló 1990. évi LXXXVI. törvényen (a továbbiakban: Vtv.) alapult. A határozattal kapcsolatban fontos kiemelni, hogy azt még a Pp. 339/B. paragrafusának hatálya lépése előtt hozták. A Pp. 339/B. paragrafust a Pp. módosításáról és az egyes közigazgatási nem peres eljárásokban alkalmazandó szabályokról szóló 2005. évi XVII. törvény illesztette be a perjogi kódex rendszerébe. A rendelkezés 2005. november 1-jén lépett hatályba.

a felperesek üzleti magatartása sem párhuzamos, sem a piacvezetőt követő magatartással nem magyarázható, mert ezt a taktikájukat sem 1993-ban, sem 1994. I. félévében az ismert igen nehéz piaci körülmények között nem alkalmazták. Megállapította, hogy a felperesek versenytársak, versenystratégiájuk a vizsgált időszakot megelőzően eltérő képet mutatott, melyet a versenytársak sokszínűsége jellemzett. A vizsgált időszakban azonban olyan egységes fellépést hajtottak végre, amely az árverseny felfüggesztésére irányuló megegyezésen alapult.” (Kf. II. 29. 324/1999/14. szám.)

Mivel ennek a kérdésnek az eldöntése a tények (piaci körülmények) értékelését, méghozzá közgazdasági értékelését igényli, a bíróság az ügyben szakértői véleményt használt fel, és végül a szakértői véleményben foglaltakat tényként elfogadva megállapította, hogy a GVH álláspontja nem helytálló. A szakértői bizonyítás lehetőségét azonban olyan módon használta fel, hogy ezzel gyakorlatilag lehetővé tette a szakértő számára, hogy a GVH döntését egyenesen *felülmérlegelje*.

A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint a szakértő véleménye „köti” a bíróságot, amely annak figyelembevételét csak akkor mellőzheti,

- ◆ „ha a szakvélemény hiányosságai, hibái nem voltak orvosolhatók, vagy az nem vezetett eredményre, és a szakvélemény mellőzését megalapozott, kétségtelen tények támasztják alá.” (Kfv. II. 39. 126/2004/7. szám).

A jogkérdésben való döntés sokszor előfeltételezi bizonyos szakkérdések tisztázását. A szakértő ezekre a szakkérdésekre ad választ; végkövetkeztetése nem hagyható figyelmen kívül csak azért, mert az jogkérdéshez kapcsolódik. A Legfelsőbb Bíróság határozatának indokolása arra utal, hogy a szakvélemény által hátrányosan érintett fél bizonyítási indítványa hiányában a bíróság azt vizsgálhatja, hogy a szakvélemény tartalmaz-e önellentmondásokat, illetve homályos, összefüggéstelen-e; ez egy olyan kérdés, amelyet az adott szakterületen esetleg járatlan bíró tartalmilag nehezen tud vizsgálni. Ha a másik fél, a jelen esetben az alperes GVH, a szakkérdéssel kapcsolatban szakmai [értsd: közgazdasági] érveket is fel kíván hozni, akkor másik szakértő kijelölését kell indítványoznia. Ezt azonban az alperes elmulasztotta, így a bíróságnak a rendelkezésre álló bizonyítékok, köztük az egyedüli szakvélemény alapján kellett döntést hoznia.

- ◆ „A Legfelsőbb Bíróság a szakvéleményt aggálytalanak találta, az minden kérdésre kiterjedően logikus, összefüggéseiben értékelt választ adott, ezért azt ítélezése alapjául elfogadta. A másodfokú bíróság szakvéleményt törvénysértően mellőzte... Az alperes a megismételt eljárás során bizonyítási indítvánnyal nem élt, ezért a bíróságnak a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján kellett határoznia. A Legfelsőbb Bíróság felülvizsgálati eljárásban hozott határozatából a szakvélemény kiegészítettését szükség esetére írta elő, ezért az elsőfokú bíróságnak mivel a szakvéleményt elfogadta, nem kellett további bizonyítást lefolytatnia.” (Uo.)

Ugyanakkor a versenytanácsi határozat – mint a felülvizsgálat tárgya – önmagában nem bizonyíték; ilyenként a versenyfelügyeleti eljárás során „feltárt tények, adatok, okiratok, iratok, azaz a határozat alapjául szolgáló dokumentumok vehetők figyelembe.” Ennek alapján a Legfelsőbb Bíróság kimondta: a másodfokú bíróság tévesen állapította meg, hogy „a szakértői vélemény elfogadásáról a szakvélemény és a peradatok (közigazgatási határozat) összevetése után kell határozni.” Más szóval, a bíróság nem „jogiasíthatja” a közgazdasági szakkérdést, nem teheti jogalkalmazói mérlegelése részévé.

A BÍRÓSÁGI FELÜLVIZSGÁLAT ÚJ KORSZAKA A TISZTESSÉGES ELJÁRÁS KÖVETELMÉNYÉNEK MEGJELENÉSE AZ EJEB ÉS AZ EURÓPAI BÍRÓSÁG GYAKORLATÁBAN

A tisztességtelen eljárás követelményének érvényesülését a bírósági felülvizsgálat vonatkozásában az EJEB a *Menarini*-ügyben, az Európai Bíróság a *KME (ipari csövek)*-ügyben, a *Chalkor*-ügyben és a *KME (rézből készült vízvezetékcsövek)* ügyben vizsgálta.¹⁰ Ezek az ítéletek új alapra helyezték a bírósági felülvizsgálat mércéjét.¹¹

A *Menarini*-ügyben az olasz versenyhatóság 6 millió euró bírságot szabott ki a Menarini Diagnostics vállalattal szemben árrögzítés és piacfelosztás miatt. Menarini a határozatot bíróság előtt megtámadta, majd a per elvesztését követően a tisztességes eljáráshoz való jog sérelmére hivatkozva az EJEB-hoz fordult: érvelése szerint a jogsérelem abból fakadt, hogy az olasz bíróság nem gyakorolt (nem gyakorolhatott) teljes körű felülvizsgálatot, az ügy érdemét nem bírálhatta felül, kiegészítő ténymegállapítást nem tehetett.

Az EJEB a szankció súlyára tekintettel a versenyfelügyeleti eljárást büntetőjogi jellegűnek minősítette (*Menarini*-ügyben hozott ítélet, 34–41. pont.). Hozzá kell tenni: az EJEB gyakorlatában megkülönbözteti a szűk értelemben vett (*hardcore*) büntetőjogi szankciót a büntetőjogias jellegű szankcióktól, és a kettő vonatkozásában eltérő követelményeket érvényesít.¹²

A fenti eredményeként az EJEB azt állapította meg, hogy az EJEE 6. cikkéből fakadó követelményként a teljes körű kontradiktórius eljárás elvének a versenyügyek valamely pontján maradéktalanul érvényesülnie kell (*Schweitzer* [2012] 24–25. o. 116. lábjegyzet).

¹⁰ Lásd a következő ügyekben hozott ítéleteket: C-272/09. P. sz., *KME Germany AG, korábban KM Europa Metal AG és tsai kontra Bizottság* ítélet, ECLI:EU:C:2011:810.; C-386/10. P. sz. *Chalkor AE Épexergias Metallon kontra Bizottság*; C-389/10. P. sz., a *KME Germany AG, korábban KM Europa Metal AG kontra Bizottság* („rézből készült vízvezetékcsövek”) ügyben hozott ítélet.

¹¹ Az EFTA Bíróság ezt a *Posten Norge* ügyben tette meg. E-15/10. sz., *Posten Norge AS kontra EFTA Felügyeleti Hatóság* ügyben 2012. április 18-án hozott ítélet, 84–102. pont.

¹² 73053/01. sz. *Jussila kontra Finnország* ügyben 2006. november 23-án hozott ítélet, 43. pont.

Amennyiben az alapeljárás bírósági vagy kvázi bírósági – vagyis érvényesül a kontradiktórius eljárás követelménye, ahol elkülönül egymástól a vád és az érdemi döntéshozatal (és természetesen a védelem) –, akkor ez már sok tekintetben biztosítja a fair eljárás követelményének érvényesülését. Ebben az esetben egy visszafogottabb bírósági felülvizsgálat is elegendő. Más szóval, amennyiben az alapeljárás bírósági vagy bírósági jellegű, nem követelmény, hogy a felülvizsgálati bíróság felülvizsgálati jogköre teljes körű legyen; ilyen esetben elfogadható, amennyiben a bíróság részéről már csak felülvizsgálatra és nem felülmérlegelésre kerül sor. Ez az út akkor járható, ha az adott rendszer az úgynevezett osztott modellt követi, ahol elválik egymástól a nyomozati és a vádfunkció és az érdemi döntéshozatal. Ebben a megoldásban az érdemi döntéshozó funkcióját (az alapdöntés meghozatalának feladatát) elláthatja a bíróság (mint például Ausztriában¹³ vagy Svédországban (*Carle és szerzőtársai* [2014] 268. o. 12. pont) vagy valamilyen, függetlenségére és státusára tekintettel bíróságihoz hasonlóan tekinthető közigazgatási döntőbizottság.

Amennyiben egy adott rendszer az alaphatározat tekintetében az egységes modellt követi, ahol a vizsgálat- és a vádfunkciót, valamint az érdemi döntéshozatalt ugyanaz a szervezet látja el (a kontinentális Európában ez tekinthető az általános közigazgatási megoldásnak), a tisztességes eljáráshoz való jog biztosításának súlypontja áttolódik a felülvizsgálatot végző bírósághoz (*Wils* [2013] 2–3., 6–7. o.). Ebben az esetben csak akkor tekinthető biztosítottnak a tisztességes eljáráshoz való jog, ha a bíróságnak hatalmában áll teljes körű felülvizsgálatot végeznie, azaz felülvizsgálati jogkörét nem korlátozzák: nemcsak jog-, hanem ténykérdéseket is felülvizsgálhat, a versenyhatóság döntését pedig nemcsak felülvizsgálhatja, hanem felül is mérlegelheti (*Menarini*-ügyben hozott ítélet, 59. pont).

Az európai uniós versenyjogban¹⁴ a bizottsági határozatok felülvizsgálatának kiindulópontját az EUMSZ 263. cikke jelenti; ennek értelmében a bírósági felülvizsgálat alapja a „jogszerűség”, azonban az EUMSZ 261. cikke ezt kiegészíti azzal, hogy a bíróság esetében rendelettel az Európai Unió Bíróságára teljes körű mérlegelési jogkör ruházható:

- ♦ „[a]z Európai Parlament és a Tanács által közösen, illetve a Tanács által a Szerződések rendelkezéseinek értelmében elfogadott rendeletek a bennük előírt szankciók tekintetében teljes körű mérlegelési jogkört ruházhatnak az Európai Unió Bíróságára.”

¹³ Bundesgesetz gegen Kartelle und andere Wettbewerbsbeschränkungen (Kartellgesetz 2005 – KartG 2005).

¹⁴ Az európai közösségi versenyjogi bírósági felülvizsgálatról lásd részletesen *Laguna de Paz* [2014] 203–224. o.

Ezen felhatalmazás alapján állapítja meg az 1/2003. rendelet 31. cikke, hogy

- ♦ „[a] Bíróság korlátlan jogkörrel rendelkezik az olyan határozatok felülvizsgálatára, amelyekben a Bizottság bírságot vagy kényszerítő bírságot határozott meg ... a Bíróság törlheti, csökkentheti vagy növelheti a kiszabott bírság vagy kényszerítő bírság összegét.”

Az Alapjogi Charta 47. cikke rögzíti a hatékony jogorvoslathoz és a tisztességes eljáráshoz való jogot.

Az Európai Bíróság joggyakorlatában a bizottsági határozatok felülvizsgálata tekintetében a legutóbbi mérföldkövet három, lényegében azonos tartalmú, azonos napon (2011. december 8-án) hozott ítélet jelentette; ezek a C-272/09. P. sz. *KME-(ipari csövek)* ügy, a C-386/10. P. sz. *Chalkor*-ügy és a C-389/10. P. sz. *KME-(rézből készült vízvezetékcsövek)* ügy (*Nikolic* [2012] 587. o.).

Az Európai Bíróság ezekben az ügyekben megállapította: bár a Bizottságnak összetett közgazdasági kérdésekben van mérlegelési joga, ez nem jelenti azt, hogy az európai uniós bíróságok felülvizsgálati jogköre ne lenne teljes körű.

- ♦ „A jogszerűség vizsgálatát illetően a Bíróság kimondta, hogy noha összetett gazdasági értékeléseket igénylő területeken a Bizottság gazdasági kérdésekben mérlegelési mozgástérrel rendelkezik, ez nem jelenti azt, hogy az uniós bíróság nem vizsgálhatja felül gazdasági jellegű tényeknek a Bizottság általi értelmezését. Az uniós bíróságnak ugyanis nem csupán a hivatkozott bizonyítékok tárgyi valószerűségét, megbízhatóságát és koherenciáját kell vizsgálnia, hanem azt is ellenőriznie kell, hogy e bizonyítékok tartalmazza-e az adott összetett helyzet értékeléséhez figyelembe veendő összes releváns adatot, és alátámasztja-e a belőlük levont következtetéseket.” (C-272/09. P. sz. 94. pont, C-386/10. P. sz. 54. pont, C-389/10. P. sz., 121. pont.)

Kifejezetten a bírság meghatározása, illetve felülvizsgálata tekintetében, a Bíróság kiemelte: sem a Törvényszék, sem az Európai Bíróság

- ♦ „nem hivatkozhat a Bizottság rendelkezésére álló mérlegelési mozgástérre annak érdekében, hogy lemondjon a mind jogi, mind pedig ténybeli szempontból alapos felülvizsgálat elvégzéséről.” C-272/09. P. sz.102. pont, C-386/10. P. sz. 62. pont, C-389/10. P. sz., 129. pont.

Ennek megállapítása nem igényelt túlzott progresszivitást, hiszen – ahogy azt a Bíróság kifejezetten rögzítette is – maga az EUMSZ, illetve az 1/2003. számú tanácsi rendelet rögzítette a bírság tekintetében a korlátlan felülvizsgálati jogkört.

- ♦ „A jogszerűség vizsgálatát kiegészítette a korlátlan felülvizsgálati jogkör, amelyet a 17. rendelet 17. cikke ruházott az uniós bíróságra, és amelyet az EUMSZ 261. cikknek

megfelelően jelenleg az 1/2003 rendelet 31. cikke rögzít. E jogkör felruházta a bíróságot arra, hogy a szankció jogszerűségének egyszerű felülvizsgálatán túl a Bizottság értékelését a sajátjával helyettesítse, és következésképpen kiszabott bírságot vagy kényszerítő bírságot törölje, csökkentse vagy növelje.” (C-272/09. P. sz.103. pont, C-386/10. P. sz. 63. pont, C-389/10. P. sz., 130. pont.)

Az Európai Bíróság a fentiekből azt a következtetésre vonta le, hogy az európai uniós jog bírósági felülvizsgálati mércéje megfelel a tisztességes eljárás követelményének.

- ◆ „A Szerződésekben előírt felülvizsgálat tehát magában foglalja, hogy az uniós bíróság mind jogi, mind pedig ténybeli szempontból felülvizsgálatot gyakorol, és jogosult bizonyítékokat értékelni, a megtámadott határozatot megsemmisíteni és a bírságok összegét módosítani. Ennélfogva nem tűnik úgy, hogy az EUMSZ 263. cikkben előírt – és az 1/2003 rendelet 31. cikkében foglalt, a bíróság összegére vonatkozó korlátlan felülvizsgálati jogkörrel kiegészített – jogszerűségi vizsgálat sérti a Charta 47. cikkében szereplő hatékony bírói jogvédelem elvére vonatkozó követelményeket.” (C-272/09. P. sz. 106. pont, C-386/10. P. sz. 67. pont, C-389/10. P. sz., 133. pont.)

Az Európai Bíróságnak ez a megállapítása több szempontból sem helytálló. Bár a Bíróság nem fogalmazta meg definíciószerűen, hogy milyen követelményeket támaszt az Alapjogi Charta 47. cikke szerinti tisztességes eljáráshoz való jog, amennyiben ezt, a *Menarini*-ügyben hozott EJEB ítélettel összhangban, a teljes körű felülvizsgálat lehetőségével azonosítjuk, akkor az európai uniós jog felülvizsgálati mércéje, a bírságösszeg felülvizsgálatától eltekintve, nem felel meg a tisztességes eljárás elvének. Annak kimondásával ugyanis, hogy „összetett gazdasági értékeléseket igénylő területeken a Bizottság gazdasági kérdésekben mérlegelési mozgásterrel rendelkezik” a Bíróság azt is kimondta, hogy a bizottsági döntésnek vannak olyan elemei, amelyekbe a bírósági felülvizsgálat a maga totalitásával nem hatolhat be – vagyis amelyek tekintetében a felülvizsgálati jogkör nem teljes körű, a bíróság nem felülmérlegel, hanem felülvizsgál.

Különösen önellentmondásos az Európai Bíróság ítéletének az a fordulata, amelyben azt fejtí ki: bár a Törvényszék indokolásában

- ◆ „[t]öbbször is hivatkozott a Bizottság »mérlegelési jogkörére«, »jelentős mérlegelési mozgásterére«, illetve »széles mérlegelési mozgásterére«, e hivatkozások nem akadályozták meg a Törvényszéket abban, hogy jogi és ténybeli szempontból elvégezze a korlátlan és teljes felülvizsgálatot, amelyre köteles.” (C-272/09. P. sz.136. pont, , C-386/10. P. sz., 82. pont, C-389/10. P. sz., 109. pont.)

Az Európai Bíróság *Chalkor*-ügyben alkalmazott megfogalmazása szerint a Törvényszék ítéletének vizsgálata során

- ♦ „figyelman kívül kell hagyni a bírósági felülvizsgálatnak a megtámadott ítélet 61–64. pontjában szereplő elvont és deklaratív leírását, mivel e leírás nem minősül a felbbező által a keresetében hivatkozott jogalapokra adott válasznak, és nem bizonyul a megtámadott ítélet rendelkező része szükségés alátámasztásának.” (C-386/10. P. sz. 47. pont.)

A TELJES KÖRŰ BÍRÓSÁGI FELÜLVIZSGÁLAT MEGJELENÉSE A MAGYAR BÍRÓSÁGI GYAKORLATBAN

A Kúria Kfv.III.37.690/2013/29. sz. ügyben¹⁵ hozott ítéletében foglalkozott a *Menarini*-ügyben lefektetett teljes körű bírósági felülvizsgálat elvével, és az Európai Bírósághoz képest mind verbálisan, mind tartalmilag nagyobb lépést tett, és ezzel közelebb került a tisztességes eljárás követelményéhez. Röviden: a Kúria megállapította, hogy a versenyhatóság határozata (a kúriai megfogalmazás szerint) nem több, mint egy „vádirat”, így a határozat nem részesül megelőlegezett bizalomban, a mérlegelési aktusok tana ebben a vonatkozásban nem alkalmazható – a felperesnek nem azt kell bizonyítani, hogy a versenyhatóság határozata nyilvánvalóan (értsd: égbekiáltóan) okszerűtlen, hanem elegendő annak igazolása, hogy a bizonyítékok értékelésének és a jogszabályok értelmezésének/alkalmazásának van ennél okszerűbb módja is.

- ♦ „Az nem vitatható, hogy jelen per tárgyát képező versenyügy az Egyezmény hatálya alá tartozik, mint »büntetőügy«, ez azonban nem jelenti azt az EJEB joggyakorlata alapján, hogy büntetőeljárást kéne lefolytatni, hanem csak azt, hogy az Egyezményben büntetőügyekhez rendelt eljárási garanciáknak érvényesülniük kell, még pedig azzal a tartalommal, ahogy az az EJEB esetjogából következik (EJEB Jussila v. Finnország 2006. november 23-i ítélete /kérelem sz. 73053/01/).

Jelen ügyre nézve releváns ilyen garanciális elem, amely a felperesek bizonyítási sztenderddel kapcsolatos érveléséhez köthető a teljes körű hatékony jogorvoslat elve, beleértve a mérlegelési jogkörben hozott határozatok teljes körű érdemi felülvizsgálatát.

Megjegyezve, hogy az EJEB ismeri és saját ítélkezési gyakorlatában alkalmazza a mérlegelési mozgástér (margin of appreciation) doktrínáját, részben hasonló okokból, ahogy azt a nemzeti felülvizsgálati rendszerek is tetszik (például A kellő szakértelem hiánya egyes szakkérdésekben), olyannyira, hogy a Brightoni Nyilatkozat alapján 2013. május 16-án elfogadott 15. Kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikke folytán az Egyezmény preambuluma is beépítésre került, az EJEB – a Menarini-ügy tapasztalata alapján – versenyügyekben nem enged meg ugyanezt a nemzeti bíróságoknak.

¹⁵ www.gvh.hu/data/cms1029295/Vj174_2007_Kuria.pdf.

Ennek a kérdésnek a szempontjából a felperesek által hivatkozott ügyek közül a Menarini-ügyben hozott EJEK-ítéletnek van elsősorban relevanciája (Menarini v. Olaszország ügyben 2011. szeptember 27-i ítélet /kérelem sz. 43509/08/). Ezen ítélet szerint a teljes körű bírói felülvizsgálat legfontosabb jellemzője többek között, hogy a bíróság mind tény, mind jogkérdéseket megvizsgálhat és ezekben elfoglalt hatósági álláspontot megváltoztathatja a saját ténybeli és jogi értékelése alapján, akár az arányossági követelményeket is számon kérve.

Ez a magyar jogi dogmatika nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy a hatékony teljes körű felülvizsgálat (full-review) követelménye azt jelenti, hogy a versenyhatóság határozatait felülvizsgáló közigazgatási bíróság nem hivatkozhat a felülmérlegelés tilalmának doktrínájára, nem alkalmazhatja a Pp.339/B. §-ából következő felülvizsgálati korlátokat.” (30–31. o.)

„Az azonban egyértelműen megállapítható, hogy az alperes határozatának nem csak a Pp. 339/B. paragrafusának kell megfelelnie, hanem a közigazgatási perekben úgy kell kezelni az alperes határozatát, mintha az egy »vádírat« lenne. Mindez azt jelenti egy közigazgatási perben, hogy a felpereseknek nem azt kell igazolniuk, hogy az alperes határozatában kirívóan okszerűtlen értékelt a bizonyítékokat, vagy a jogi mérlegelése nyilvánvalóan okszerűtlen volt, hanem elegendő azt igazolniuk, hogy van ésszerűbb értékelése a bizonyítékoknak, létezik okszerűbb jogi mérlegelés.” (31. o.)

Hozzá kell tenni: az Európai Bíróság és a Kúria aktivitása közötti különbségre (nevezetesen: míg a Kúria félretette a Pp. 339/B. paragrafust, addig az Európai Bíróság fenntartotta a Bizottság mérlegelési jogát és a jogszerűsége alapuló felülvizsgálatot) van egy nagyon ésszerű és legitim magyarázat. A Kúria ugyanis a *Menarini*-ügyben hozott ítéletet mint az elsődlegességet élvező európai uniós jog részét alkalmazta (tudniillik az Alapjogi Charta 47. cikkét a *Menarini*-üggyel összhangban értelmezte és alkalmazta a Charta 51. cikke alapján, mivel a kérdéses ügyben a GVH az uniós versenyjogot hajtotta végre), míg az Európai Bíróságnak nincs hatásköre az elsődleges joganyagot képező, tehát alkotmányi szintű EUMSZ-rendelkezések félre tételére (bár azok értelmezésére van).

Annyiban azonban nem mutatkozott eltérés a két fórum ítéletei között, hogy akárcsak az Európai Bíróság (és az olasz bíróság tekintetében az EJEK), a Kúria is megállapította: az alsóbb fokú bíróság – bár rossz címkét alkalmazott – valójában teljeskörűen vizsgálta felül a versenyhatósági határozatot, így korrekcióra az indokolás szintjén igen, a rendelkező rész szintjén azonban nem volt szükség.

- ◆ „A Fővárosi Törvényszék, mint elsőfokú bíróság lényegében ezt tette – ahogy azt másodfokon ugyanezen törvényszék megállapította a Pp. 339/B. paragrafusával ellentétesen, amely azonban a fentiek tükrében nem kifogásolható és nem jogszerűtlen – amikor részletesen értékelve a bizonyítékokat újramérlegelte mind a tények mind a jogi megítélés szempontjából az ügyet.

A Fővárosi Bíróság, mint másodfokú bíróság aztán ugyanígy járt el, amikor részletesen elemezte és értékelte a rendelkezésre álló bizonyítékokat, ezek között a tanúvallomásokat is összevetette és abból mérlegeléssel – helyes – következtetést vont le arra nézve, hogy Sz. I. vallomása a szavahihetőbb, mely értékeléssel kapcsolatosan a Kúria már fentebb az álláspontját kifejtette.

Annak ellenére így járt el a másodfokú bíróság, hogy hivatkozott a Pp. 339/B. paragrafusára és ennek megfelelő jogi terminológiát használt az értékelés során. Azonban ahogy a felperesek által hivatkozott Menarini-ügyből az nyilvánvaló, a nemzeti jog terminológiájának alkalmazása, akkor ha egyébként a bíróság ténylegesen teljes felülvizsgálatot végzett, nem vezet az Egyezmény 6. cikkének sérelméhez. A Menarini-ügyben éppen ez történt, amikor is az olasz jog, amit az olasz bíróság alkalmazott, csak formális törvényességi felülvizsgálatot, „gyenge bírói kontrollt” engedett, de az olasz bíróság e terminológia használata ellenére az ügy érdemét érintő mély jogi analízist végzett az ügyben. Ezért nem sértette meg az Egyezmény 6. cikkét. Sajó András bíró Menarini-ügyben adott párhuzamos véleménye a fentieket külön is kiemelve rámutatott arra, hogy ebben az esetben a bírácoknak mellőzniük kell azokat a szabályokat, amelyek korlátozzák e vonatkozásban a bíróság hatáskörét.

Mіндеzért a Kúria számára a Menarini-ügy alapján nyilvánvaló, hogy az Egyezmény 6. cikkét nem sértették meg az eljárt bíróságok. A Kúria ennek megfelelően mind a tényeket, mind a jogi érvelést részletesen vizsgálta, egyes következtetésekben eltérően értékelte a tényeket, mint azt akár az alperes vagy a bíróságok tették (például utólagos bírói jóváhagyás szükségessége), ezek azonban az alperesi határozat döntésének helyességét támasztották alá, legalábbis a lényeges kérdésekben.” (31–32. o.)

A Kúria ítéletének érdekes elemét jelenti az a megállapítás, hogy a teljeskörű bírósági felülvizsgálat elve (és a Pp. 339/B. paragrafus félre tétele) csak azokban az esetekben érvényesül, amikor európai uniós versenyjogot kell alkalmazni, vagyis a tagállamközi kereskedelmet nem érintő, kizárólag a magyar versenyjog hatálya alá tartozó ügyek vonatkozásában ilyen követelményt nem fektetett le.

- ♦ „A 2009. december 1-jén hatályba lépett Lisszaboni Szerződés folytán kötelezően alkalmazandó Európai Unió Alapjogi Charta (Alapjogi Charta) 52. cikk 3. bekezdése az Egyezmény EJEK gyakorlatát az uniós jogba inkorporálja azokban az esetekben, amikor a tagállam uniós jogot hajt végre, mint jelen esetben is történt az EUMSZ 101. cikke tekintetében, és ezért az Egyezmény joganyaga ilyen esetben, mint uniós jog kell, hogy érvényesüljön. Ez azt jelenti, hogy a nemzeti jogot – jelen esetben a Pp. 339/B. paragrafusát – félre kellett tenni, ha az az Egyezménybe ütközik, mivel EUMSZ 101. cikkének megsértése is megállapításra került, tehát részben uniós jog végrehajtásáról van szó. Az Alapjogi Charta – az Egyezményhez hasonlóan – az alkotmánnyal egy szinten áll a jogforrási hierarchiában, ezért annak szabályait a hatályba lépését követően hozott hatósági határozatok esetében alkalmazni kellett.” (34. o.)

Felvethető lenne ugyanis a kérdés: ha európai uniós versenyjogi ügyekben az európai uniós jog (Alapjogi Charta) közvetítésével törvényrontó módon érvényesül az EJEB gyakorlatában kidolgozott teljes körű bírósági felülvizsgálat követelménye, miért ne érvényesülhetne a magyar versenyügyekben is – a Pp. 339. paragrafus félre tételét eredményezően – az EJEB-nek ez a gyakorlata. Magyarország ugyanis részese az EJEE-nek, amelyet törvénnyel ki is hirdetett.¹⁶ A Kúria azonban védhető módon képezte le a két esetkör közötti formáljogi különbséget. Igaz ugyan, hogy mind az uniós, mind a magyar ügyekben érvényesülniük kell a *Menarini*-ügyben lefektetett követelményeknek, azonban míg az Alapjogi Charta mint uniós jog közvetlen hatállyal és elsődlegességgel rendelkezik, addig a törvény formájában kihirdetett EJEE egy nemzetközi egyezmény, és nem egy *sui generis* jogrend része.

A GVH SZERKEZETE ÉS A BÍRÓSÁGI FELÜLVIZSGÁLATI MÉRCE

A *Menarini*-ügyben lefektetett követelmény, a fentiekben írtaknak megfelelően, nem kíván meg szükségszerűen teljes körű bírósági felülvizsgálatot. Az EJEB csupán annyit állapított meg, hogy a fegyverek egyenlőségén alapuló kontradiktórius eljárás elvének a versenyügy folyamatának legalább egy pontján érvényesülnie kell. Bár a legtöbb nemzeti rendszerben ez a pont a bírósági felülvizsgálat (mivel a versenyhatóság szerkezete jellemzően az úgynevezett egységes modellt követi, ahol a vizsgálati és a vádfunkció szervezetileg nem válik el az érdemi döntéshozatali funkciótól), léteznek osztott modell szerint felépített rendszerek, ahol az első érdemi döntés egy kontradiktórius eljárás eredményeként születik, és elválik egymástól a vizsgálati, a vád funkció és az érdemi döntéshozatal. Ez megvalósulhat úgy, hogy az érdemi döntést a bíróság hozza meg, a versenyhatóság az eljárás során felperesi/vádlói pozícióban van, illetve oly módon, hogy a vizsgálatot végző közigazgatási szervtől elkülönülten létezik egy szervezetileg és minden egyéb szempontból elkülönülő, független döntőbizottság (kvázi bírósági státussal rendelkező közigazgatási szerv), amely az első érdemi döntést meghozza. Osztott modell esetén, a *Menarini*-ügyben hozott ítélet tanúsága szerint, nincs szükség teljes körű bírósági felülvizsgálatra.

Ebből következik, hogy meg kell vizsgálni, hogy a magyar versenyhatóság, illetve versenyfelügyeleti eljárás szerkezete teljesíti-e a tisztességes eljárás követelményét, tekintettel arra, hogy az érdemi döntést a Versenytanács, a GVH egyik elkülönülő szervezeti egysége hozza meg. A magyar rendszerben a vizsgálatot a vizsgálók végzik, akik vizsgálatuk eredményét jelentésben terjesztik a Versenytanács elé, amely kizárólagos kompetenciával rendelkezik az érdemi döntés meghozatalára. Ezt annak

¹⁶ Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 1993. évi XXXI. törvény.

ellenére érdemes röviden megvizsgálni, hogy a Kúria a fentiekben hivatkozott ítéletében (azzal, hogy a GVH határozatát pusztán „vádiratnak” minősítette) egyértelműen pálcát tört a Versenytanács függetlensége felett. Ha a Kúria a Versenytanácsot függetlennek, a versenyfelügyeleti eljárást pedig bírósági jellegűnek tekintette volna, nem helyezkedett volna arra az álláspontra, hogy a GVH (Versenytanács) határozata nem több egy merő „vádiratnál”.

A Versenytanács függetlensége kimerül annak pusztán törvényi deklarálásában. A Versenytanácsnak a GVH-hoz képest nincs intézményi függetlensége, a GVH elnöke – az egyedi ügyekben történő formális utasítás kivételével – a befolyásolási csatornák mindegyikében rendelkezik hatáskörökkel. A Versenytanács függősége a legteljesebben költségvetési-pénzügyi és szervezeti szempontból érvényesül. A Versenytanács nem rendelkezik költségvetési hatáskörökkel, a GVH költségvetésének része, a vonatkozó kérdésekben a GVH elnöke dönt. Ennek az az eredménye, hogy a Versenytanácsnak nincs önálló szakembergárdája és szervezete. A GVH-ban a munkáltatói jogokat az elnök gyakorolja; ez alól csupán a Versenytanács tagjainak kinevezése és felmentése kivétel – a Versenytanácsnak, bár szervezeti és működési szabályzatát maga alkotja meg, azt jóváhagyásra be kell terjesztenie a GVH elnökéhez [1996. évi LVII. törvény a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról (a továbbiakban: Tpv.) 36. paragrafusa 1. bekezdés *c)* és *d)* pont].

Emellett a Tpv. több rendelkezése is mutatja: a Versenytanács nem egy független „állam az államban”, hanem a GVH egyik részlege. Egyrészt, a GVH elnöke a Versenytanács elnökével együttesen adhatja ki a GVH jogalkalmazási gyakorlatának alapjait ismertető, kötelező erővel nem rendelkező, azonban a jogalkalmazás kiszámíthatóságát növelő közleményeket (Tpv. 36. paragrafus 6. bekezdés). Ez a rendelkezés éles ellentétben áll a Tpv. azon szabályával, amelynek értelmében az ügy érdemében az eljáró versenytanács dönt: a GVH elnöke olyan közlemény kiadásában vesz részt, amely a Versenytanács joggyakorlatát összegzi, és amelynek későbbi megvalósulására elméletileg semmilyen befolyása nincs, és nem is lehet. Másrészt, a Tpv. lehetőséget ad arra, hogy a vizsgálatot lefolytató és majdan a vizsgálati jelentést beterjesztő vizsgáló előzetesen egyeztessen a Versenytanáccsal: „az eljáró versenytanács a vizsgálónak a vizsgálat lefolytatásának módja, iránya tekintetében javaslatot tehet a vizsgálat lezárását megelőzően is” (Tpv. 47. paragrafus 2. bekezdés). Harmadrészt, szintén a kontradiktórius eljárás hiányát mutatja, hogy főszabály szerint az ügyféllel nem kell közölni a vizsgálói jelentést, az első versenyhatósági álláspont (ha úgy tetszik: „vádirat”), amellyel szembeül, és amelyre reagálnia kell, az a Versenytanács előzetes álláspontja. Ha a Versenytanácsot bírónak tekintenénk, akkor ez azt jelentené, hogy a versenyfelügyeleti eljárásban ugyanaz a vádló és a bíró – „ha a bírád a vádlód, Isten legyen a védőd!”

A fentiekből látható, hogy a Versenytanács függetlenségének hiánya és „részlegjellege” olyannyira egyértelmű, amilyen kevés szót szánt a Kúria ennek a kérdésnek a vizsgálatára (tudniillik a Kúria nem foglalkozott ezzel a kérdéssel).

Természetesen a fenti elemzés önmagában nem jelenti sem azt, hogy az osztott modellt, sem azt, hogy az egységes modellt kellene követni a magyar versenyfelügyeleti szervezetrendszer kialakítása során. A magyar rendszer jellemzői alapján azonban egy dolgot mindenképpen rögzíteni lehet: a magyar intézményrendszer a jelenlegi formájában ellentmondásos és a legkevésbé sem hatékony. Egy önálló érdemi döntéshozó szerv beillesztésének megvannak a maga funkciói; az azonban nem lehet kérdéses, hogy értelmetlen egy olyan szerv létrehozása, amely nem képes betölteni a szerepét, és amelynek eljárása a processzus felesleges szakaszává válik. Míg ugyanis a Versenytanács működése teljesen egyértelműen alkalmatlan a tisztességes eljárás követelményének biztosítására, addig egy felesleges, az erőforrásokat pazarló, az eljárást elhúzó lépcsőt vezet be a magyar versenyfelügyeleti eljárásba.

KÖVETKEZTETÉSEK

Ki kell emelni, hogy bár egyik vizsgált ítélet sem hangsúlyozza ki explicit módon, a teljes körű bírósági felülvizsgálat követelménye nem vonatkozik (nem vonatkozhat) mindegyik versenyjogi jogsértésre (*Schweitzer* [2012] 34–41. o. és *Van Cleynenbreugel* [2014] 43. o.). A fentiekben vizsgált ügyek durva (kökemény) kartellekkel voltak kapcsolatosak, szűk értelemben ezek esetében rögzíthető, hogy a teljes körű bírósági felülvizsgálat követelményét megállapították. Ettől függetlenül, ez a követelmény extrapolálható a magatartáskontrollt tartalmazó versenyjogi/antitröszt szabályanyag egészére (versenykorlátozó megállapodások, erőfölénnyel való visszaélés). Ugyanakkor, a fúziókontroll esetében nem állnak fenn azok, a *Menarini*-ügyben is lefektetett szempontok, amelyek a teljes körű bírósági felülvizsgálatot és a versenyhatóság mérlegelési jogának elvonását indokolják – a fúziókontroll ugyanis egy engedélyezési eljárás, és nem tekinthető büntető vagy büntető jellegűnek az EJEE 6. cikke értelmében (*Wils* [2014]). Különleges esetben a fúziókontroll-eljárásban a notifikáció elmaradása vagy a végrehajtási tilalom megsértése miatt kiszabott bírság esetén felmerülhet az EJEE 6. cikkének alkalmazása, amennyiben a bírság összege a versenykorlátozó megállapodások és az erőfölénnyel való visszaélés esetén kiszabott bírságokkal összehasonlítható mértékben magas.

A bírósági felülvizsgálat mércéjével kapcsolatos legújabb esetjogi fejlemények olvasása kapcsán az olvasónak könnyen az az érzése támadhat, hogy nem túlzás forradalomról beszélni Európában. Sajnos azonban, ha közelebről elemezzük a joggyakorlatot, láthatóvá válik: bár valóban lényegi változás zajlik a versenyügyekben hozott közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálata területén, ugrásszerű minőségi változásról szó sincs. Több mint árulkodó, hogy az adott felsőbíróság (EJEB, Európai Bíróság, Kúria) a konkrét jogvitával kapcsolatban általunk vizsgált ügyek mindegyikében azt állapította meg: bár az alsóbb fokú bíróság (nemzeti bíróság, Törvényszék, Fővárosi Törvényszék) által irányadónak elfogadott és indokolásában

többször hivatkozott felülvizsgálati mérce nem elfogadható, ez nem hatott ki az ítélet jogi sorsára (EJEB: *Menarini*, Európai Bíróság: *KME (ipari csövek)*, *Chalkor*, *KME (rézből készült vízvezetékcsövek)*, Kúria: Kfv.III.37.690/2013/29.). Az alsóbb fokú bíróság – bár indokolásában folyamatosan az ellenkezőjét hangsúlyozta, valójában – nem azt tette, amit mondott; más szóval: bár az alsóbb fokú bíróság indokolásában azt állította, hogy visszafogott felülvizsgálati mércét alkalmazott, valójában egyértelműen és világosan megsértette az általa alkalmazandónak vélt jogelvet, és teljes körű felülvizsgálatot gyakorolt.

Ez nemcsak azért önellentmondásos, mert ez a jogelv nem érvényesült („az operáció sikerült, a beteg meghalt”), hanem azért is, mert a bírósági felülvizsgálat szabályozásának és keretekbe foglalásának több fonákságára rámutat. Világossá teszi, hogy milyen nehéz megállapítani, hogy egy bíróság egy konkrét ügyben milyen felülvizsgálati mércét alkalmaz valójában. Vajon a versenyhatóság határozatának egyik-másik elemét azért hagyja helyben, mert ő maga is az adott következtetésre jutott, vagy azért, mert ésszerűnek tartja, attól függetlenül, hogy ő a versenyhatóság helyében más következtetésre jutott volna? Vajon ha az alsóbb fokú bíróság megfelelő frazeológiával leplezi tettét, még kevésbé kell elmarasztalással számolnia? (*Van Cleynenbreugel* [2014] 44–45. o.). Ebből pedig az következik, hogy nem elég hatáskört adni a bíróságnak, képességet is kell adni a bírósági szervezetrendszernek, hogy ne is riadjon vissza annak gyakorlásától. „Akinék az Isten hivatalt ad, annak eszet is ad” tartja a régi (ironikus) mondás – hiszen tudjuk, hogy nincs ez mindig így. Az azonban legitim elvárás (észen természetesen itt a specializált szaktudást, és nem a szellemi képességeket értve), hogy ha a jog valakinek hatáskört ad, akkor biztosítsa is a szakszerű hatáskörgyakorláshoz szükséges feltételeket.

Ebből pedig az következik, hogy a teljes körű bírósági felülvizsgálat elvégzéséhez olyan szervezeti megoldást kell kialakítani, amely ezen kiterjedt revízióknak nemcsak a jogi lehetőségét, de a tényleges megvalósulását is garantálja. Ellenkező esetben csupán címkét cserélünk, tartalmat azonban nem.

Ugyancsak ebbe az irányba mutat a közgazdasági ügyek kezelése. Amennyiben elfogadjuk (a Kúria szóhasználatával élve, hiszen az Európai Bíróság nem porlasztotta el a mérlegelési jogkört), hogy a versenyhatóság határozata csupán egy „vádirat”, akkor átcsúsztatjuk az érdemi döntéshozatalt a bírósághoz, ideértve a közgazdasági kötöttségű kérdések eldöntését. Egy ilyen kihívást a generalista bíróság háromféleképpen tud kezelni: látszólagos teljes körű felülvizsgálatot gyakorol [amit eddig a mérlegelési jogra hivatkozással nem döntött el, most a saját meggyőződésére hivatkozással fogja (nem) eldönteni és elfogadni a versenyhatóság álláspontját], szakértőt rendel ki, és lényegében átadja neki ezt a könnyen jött hatáskört (ami a legkevésbé sem szerencsés, lásd *Kávékartell*-ügy – *Nagy* [2010] 140–143. o.) vagy generalistából specialistává válik – ez utóbbi azonban szervezeti átalakítás nélkül nem valósulhat meg.

IRODALOM

- CARLE, J.–LINDBERG, S. P.–PETTERSSON, T. [2014]: Sweden. Megjelent: Campbell, A. N. (szerk.): Cartel Regulation. Getting the Deal Through. Law Business Research Ltd
- COOPER, J. C. [2015]: The perils of excessive discretion: the elusive meaning of unfairness in Section 5 of the FTC Act. *Journal of Antitrust Enforcement*, Vol. 3, No. 1. 87–132. o.
- HOFFMAN, D. B.–ROYALL, M. S. [2003]: Administrative Law at the FTC: Past, Present, and Future. *Antitrust Law Journal*, Vol. 71. No. 1. 319–331. o.
- HURWITZ, J. [2014]: Chevron and the limits of administrative antitrust. *University of Pittsburgh Law Review*, Vol. 76. No. 4. 209–275. o.
- KALTENBACH JENŐ [1993]: Közigazgatási mérlegelés és közigazgatási bíráskodás. Megjelent: Tóth Károly (szerk.): Emlékkönyv Dr. Kemenes Béla egyetemi tanár 65. születésnapjára. JATE, Szeged, 181–188. o.
- LAGUNA DE PAZ, J. C. [2014]: Understanding the limits of judicial review in European competition law. *Journal of Antitrust Enforcement*, Vol. 2. No. 1. 203–224. o.
- MARTONYI JÁNOS [1967]: A diszkrecionális mérlegelés kérdései. József Attila Tudományegyetem, Szeged.
- MOLNÁR MIKLÓS [1988]: A mérlegelés jogalkalmazás és a jogilag kötetlen döntéshozatal néhány kérdése az államigazgatásban. Megjelent: Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Aktái, 30. kötet. ELTE ÁJK, Budapest, 91–100. o.
- NAGY CSONGOR ISTVÁN [2010]: Közgazdasági kérdések a mérlegelési jogkörben hozott közigazgatási határozatok felülvizsgálata során, különös tekintettel a versenyügyekre. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István* (szerk.): Verseny és szabályozás 2009. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 108–145. o.
- NIKOLIC, I. [2012]: Full judicial review of antitrust cases after KME: a new formula of review? *European Competition Law Review*, Vol. 33. No. 12. 583–588. o.
- SCHWEITZER, H. [2012]: Judicial Review in EU Competition Law. Megjelent: *Geradin, D.–Lianos, I.* (szerk.): Research Handbook on EU Antitrust Law. Edward Elgar Publishing, <http://ssrn.com/abstract=2129147>.
- VAN CLEYNENBREUGEL, P. [2014]: Efficient justice in the service of justiciable efficiency? Varieties of comprehensive judicial review in a modernised EU competition law enforcement context. *The Competition Law Review*, Vol. 10. No. 1. 35–63. o.
- WILS, W. P. J. [2014]: The Compatibility with Fundamental Rights of the EU Antitrust Enforcement System in Which the European Commission Acts Both as Investigator and as First-Instance Decision Maker. *World Competition: Law and Economics Review*, Vol. 37, No. 1. és King's College London Law School Research Paper, No. 2014-21.: <http://ssrn.com/abstract=2363440>.
- ZEISLER, R. [2014]: Chevron Deference and the FTC: How and Why the FTC Should Use Chevron to Improve Antitrust Enforcement. *Columbia Business Law Review*, No. 1. 266–311. o.

II. Betekintés

KÖZGAZDASÁGTAN A VERSENY ÉS ÁGAZATI SZABÁLYOZÁSBAN

• *Valentiny Pál* •

LÉTEZIK-E JOGALKALMAZÁSI KÖZGAZDASÁGTAN?*

Az elmúlt években a jogalkalmazási közgazdaságtan (forensic economics) megkapta a közgazdasági szakmai körökben hivatalos elismerésnek számító JEL-kódot. A tanulmány e szakterület fogalma tisztázásának szándékával bemutatja a piac- és vállalatelmélet fejlődését és jogalkalmazáshoz való viszonyának változásait. A verseny- és ágazati szabályozásban használt vizsgálatokat, eljárásokat követve felvázolja a jog és közgazdaságtan, a jogászok és közgazdászok közötti kapcsolatokat, végül állást foglal a címben megfogalmazott kérdésben.

BEVEZETÉS

A verseny szabályozása során, követve az ágazati szabályozás példáját, egyre nagyobb mértékben alkalmaznak közgazdasági elemzéseket. A hatósági eljárások felülvizsgálatával foglalkozó bíróságok is mindinkább támaszkodnak közgazdasági elméletekre és közgazdász szakértőkre. Az amerikai gyakorlatban már elterjedt és Európában is erősödő magánjogi jogérvényesítés egyre több közgazdasági elemzést igényel a versenyjogi ügyekben is. A közgazdasági elemzési eszközök pontosítása, finomítása és az eszközök alkalmazásának módja tekintetében az amerikai versenyszabályozás hosszabb múltra tekint vissza. Az 1980-as évektől Európában is egyre nagyobb szerepet játszottak a közgazdasági elemzések a versenyszabályozásban, majd a bírói gyakorlatban. A gazdasági hatások következetesebb számbavételét célul tűző uniós versenypolitikai változás egyik jele volt, hogy a Versenypolitikai Főigazgatóságon létrehozták a vezető közgazdász posztját és a munkáját segítő elemző részleget 2003-ban, ami felgyorsította a tagországok szabályozóhatóságainál a hasonló beosztások létrehozásának folyamatát (*Neven* [2006], *Gavil* [2007]).

A közgazdasági elemzések szükségességét egyre szélesebb körben ismerték el, hiányát egyre több amerikai és európai bírósági esetben kifogásolták (*Neven–Mano* [2009]). A közgazdasági elemzések segíthetnek abban, hogy a pusztán jogi előírásokba nem foglalható versenykorlátozó magatartásokra is fény derüljön. Az ilyen elemzések azt is figyelembe tudják venni, hogy ugyanaz a piaci magatartás más és más körülmények között különböző eredményekre vezethet – ami az egyik esetben

* A tanulmány az OTKA 105435. számú pályázatának támogatásával készült.

versenyt torzít, az a másikban hatékonyságot növel és innovációt eredményez (*Gual és szerzőtársai* [2005], *Neven* [2006].).

A verseny- és ágazati szabályozásban, a szabályozó hatósági döntéseket felülvizsgáló bírósági eljárásokban alkalmazott közgazdasági ismeretek döntően a piac- és vállalatelmélet területéről származnak. A kapcsolat azonban kétirányú, az alkalmazás során felmerülő problémák vizsgálata megtermékenyítően hatott a közgazdasági elmélet fejlődésére is. A tanulmányban az alkalmazott közgazdaságtan ezen ágát abból a szempontból vizsgáljuk, hogy a jogalkalmazási közgazdaságtan mennyiben vált önálló tudományterületté, milyen a kapcsolat a jogalkalmazásban használt közgazdasági eszközök és a hagyományos piac- és vállalatelmélet között.

Az egyszerűbb, formai és merev hüvelykujjszabályok alkalmazásán túllépve, a közgazdasági elemzés eszköztára az 1970-es évektől kezdve a versenyszabályozás fontos része lett. Az összejátszás elméleti modelljei például megmutatták, hogy milyen feltételek mellett stabil egy kartell. Ezek a modellek segítették a versenyhatóságokat a „gyanús” iparágak megtalálásában, és hozzájárultak az olyan, új versenypolitikai eszközök kialakításához, mint az „engedékenységi” politika (*leniency policy* – *Motta* [2007], *Motta–Polo* [2003]). A fúziók esetében a legnagyobb szerep a várható következmények becslése és a fúziók engedélyezésének feltételül szabott kötelezettségvállalások meghatározása terén jut a közgazdászoknak. A monopolizáció megítélésében szintén jelentős szerepet kapnak a közgazdasági elemzések, mint korábban az *IBM*, *AT&T*, *Microsoft*- vagy újabban a *Google*-vizsgálatban.¹

Tanulmányunkban először felvázoljuk, hogyan próbálják a kérdéssel foglalkozó szerzők besorolni a különböző közgazdaságtani tudományterületeket. Ezt követően a jogi alkalmazások szempontjai szerint röviden áttekintjük a piac- és vállalatelmélet fejlődését, majd bemutatjuk a piac- és vállalatelmélet szerepét a jogalkalmazásban és azokat a főbb mérőföldköveket, amelyeknél a jogi alkalmazások az empiria és az elmélet fejlődését is elősegítették. A tanulmány negyedik részében a jogalkalmazási közgazdaságtan társadalmi beágyazottságának kérdésével foglalkozunk, végül következtetéseket vonunk le.

FOGALMI ELHATÁROLÁSOK

A közgazdaságtannak azt az ágát, amelynek létét kérdőjelesen megelölegeztük, angolul *forensic economics* néven ismerik. A *Journal of Economic Literature* tudományági besorolásában (JEL Classification System) 2013 vége óta szerepel,² a jog és közgazdaságtan kategóriáján belül, a kártérítési jog és a termékfelelősség alcsoportjával közös

¹ *U.S. versus IBM*, 69 Civ. 200 (S.D.N.Y. 1969), *U.S. versus AT&T*, 552 F. Supp. 131 (D.D.C. 1982) és *U.S. versus Microsoft Corporation* 253 F.3d 34 (D.C. Cir. 2001).

² A lehetőséget Eric Zitzewitz cikke már 2012-ben beharangozta (*Zitzewitz* [2012]).

K13-as kód alatt. A besoroláshoz tartozó útmutató³ szerint a kód a kártérítési jog, a termékfelelősség és a jog és közgazdaságtan, illetve a közgazdaságtan metszetében születő tanulmányokat sorolja ide, beleértve az – ebben az értelmezésben inkább igazságügyi⁴ közgazdaságtannak fordítható – *forensic economics*ot is. Hagyományosan a *forensic economics* a bíróság elé kerülő kártérítési ügyekben a károkozó magatartás felfedését és a kár becslését végző fizetett szakértők által alkalmazott közgazdasági eszközöket jelenti. A JEL-kategóriák közé való bekerülését és az azon belüli elhelyezését, feltehetően hosszú viták előzték meg, amelyet majd későbbi kutatások fognak feltárni, ahogy például a mikroökonómia (és makroökonómia) 1990-es önálló megjelenéséről is most születnek az első, az amerikai közgazdasági társaság különböző bizottsági ülésein készített emlékeztetőket feldolgozó beszámoló (Cherrier [2015]).

A JEL-kód megjelenését előrevetítő Zitzewitz [2012] cikk is már a hagyományosnál szélesebb körben foglalkozott a *forensic economics* mibenlétével, beleértette azokat az akadémiai jellegű tanulmányokat is, amelyek a gazdaság működésében (vagy működési zavarában) szerepet játszó magatartások jobb megértéséhez hozzásegítenek. Az ezzel foglalkozó közgazdászok gyakran az elsők, akik a gazdasági szereplők által elrejtteni kívánt magatartásra és annak kiterjedtségére bizonyítékot találnak. A kifejlesztett eszköztár ügykörönként némileg változhat, mégis univerzális jellegű, a tőzsdei manipulációk, a vállalatvezetői érdekeltségi rendszerek kérdéseitől, a vizsgán történő csalásokon át a szükségtelen műtétekig és munkahelyi diszkriminációig terjednek. A Zitzewitz által vizsgált több mint száz tanulmány a hagyományos közgazdaságtan, a *forensic economics* és a követlen bizonyíték gyűjtés együttműködését illusztrálja: a közgazdasági elmélet szolgáltatja a rejtett tevékenységekre vonatkozó hipotézist, a *forensic economics* ezt megerősíti vagy elveti, végül beszerzik a bizonyítékokat (Zitzewitz [2012] 733. o.). A *forensic economics* művelői elméleti háttérként az árelmélet mellett elsősorban két Nobel-díjas, Theodore Schultz és Gary Becker fejlődéselmélettel, emberi tőkével, a család szerepével, háztartás-gazdaságtannal foglalkozó műveire hivatkoznak (Zitzewitz [2012], Ireland [1997] 65. o.).

A JEL-kódrendszer *K* betűje 1990 óta a jog és közgazdaságtan művelőinek van fenntartva, a *forensic economics* kérdéseivel foglalkozók számára mindig is fontos volt, hogy tisztázódjon tudományterületük és a jog és közgazdaságtan viszonya. A jog és közgazdaságtan kapcsolódását – vagy a jog közgazdasági elemzését – szokás a skót felvilágosodás szerzőiig visszavezetni, modern kori kezdeteit pedig a *Journal of Law and Economics folyóirat 1958-as megjelenéséhez kötni* (Mackay [1999]). Ezzel szemben a *forensic economics* témájával – bár az ebbe a körbe sorolható tevékeny-

³ Az American Economic Association honlapján érhető el: <https://www.aeaweb.org/jel/guide/jel.php>.

⁴ A bíróságok működésével, jogi vizsgálatokkal összefüggő közgazdaságtan, amely a bíróságok előtti tanúsítást, a szakértelmen alapuló vitára való készséget is magába foglalja.

ség régóta folyhatott – mint tudományos elfoglaltsággal a National Association of Forensic Economics (NAFE) 1986-os megalakulásától, illetve az általuk 1987 óta kiadott *Journal of Forensic Economics* megjelenésétől számolnak. A jog és közgazdaságtan négy nagyobb kérdésköre, a tulajdonjog, a büntetőjog, a szerződési jog és a kártérítési jog közül a *forensic economics* az utóbbi kettővel áll szorosabb kapcsolatban, de az átfedések kisebbek, mint gondolnánk (*Ireland* [1997] 67. o.). A *forensic economics* elsősorban a méréssel és a bizonyítékokkal összefüggő kérdésekre helyezi a hangsúlyt, míg a jog és közgazdaságtan döntően tudományos jellegű tevékenységeket ölel fel, és művelői jellemzően nem vállalnak bírósági eljárásokban térítéses részt. A jog és közgazdaságtan kérdéseivel foglalkozók nem törekedtek önálló szakmaként elismertetni magukat, ami a hagyományos *forensic economics* terén kezdettől fogva jellemző volt. További megkülönböztető vonás, hogy míg a jog és közgazdaságtan körülhatárolható kutatási programmal rendelkezik, addig a *forensic economics* sokféle, szétszórt jogi és közgazdasági területtel érintkezik, emiatt nem hozott és nehezen is hozhat létre egységes kutatási koncepciót (*Lianos* [2012] 5. o.). A hagyományos *forensic economics* első tíz évét áttekintő elemzésében *Ireland* [1997] megemlíti, hogy létezik ugyan a versenyjog területén az oksági viszonyokat közgazdasági elemzői eszközökkel vizsgáló törekvés, de művelői oly kevesen vannak, hogy nem érdemes cikkében foglalkozni velük (64. o.).

Nem lehet eldönteni, hogy a létszám nőtt-e meg, a szándék lett-e erősebb, vagy mindkettő, de 2008-ban a négy évvel korábban létrehozott *Journal of Competition Law & Economics* egy teljes száma (Vol. 4. No. 1.) nyolc cikkben foglalkozott a piac- és vállalatelmélet (*industrial organization – IO*) specializált részterületének, a *forensic industrial organizationnek* (*forensic IO*) a meghatározásával. A tanulmányok közül *Connor* [2008] a *forensic* szó latin eredetéből⁵ kiindulva, úgy véli, hogy a *forensic economics* a kormányzat számára készített, nyilvánosan hozzáférhető közgazdasági elemzést jelöl, ahol a kormányzaton a hatóságokat (verseny, szabályozó) és az igazságszolgáltatást érti. Mivel a hatóságok és az igazságszolgáltatás eljárásai tényeken alapulnak, ezért a *forensic economics* is alapvetően, bár nem kizárólag, empirikus jellegű (31. o.).

A nyolc cikket felvezető, programadónak tekinthető *Schinkel* [2008] írás kísérletet tesz az általa vizsgált *forensic IO* működési területének meghatározására és tudományos besorolására.⁶ Szerinte a *forensic IO* az elméleti és empirikus piac- és vállalatelmélet közgazdasági eszköztárának a versenyjog érvényesítésének különböző stádiumaiban történő alkalmazását jelenti. A *forensic IO* így szűkebb területet ölel fel, mint a piac- és vállalatelmélet, amely maga is csak részben kötődik a versenyjoghoz.

⁵ A latin *forensis* a *forum* szóból származik és a *forumon*, a piacon történő jelentéssel bír, szinonimája a *publicus*. Mivel a jogszolgáltatással összefüggő ügyek egy része a *forumon* zajlott, a *forensis* a nyilvánosságot, a nyilvánosság előtt zajlót, egyben az ott megvitathatót is jelentette.

⁶ *Lianos* [2012] is elfogadja a *forensic IO* szóhasználatot, és azt a *forensic economics* alá sorolja be.

A gyakran használt versenyjogi közgazdaságtan (*antitrust economics*⁷) fogalma szintén szűkebb területtel foglalkozik, mint a *forensic IO*, mert elsősorban a versenyjog közgazdasági interpretációjára, nem pedig azoknak a közgazdasági eszközöknek és módszereknek a használatára koncentrálna, amelyekkel a versenyjog érvényre jutását segítik (3–4. o.). A *forensic IO* leginkább azzal járul hozzá a versenyjogi esetek tisztázásához, hogy segít megállapítani az oksági kapcsolatokat az észlelt jelenségekben, magatartásokban. Ez akkor sikerülhet, ha a vizsgált ügyre vonatkozó releváns elméletből és a rendelkezésre álló adatokból kiindulva ökonometriai és/vagy más statisztikai modelleket építenek, hipotéziseket fogalmaznak meg, és azokat, ha mód van rá, statisztikailag és egyéb módokon tesztelik. A *Daubert*-ügyben⁸ a bizonyítékok használatát és a szakértők részvételét szabályozó kritériumok – mondja Schinkel – éppen ezt követelik meg, a világosan felvázolt oksági kapcsolatok elfogadott tudományos eszközökkel való bemutatását.⁹

A *forensic economics* kifejezés talán az *US versus IBM* ügygel¹⁰ összefüggésben bukkant fel először. Az ügy IBM-nek kedvező lezárását követően a céget képviselő szakértők könyvben foglalták össze a per tanulságait. A könyvről és háttéréről készült alapos recenzió címében lehetett először a *forensic economics* kifejezéssel találkozni. A recenzió szerzője éppen a szó latin eredetének megfelelően – a jogi, bírósági eljárásban, a tárgyalóteremben zajló és az ott lévő körülményekhez, hallgatóságához, bírói felkészültséghez alkalmazkodó – közgazdasági érvelés körülírására idézőjelesen használta a kifejezést (*Boudin* [1984] 836. o.). Az idézőjeles használat ellenére vagy éppen ezért, a recenzens – egyébként bíró – jó érzékel ragadta meg, hogy a közgazdasági elemzésnek bizonyos értelemben önállósuló változatával, kifejezetten a jogalkalmazás céljára formált közgazdasági gondolatokkal és eszköztárral találkozott.

Az eddigiek alapján három, párhuzamosan építkező és egymással kevés kapcsolatot felmutató alkalmazott közgazdasági vonulatot láthatunk. A versenyügyekben közreműködő közgazdászok a *forensic* szó eredeti értelmében a *forensic economics* területéhez tartoznának, de ezt a szókapcsolatot a különböző típusú kártérítési ügyekkel foglalkozó közgazdászok lefoglalták, elméleti háttérüket inkább a jog és közgazdaságtan felé keresték. A szerzők egy másik, gyarapodó csoportját az köti össze, hogy a gazdasági szereplők rejtett magatartásait próbálják felderíteni, függetlenül ennek jogi következményeitől. A harmadik csoportba a versenyjog területén dolgozó közgazdász szakértők kerülnek, akik a piac- és vállalatelmélet (IO) alapján, annak empirikus alkalmazásait használva vesznek részt a jogérvényesítés folyamatában. A továbbiakban a piac- és vállalatelmélet fejlődését az alkalmazás szempontjából tekintjük át.

⁷ Európában, ahol az *antitrust* helyett a *competition policy* jelenti a versenyszabályozást, az *antitrust economics* helyett a *competition economics* kifejezést használják.

⁸ *Daubert versus Merrell Dow Pharmaceuticals*, 509 U.S. 579 (1993).

⁹ A *Daubert*-ügyről és a szakértők szerepéről lásd *Antal-Pomázi Krisztinának* ebben az évkönyvben szereplő írását.

¹⁰ *United States versus IBM*, 69 Civ. 200 (S.D.N.Y. 1969).

ALKALMAZÁSI TERÜLETEK – A PIAC- ÉS VÁLLALATELMÉLET RÖVID ÁTTEKINTÉSE

A piac- és vállalatelmélet, ha úgy tetszik, korábban vált elismert tudományterületté, mint a mikroökonómia, hiszen az American Economics Association 1941-ben fogadta el önálló tudományágnak, valójában persze különböző formában, nagyrészt az ár- és egyensúlyelmélet keretében kifejtve, mindkét területen a használt fogalmak köre a közgazdaságtan kezdeti időszakáig nyúlik vissza (*Phillips–Stevenson* [1974] 324. o.). A tudományág korai történetét vizsgáló Phillips és Stevenson megfogalmazásában a piac- és vállalatelmélet (IO) a mikroökonómia alkalmazását jelenti a monopóliumok kérdésére, a vállalatok szabályozására, a kereskedelem, ennél fogva a verseny korlátozására, miközben számos más közgazdasági területet is érint a munkagazdaságtantól az üzleti ciklusok vizsgálatán át a vállalkozások vezetéséig. A több tucat piac- és vállalatelméleti tankönyv is azt jelzi, hogy sokféle megközelítéssel és sokféle hangsúllyal tárgyalható a piacok és vállalatok elmélete és gyakorlata. A piac- és vállalatelmélet tárgyának talán legszélesebb megfogalmazása az lehetne, hogy a tökéletlen piacok működésével foglalkozik (*Cabral* [2000] 3. o.).

A 19. század végének közgazdasági vitái mind Észak-Amerikában, mind Európában a nagyvállalatok kialakulása, a fokozódó iparági koncentráció, a monopóliumok, trösztök létrejötte körül folytak, hol „antitröszt” törvénykezésig jutva (Kanada – Competition Act 1889, Egyesült Államok – Sherman Act, 1890), hol pedig a kartellek létrejöttét támogatva (Németország és más kontinentális európai országok, lásd *Motta* [2007] 10. o.). Elméleti háttérrel részben Alfred Marshall munkái jelentettek, de a piac- és vállalatelmélet későbbi fejlődését tekintve legalább ilyen fontos volt, hogy 1883-ban J. Bertrand újra elővette A. Cournot műveit, majd F.Y. Edgeworth révén kialakult a diskurzus az oligopóliumok problémáiról. A monopolisztikus verseny (E. Chamberlin), a tökéletlen piacok (J. Robinson), a külső és belső gazdaságosságok (A. Pigou, P. Sraffa), a monopolárazás (F. Ramsey), a határköltségen való árazás (H. Hotelling) fogalma fokozatosan beépült abba a közgazdasági ismeretanyagba, amely J. Tirole megfogalmazásában a piac- és vállalatelmélet első hullámát alkotta az 1930-as évek elejétől (*Tirole* [1988] 1. o.).¹¹

A J. Bain és E. Mason nevéhez köthető első hullámot – képviselőinek egyetemi hovatartozása miatt – szokás harvardi iskolának is nevezni, az általuk kialakított struktúra–magatartás–teljesítmény (SMT) modell¹² több évtizedre meghatározta a piacelméletben és empirikus elemzésben használt gondolkodási keretet.¹³ A vizsgálat kiindulópontja nem a vállalat, hanem az iparág, ágazat lett, amelynek szerkezete alap-

¹¹ A közgazdasági elemzés eszköztárának versenyjogi szempontú, történeti áttekintését európai szemszögből adja *Hildebrand* [2009].

¹² A magyar szakirodalomban szokás struktúra–viselkedés–teljesítmény (SVT) modellként is említeni, és hogy az angol rövidítést is megemlítsük: *structure–conduct–performance* (SCP).

¹³ Egyben mindig kapcsolatot teremtett az intézményi közgazdaságtan művelőivel.

vetően meghatározza a vállalatok döntéseit, viselkedését és ennek eredményét látjuk a vállalatok teljesítményében. Az oksági viszonyok ebben a modellben egyirányúak voltak, a teljesítmény kevés hatással van az iparágak szerkezetére, azt az ágazatok közötti technológiai különbségek határozták meg (*Phillips–Stevenson* [1974] 339. o.). Ez az elméleti keret nagyszámú, a harvardi körön túlnyúló, empirikus kutatást indított el, egyben alapul szolgált alternatív elméleti megfontolások kialakulásához.

A tökéletlen piacok, a monopóliumok, oligopóliumok elemzése egyben az ágazati szabályozók, a közszolgáltatók szabályozásának a világa is. Kezdetben a közszolgáltatásokra vonatkozó koncessziók kiadása, később a szabályozó szervezetek felállítása nagyszámú empirikus anyagot és megoldandó problémát szolgáltatott a közgazdasági viták kibontakozásához.¹⁴ Az Amerikai Közgazdasági Társaság egyik alapítója (1885), első titkára, majd elnöke, R. T. Ely a korszellemnek megfelelően a természetes monopóliumok és trösztök kérdésével is foglalkozott. A monopolárazás, határköltségen történő árazás problémájához H. Hotelling után A. Lerner és R. Coase is csatlakozott, amelynek egyik leágazása a csúcsideji árazás (M. Boiteux) kérdésének a vitája volt. A szabályozási torzulások vizsgálatakor többek között a túlkapitalizáció (*over-investment* vagy *over-capitalization*) kérdését vizsgálták (H. Averch és L. Johnson). A szabályozott monopóliumok problémáinak és a versenyszabályozás kérdéseinek nevezetes találkozási pontja volt az amerikai AT&T távközlési vállalat 1984-ben bekövetkezett szétdarabolása, amelyet a természetes monopólium létéről, meghatározásáról szóló viták kísértek.¹⁵

Az első hullám elméleti nyeresége volt J. Bain oligopolpiacokon alkalmazott belépési korlát elemzése, de közben fokozatosan áttevéődött a hangsúly a chicagói egyetem közgazdászainak elemző munkáira, így például G. Stiglerre, aki az elsők között kísérte meg a verseny mértékének a meghatározását az amerikai gazdaságban (*Phillips–Stevenson* [1974] 341. o.). A döntően a neoklasszikus árelméletből kiinduló chicagói iskola, bár alapos elméleti elemzést követelt, fontosnak tartotta az egymással versengő elméletek empirikus tesztelését is (G. Stigler, S. Peltzman). Stigler személyében mind a piac- és vállalatelmélet, mind a szabályozás gazdaságtan művelőjét tisztelhetjük, mindkét területen jelentős érdemei vannak, döntő szerepe volt az információ közgazdasági elemzésének elindításában, a szabályozás érdekszerének feltárásában. A módszertani befolyáson túl a chicagói iskola egyfelől megengedőbben ítélte meg a piaci magatartást olyan kérdésekben, mint például a kizorító árazás, másfelől pedig a harvardi szemlélethez viszonyítva, kevésbé pártolta a kormányzati beavatkozásokat.

Valójában az „iskolák” térben és kutatott témákban is szétszórtabbak voltak az itt vázoltnál. A struktúra–magatartás–viselkedés modelljének érvényességének meg-

¹⁴ A szabályozás gazdaságtanának kérdéseit és történeti fejlődését részletesen bemutatja Kiss Ferenc László írása (*Kiss* [2008]).

¹⁵ A felmerült közgazdasági kérdéseket *Berg–Tschirhart* [1988] és *Evans* [1983] könyve foglalta össze.

kérdőjelezésében és a hatékonysági szempontok alaposabb érvényesítésében például H. Demsetz, a Kaliforniai Egyetem (UCLA) közgazdászja játszott a legnagyobb szerepet (*Wright* [2009] 6. o.), igaz többekkel együtt a chicagói nézetrendszerhez sorolták. Az iskolák sokféleségére további példa az AT&T keretében működő Bell Labs közgazdasági részlege (Bell Laboratories Economics Research Center), amely a *Bell Journal of Economics and Management* (később *Rand Journal of Economics*) című lapot adta ki. A műhely és a folyóirat körül a szabályozás kérdéseivel magas színvonalon foglalkozó közgazdasági elemző közösség alakult (többek között E. Bailey, J. Panzar, W. Vickrey, O. Williamson, R. Willig), akik közül most csak W. Baumolt emelnénk ki, aki Panzarral és Williggel a megtámadható piacok elméletét dolgozta ki (*Crew–Parker* [2006] 6–7. o., *Arenson* [1983]).

A piacelmélet – Tirole által – második hullámának nevezett időszak kezdetei az 1970-es évekre esnek. Ekkorra a struktúra–magatartás–viselkedés elméleti keret érvényessége már megkérdőjeleződött, de az empirikus munkák nem szolgáltatattak kellő alapot egy új elméleti háttér kialakulásához. Azok, akik iskolák, egyetemek körül kialakult műhelyekhez kötik a közgazdasági elméletek változásait, ezt a máig nyúló korszakot posztchicagóinak nevezik.¹⁶ A döntő változást a játékelméleti modellek megjelenése hozta. R. Selten már a hatvanas években foglalkozott olyan feltevésekkel, amelyekkel a piacra lépéstől való elrettentést lehetett a későbbiekben modellezni. Ezeket továbbfejlesztve a chicagói iskola feltevése a kizorító árazás irracionális voltáról fokozatosan megdőlt. P. Milgrom és J. Roberts a kizorító árazás elvi lehetőségét bizonyította be, D. M. Kreps és R. Wilson információs aszimmetria mellett vizsgálta a kizorítás lehetőségét, D. Fudenberg és J. Tirole a félrevezető szándékú piaci jelek szerepét járta körül a kizorításban, J. J. Laffont és J. Tirole pedig különböző árszabályozási típusok mellett gondolta végig a kizorító árazás valószínűségét.¹⁷

Úgy vélik, hogy a piac- és vállalatelmélet a játékelmélettel egy olyan közös nyelvet talált, amely azon túl, hogy sokféle, az előbbiben felvetett probléma elemzésére alkalmas, megkönnyíti a különböző témákkal foglalkozók közötti kapcsolatot. További előnye, hogy a korábbinál szigorúbb tárgyalási módot feltételez, amelyben a modellek eredményei is könnyebben értelmezhetők. Ugyanezek a tényezők viszont azzal a hátránnyal járnak, hogy elhanyagolják az ebbe a gondolkodási keretbe nehezen illeszkedő vizsgálatokat, és leszűkítik a tényegesen végzett elemzések köre (*Bagwell–Wolinsky* [2002] 1883–1884. o.). A modellek gyors elterjedése miatt voltak, akik a játékelméleti modellek túlbúrjánzásától tartottak (*Peltzman* [1991]).

A struktúra–magatartás–viselkedés elemzési keretben az ágazat volt a középpontban és ágazatközi összehasonlítások révén igyekeztek értelmezni a piaci struk-

¹⁶ Különösen éles a chicagói korszakkal való szembeállítás, ha az IO versenyszabályozásban való szerepét elemzik. A chicagói korszakot konzervatívnak minősítve kiemelik, hogy a harvardi és chicagói szellemmel szemben a posztchicagói időszak kevésbé ideologikus (*Pitofsky* [2008]).

¹⁷ A játékelméleti modelleknek a kizorító árazás megítélését befolyásoló hatásáról lásd *Valentiny* [2004] 30–33. o.

túra és a teljesítmény közötti kapcsolatot, amelynek során egyre világosabbá vált az endogenitás problémája, hogy az oksági viszonyokat nem sikerült megnyugtatóan tisztázni. A vizsgálat középpontja ezért módosult, a vállalat viselkedése került előtérbe: az új elemzések – az ágazatok különbözőségét és a részletek fontosságát hangsúlyozva – az ágazatok intézményi sajátosságának figyelembevételével kezdődtek. Az újfajta szemléletmódot T. F. Bresnahan „új empirikus IO”-nak (új empirikus piac- és vállalatelméletnek) nevezte (*Bresnahan* [1989] 1012. o.). A változás fő eredménye, hogy sok területen létrejött az empirikus módszertan. Mélyebb, de szűk területre vonatkozó elemzések születtek, az általánosításra kevesebb lehetőség nyílt, azok, akik próbálkoztak vele, inkább kvalitatív megállapításokat tettek (*Einav–Levin* [2010] 147. o.).

A továbbiakban Einav és Levin cikke alapján bemutatunk néhány lényeges eredményt. Az egyik fontos terület a tökéletlen versenyzői piacon használható keresletbecslési módszerek kialakítása volt, amelyeket később nem piaci környezetben is fel lehetett használni. A keresletbecslésben alkalmazott termékszegmentálás vagy az instrumentális változók bevezetése az összefonódások elemzésében, a fúziók szimulációjában vált nagyjelentőségű eszközzé, amelyet más területeken (oktatás, egészségügy, környezetvédelem) is felhasználnak. Ezek a modellek nem mindig találják meg a választ az árak és a mennyiségek szimultán alakulásának meggyőző kezelésére (identifikációs probléma), az oksági viszonyok itt sem mindig világosak, sokszor a publikációk nem közlik a modellvizsgálat diagnosztikáit.¹⁸ A korábbiánál sokkal részletesebb vállalati adatok mennyisége és elérhetősége az utóbbi időkben változott, ami a vizsgálati módszerek megbízhatóságának változásában is követhető.¹⁹

Ahhoz, hogy a piaci erő és az árverseny kérdésében állást lehessen foglalni, a keresletbecslést követően a kínálati oldal viszonyait kell elemezni. A kínálat vizsgálatánál a költségek meghatározása a legnehezebb feladat, hiszen ilyen adatok nem mindig állnak rendelkezésre, illetve félrevezetőek lehetnek. Megoldás lehet a megfigyelt árakból profitmaximalizálást feltételezve következtetni a költségekre. A korszerű elemzési módszerek kombinálják a közvetlen és közvetett költségbecslést (*Einav–Levin* [2010] 151. o.). Az árversenyhez hasonló helyzetet elemeznek az aukciós piacokon: a licitáló cégek esetében a magasabb nyeresi esély és a nyereségen elérhető magasabb profit közötti átváltás hasonló jellegű, mint a hagyományos termékpiaci árazásánál a nagyobb értékesítési volumen és a magasabb árres közötti választás.

Az aukciós piacok elemzése az aszimmetrikus információs helyzetek egész tárházát kínálja, ezért gyakori vizsgálati területté vált. A kérdés legtöbbször a fuzionáló vállalatok tendereztetési szokásainak megváltozása vagy a közjavak (például rádió-

¹⁸ A modellek részletesebb kifejtését lásd *Bishop–Walker* [2011] 760–767. o. Általában a modellszámítások során közölt adatok megbízhatóságáról, a számítások megismételhetőségéről friss kutatás készült (*Chang–Li* [2015]).

¹⁹ A vonalkódos szkenneredatok felhasználásával készült fúzióelemzés példájára lásd Lőrincz Szabolcs tanulmányát (*Lőrincz* [2010]).

frekvenciák) tendereztetése kapcsán merül fel. Az eddigi vizsgálatok azt mutatják, hogy a piaci részesedések nem mindig jó mérőszámai a verseny erősségének, az aukciós piacokon például egy kisvállalat jelenléte sokszor fontos hatást gyakorol a piaci kimenetre. Az aukciók vizsgálatával az is bemutatatható, hogy a vállalatok mennyire „közeli” versenytársai egymásnak. A szabályozási gyakorlatban is fontos szerepet játszik az aukciós piacok vizsgálata, így például a kaliforniai árampiacon ki lehetett mutatni a piaci erővel való visszaélést.²⁰

Az új empirikus piac- és vállalatelmélet szakirodalmának egyik próbálkozása a termékek és ágazatok életciklusának, az ágazatok dinamikájának a korábbinál alaposabb figyelembevétele. Az egyik kutatási irány az ágazatok között keresi a túlélés és a növekedés tényezőit, és fontos megállapítása, hogy a viszonylag szűk ágazatok esetén is nagy a kínálati oldal heterogenitása. Ezek az empirikus eredmények a nemzetközi kereskedelem új elméleti modelljeinek kialakulását segítették. A másik irányban, az ágazaton belüli dinamikus egyensúlyi vizsgálatokban bebizonyosodott, hogy vannak esetek, amikor a határkölségek alatti árazás felgyorsíthatja a termékek bevezetését, ezzel a bevezetés tanulási folyamatának lerövidítését, ami költségcsökkenéshez vezet (*Einav–Levin* [2010] 156. o.).

Einav és Levin a legtöbb eddig elért módszertani eredményt az adatok hiányára vezet vissza. *Tirole* [2015] is ezt emeli ki, amikor az alkalmazás oldaláról a piac- és vállalatelmélet legfontosabb állomásait párhuzamba hozza az információs aszimmetria leküzdésével. A helyzet két irányból is változónak tűnik, egyrészt egyre több és nagyobb adatbázishoz lehet hozzáférni, aminek használatát a piaci szereplők is egyre inkább támogatják, másrészt a kísérleti közgazdaságtan olyan mérési stratégiákat helyez előtérbe, amelyek a korábbi modellek korlátait megkerülhetik. A piac- és vállalatelmélet jelenlegi helyzetében viszont a legtöbben az inga visszalendülését várják: az egyes piacok, ágazatok működéséről egyre többet tudunk, ez a tudás azonban sporadikus, hiányzik a szintetizáló elmélet.

A PIAC- ÉS VÁLLALATELMÉLET SZEREPE A JOGALKALMAZÁSBAN²¹

Az ágazati és versenyszabályozás a piacok elemzésével kezdődik, nehéz lenne olyan területet találni a piacelméleten belül, amelynek ne lenne, vagy ne lehetne alkalmazása a szabályozás területén. Elsősorban a második hullám – nevezzük akár modern, akár posztchicagói, új empirikus piacelméletnek – hatását próbáljuk a következőkben összegezni. Többnyire kér írás, *Budzinski* [2011] és *Schinkel* [2008] gondolat-

²⁰ Az árampiacon használt (egyensúlyi) modellekről lásd *Paizs László* tanulmányát a jelen kötetben, a tendereztetés vizsgálatáról *Csorba* [2008] írását.

²¹ A hazai szakirodalom az utóbbi időben szerencsés módon bővült ebben a tárgykörben, többek között a *Verseny és szabályozás* évkönyvek köteteiben található erre vonatkozó írások. A hazai szakirodalomról alapos áttekintést nyújt *Csorba Gergely* tanulmánya (*Csorba* [2013]).

menetét követve olyan fontosabb ügyeket és elemzési eszköztárakat veszünk sorra, amelyek a piacelmélet és a jogalkalmazás szoros kapcsolatára jellemzők. Mérőföldkőnek tekinthető a kartellek vizsgálatakor, hogy a játékelmélet (fogolydilemma) segítségével sikerült meghatározni azokat a kartellt stabilizáló tényezőket, amelyek lehetővé teszik egyrészt az összejátszásra inkább alkalmas piactípusok előzetes szűrését, másrészt az engedékenységi politika alkalmazását. A fúzióknál jelentős lépésnek számított, hogy heterogén termékek esetében az egyoldalú hatások elemzésében egyidejűleg lehetett elemezni a hatékonyságjavulás tényezőit és a piaci erő nélküli helyzetekben kialakuló összejátszás lehetőségét (Motta [2007] 261–283. o.). A különböző üzleti stratégiák elemzésében a jóléti hatások következetes számbavétele hozzájárult a versenyhatások korábbinál differenciáltabb értékeléséhez. Az árdiszkrimináció megítélésében például csökkentek a versenyaggályok, a versenytárs költségeinek növelésére irányuló stratégia esetében viszont a figyelem a versenykorlátozó hatásokra terelődött.

Azokban az esetekben, ahol *legendő adat* állt rendelkezésre, meggyőző elemzések készülhettek. Megfelelő adatokkal az ökonometriai elemzések mind az *ex post*, mind az *ex ante* vizsgálatokban hatásosnak bizonyultak. A kartellek, az összejátszás *ex post* felderítésén túl a fúziók esetében is kimutatható volt, hogy a fuzionálni kívánó vállalatok milyen versenynyomást gyakoroltak egymásra a tervezett fúzió előtt. Ilyen sikeres ügynek számított az Egyesült Államokban a *Staples/Office Depot* ügy,²² amelyben az ökonometriai vizsgálat kimutatta, hogy a fúziós terv előtt a vállalatok erős versenynyomást gyakoroltak egymásra. Ez a versenynyomás megszűnt volna a fúzióval, ennek alapján, az ökonometriai elemzés eredményeire hivatkozva tiltották meg 1997-ben az összeolvadást.²³ Ezek az elemzési eszközök a versenyzői szegély létrejöttére és az arra gyakorolt hatás kimutatására is alkalmasak, így a fúziók *ex ante* elemzésében, a kiszorítás lehetőségének vizsgálatában is hasznosnak. Az adatbőség azonban némi torzítást is vihet a kutatási paletta, a vizsgált ágazatok meghatározásába, mivel elsősorban csak az elemezhető piacok kerülnek a vizsgálatok középpontjába (Budzinski [2011] 115. o.).

A piacelemzés modelljei árból és forgalmi adatokból indulnak ki, ezeket is többnyire rövid távon elemzik, így kimaradnak egyrészt a másfajta rövid távú hatások, másrészt a hosszú távú dinamikus hatások, mint például az innováció. Az *ár- és forgalmi adatokon túli tényezők* kihagyása nem csak elméletileg okoz problémát, hanem egyes ügyek megítélésében is tévútra vezethet. Míg előbb egy fúzió elutasításának közgazdasági megalapozottság szempontjából pozitív esetét említettük, addig a 2003-as részleges *Nestlé/Dreyer* fúzió²⁴ (prémium kategóriás jégkrémek)

²² *FTC versus Staples, Inc.* (1997), 970 F. Supp. 1066 (DDC). Az ügy részletes elemzését lásd *Werden-Froeb* [2008] 87–88. o.

²³ A piaci helyzet alapos megváltozásával érvelve a cégek 2015 februárjában ismét bejelentették összeolvadási szándékukat, amelyet a Federal Trade Commission (FTC) jelenleg (2015. október) is vizsgál.

²⁴ FTC File No. 021-0174.

a kevésbé megalapozottak között szerepel. A Federal Trade Commission az elemzésében csak az árhatásokat vette figyelembe, az egyes márkák népszerűsítésére tett erőfeszítéseket nem, amelyek pedig a fúzió létjogosultságát támogatták volna. *Tenn–Froeb–Tschantz* [2010] modellje nem csak azt mutatta be, hogy a promóció figyelmen kívül hagyása hamis következtetésekre vezethet, hanem azt is, hogy miként lehet egyidejűleg figyelembe venni az ár és a promóció hatásait is. A nem ár jellegű hatásokat figyelembe vevő modellek száma ugyan nő, de az alkalmazhatóság határát hamar elérhetik, mert a tényezők számát növelve egyre több, egymással kölcsönhatásban lévő tényezővel kellene dolgozni.

A közgazdasági elemzési eszközök, modellek használata önmagában nem garancia a jó szabályozói döntésekre. A nagyobb versenyhatósági vizsgálatokban, bírósági eljárásokban *egymással versengő*, magas színvonalú, szakértők által készített elemzések alapján kell dönteni. A *Microsoft*-perben készült elemzések a többnyire versenyellenestől a teljesen versenyzőig minősítették a *Microsoft* magatartását (*Evans és szerzőtársai* [2000]). A modellek körüli viták természetesen nemcsak a tárgyalóteremben zajlottak, hanem azt megelőzően és azt követően az akadémiai berkekben is, a *Microsoft*-perhez hasonlóan a *GE/Honeywell*²⁵ és a *Volvo/Scania*²⁶ ügyek is megosztották a szakmai közvéleményt (*Bishop–Walker* [2011] 659. o.). Mivel nincsen „a” jó modell,²⁷ és a döntéshozók felkészültsége sem elegendő a választáshoz, ezért többen az intézményi feltételek változtatását, a bizonyítási teher újraelosztását, a szakértés standardjának kialakítását, a bíró által kirendelt szakértő alkalmazását stb. javasolják.²⁸

Kétségtelen, hogy a közgazdasági elemzések versenyjogi eljárásokban növekvő szerepével,²⁹ a mérlegelésre kerülő ügyek számának emelkedésével, a korábbinál nagyobb figyelmet kapott a termelési hatékonyság kérdése az eljárásokban. Az addig kizárólag versenyellenesnek tartott magatartásról is ki lehetett mutatni hatékonysági előnyöket. Ezt a folyamatot a versenyszabályozás gyengüléseként is lehetne

²⁵ Case T-209/01, *Honeywell Int'l Inc. versus Commission*, 2006 OJ C 48/26. Az Egyesült Államokban zajló ügyet részletesen elemzi *Neven* [2008] 191–193. o., az Európai Unióban folytatottat *Motta* [2007] 406–419. o.

²⁶ *Volvo/Scania Commission decision*, 2001/403/EC [2001] OJ L 143/74.

²⁷ Minden modell a vizsgált kérdés számos összetevőjétől kénytelen elvonatkoztatni. *Budzinski* [2011] ezzel kapcsolatban Joan Robinsont idézi: „Az a modell, amely a valóság teljes sokszínűségét képes figyelembe venni, nem több, mint egy 1:1 léptékű térkép.” (119. o.)

²⁸ A semleges szakértő bíró általi kiválasztásának lehetséges eljárását elemzi *Antal–Pomázi Krisztina* a jelen kötetben.

²⁹ Az ágazati szabályozásban a közgazdasági elemzés szükségszerűen folyamatosan jelen volt, de a különböző ágazatok piacnyitását követően a megválaszolandó kérdések köre és az elemzés eszköztára gyors ütemben bővülni kezdett (*Kiss* [2008]). Az ágazati szabályozás feltételei között nehezen megoldható problémákat gyakran a versenyszabályozás keretében rendezték. Ilyen példa a mobilszolgáltatók végződtetési díjával összefüggő vita. A brit versenyhatóság egy másik, összehasonlításon alapuló (*benchmark*) modell alapján döntött úgy, hogy ez a nagykereskedelmi szolgáltatási elem is árszabályozás alá kerüljön. A döntést követően az Európai Unió egészében megindult a végződtetési díjak csökkentésének folyamata (*Armstrong–Wright* [2009]).

értelmezni, de helyesebb inkább az ügyek közötti alaposabb szelekcióról beszélni. A chicagói iskola megengedőbb szemléletével szemben a piacelmélet új vonulata vertikális ügyekben, a domináns vállalatok viselkedésében, kizárólagossági megálapodásokban, a kiszorítás lehetőségében több körülményt ítelt versenyellenesnek, mint a korábbi felfogás. Ugyanakkor a nem kellően megalapozott vagy nem eléggé meggyőzően bemutatott közgazdasági bizonyítékok szándékolatlanul, de gyengítik a versenyszabályozás hitelét. *Budzinski* [2011] négy olyan nagyobb ügyet említ, ahol a tiltást javasoló közgazdasági elemzések ellenére engedélyezték a fúziókat. Az évekkel később végzett *ex post* vizsgálatok megerősítették a fúziók versenycsökkentő hatását, az *Oracle/Peoplesoft* ügyet az amerikai hatóságok mellett az Európai Bizottság³⁰ is tárgyalta (*Budzinski–Christiansen* [2007], *Bishop–Walker* [2011] 661. o.).

A modern piacelemzések olyan, korábban ismeretlen problémákra is rávilágítottak, mint a domináns vállalatok nélküli piacokon bekövetkező fúziók lehetséges negatív jóléti hatásai vagy egyes árendedmény típusok versenykorlátozó jellege (*Budzinski* [2011] 122. o.). Az új piaci problémák jelentkezése és elemzése ugyanakkor visszahatott a piacelemzés fejlődésére is. A szoftverpiacok vizsgálata a hálózat-gazdaságtant gazdagította, és innovatív gondolatok születtek a monopolizáció esélyeiről (Microsoft). Az erősen szabályozott hitelkártyapiacra a korábbi versenyszabályozási vizsgálati módszerek alkalmatlannak bizonyultak, a piac problémáit csak a kétoldalú piacok elméletének kialakulásával lehetett megmagyarázni és megoldani (*Visa/Mastercard* ügy,³¹ *Tirole* [2011]).³²

A modern piacelemzésekről az eddigiek alapján elmondható, hogy az összejátszások, kartellek feltárásában és szűrésében, az engedékenységi politika kialakításában jelentős volt a szerepük – a fúziókontrollban azonban, ahol a szimulációk során előretékintő állításokat kell megfogalmazni, már több probléma merült fel. Az egyoldalú hatások versenyjogi aggályainak vizsgálatában a modern piacelemzés jelentős segítséget nyújtott, problémát jelentett azonban, hogy nagyobb hangsúlyt kaptak egyes ritkább esettípusok (például a kiszorító árazás), és kisebbet a gyakoribb, egyben sokféle esettípusok (mint a különféle engedmények kérdései). Laurence Idot szerint – feltehetően az adathiány és a mérhetőség problémái miatt – éppen a leggyakoribb üzleti fogások maradnak kívül az empirikus vizsgálatok és a piacelmélet érdeklődési körén (*Idot* [2011] 140. o.).

A piacelméletre, a közgazdasági elemzésekre nemcsak a bírósági eljárások során, hanem a vizsgált ügyek minden szakaszában szükség van. A versenyszabályozás intézményrendszere az Európai Unióban és az Egyesült Államokban különbözik. Az utóbbiban a versenyhatóságok a bíróságokon indítanak eljárást, a döntést a bí-

³⁰ COMP/M.3216 Oracle/PeopleSoft (2004).

³¹ In re Visa Check/Master Money Antitrust Litigation, Master File No. CV-96-5238 (E.D.N.Y.).

³² Többek között a *Visa/Mastercard* ügy is jelezte, hogy a viselkedés-gazdaságtan egyre nagyobb szerepet játszik a hatósági eljárásokban (*Bailey* [2015]), a pénzügyi piacokkal összefüggő átfogó értékelését lásd *Vincze* [2012].

róságok hozzák. Az Európai Unióban a hatóságok hoznak döntéseket, amelyeket a bíróságokon lehet megtámadni. Az intézményrendszerbeli különbségek ellenére a piacelemzés megállapításait a teljes folyamatban – az ügyek felderítése, kivizsgálása, az ítélet-/döntéshozatal és a hozzátartozó kötelezettségvállalások meghatározása – mindkét jogrendszer felhasználja.

Az *ügyek felderítésében*, a versenykorlátozó magatartás gyanújának felmerülésében fontos szerepe lehet a versenyhatóságoktól függetlenül folyó közgazdasági elemzéseknek. A korábbi példákat megtoldva, megemlíthetjük azt a vizsgálatot, amellyel az árakat összehasonlító hirdetések összejátszásra gyanút adó voltát tárták fel, vagy a tőzsdei forgalomban használt mértékegységeken alapuló összejátszást állapították meg (Schinkel [2008] 6–7. o.). A felderítésnek a hatóságok által használt gyakori közgazdasági eszköze a piacok specializált részlegek által végzett rendszeres szűrése. Ebben az esetben a szokatlan piaci viselkedések – például az értékesítési feltételek hirtelen megváltozása, áreltérések csökkenése, együttes és egymással korreláló kapacitásbővítések, egyes aukciós magatartások – adhatnak okot mélyebb vizsgálatra. Az információtechnológia fejlődésével lehetővé vált egyes folyamatok valós idejű követése is. A szűrés másik típusa, amikor a piacok szerkezeti jegyei alapján keresik a tipikus összejátszási és kartell-lehetőségeket, ehhez a korábbi kartellügyek utólagos, részletes piacelemzése jelentős segítséget nyújt (Ghosal [2008]).

Azok az elemzések és információk, amelyekkel a versenyhatóságok a verseny torzulását észlelhetik, természetesen a torzításban érdekelt vagy az azt elkerülni igyekvő vállalatokat is érdeklik. A vállalatok belső ellenőrzési rendszerét közgazdasági és kockázatelemző szoftverek segítik, amelyek kétes kimenetű esetekben a kialakult helyzet feltárását, az engedékenységi politika felhasználását javasolhatják, vagy segíthetik a szabályok, szabályozások teljesíthetőségét (Spagnolo [2005]).

Ha egy ügyben már felmerült a versenykorlátozó magatartás gyanúja, a következő szakaszban a közgazdasági szempontok a gyanús *bizonyítékok körének* meghatározásában játszanak szerepet. A dokumentumok, bizonyítékok beszerzését követően a vizsgálat előkészítésekor az eset közgazdasági logikájának a feltárása a cél, ekkor kerülnek elő a piacelmélet ismert modelljei. A fúziók esetében már a különböző piacszerkezet mellett értelmezhető szimulációs szoftvercsaládokat lehet használni, itt ezeknek a konkrét ügghöz való illesztése a megoldandó feladat. Azokban az esetekben, amikor az ügyeket az amerikai és az európai hatóságok is vizsgálják, a hatóságok között gyakran mutatkoznak eltérések az elemzési eszközökben (és a végeredményben is) (Grant–Neven [2005], Valentiny [2004], [2011]).³³ Általános vélekedés azonban, hogy az amerikai és az európai megközelítések az elmúlt két

³³Közgazdasági és jogi kérdések megítélésében gyakran a két amerikai hatóság (Federal Trade Commission, Department of Justice Antitrust Division) között is éles ellentétek lehetnek (Valentiny–Kiss [2009] 1007–1008. o.). Jelenleg az Egyesült Államok Kongresszusában vita folyik arról a törvényjavaslatról, amely a két hatóság között az eljárásbeli és módszertani különbségeket kiküszöbölő [Standard Merger and Acquisition Reviews Through Equal Rules (SMARTER) Act (H.R. 2745)].

évtizedben sok szempontból közeledtek, ami a fúziókontrollban inkább, a piaci erő és a vertikális korlátozások megítélésében kevésbé érzékelhető (Vickers [2007]).³⁴

A gyanús és a bejelentett esetek nagy száma és a hatóságok ehhez képest szűkös erőforrásai miatt a részletes vizsgálatra kerülő ügyek kiválogatására, a kiválogatott ügyekből a részletes, érdemi vizsgálatra szánt ügyek körének meghatározására *teszteket, szűrőket* alkotnak, *szabályokat* fektetnek le. A bíróságok maguk is keresik azokat a szempontokat, közgazdasági eszközöket, amely az ügyek gyorsabb elbírálását, hatékony működésüket elősegíti. Ilyen szerepet töltenek be a küszöbértékek, amelyek alatt (vagy felett) az ügy további vizsgálatára nincs szükség, és ezt a funkciót tölti be a vizsgálatok több (általában két) szakaszra bontása, amikor további szelkációs lehetőséget építenek be az eljárásokba. Ezeket a szabályokat irányelvekben, útmutatásokban fogalmazzák meg a hatóságok, illetve a bírói gyakorlat alakítja ki.

Az Egyesült Államok bírósági gyakorlatában kialakult *per se* szabály részben ezt a funkciót kívánta betölteni. A Sherman Act 1890-es elfogadása után 1911-ben két bírósági ítéletben fogalmazták meg alkalmazásának eljárási elveit. A *per se* szabály szerint bizonyos üzleti magatartásokat a magatartás egyéb körülményeinek mérlegelése nélkül, önmagában tiltani lehetett, egyéb esetekben az ügy érdemben mérlegelésre kerülhetett (*rule of reason*) (Gavil [2010], Török [2011], Sokol [2014]). Azt, hogy melyik tevékenységre érvényes a *per se* tiltás szabálya, bírósági ítéletek mondták ki. Így például 2007-ben a *Leegin*-ügyben³⁵ szűnt meg a minimális viszonteladói ár meghatározásának *per se* tiltása, az ilyen jellegű versenykorlátozás gyanúját ettől kezdve mérlegelés után lehet csak eldönteni. A *Leegin*-ügyben az erre az ügýtípusra vonatkozó, 1911 óta érvényben lévő szabály dőlt meg 96 év után.

A *per se* tiltás szabályának sok előnye volt: világos választóvonalat húzott a tiltott és a megengedett magatartás között, kiszámíthatósága jól orientált az üzleti döntésekben, perek esetén egyszerű volt az eljárás, korlátozta a figyelembe veendő bizonyítékok körét, a bizonyításra könnyen, gyorsan, kisebb költséggel kerülhetett sor (Cavanagh [2013] 8–9. o.). A közgazdasági megfontolások térnyerésének következtében azonban az 1970-es évek végétől az ügyek egyre nagyobb részében olyan döntések születtek, amelyek a korábbi *per se* tiltás helyett a mérlegelést tették szabállyá (árkapcsolás, területi kizárólagosságot kimondó szerződések, viszonteladói ár stb.). Mára az Egyesült Államokban a *per se* tiltások körében csak a kőkemény (árrögztető, piacfelosztó) kartellek maradtak (White [2010] 39–41. o., Gavil [2010] 838–840. o., Markham [2012] 593. o.).

A világosan követhető tiltások helyében támadt úrt a mérlegelést segítő szempontokkal kezdték kitölteni. Az addigi eljárásokban már részlegesen alkalmazott, több-

³⁴ Az elmúlt fél évtizedben az Egyesült Államokban és az Európai Unióban alkalmazott közgazdasági elemzési módszereknek az összefoglalását nyújtja Muraközy Balázs jelen könyvben megjelent tanulmánya.

³⁵ *Leegin Creative Leather Products, Inc. versus PSKS, Inc.*, 551 U.S. 877 (2007).

lépcsős szűrővel (piaci erő jelenléte, a profit és a versenykorlátozás közötti logikai kapcsolat) kívánták az ügyek súlyát, a versenykorlátozás nagyságrendjét megítélni (Easterbrook [1984]). A hatóságok (FTC, DoJ) a mérlegelésre váró (*rule of reason*) ügyek körén belül megfogalmazták a ránézésre, „természeténél fogva gyanús” esetek kategóriáját, ezeknél részletes piacelemzés nélkül is perre vihetőnek ítélték az ügyet (FTC–DoJ [2000] 4. o.). A szűrők beépítésének igényéhez hamarosan tudományos háttér is társult, a döntéelmélet alapján az információhoz jutás, valamint a költségek és hasznok számbavételével próbálták modellezni az egyes ügyeknél alkalmazható megoldásokat (Beckner–Salop [1999]). A szabályozási folyamat egészét tekintve a beépített szűrők léte a folyamatot gyorsítja, kiszámíthatóbbá teszi, de ennek ára van, a vállalati magatartás megítélésénél elkövetett hiba nagyobb lehet. Ezzel szemben a kevésbé kiszámítható, teljes eljárások kisebb tévesztési arányához a folyamat magasabb tranzakciós költség társul (Baker–Bresnahan [2008] 25–26. o.).

Érdeemes röviden áttekinteni az egyik első és legelterjedtebben használt szűrő, a kizorító árazásnál használt Areeda–Turner-teszt alkalmazásának változásait (Areeda–Turner [1975]).³⁶ A teszt egyszerű formában próbálja eldönteni az árazási magatartás versenykorlátozó jellegét. Eszerint a rövid távú határköltség alatti árazás gazdaságilag nem hatékony árat jelent a monopolista piaci szereplő számára, ezért kizorító árazásnak tekinthető. Ha az ár határköltség alatt van, de magasabb az átlagos összköltségnél és a hasonló hatékonysággal dolgozó versenytársat nem zárja ki a piacról, akkor nem tekinthető kizorítósnak. Mivel a határköltségekre vonatkozó adatokhoz általában nem lehet hozzáférni, ezért helyettük az átlagos változó költségre vonatkozó adatokat javasolták. Végső formában a teszt úgy szól, hogy ha az ár az átlagos változó költségek szintjén vagy afelett van, akkor nincs szó kizorító árazásról, ha az alatt, akkor igen.

Az Areeda–Turner-szabály a cikk megjelenését követően nagy vitát váltott ki (Viscusi–Vernon–Harrington [1995] 283–290. o., Bolton–Brodley–Riordan [2000] 2250–2255. o.). Egyrészt örömmel alkalmazták a bírósági gyakorlatban, aminek eredményeként a kizorító árazás tényállásának megállapítása radikálisan csökkent, de kételyeket támasztott a jogalkalmazók körében is, mert a szabály túlzottan megengedőnek tűnt. Másrészt a közgazdasági érvényességét is vitatni kezdték, és hamarosan alternatív javaslatok születtek.

A közgazdasági elemzések körének bővítését javasoló írások a hangsúlyt a kizorító árazás mint stratégiai magatartás vizsgálatára helyezték. A költség- és piacszerkezet-adatokat kiegészítették a vállalat törekvéseinek dokumentumaival. Az erre tett kísérlet legátfogóbb példája a Joskow–Klevorick-féle szabály, amelyben két szakaszra javasolták szétválasztani a kizorító árazásban indult vizsgálatot (Joskow–Klevorick [1979]). Az első szakaszban a piaci szerkezet vizsgálata alapján kellett eldönteni,

³⁶ A kizorító árazásnál alkalmazott amerikai és az attól eltérő európai tapasztalatok részletesebb elemzését lásd Valentiny [2004], Giocoli [2014].

hogy egyáltalán lehet-e szó a kizorító árazás sikeres végig viteléről. Például nagyon alacsony belépési korlátok mellett az ügyet már ebben a szakaszban ejteni lehetett. Ha ezen az első szakaszon túljutott az eljárás, akkor a második szakaszban került sor a költségalapú vizsgálatokra és az árak viselkedésének tanulmányozására.

A kizorító árazással összefüggő peres ügyek vizsgálata azt mutatta, hogy az Areeda–Turner-cikk megjelenése előtti időszakban a panaszosok az esetek 77 százalékában nyertek, ugyanakkor a cikk megjelenése utáni hét évben ez az arány 8 százalékra csökkent. Az ezt követő 10 évben, amelyben már az Areeda–Turner-szabály kiegészített változatait használták a jogi eljárásokban, a panaszosok sikerszázaléka 17 százalékra emelkedett, ami feltehetően a gyakorlatban ennél is magasabb volt, mert a peren kívüli egyezségeket nem számították bele (*Bolton–Brodley–Riordan* [2000] 2254. o.). Az 1990-es évek elejére az a benyomás alakulhatott ki, hogy a kizorító árazással szembeni jogi védelem többé-kevésbé egyensúlyba került. A panaszosoknak továbbra sem volt könnyű pert nyerniük, viszont a kizorító árazás kirívó esetei nem maradtak megtorlatlanok. Ezt a kiegyensúlyozott helyzetet kérdőjelezte meg a *Brooke*-ügyben³⁷ hozott 1993-as legfelsőbb bírósági döntés, amely az elveszett profit visszanyerésének vizsgálatát állította középpontba, (uo. 2255. o.).

A *Brooke*-ügyben hozott döntés utáni hat évben (1993–1999 között) kizorító árazással jelentkező panaszos nem nyert a bíróságokon, ennek ellenére a bírósági gyakorlatban kezdték figyelembe venni a modernebb, játékelméleti megközelítés megfontolásait és ajánlásait. A modern közgazdasági megközelítések használatát és a visszanyerés kérdésének ebbe a körbe való beillesztését szolgálta a *Bolton–Brodley–Riordan* [2000] által javasolt eljárásrend. A javaslat a meglévő szabályozást vette figyelembe, és a kizorító árazást öt feltételhez kötötte: 1. kedvező piaci struktúrára, 2. a kizorító árazásra utaló lépéssorozat és ezt igazoló bizonyítékok, 3. a visszanyerés lehetősége, 4. a költség alatti árazás, 5. az üzletvezetési és hatékonysági indokok hiánya. Az öt elem együttese kétfázisú vizsgálatot tesz lehetővé. Az első három elem – mint első szakasz – szűrőként is szolgál, amelyik ügy ezen túljutott, a részletes költségelemzések tárgyává válhat, és ekkor vizsgálja a bíróság, hogy vajon dominánsak-e a versenykorlátozó szándékok. Az első négy pontot a panaszosoknak, az utolsót a perre vitt vállalatnak kell bizonyítania (2264. o.).

Az Areeda–Turner-tesztet javasoló írás megjelenésének 40. évfordulójára a *Review of Industrial Organization* folyóirat különszámában tekintette át a szabály hatását. Összegzésként megállapították, hogy a szabály alkalmazásával a stratégiai viselkedés egy lényeges szelete került ki a versenyszabályozás alól, de egyszerűsége és könnyen alkalmazhatósága miatt a bíróságok szívesen élnek vele (*Hovenkamp* [2015]). A kutatók számára a fő kérdés nem az árak különböző költségtípusokhoz való viszonyának alakulása, hanem az, hogy a domináns piaci szereplő árazása hogyan hat a belépni szándékozókra és a versenyzői szegélyre. Az empirikus elemzések

³⁷ *Brooke Group Ltd. versus Brown Williamson Tobacco Corp.*, 509 U.S. 209. No. 92466.

alapján úgy vélték, hogy a szabály elsősorban az ügyek kezdeti, vizsgálati szakaszában használható, de abban sem szabad kötelező és a döntést befolyásoló jelleggel használni (Comanor–Frech [2015]). A kétoldalú piacoknál pedig esettanulmányokban mutatták ki, hogy alkalmazása félvezető eredményt ad (Behringer–Filiustrucchi [2015]).

A kétoldalú piacokat elemezve az elmúlt években született tesztek alkalmassága is megkérdőjeleződött. A sokféle terméket gyártó cégek horizontális fúziójánál a hagyományos módszer (piacmeghatározás, koncentrációs mérőszámok értékelése) helyett az árakra ható nettó felfelé irányuló nyomás (*upward pricing pressure – UPP*) vizsgálatát javasolták (Farrell–Schapiro [2010], Carlton [2011]). A szűrésre használt teszt hamar bekerült a hatóságok eszköztárába, először az amerikai, majd a brit, végül az európai uniós fúziós irányelvekbe is beépült. A teszt kétoldalú piacokra való kiterjesztésének első eredményei azt mutatják, hogy a fúziók árhatása nagyobb-nak mutatkozna, mint akkor, ha csak az egyik oldal szempontjából végeznék el az elemzést, és a teszt adatigénye egyes esetekben olyan mértékben növekedne, ami az elvégzését irreálissá teszi (Affeldt–Filistucchi–Klein [2013]).

A tesztek, szűrők, szabályok, gyorsan bevethető eszközök kigondolása és ezek használhatóságának folyamatos felülvizsgálta a versenyügyekkel, szabályozással foglalkozó közgazdasági elemzés része. Ezek létrehozására való ösztönzés a jogalkalmazók (hatóságok, bíróságok, ügyvédek) oldaláról erőteljesen érezkelhető, és a közgazdasági kérdések túlzott leegyszerűsítésének veszélyével járhat. Ezt enyhítheti, hogy egyre több kettős végzettségű (jogi és közgazdasági) szakember dolgozik ezen a területen, és a hatóságokon, bíróságokon is folyik közgazdasági képzés (Baye–Wright [2011], Wright–Diveley [2013], OECD [2008]).

A közgazdasági elemzések minősége a jogérvényesítés döntési, ítélezési szakaszában is valószínűleg a nyilvánosság segítségével biztosítható leginkább. Ezzel ki lehet szűrni az ügy érdemi elbírálásától eltérítő érdekeket, meg lehet ismerni az ügyekben hozott döntések egymásra épülő logikáját, és így lehet az eljárásokban részt vevő közgazdászoknak hírnevet szerezni (vagy azt elhomályosítani). Az Egyesült Államokban a nyílt bírósági eljárások azt is követhetővé teszik, hogy melyik közgazdasági szakértő milyen típusú félnek a leggyakoribb szakértője. A közgazdasági szakértők kiválasztása, a bíróság előtti tanú szerepére való felkészítése ma már önálló jogi szakterületté vált. A szakértés is két szakaszra bomlott: vannak, akik inkább az ügy előkészítésében, konzulensként dolgoznak, és vannak, akik inkább a bíróság előtti tanúvallomásra alkalmasak. Az előbbiekkal az ügy olyan részletei is megvitathatók, amelyeket a bíróság előtti szakaszban már a felek nem kívánnak megtárgyalni, a bíróság előtti tanú esetén viszont a hírnév is fontos szempont. Mindazonáltal, a polarizáció ellenére, ki lehet alakítani olyan mechanizmusokat, kódexeket, amellyel a pártatlanságot biztosítani lehet, ebben a szakértők közötti verseny és a hírnév fontossága is segít (Posner [1999]).

Közgazdasági megfontolásokra, elemzésekre a *kötelezettségvállalások, szankciók megszabásához, a károk megállapításához* is szükség van. A versenyproblémák

megoldása gyakran strukturális változásokat igényel, fúzióknál egységek, termékek stb. leválasztásáról kell dönteni, más esetekben magatartási szabályokat kell meghatározni. Ezekben az esetekben a döntést segítő közgazdasági elemzések már a versenykorlátozás feltárásánál elkészülnek, ezek alapján kell olyan javaslatokat tenni, amelyek megszüntetik a versenykorlátozást, és elrettentenek a jövőbeli visszaélésektől. Egyes versenykorlátozó lépéseknek büntetőjogi következményei is lehetnek, emiatt az ösztönző rendszerek vizsgálata, a vállalatvezetéssel összefüggő tudományok és a szervezet-gazdaságtan is szerepet kap a szankciók megtervezésében. A károk megállapításához gyakran a kár előtti állapot felmérésére is szükség van, az itt használt eszköztár a költségszámításokon túl, árelemzéseket, valószínűség-számítást igényel (*Schinkel* [2008] 23. o.).

Ebben az alfejezetben bemutattunk néhány, a piac- és vállalatelmélet szempontjából fontos mérőföldkövet, amelyek egyfelől a piacelmélet ágazat- és versenyszabályozásban betöltött növekvő szerepét illusztrálták, másfelől a szabályozás által felvetett problémáknak az empirikus és elméleti kutatásokra gyakorolt ösztönző hatását jelezték. Tárgyaltuk az adatok hiányából (vagy bőségéből) adódó problémákat, az ár- és értékesítési adatokon túli dimenziók fontosságát, a szabályozási eljárásokban gyakran egymással versengő modellek okozta problémákat és azt, hogy a közgazdasági elemzési eszközök szerepének növekedésével egyre fontosabb az elvégzett elemzés minősége, mert közgazdasági bizonyítékok nem eléggé meggyőző bemutatása szándékolatlanul gyengíthetik a versenyszabályozás hitelét. Ezután a szabályozás „ügymenetét” követve – a gyanús esetek kiszűrése, a felderítés, a vizsgálat és a döntéshozatal egyes szakaszaiban – tekintettük végig a piacelemzési eszközök használatának problémáit. Kiemelten foglalkoztunk az eljárásokat könnyítő, gyorsító szűrők, tesztek, szabályok kérdésével, amely az alkalmazott közgazdasági elemzés elkülönülő ágának tűnik. A továbbiakban azt a társadalmi közeget tekintjük át, amelyben a jog és a közgazdasági elemzés összekapcsolódik.

JOGÁSZOK ÉS KÖZGAZDÁSZOK

A különböző jogágak közül valószínűleg a versenyjog és hálózatos közszolgáltatásokkal összefüggő jogalkotás kapcsolódik a legszorosabban a közgazdaságtanhoz, ezen belül a piac- és vállalatelmülethez. Az ott született törvények a közgazdaságtan fogalmi kereteit használják, csak velük együtt értelmezhetők. Új, a jogalkalmazás gyakorlatában jól használható közgazdasági elemzési eszközök hamar bekerülhetnek a bírói gyakorlatba. Az Areeda–Turner-szabályt javasoló cikk 1975-ös megjelenése utáni két évben már hat amerikai bíróság alkalmazta, és 1975–2000 között több mint száz versenyjogi döntésben hivatkoztak az írásra, O. E. Williamson szavaival, hirtelen a kiszorító árázással vádolt alperesek paradicsoma jött létre, amelyből számunkra a hirtelen szó az érdekes, a dolog érdemét itt nem tárgyaljuk (idézi: *Giocoli* [2014] 281. o.).

Az új fogalmak elterjesztésében a nem kötelező erejű jogi eszközök (*soft law* – irányelvek, útmutatások, állásfoglalások) is egyre nagyobb szerepet játszanak, részben mert a korábbinál nagyobb mértékben támaszkodnak rájuk a jogalkalmazásban. Az egyik ilyen példa a piaci koncentrációs mutató használatának változása az amerikai joggyakorlatban. A fúziókról 1982-ben kiadott iránymutatás a Herfindahl–Hirschman-index (HHI)³⁸ használatát javasolta. A megelőző időszakban az 1968-as iránymutatás alapján a négy legnagyobb vállalat együttes részesedéséből képzett koncentrációs mérőszám (C_4) használata volt érvényben. Annak ellenére, hogy a C_4 index használhatóságát már ekkor vitatták, és javasolták a HHI bevezetését, 1970 és 1982 között mindössze hét ítéletben hivatkoztak rá. Az iránymutatás megjelenése után a HHI használata általánossá vált, ahol mindkét indexre hivatkoztak, mindenütt a HHI megbízhatóbb voltát emelték ki az ítéletekben. Ebben az iránymutatásban szerepelt a piac meghatározáshoz használható hipotetikus monopolista (*Small but Significant and Non-transitory Increase – SSNIP*) teszt bevezetése is. Az iránymutatások hatása a jogalkalmazásra erősödött, míg a hetvenes évek elejétől 1982-ig az 1968-as iránymutatásra az ítéletek 10-20 százalékában, addig az új 1982-es iránymutatás megjelenése után, 1983-ban, már 50 százalékban hivatkoztak, s ez az arány az 1980-as évek végére 60 százalékra nőtt (*Greene* [2006] 790–791., 796., 804. o.).

A egymást követő harvardi, chicagói, posztchicagói iskola befolyását és ezeknek a hatásoknak az Európai Unióba való beszivárgását, a jogi és közgazdasági szempontok fokozódó együttélését egy sajátos piac kialakulásaként is felfoghatjuk. Más szakmáktól eltérően, ahol a kutatók és a szakértők elkülönülnek, a közgazdászok körében gyakran a szakma élvonalához tartozó tudományos kutatók vesznek részt a peres eljárásokban, készítenek szakmai véleményt, vagy egyszerűen csak vitatják meg az egyes döntések szakmai megalapozottságát. A versenyhatóságoknál a vezető közgazdász poszt létrehozása is jelzi a közgazdasági szempontok előtérbe kerülését, de egyben azt is jelzi, hogy az adott közegben milyen megbecsülésnek örvend a közgazdasági szemléletmód. Az Európai Unió Versenypolitikai Főigazgatóságán a vezető közgazdász posztot kiváló, versenypolitikában jártas közgazdászok töltik be, hasonlóan az Egyesült Államokhoz, ahol már a Federal Trade Commission 1915-ös megalakulásakor létrejött ez a poszt. A legnagyobb cégek is gondoskodnak arról, hogy tanácsot és/vagy védelmet kapjanak vezető közgazdászoktól: Hal Varian 2007 óta a Google vezető közgazdásza, Preston McAfee 2007–2012 között a Yahoo-nál, jelenleg a Microsoftnál tölt be hasonló pozíciót.

A közgazdasági tanácsok, elemzések fogadókészségének növekedésével a kínálat is növekedett, bár a kereslet növekedésében a kínálat minősége és használhatósága is nyilvánvaló szerepet játszott. Az európai tanácsadó piacon azonban nem a verseny-

³⁸ A Herfindahl–Hirschman-index a piacon lévő vállalatok piaci részesedésének négyzetösszegét adja, szemben a C_4 mérőszámmal, amely a legnagyobb négy vállalat piaci részesedésének százalékban megadott összege.

szabályozás adta az első lökést az önálló közgazdasági elemző, tanácsadó részlegek elterjedéséhez, hanem az Egyesült Királyságban elindult, majd a kontinensre is áttérjedő privatizációs és deregulációs hullám. Bizonyos közgazdasági elemzéseket a privatizációs lépések is megköveteltek, de a legnagyobb feladat a privatizált monopóliumhelyzetű közszolgáltatók szabályozásának megoldása volt. Ennek során többek között olyan innovatív árszabályozási rendszert vezettek be, amelyet a későbbiekben a legtöbb országban átvettek.³⁹

A kiépülő ágazati szabályozások rendszere egyrészt az ágazatok szabályozásában jellemző *ex ante* szabályozási problémákkal került szembe, de mert a privatizáció és dereguláció fő szempontja a versenyhelyzet megteremtése és erősítése volt, ezek az ágazatok gyorsan szembesültek a versenyszabályozás klasszikus kérdésköreivel (Valentiny [2008]). A felmerülő igényekre válaszul a nagy könyvvizsgáló cégek, befektetési bankok sorra állították fel privatizációs és szabályozási részlegeiket, és önálló közgazdasági tanácsadó cégek is alakultak. Az 1961-ben amerikai közgazdászok (I. Stelzer, P. Joskow) által alapított National Economic Research Associates (NERA) 1984-ben irodát nyitott Londonban. Az Oxera 1982-ben, a London Economics 1986-ban kezdte meg működését, a Lexecon 1991-ben. A későbbiekben újabb amerikai cégek jelentek meg a brit piacon, LECG és CRAI, az utóbbi 2005-ben felvásárolta a Lexecon. A 2000-es évek közepére viszonylag töredezett piac alakult ki, hasonlóságot mutatva az amerikai piaccal, három olyan nagyobb céggel, amely transzatlanti hatókörrel rendelkezett. A jogi tanácsadókhöz hasonlóan a közgazdasági tanácsadó cégek is elsősorban a vállalatok megbízásaira dolgoztak (Stelzer [1991], Neven [2006]).

A Lexecon által készített becslésekben az 1990-es évek közepén az európai bázisú cégek teljes jogi és közgazdasági tanácsadói díjazásán belül a közgazdasági tanácsadás részaránya 5 százalék körül lehetett, ez az arány egy évtizeddel később 15 százalékra nőtt, ami nagyjából megfelelt az Egyesült Államokban kialakult arányoknak. A PriceWaterhouseCoopers tanulmánya azt állapította meg, hogy a fúziók és felvásárlásokkal kapcsolatos jogi tanácsadás díjazásának 20 százaléka került nem jogi tanácsadókhöz, amelyek többsége közgazdasági tanácsadó volt. A megbízások elnyerésének és áramlásának irányát nem ismerjük, de feltehetően a jogi irodák voltak a domináns partnerek. Az Európai Unió versenyhatósága által 1991–2005 között tárgyalt ügyek elemzése azt mutatta, hogy a közgazdászok inkább az új típusú, komplex és nagyméretű tranzakcióval járó ügyekbe voltak bevonva. A verseny a közgazdasági tanácsadók között a kevés, nagy volumenű ügyért folyt, szemben a jogi tanácsadással, ahol nagyszámú ügygel foglalkoztak. Neven [2006] becslése szerint 2003-ban, a vezető közgazdász melletti munkacsoportban 10 közgazdász

³⁹ A távközlésben először 1984-ben bevezetett ársapka- (*price cap*) szabályozást követő évben az Egyesült Államok távközlésénél 50 tagállamban még a hagyományos, megtérülési ráta (*rate of return*) típusú szabályozás volt érvényben. 2000-ben már 40 tagállam az ársapka szerint szabályozta távközlési cégeit.

dolgozott, szemben a tanácsadó cégek durván 150 közgazdászával és az FTC és DoJ több mint 100 közgazdászával (749–752. o.).

A közgazdászok itt olyan közegben mozognak, ahol az empirikus elemzésekkel foglalkozó elemző, a jogász, a kutató, a hatóság képviselője, a bíró közösen alakít ki egy működési területet. Az itt dolgozó közgazdászok általában a határidők és erőforrások szorításában fejtik ki tevékenységüket (*Csorba* [2014] 15–17. o.). Bár a közgazdaságtanról sokan úgy tartják, hogy semleges álláspontot alakít ki, valójában az intézmények nyomása lényegesen befolyásolhatja a kutatók viszonyát az eljárásokban felhasznált bizonyítékokhoz, az eredmények bemutatásához. Amíg a tudományos tevékenységben a tudományos mérce szerinti ellenőrző folyamat dominál, a jogalkalmazás területén használt közgazdasági elemző eszközöknél a felhasználói oldal befogadó képessége, az ügyek kimenetelének sikeressége válik mércévé. I. Lianos úgy fogalmaz, hogy kétféle igazság létezhet egy jogalkalmazással összefüggő kérdésben dolgozó közgazdásznál, a tudományos és az, amit a bíróság annak tekint és elfogad, mert ugyanaz az állítás egy akadémiai vitában más közegben hangzik el, mint egy perben történő tanúvallomásban (*Lianos* [2012] 30–31. o., *Slottje* [1999]). Ezt a helyzetet 1982-ben G. Stigler így írta le: „A közgazdászok közvetlen szerepvállalásának jelentőségét, azt hiszem, nem szabad sem alá-, sem túlbecsülnünk. Azt gyanítom, hogy azok a közgazdászok, akik haszonélvezői (a folyóiratot is beleértve) a Bell-rendszernek [utalás az AT&T vállalatra], valószínűleg kisebb vehemenciával bírálják ezt a rendszert, mint egyébként tennék. Ugyanígy: a szakértőnek felkért közgazdászok minden bizonnyal óvatosabban ítélik meg a gazdasági koncentráció hatásait, és körültekintőbben definiálják a piac fogalmát az egyes trösztellenes ügyekben, mint egyébként tennék.” (*Stigler* [1989] 209. o.)

A verseny- és ágazati szabályozás 19. század végén kezdődött korszaka a jog és a közgazdaságtan kezdetben távoli, majd egyre jobban egymásra utalt kapcsolatát alakította ki. Az 1960-as évekig azonban – részben az ágazati szabályozásban meglévő viszonylagos egyensúly, részben a versenyszabályozásban alkalmazott egyszerűbben kezelhető, hüvelykujjszabályokat adó piacelemzési módszerek miatt – a kapcsolat távolságtartó volt.

Az 1970-es évektől azonban számos addig működő közgazdasági paradigma megdőlt, a szabályozott piacok egyes részpiacairól kiderült, hogy megtámadhatók, a természetes monopóliumok körében bebizonyították, hogy az sokkal szűkebben értelmezhető, mint ahogy korábban gondolták, bekövetkezett a szabályozott ágazatok piacának megnyitása. A piacelméletben megerősödött a játékelméleti megközelítés, és a közgazdasági elemzési eszközök fejlődése további helyet követelt a versenyszabályozás területén is.

A jog és közgazdaságtan szorosabbá váló kapcsolata azonban nem volt súrlódásmentes, a bíróságok a munkájukat gyorsító elemzési eszközöket hamar alkalmazták, de a nagyobb perekben az egymással szembe szegülő közgazdasági szakértői álláspontok közötti döntés nehézsége megfontolásra készíti a bíróságokat a szakértők

szerepvállalását illetően. A felkészültségben rejlő különbségek csökkentésére mind a jogászok, mind a közgazdászok a másik szakma alapjainak elsajátításába kezdtek. Mindezek eredményeként a szakértői, tanácsadói körben növekedett a két szakma egymásra utaltsága, a piac bővülése miatt a közgazdasági elemzések előtérbe kerülése feltehetően nem rontotta, esetleg javította a jogi tanácsadók piaci helyzetét is.

LÉTEZIK-E JOGALKALMAZÁSI KÖZGAZDASÁGTAN?

Az eddig leírtakból talán érzékelhető, hogy a címben feltett kérdésre nem tudunk határozott választ adni. Az eddigiekben felvázoltuk a *forensic economics* szókapcsolathoz köthető nézeteket, fogalmi tisztázatlanságot. A piac- és vállalatelmélet fejlődésével párhuzamosan áttekintettük az ágazati és versenyszabályozásban, a versenyjogi bírósági eljárásokban alkalmazott közgazdasági módszereket. Látható volt, hogy a piac- és vállalatelmélet egymást követő közgazdasági iskolái egyre nagyobb hatást gyakoroltak a jogalkalmazásban használható bizonyítási, elemzési eljárásokra, közgazdasági eszköztárakra. A részletes közgazdasági elemzések mellett ugyanakkor erősödő igény támadt a felmerülő jogviták gyors besorolását, az ügyek szűrését elősegítő tesztek, közgazdaságilag értelmezhető hüvelykujjszabályok kialakítására. A piac- és vállalatelméletben alkalmazott közgazdasági elemzési módszerek fejlődését viszont nagymértékben serkentették a szabályozási kérdések megoldása során felmerülő problémák. A két terület közötti kölcsönhatások eredményeként egyre nagyobb szerepet kaptak a közgazdasági szakértők, és fokozatosan egy speciális tudást igénylő, a szabályozási és versenyügyekben jártas közgazdasági tanácsadói kör alakult ki.

Míg korábban a *forensic economics* fogalmát elsősorban a kártérítési ügyekben alkalmazható közgazdasági módszerekre értelmezték, mára többen is bejelentkeztek a szóösszetétel használatára, mint például a gazdasági szereplők rejtett magatartását feltáró közgazdászok. A jelentkezők között a leghatásosabban a piac- és vállalatelmélet hívei érvelnek. Kétségtelen, hogy a piac- és vállalatelmélet területén kevés olyan kérdéskört találnánk, amely nem találkozik a verseny- és ágazati szabályozásban felmerülő kérdésekkel. Azt a kérdést is felvethetnénk, hogy van-e egyáltalán a szabályozás, a jogalkalmazás területétől független piac- és vállalatelmélet, és ha megengedőbbek vagyunk, akkor is az a benyomásunk, hogy akár elméleti, akár empirikus piac- és vállalatelméletről gondolkodunk, annak egyre nagyobb szelete tartozik ebbe az alkalmazott közgazdaságtani körbe. A szűrők, tesztek, szabályok szűrkezőnája már egyértelműen a jogalkalmazás által felvetett kérdésekre adott válasz, az alkalmazás kontextusában születő új ismeret, ahol a teljesítményt is máshogy mérik. Ebben a világban a felhasználók és más szakmabeliek közösen gyakorolják a minősítést.⁴⁰

⁴⁰ Ez a folyamat nem csak a piac- és vállalat elméletre vonatkoztatható, a tudományos eredmények születésének és minősítésének új rendszeréről lásd *Hemlin–Rasmussen* [2006] írását.

Ha a jogalkalmazási közgazdaságtan kifejezésnek van létjogosultsága, akkor bizonyosan nem csak a piac- és vállalatelmélet tartozhat alá, hanem minden olyan közgazdasági aldiszciplína – és ezek jövőbeli köre esetleg ma még nem is látható –, mint a kísérleti közgazdaságtan, viselkedés-gazdaságtan mindazon területei, amelyekben a jogalkalmazáshoz szállítanak inputokat. Ebben az esetben a *forensic* kifejezésnek az eredeti értelméhez jutunk vissza, a jogszolgáltatással összefüggő, nyilvánosság előtt zajló és ott megvitatható közgazdaságtan. Ez a kategorizálás azonban nem biztos, hogy megállná a helyét a tudományelmélet színe előtt. Ezért lehet, hogy inkább a jogalkalmazás és az piac- és vállalatelmélet együttéléséről beszélhetünk, házasságról nem.

HIVATKOZÁSOK

- AFFELDT, P.–FILISTUCCHI, L.–KLEIN, T. J. [2013]: Upward pricing pressure in two-sided markets. *Economic Journal*, Vol. 123. No. 572. F505–523. o.
- AREEDA, P.–TURNER, D. F. [1975]: Predatory Pricing and Related Practices under Section 2 of the Sherman Act. *Harvard Law Review*, Vol. 88. No. 4. 697–733. o.
- ARENSON, K. W. [1983]: End of a Bell research role. *The New York Times*, augusztus 15. <http://www.nytimes.com/1983/08/15/business/end-of-a-bell-research-role.html?pagewanted=all>.
- ARMSTRONG, M.–WRIGHT, J. [2009]: Mobile call termination in the UK: A competitive bottleneck? Megjelent: *Lyons, B.* (szerk.): *Cases in European Competition Policy*. The Economic Analysis. Cambridge University Press, Cambridge, 75–99. o.
- BAGWELL, K.–WOLINSKY, A. [2002]: Game theory and industrial organization. Megjelent: *Aumann, R.–Hart, S.* (szerk.): *Handbook of Game Theory with Economic Applications*. Vol. 3. North–Holland, 1851–1895. o.
- BAILEY, E. M. [2015]: Behavioral Economics and U.S. Antitrust Policy. *Review of Industrial Organization*, Vol. 47. No. 3. 355–366. o.
- BAKER, J. B.–BRESNAHAN, T. F. [2008]: Economic Evidence in Antitrust: Defining Markets and Measuring Market Power. Megjelent: *Buccirossi, P.* (szerk.): *Handbook of Antitrust Economics*. MIT Press, Cambridge, 1–42. o.
- BAYE, M. R.–WRIGHT, J. D. [2011]: Is Antitrust Too Complicated for Generalist Judges? The Impact of Economic Complexity and Judicial Training on Appeals. *Journal of Law & Economics*, Vol. 54. No. 1. 1–24. o.
- BECKNER, C. F.–SALOP, S. C. [1999]: Decision Theory and Antitrust Rules. *Antitrust Law Journal*, Vol. 67. No. 1. 41–76. o.
- BEHRINGER, S.–FILISTRUCCHI, L. [2015]: Areeda–Turner in Two-Sided Markets. *Review of Industrial Organization*, Vol. 46. No. 3. 287–306. o.
- BERG, S. V.–TSCHIRHART, J. [1988]: *Natural monopoly regulation*. Principles and practice. Cambridge University Press, Cambridge.

- BISHOP, S.–WALKER, M. [2011]: Az európai közösségi versenyjog közgazdaságtana. Alapfogalmak, alkalmazások és mérési módszerek. Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központ, Budapest.
- BOLTON, P.–BRODLEY, J. F.–RIORDAN, M. H. [2000]: Predatory Pricing: Strategic Theory and Legal Policy. *Georgetown Law Journal*, Vol. 88. No. 8. 2238–2330. o.
- BOUDIN, M. [1984]: Forensic Economics. *Harvard Law Review*, Vol. 97. No. 3. 835–844. o.
- BRESNAHAN, T. F. [1989]: Empirical Studies of Industries with Market Power. Megjelent: *Schmalensee, R.–Willig, R. D.* (szerk.): *Handbook of Industrial Organization*. Vol. 2. North-Holland, Amszterdam, 1011–1057. o.
- BUDZINSKI, O. [2011]: Modern Industrial Economics and Competition Policy: Open Problems and Possible Limits. Megjelent: *Drexel, J.–Kerber, W.–Podszun, R.* (szerk.): *Competition Policy and the Economic Approach*. Foundations and Limitations. Edward Elgar, 111–138. o.
- BUDZINSKI, O.–CHRISTIANSEN, A. [2007]: The Oracle/PeopleSoft Case: Unilateral Effects, Simulation Models and Econometrics in Contemporary Merger Control. *Marburg Papers on Economics*, No. 02-2007.
- CABRAL, L. M. B. [2000]: *Introduction to Industrial Organization*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- CARLTON, D. W. [2011]: Use and Misuse of Empirical Methods in the Economics of Antitrust. *CPI Antitrust Chronicle*, Vol. 3. No. 1. 1-14. o.
- CAVANAGH, E. D. [2013]: Antitrust Law and Economic Theory. Finding a Balance. St. John's School of Law Legal Studies Research Paper Series, 13-0006.
- CHANG, A. C.–LI, P. [2015]: Is Economics Research Replicable? Sixty Published Papers from Thirteen Journals Say "Usually Not". Finance and Economics Discussion Series, 2015-083. Board of Governors of the Federal Reserve System, Washington, <http://www.federalreserve.gov/econresdata/feds/2015/files/2015083pap.pdf>.
- CHERRIER, B. [2015]: Classifying Economics: A History of the JEL Codes. Kézirat, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2537382.
- COMANOR, W. S.–FRECH, H. E. [2015]: Economic Rationality and the Areeda–Turner Rule. *Review of Industrial Organization*, Vol. 46. No. 3. 253–268. o.
- CONNOR, J. M. [2008]: Forensic economics: An introduction with special emphasis on price fixing. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 4. No. 1. 31–59. o.
- CREW, M. A.–PARKER, D. [2006]: Development in the theory and practice of regulatory economics. Megjelent: *Crew, M.–Parker, D.* (szerk.): *International Handbook on Economic Regulation*. Edward Elgar, Cheltenham, 1–33. o.
- CSORBA GERGELY [2008]: A fúziókontroll módszertanáról. Dominancia- vagy versenyhatástereszt? Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2007. MTA Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 96–110. o.
- CSORBA GERGELY [2013]: Magyarországi empirikus piacszerkezet-elemzések kutatási eredményeinek és gyakorlati alkalmazásainak áttekintése. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2012. MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 13–31. o.
- CSORBA GERGELY [2014]: Milyen követelmények érvényesüljenek a versenyjogi ügyek közgazdasági értékelésekor, különösen bírósági felülvizsgálat esetén? Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2013. MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 13–30. o.

- EASTERBROOK, F. H. [1984]: Limits of Antitrust. *Texas Law Review*, Vol. 63. No. 1. 1–41. o.
- EINAV, L.–LEVIN, J. D. [2010]: Empirical Industrial Organization: A Progress Report. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 24. No. 2. 145–162. o.
- EVANS, D. S. (szerk.) [1983]: *Breaking Up Bell. Essays on Industrial Organization and Regulation*. North-Holland, New York.
- EVANS, D. S.–FISHER, F. M.–RUBINFELD, D. L.–SCHMALENSEE, R. L. [2000]: Did Microsoft Harm Consumers? Two Opposing Views. AEI-Brookings Joint Center for Regulatory Studies, Washington, D. C.
- FARRELL, J.–SHAPIRO, C. [2010]: Antitrust evaluation of horizontal mergers: an economic alternative to market definition. *B.E. Journal of Theoretical Economics*, Vol. 10. No. 1. 1–39. o.
- FTC–DoJ [2000]: Antitrust Guidelines for Collaborations Among Competitors. Federal Trade Commission–U. S. Department of Justice, https://www.ftc.gov/sites/default/files/documents/public_events/joint-venture-hearings-antitrust-guidelines-collaboration-among-competitors/ftcdojguidelines-2.pdf.
- GAVIL, A. I. [2007]: The challenges of economic proof in a decentralized and privatized European competition policy system: lessons from the American experience. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 4. No. 1. 177–206. o.
- GAVIL, A. I. [2010]: Defining Reliable Forensic Economics in the Post-Daubert/Kumho Tire Era: Case Studies from Antitrust. *Washington and Lee Law Review*, Vol. 57. No. 3. 831–878. o.
- GHOSAL, V. [2008]: The genesis of cartel investigations: Some insights from examining the dynamic interrelationships between U.S. civil and criminal antitrust investigations. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 4. No. 1. 61–88. o.
- GIACOLI, N. [2014]: Games judges don't play: predatory pricing and strategic reasoning in US antitrust. *Supreme Court Economic Review*, Vol. 21. No. 1. 271–330. o.
- GRANT, J.–NEVEN, D. J. [2005]: The attempted merger between General Electric and Honeywell: a case study of transatlantic conflict. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 1. No. 3. 595–633. o.
- GREENE, H. [2006]: Guideline Institutionalization: The Role of Merger Guidelines in Antitrust Discourse. *William and Mary Law Review*, Vol. 48. No. 3. 770–857. o.
- GUAL, J.–HELLWIG, M. F.–PERROT, A.–POLO, M.–REY, P.–SCHMIDT, K. M.–STENBACKA, R. [2005]: An Economic Approach to Article 82. Munich Discussion Paper, No. 2005-26.
- HEMLIN, S.–RASMUSSEN, S. B. [2006]: The shift in academic quality control. *Journal Science, Technology and Human Values*, Vol. 31. No. 2. 173–198. o.
- HILDEBRAND, D. [2009]: *The Role of Economic Analysis in the EC Competition Rules*, Wolters Kluwer.
- HOVENKAMP, H. [2015]: The Areeda–Turner Test for Exclusionary Pricing. *A Critical Journal. Review of Industrial Organization*, Vol. 46. No. 3. 209–228. o.
- IDOT, L. [2011]: Modern industrial economics revisited. Comment on Daniel Rubinfeld, Michele Polo and Oliver Budzinski. Megjelent: *Drexl, J.–Kerber, W.–Podszun, R.* (szerk.): *Competititon Policy and the Economic Approach. Foundations and Limitations*. Edward Elgar, 139–146. o.
- IRELAND, T. R. [1997]: The Interface Between Law and Economics and Forensic Economics. *Journal of Legal Economics*, 1997. Vol. 7. No. 1. 60–70. o.
- JOSKOW, P. L.–KLEVORICK, A. R. [1979]: A Framework for Analyzing Predatory Pricing Policy, *Yale Law Journal*, Vol. 89. 213–270. o.

- KISS FERENC LÁSZLÓ [2008]: Bevezetés a szabályozás gazdaságtanába. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István* (szerk.): Verseny és szabályozás, 2007. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 11–95. o.
- LIANOS, I. [2012]: The emergence of forensic economics in competition law: foundations for a sociological analysis. CLES Working Paper Series, 5/2012. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2197025.
- LŐRINCZ SZABOLCS [2010]: Fúzió a holland tejiparban. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István* (szerk.): Verseny és szabályozás, 2009. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 243–254. o.
- MACKAY, E. [2000]: History of Law and Economics. Megjelent: *Bouckaert, B.–De Geest, G.* (szerk.): Encyclopedia of Law and Economics. Volume I. The History and Methodology of Law and Economics. Edward Elgar, Cheltenham, 65–117. o.
- MARKHAM, J. W. JR. [2012]: Sailing a sea of doubt. A critique of the rule of reason in U.S. antitrust law. *Fordham Journal of Corporate and Financial Law*, Vol. 17. No. 3. 593–664. o.
- MOTTA, M. [2007]: Vereny politika. Elmélet és gyakorlat. Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központ, Budapest.
- MOTTA, M.–POLO, M. [2003]: Leniency programs and cartel prosecution. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 21. No. 3. 347–379. o.
- NEVEN, D. [2006]: Competition Economics and Antitrust in Europe. *Economic Policy*, Vol. 21. No. 48. 741–791. o.
- NEVEN, D.–MANO, M. DE LA [2009]: Economics at DG Competition, 2008–2009. *Review of Industrial Organization*, Vol. 35. No. 4. 317–347. o.
- OECD [2008]: Presenting Complex Economic Theories to Judges. OECD Policy Roundtables. <http://www.oecd.org/competition/abuse/41776770.pdf>.
- PELTZMAN, S. [1991]: The Handbook of Industrial Organization: Review Article. *Journal of Political Economy*, Vol. 99. No. 1. 201–217. o.
- PHILLIPS, A.–STEVENSON, R. E. [1974]: The Historical Development of Industrial Organization. *History of Political Economy*, Vol. 6. No. 3. 324–342. o.
- PITOFSKY, R. (szerk.) [2008]: How the Chicago School Overshot the Mark. The Effect of Conservative Economic Analysis on U.S. Antitrust. Oxford University Press, New York.
- POSNER, R. A. [1999]: The Law and Economics of the Economic Expert Witness. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 13. No. 2. 91–99. o.
- SCHINKEL, M. P. [2008]: Forensic Economics in Competition Law Enforcement. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 4. No. 1. 1–30. o.
- SLOTTJE, D. J. (szerk.) [1999]: The Role of the Academic Economist in Litigation Support. Elsevier Science, Amszterdam.
- SOKOL, D. D. [2014]: The Transformation of Vertical Restraints. Per Se Illegality, The Rule of Reason, and Per Se Legality. *Antitrust Law Journal*, Vol. 79. No. 3. 1003–1016. o.
- SPAGNOLO, G. [2005]: Managerial incentives and collusive behavior. *European Economic Review*, Vol. 49. No. 6. 1501–1523. o.
- STELZER, I. M. [1991]: Regulatory Methods: A Case for „Hands Across the Atlantic”. Megjelent: *Veljanovski, C.* (szerk.): Regulators and the Market. Institute of Economic Affairs, London, 59–75. o.
- STIGLER, G. J. [1989]: A közgazdászok és a monopólium problémája. Megjelent: *Stigler, G. J.*: Piac és állami szabályozás. Válogatott tanulmányok. Szerk.: *Kertesi Gábor*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 194–214. o.

- TENN, S.–FROEB, L.–TSCHANTZ, S. [2010]: Mergers when firms compete by choosing both price and promotion. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 28. No. 6. 695–707. o.
- TIROLE, J. [1988]: *The Theory of Industrial Organization*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- TIROLE, J. [2011]: Payment Card Regulation and the Use of Economic Analysis in Antitrust. *Competition Policy International*, Vol. 7. No. 1. 137–158. o.
- TIROLE, J. [2015]: Market Failures and Public Policy. *American Economic Review*. Vol. 105. No. 6. 1665–1682. o.
- TÖRÖK ÁDÁM [2011]: A dominanciaproblémák tényeinek értelmezése és a közgazdaság-tudományi módszertan. *Közgazdasági Szemle*, 68. évf. 1. sz. 41–55. o.
- VALENTINY PÁL [2004]: Árprés és felfaló árazás. *Közgazdasági elmélet, bírói, szabályozói gyakorlat*. *Közgazdasági Szemle*, 51. évf. 1. sz. 24–45. o.
- VALENTINY PÁL [2008]: A hálózatos közszolgáltatások szabályozási reformjáról. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2007. MTA Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 231–251. o.
- VALENTINY PÁL [2011]: Árukapcsolás és csomagban történő értékesítés: jogesetek és közgazdasági elmélet. *Külgazdaság*, 55. évf. 7–8. sz. 79–107. o.
- VALENTINY PÁL–KISS KÁROLY MIKLÓS [2009]: A nélkülözhetetlen eszközök értelmezése és a postai szolgáltatások. *Közgazdasági Szemle*, 56. évf. 11. sz. 1001–1024. o.
- VICKERS, J. [2007]: Competition Law and Economics. A Mid-Atlantic Viewpoint. *European Competition Journal*, Vol. 3. No. 1. 1–15. o.
- VINCZE JÁNOS [2012]: Fogyasztóvédelem a pénzügyi piacokon és a viselkedés-gazdaságtan. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István* (szerk.): *Verseny és szabályozás*, 2011. MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 239–258. o.
- VISCUSI, W. K.–VERNON, J. M.–HARRINGTON, J. E. JR. [1995]: *Economics of Regulation and Antitrust*. Second Edition, MIT Press, Cambridge.
- WERDEN, G. J.–FROEB, L. M. [2008]: Unilateral Competitive Effects of Horizontal Mergers. Megjelent: *Buccirossi, P.* (szerk.): *Handbook of Antitrust Economics*. MIT Press, Cambridge, 43–14. o.
- WHITE, L. [2010]: The Growing Influence of Economics and Economists on Antitrust: an Extended Discussion. *Economics, Management, and Financial Markets*, Vol. 5. No. 1. 25–63. o.
- WRIGHT, J. [2009]: Overshot the Mark? A Simple Explanation of the Chicago School's Influence on Antitrust. *Competition Policy International*, Vol. 5. No. 1. 1–34. o.
- WRIGHT, J. D.–DIVELEY, A. M. [2013]: Do expert agencies outperform generalist judges? Some preliminary evidence from the Federal Trade Commission. *Journal of Antitrust Enforcement*, Vol. 1. No. 1. 82–103. o.
- ZITZEWITZ, E. [2012]: Forensic Economics. *Journal of Economic Literature*, Vol. 50. No. 3. 731–769. o.

KVANTITATÍV MÓDSZEREK ALKALMAZÁSA VERSENYHATÓSÁGOK KIEMELT ÜGYEIBEN, 2009–2013*

A tanulmány a kvantitatív módszerek szerepét mutatja be négy külföldi versenyhatóság 2009 és 2013 közötti kiemelt ügyein keresztül. A leginkább összetett empirikus módszerek – például a fúziószimuláció – a gyakorlatban szinte csak „tankönyvi” esetekben alkalmazhatók hatékonyan. Amennyiben az adatok kevésbé megfelelőek, vagy a piacszerkezet és a versenyaggály kevésbé standard formát ölt, akkor gyakran kevésbé kifinomult empirikus specifikációkat használnak fel. Az elemzett esetek alapján egyre nagyobb szerepet játszik – és egyben jelentős kihívást is jelent – a fúziók pozitív hatásainak mérése, a nem horizontális fúziók elemzése és bizonyos piacokra testreszabott modellek építése.

BEVEZETÉS

Több oka is van annak, hogy a 2000-es évektől a verseny- és ágazati szabályozásban egyre inkább alkalmazzák a fejlett kvantitatív módszereket (*Bishop–Walker* [2011]). Először is, a korábbiaknál általában sokkal több, részletesebb és jobb minőségű – elfogadható költséggel előállítható – adat áll rendelkezésre. A vállalatok saját döntéseikhez is gyűjtik ezeket az adatokat, a szabályozó hatóságok pedig általában jogosultak a felhasználásukra. Másrészt, a piacelméletek szakirodalmában megjelentek azok az empirikus módszerek, amelyek lehetővé teszik olyan specifikus mechanizmusoknak a tesztelését, amelyeken keresztül egy-egy fúzió vagy más versenykorlátozó magatartás kárt okozhat a fogyasztóknak. Harmadrészt, és nem függetlenül a könnyebb adathozzáféréstől, a hatósági gyakorlatban a szabályalapú elemzést egyre inkább felváltja a következményalapú elemzés (lásd például *Roeller–Stehmann* [2006]).

Ebben a tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy milyen tendenciák figyelhetők meg a kvantitatív módszerek alkalmazásában néhány fontos külföldi versenyszabályozással foglalkozó hatóság gyakorlatában 2009 és 2013 között. Célunk annak bemutatása, hogy milyen kérdések, illetve adatok esetében alkalmazhatók összetett ökonometriai módszerek, és milyen korlátokkal kell szembenézni alkalmazásuk során.

* A tanulmány elkészítését *A közgazdasági elemzés hatásai az összefonódások engedélyezéséhez kapcsolódó versenypolitikai döntésekre* című, 101604. számú OTKA-projekt és az MTA Vállalati Stratégia és Versenyképesség elnevezésű Lendület-projektje támogatta. Köszönöm Nagy Eszter kitűnő asszisztensi munkáját is.

Négy hatóság gyakorlatát tekintjük át: az EU Versenypolitikai Főigazgatóságát (*Directorate-General for Competition, DG Comp*), a Szövetségi Kereskedelmi Bizottságét (*Federal Trade Commission, FTC*), az Egyesült Államok igazságügyi minisztériumáét (*Department of Justice, DoJ*) és a Szövetségi Kommunikációs Bizottságét (*Federal Communications Commission, FCC*). Olyan módon próbálunk a legjobb gyakorlatra, a hatóságok által kiemeltnek tartott ügyekre összpontosítani, hogy a *Review of Industrial Organization* című folyóirat évente megjelenő *Antitrust and Regulatory Update* különszámaiban (ez minden évben a 4. szám) megtalálható esetekre, illetve azoknak a folyóiratban megtalálható leírására korlátozzuk figyelmünket. Minden különszámba mind a négy hatóság közgazdasági elemzői készítettek egy-egy tanulmányt az adott év legfontosabb eseteiről és kérdéseiről. Elemzésünk a 2009 és 2014 között megjelent hat különszámra terjed ki, és azokra az esetekre korlátozódik, amelynek leírásában valamilyen empirikus módszer szerepel.

Miközben nagy előnye ennek a másodlagos feldolgozásra épülő módszernek az, hogy kezelhetővé teszi az anyagot, számos gyengéje is van. Először is, a hatóságok által kiemeltnek tekintett ügyek nem reprezentatívak; feltehetően több erőforrást szántak rájuk, mint az átlagos ügyekre. Így az ezekben az esetekben megfigyelhető empirikus módszerek nagy eséllyel adatigényesebbek, bonyolultabbak, mint az „átlagos” ügyek elemzése. Meg kell azonban említeni, hogy az ügyek szelekciójában nem feltétlenül az empirikus elemzés minősége játszott kulcsszerepet, hanem gyakran közgazdasági elemzés érdekessége vagy egy-egy új, a fogyasztóknak kárt okozó mechanizmus felderítése.

Az elemzés másik fontos korlátja az, hogy csak a feldolgozott tanulmányok szövegét használtuk fel annak megállapítására, hogy milyen empirikus módszerekkel elemeztek egy-egy ügyet, maguknak az ügyeknek az iratait nem tekintettük át. Így elképzelhető, hogy bizonyos ügyekben olyan empirikus elemzést is lefolytattak, amelyet nem említ a feldolgozott tanulmány. Ez a probléma azonban nem tűnik gyakorinak és relevánsnak az összetettebb ökonometria módszerek esetében: ezek feltehetően mind a szerzőket, mind az olvasókat igencsak érdeklik, így nem valószínű, hogy kimaradtak volna a szövegből.

Ezek a korlátok megnehezítenék az alkalmazott módszerek kvantitatív metaelemzését, ezért a cél inkább olyan kvalitatív minták felderítése, amelyek ebből az erősen szelektált mintából is kirajzolnak. Részletesebb, pontosabb elemzésük bővebb adatbázist kívánna meg.

A tanulmány először a fúziók által okozott károkat elemző módszereket tekinti át. Kiindulásképpen azokat az eseteket mutatja be, amelyeket a leginkább teljes és összetett módon elemeztek, azaz amelyekre a keresleti rendszerre vonatkozó becsléseket és fúziószimulációkat, valamint a tenderelemzéseket végeztek. A fő következtetés az, hogy ezek az elemzések elég gyakoriak a vizsgált hatóságok gyakorlatában, azonban szinte kizárólag olyan ügyekben, amikor a versenyaggály egyoldalú statikus árhatás miatt merül fel, és az iparágat nem jellemzi nagyon erőteljes

innováció. Ezután példákat mutatunk ár–koncentráció-elemzésekre, majd az azokkal az esetekkel foglalkozunk, amikor vagy az iparág jellegéből, vagy a kérdés típusából következően kevésbé teljes és összetett modellt alkalmaznak a hatóságok. E fejezet utolsó alfejezete egy, az utóbbi időben egyre inkább fontossá váló kérdéssel, a *big data* jelenségével foglalkozik. A *big data* számos új lehetőséget rejt magában, de jelenleg nem mindig állnak rendelkezésre azok a módszerek, amelyekkel hatékonyan lehetne elemezni ezeket az adatbázisokat.

Az ezt követő fejezet a fúziók hasznaival, az általuk létrehozott hatékonyságnövekedéssel foglalkozik. Ez alapján úgy tűnik, hogy a versenyszabályozásban egyre inkább követelmény ezek minél megalapozottabb számszerűsítése, például hálózat-optimalizálási modellekkel. Miközben a hatóságoknak gyakran merülnek fel kétségeik a felek által benyújtott elemzésekkel kapcsolatban, az utóbbi években voltak példák arra, hogy a hatékonyságnövekedést elég nagyra ítélték meg ahhoz, hogy ellensúlyozza a koncentráció növekedésének árfelhajtó hatását.

Külön fejezet foglalkozik a nem fúziós ügyekkel. Ezek közül elég kevésben használtak a hatóságok összetett kvantitatív elemzést. Az utolsó fejezet arra mutat példát, hogy ha egy termék piacán gyakran fuzionálnak, akkor a hatóság kialakíthat olyan módszertant, amely általános keretül szolgálhat ezeknek a fúzióknak az elemzéséhez. Fő példánk az FTC kórházfúziók vizsgálatára szolgáló módszertana, de röviden bemutatjuk az FCC mobiltelefon-szolgáltatók fúzióit vizsgáló módszertanát is.

FÚZIÓK KÁROS HATÁSAINAK ELEMZÉSE – ADATOK ÉS MÓDSZEREK

Keresletrendszer-becslések és fúziószimulációk

Az áttekintett irodalomból kirajzolódik, hogy vannak olyan esetek, amikor – szinte tankönyvi szinten – olyan kifinomult eszközök alkalmazhatók, mint amilyen a keresleti rendszerek¹ rugalmassági mutatóinak és diverziós rátáinak becslése, valamint a fúziószimuláció. Az is látszik azonban, hogy ezekre a „tankönyvi” elemzésekre szinte kizárólag olyankor kerül sor, amikor a feltételek is tankönyviek: a hatóság egyoldalú statikus árhatást² vizsgál nem túlságosan innovatív, nem túlságosan heterogén termékeket vagy szolgáltatásokat nyújtó piacokon.

¹ A keresleti rendszer becslése az elemzésben lényegesnek tekintett termékek keresletének együttes megbecslését jelenti. Ez alapján kiszámítható, hogy az egyik termék árának változása hogyan érinti a más termékekből keresett mennyiséget, amelyet a diverziós ráták írnak le. Végül, a keresleti rendszer és a vállalati viselkedésről kialakított modell (például árversenyt folytató oligopolvállalatok) segítségével kiszámítható, hogyan alakulnak az árak, ha valamely vállalatok fuzionálnak. Ezeknek a módszereknek részletesebb leírása megtalálható: *Walker–Bishop* [2011].

² Vagyis nem veszi figyelembe, hogy nőhet a vállalatok közötti összejátszás valószínűsége, és hogy a fúzió hatására megváltozhat az innovációra való ösztönzés is.

Mint látni fogjuk, a nem egyoldalú statikus árhatás esetén az elmélet kevésbé kiforrott. A keresletbecsléshez lényeges, hogy hosszú időre visszamenő adatok álljanak rendelkezésre, és ez alatt az idő alatt érezhetően változzanak az árak, vagyis elég variáció legyen ahhoz, hogy pontosan meg lehessen becsülni a fogyasztók reakcióit. Fontos azonban, hogy a technológia ne változzon, és az árváltozások is kínálati oldali – például szabályozási vagy inputárváltozással magyarázható – okokból származzanak, így valóban a keresleti függvény alakját lehessen megbecsülni. Végül, a fúziószimuláció során felhasznált statikus oligopolmodellek általában jobban leírják az olyan iparágakat, amelyekben nem túl lényeges az innovációs és az új termékek vagy szolgáltatások megjelenése.

Az áttekintett példák alapján az adatok vagy részletes kiskereskedelmi (gyakran szkeneres) forrásból vagy tenderekről származhatnak. Ez az alfejezet erre mutat be példákat, áttekintve ezt a fajta legjobb gyakorlatot.

A Campina/Friesland tejtermékeket gyártó vállalatok fúziója³ volt az első olyan eset a DG Comp gyakorlatában, amikor szkeneres adatok segítségével elemeztek egy piacot (*Neven-de la Mano* [2009]). A cél a különféle termék–márka-kombinációk közötti helyettesítésirugalmasság–mátrix becslése volt. A kérdéses termékeket három csoportba sorolták: az alapvető friss tejtermékek (tej, joghurt stb.), a friss ízesített tejsitalok és a tartós ízesített tejsitalok csoportját. A hatóság egy közel ideális keresletfüggvény-rendszert (*Almost Ideal Demand System, AIDS*) becsült meg (*Deaton–Muellbauer* [1980]). Az eredmények azt mutatták, hogy a két vállalat termékei erősebben helyettesítik egymást, mint más vállalatok termékei. A modellt azonban azzal kritizálták, hogy statikus, és nem veszi figyelembe az olyan dinamikus hatásokat, mint a fogyasztói készletezés (különösen a tartós termékek esetén) és a szokások kialakulása (*habit forming*). A kritikákra válaszul a Bizottság egy dinamikus modellt is készített, amely a szokások kialakulását figyelembe vette, de a készletezés explicit modellezését már nem tudták megoldani. Ez utóbbi miatt a tartós ízesített tejsitalokra vonatkozó eredményeket irrelevánsnak találták a végső döntésnél. A friss ízesített tejsitalok esetében maga az ökonometriai modell elfogadható volt, de az eredményekből végül nem lehetett következtetni arra, hogy az új vállalatnak megéérné-e emelni az árat.

Összességében furcsa módon a becsült keresleti rendszer nem nagyon játszott szerepet a döntésben. A Bizottság így leíró adatok és kiterjedt kvalitatív elemzés alapján vont le következtetéseket arra vonatkozóan, hogy mely termékek esetében lehet egyoldalú árhatásra számítani, és ez alapján alakította ki a fúzió engedélyezésének feltételeit.

A Bizottság szkeneradatokra épülő fúziós szimulációja egyértelműbb eredményre vezetett a tervezett Unilever/Sara Lee-fúzió esetén (*Kühn és szerzőtársai* [2011]). Itt a fő kérdés a két vállalat dezodormárkái közötti helyettesítés erőssége volt. A rendel-

³ Az esetről Lőrincz Szabolcs írt elemzést könyvsorozatunk számára (*Lőrincz* [2010]).

kezesekre álló szkenneredatok alapján beágyazott logit keresleti modellt⁴ becsültek, ahol a két közelebbi helyettesítő csoportot a férfi-, illetve női dezodorok jelentették. Kiderült, hogy ez a modell jobban működik, mint az egyszerű logit modell. A Bizottság e keresleti rendszer alapján végzett fúziószimulációt, ami jelentős áremelkedésre utalt a belga piacon, és a modell szerint más piacokon is érezhető lett volna az árak emelkedése. Miközben a fúziószimuláció fontos szerepet játszott az ügy megítélésében, lényeges volt, hogy ennek eredményei összhangban voltak a más forrásokból származó kvalitatív adatokkal is. Az versenyproblémák miatt a vállalat felajánlotta, hogy értékesíti a Sanex márkát, és így már engedélyezte a Bizottság a fúziót.

Kiskereskedelmi adatokból keresletrendszer-becslést végeztek az Egyesült Államok hatóságai is. Például az Anheuser-Busch InBev SA/NV (ABI)/Modelo-sörpiaci fúzió esetén keresleti rendszerből becsülte meg a DoJ a két vállalat termékeinek kereszt-árrugalmasságát (*Drennan és szerzőtársai* [2013]). Ebben az esetben azonban nem az egyoldalú árhatás volt a leglényegesebb kérdés, hanem az, hogy a Modelo mexikói sörgyár sajátos strukturális helyzetének köszönhetően érdemben akadályozza-e a piacon működő vállalatok összejárását. Így a helyettesítést ennek a koordinált hatásnak a vizsgálatához használták fel, és nem az egyoldalú hatások becsülésére alkalmas fúziószimulációhoz.

A tenderadatok elemzése

A bemutatott három példában kiskereskedelmi forgalomban nagy mennyiségben kapható termékek keresletbecslését mutattuk be. Hasonlóan összetett és meggyőző elemzésekre került sor számos olyan esetben is, amikor a terméket tendereken értékesítették. Ilyenkor a hatóságok gyakran hozzáfértek az egyéni tenderek adataihoz, és ezeket elemezték ökonometriai eszközökkel.

Például az Egyesült Államokban az Express Scripts (ESI)/Medco-fúzió két, az egészségbiztosítóknak gyógyszerértékesítő szolgáltatásokat értékesítő vállalatot (*pharmacy benefit manager; PBM*) érintett (*Shelanski és szerzőtársai* [2012]). Ezen a piacon a biztosítók írtak ki tendereket, amelyeken a PBM vállalatok indulhattak. A két vizsgált vállalat a piac 40 százalékát birtokolta. Fontos kérdés volt, hogy a két vállalat ajánlatai mennyiben helyettesítik egymást (ami ezen a piacon azt jelenti, hogy mennyire hasonló a költség szerkezetük az egyes szegmensekben), illetve más vállalatok ajánlatai mennyiben helyettesítik a két vizsgált vállalat ajánlatait. A Szövetségi Kereskedelmi Bizottság (FTC) a biztosítóktól gyűjtött össze részletes adatokat az egyes tenderekről, amelyek alapján megállapítható, hogy a múltbeli tendereken

⁴ A beágyazott logit modell a fogyasztó véges termék közül választását becsüli meg viszonylag rugalmas módon, mert megengedi azt, hogy egyes termékek egymás közelebbi helyettesítői legyenek, mint más termékeknek. A termékek közelebbi helyettesítő csoportjainak elnevezése: *nest*.

milyen arányban és milyen típusú tendereken fordult elő, hogy éppen a két vizsgált vállalat nyújtotta be a két legjobb ajánlatot, vagyis a tenderek mekkora részén született volna eltérő eredmény, ha a két vállalat közösen ad be ajánlatot. Az úgynevezett feltételesveszteség-elemzés – amely éppen azt mutatja meg, hogy átlagosan mennyivel magasabb ár alakult volna ki, ha a két vállalat együttműködött volna – szerint a két vállalat jelentős részesedése ellenére a versenytársak érdemben korlátozták árazásukat, így a becsült feltételes veszteség nem lett túl magas. Végül az FTC feltételek nélkül engedélyezte a két vállalat összeolvadását.

A másik eset, amikor jelentős szerepet játszott egy döntésben a tenderadatok elemzése, a csomagszállítás piacán tervezett UPS/TNT-fúzió volt (*Buettner és szerzőtársai* [2013]), melyet a DG Comp vizsgált meg. Ebben az ügyben fontos kérdés volt a piacdefiníció. Először is, a fogyasztók meglehetősen heterogének a piacon: például a kis fogyasztók általában listaáron vásárolják meg a szolgáltatásokat, a forgalom túlnyomó többségét generáló nagyobb fogyasztók viszont tendereket írnak ki. A másik lényeges különbség a fogyasztók között az, hogy milyen arányban igényelnek országon belüli, nemzetközi – EU-n belüli vagy azon kívüli – szállítást. A nemzetközi szállítások esetében kevesebb versenytárssal szembesült a UPS és TNT, mint a belföldi szállítás piacán. A FedEx viszont éppen hogy a nemzetközi szállításhoz szükséges légi hálózattal rendelkezett, viszont országokon belüli hálózatai nem voltak sűrűk.

Ezeknek a piacdefiníciós kérdéseknek a tisztázására gyűjtött a DG Comp tenderadatokot a UPS-től és a FedEx-től. Az ökonometriai elemzés sok szempontból összhangban állt a kvalitatív piacelemzés következtetéseivel. Először is a FedEx elsősorban olyan tendereken vett részt, amelyekben nagy arányban szerepelt az EU-n kívüli szállítás. Másrészt a nemzetközi hálózattal nem rendelkező szolgáltatók, például a spanyol DPD és az angol GLS elsősorban hazai tendereken indultak. Ez alapján azt a következtetést vonta le a Bizottság, hogy az EU-n belüli piacokon négyről háromra, illetve bizonyos piacokon háromról kettőre csökken az effektív versenyző vállalatok száma, míg néhány nemzetközi piacon még erősebb hatás várható. Éppen ezért kulcsszerepet játszott az ügyről hozott döntésben, hogy mekkora hatékonyaságnövekedésre lehet számítani (amire a következő fejezetben visszatérünk).

Ár–koncentráció-elemzések

Ha nincs lehetőség teljes fúziószimuláció elvégzésére, akkor a versenyhatóságok sokszor nyúlnak az ár–koncentráció-elemzés módszeréhez. Ez az elemzési módszer azt vizsgálja meg, hogy mennyivel magasabb az ár az olyan helyeken, például városokban, ahol több versenytárs található meg, mint ott, ahol kisebb a koncentráció. Az ár–koncentráció-elemzés ökonometriai módszerekkel próbálja kezelni a települések közötti egyéb különbségek hatását az árra. Miközben ennek természetesen vannak gyengeségei – például múltbeli áralakulást használ fel, teljes mértékben nem képes

figyelembe venni a fogyasztók és a vállalatok heterogenitását, valamint endogenitási problémák is felmerülhetnek –, gyakran hasznos helyettesítője a fúziószimulációnak.

Például az Egyesült Államokban a húsfeldolgozókat érintő, JBS/National/Smithfield-fúzió esetében a legfontosabb versenyaggály a monoposzónia megjelenése volt (Heyer és szerzőtársai [2009]). Egy fúziószimuláció elvégzését – az adatok esetleges hiányosságai mellett – itt az is akadályozhatta volna, hogy az *upstream* oldalon sokkal kevésbé van alakult ki az ilyen elemzések gyakorlata, mint a *downstream* oldalon:⁵ a legtöbb versenypolitikai elemzés és modell azt vizsgálja, hogyan hat az érintett vállalatok által gyártott termékek ára a fúzió, és nem azt, hogy milyen módon befolyásolja a fúzió az inputárakat. Ezért a DoJ egy keresztmetszeti ár–koncentráció-vizsgálatot végzett, amely kimutatta, hogy az erősebb koncentráció alacsonyabb felvásárlási árakkal jár.

Ugyanebben az évben végzett a DoJ ár–koncentráció-elemzést a légitársaságok piacán a Northwest/Delta-fúzió kapcsán (Heyer és szerzőtársai [2009]). Az elemzés itt ahhoz a piacdefiníciós kérdéshez tartozott, hogy elkülönült piacot alkotnak-e az átszállás nélküli járatok, vagy ezek könnyen helyettesíthetők az olyan járatokkal, amikor az utas átszáll. Ennek vizsgálatához a DoJ azokat a várospárokat hasonlította össze, ahol a két városban a két légitársaság egy-egy központot (*hubot*) üzemeltetett azokkal, ahol mindkét városban ugyanaz a társaság üzemeltetett hubot. A városok első csoportjában mindkét vállalat indított közvetlen járatokat a városok között, míg az utóbbiban nagy valószínűséggel csak az egyik. Az elemzés rámutatott, hogy az utóbbi esetben magasabbak voltak az árak, így a megállás nélküli országon belüli repülés elkülönült piacnak tekinthető versenyjogi szempontból. Ennek az esetnek fontos jellemzője, hogy az ár–koncentráció-elemzést nem arra használja, hogy egy már definiált piacon vizsgálja a potenciális áremelkedést, hanem magát a piacdefiníciót végzi el vele a DoJ, az árkülönbségekből következtetve a keresleti rugalmasságokra.

Az Európai Unióban a DG Comp a Universal/EMI-fúziót vizsgálta ár–koncentráció-elemzéssel (Buettner és szerzőtársai [2013]). Miközben korábban a lemezkiadó vállalatok esetében gyakran koordinált hatások⁶ jelentették a versenyaggályt, ebben az esetben a Bizottság egyoldalú hatásokat vizsgált egy alkumodell segítségével. Ez alapján minél több album vagy dal jogával rendelkezik egy kiadó, annál nagyobb járadékot tud kialakítani az online kiskereskedőkkel folytatott alkuval. Ezt az állítást olyan ár–koncentráció-elemzéssel vizsgálja a DG Comp, amelyben megmutatja, hogy előnyösebb szerződéseket tudtak elérni az olyan lemezkiadók, amelyek több albumból álló portfóliót kínáltak a kiskereskedőknek. Különösen igaz volt ez a kis-méretű kiskereskedők esetében, ami azért is lényeges, mert rámutat arra, hogy az ilyen típusú fúzió csökkentheti a belépést a zenei kiskereskedők piacára. Az eset fontos tanulsága az, hogy a DG Comp egy új közgazdasági érvelést dolgozott ki az

⁵ Az *upstream* vállalat termelési folyamata megelőzi a *downstream* vállalatét.

⁶ Vagyis az, hogy kevesebb vállalat könnyebben tud összejárni.

eset elemzésére, amihez nehéz lett volna megfelelő strukturális empirikus modellt alkalmazni, így a viszonylag egyszerűen alkalmazható ár–koncentráció-elemzéssel tesztelte az elméletet.

Az Egyesült Államokban az Office Depot/OfficeMax-fúziót vizsgálta az FTC ár–koncentráció-elemzéssel (*Brand és szerzőtársai*, 2014]). Érdekes módon ugyanennek a két vállalatnak a fúzióját már egyszer nem engedélyezte 1997-ben, de azóta több új versenytárs (egy részük online) is belépett az irodaszerek piacára. Az elemzéshez 2008–2012 közötti havi és boltszintű adatokat használtak. A függő változók között az árak és az árretek szerepeltek, míg a magyarázó változók között – fix bolt- és időhatások mellett – az, hogy melyik és mennyi versenytárs bolt volt negyed- vagy félórás vezetési időn belül az adott üzlettől. A modellt panel- és keresztmetszeti formában is megbecsülték. Az eredmények azt mutatták, hogy nincs szignifikáns összefüggés a versenytárs boltok száma és az árak között, így ez alapján feltehetően a fúzió nem vezet lényeges áremelkedéshez. Módszertani szempontból fontos tanulság az, hogy az elemzés eredményét lényegesen befolyásolta néhány kiugró érték kezelése, ami arra utal, hogy még ilyen viszonylag nagy mintán sem mindig lehet pontos és megbízható becslést végezni.

Ex post elemzés

A fúziószabályozásban az elemzést a fúzió előtt, *ex ante* kell elvégezni. Van azonban olyan eset, amikor az adott piacon már korábban is sor került fúziókra, és azoknak az utólagos (*ex post*) elemzése nagyban segítheti annak megállapítását, hogy a javasolt fúzió a jövőben áremelkedéshez vezet-e. Ilyenkor az *ex post* értékelések módszertanát lehet felhasználni, vagyis lehetőség nyílik például különbségek különbsége (*diff-in-diff*)⁷ típusú módszer alkalmazására. Meg kell említeni, hogy ez az elemzési módszer valójában az ár–koncentráció-elemzés egy kiterjesztésének tekinthető, amelyben a koncentráció (időbeli) variációja a fúzióból származik. A DG Comp 2014-es anyaga szerint a jövőben az *ex post* módszereknek az állami támogatások vizsgálata során is egyre nagyobb szerepet kell kapniuk (*Buehler és szerzőtársai* [2014]).

Az *ex post* elemzések nagyon fontos előnye, hogy valóban megtörtént eseményeket vizsgál, és így kevesebb feltevésre épít, mint a keresleti rendszer becslésén alapuló oligopolisztikus modellek. Természetesen hátrányuk lehet, hogy időközben megváltozhat a piac szerkezete, de ha ezt empirikusan nem sikerül igazolni, akkor valószínűbb, hogy az újabb fúzió is áremeléshez vezetne.

⁷ A különbségek különbsége módszere arra épül, hogy összehasonlítják egy változó alakulását (változását) a kezelt és a kontrollcsoport között.

A tervezett Ineos/Solvay-fúzió esetében az S-PVC-piacon nőtt meg volna jelentősen a koncentráció Észak- és Nyugat-Európában (*Buehler és szerzőtársai* [2014]). Mivel a piacon már korábban is sor került fúzióra (az Ineos már vásárolt fel más vállalatokat is), a DG Comp ennek *ex post* vizsgálatával becsülte a javasolt fúzió várható hatásait. Az elemzéshez tranzakciósintű adatokat gyűjtöttek össze, és területi különbségek különbsége módszerével vizsgálták meg, hogy nőtték-e az árak a tranzakció által érintett területeken az EU más részeihez képest. Az eredmények jelentős extra mértékű áremelkedést mutatnak a tranzakció következtében. Ezért a Bizottság csak feltételekkel engedélyezte a fúziót, és egyben azt a következtetést is levonta, hogy a korábbi fúziók engedélyezését megalapozó, fölös kapacitásokat feltételező modellkeret nem írta le tökéletesen a vizsgált piac működését.

Bizonyos iparágakban nincsenek jó adatok

Az áttekintett kiemelt ügyek egy részében is előfordul, hogy a vizsgált iparágról nem álltak rendelkezésre azok az alapszintű adatok, amelyekre egy keresleti rendszer becsléséhez szükség lenne. Tipikusan olyan iparágakban fordul ez elő, amelyekben a vállalatok heterogén szolgáltatásokat nyújtanak, és/vagy intenzív technológiaváltás zajlik. Az ilyen iparágakban zajló fúziók gyakran nagyon fontos kérdéseket vetnek fel, de sokszor nincs megfelelő adat az egyoldalú árhatások elfogadható becsléséhez sem.

Erre a legjobb példa az Oracle/Sun Microsystems-fúzió az Egyesült Államokban (*Neven-de la Mano* [2010]). Ebben az ügyben az volt a fő kérdés, hogy mennyiben helyettesíti a Sun Microsystem adatbázis-kezelője (a MySQL) az Oracle adatbázis-kezelő termékét. Az utóbbi programot duális licenccel értékesítik, az egyik ingyenes, a vállalkozások számára eladott szolgáltatásáért viszont fizetni kell. Ez a megoldás több okból is megnehezítette az elemzést: egyrészt a termékért fizetett ár gyakran nulla volt, ami már eleve bonyolítja a helyettesítés fogalmának értelmezését, másrészt az ingyenesség miatt könnyen lehet, hogy sok olyan fogyasztó is letöltötte, aki később nem használta a programot.

Fogyasztói szinten csak olyan adatbázisok álltak rendelkezésre, amelyeket az Oracle gyűjtött össze saját céljaira. Ez csak azoknak a fogyasztóknak az adatait tartalmazta, akik megkeresték az Oracle-t, amikor adatbázis-kezelő programot választottak. Ez eleve jelentős szelekciót jelent, hiszen sokan, akik ingyenesen letöltötték a MySQL-t, nem kértek ajánlatot az Oracle-től. Az adatbázisból kiderül, hogy a fogyasztók, amikor ajánlatot kértek, megemlítették-e a MySQL-t mint versenytársat. Nem világos, hogy az említések száma milyen kapcsolatban van a helyettesítés valódi erősségével. Mindezen problémák ellenére az FTC arra jutott, hogy a két termék még azok körében is helyettesíti egymást, akik ajánlatot kértek az Oracle-től.

Sok szempontból hasonló problémák merültek fel a H&R Block/TaxACT-felvásárlás javaslata esetében is (*Majure-Scott Morton* [2012]). A vizsgált piac a jö-

vedelemadó-bevallást kitöltő alkalmazások piaca, ahol korábban két vállalat, a H&R Block és az Intuit működött, amelyek fizetős szolgáltatást árultak. A TaxACT ingyenes szoftverrel lépett be a piacra, és ehhez a termékhez kiegészítő szolgáltatásokat lehetett pozitív áron venni. Fontos jellemző a TaxACT speciális helyzete: mivel ez a vállalat nem nyújtott más „prémiumszolgáltatásokat”, így nem kellett attól tartania, hogy az ingyenes alkalmazása kannibalizálja más üzletágait. Ez a radikális innováció jelentősen megváltoztatta a piacot: a két korábbi inkumbens jelentősen átalakította szolgáltatási csomagjainak szerkezetét, például ők is piacra léptek ingyenes szoftverrel.

A piacdefiniciónál alapvető kérdés volt, hogy az ingyenes szoftverek milyen mértékben helyettesítenek más adóbevallás-kitöltő szolgáltatásokat, mint amilyenek például a könyvelői szolgáltatások. Ennek kiderítéséhez azonban több okból is nehéz lett volna keresleti rendszert becsülni. Az egyik fő probléma, hogy az alaptermékért nem, csupán a kiegészítőért kellett fizetni. Emellett az is nehézséget okozott, hogy a termékek minősége folyamatosan változott, és határozott trendet lehetett megfigyelni a jövedelemadó-bevallást kitöltő alkalmazások keresletében. Végül nem készült ilyen becslés, és a DoJ azért tiltotta meg a fúziót, mert a TaxACT sajátos helyzete miatt a jövőben is fontos innovátor lehet.

Bizonyos esetekben a piaci részesedésekről szóló adatok összegyűjtése sem könnyű a szoftveriparban, ahogy azt Bazaarvoice/PowerReviews-fúzió esete is mutatja (*Mehta és szerzőtársai* [2014]). Ez a két vállalat meghatározó részesedéssel rendelkezik az online értékesítésben használt termékek értékeléseit biztosító platformok piacán. A vállalatok azzal érveltek, hogy nincsen jelentős piaci erejük, mert erre a piacra rendkívül könnyű belépni, és az internetes kiskereskedők maguk is tudnak ilyen felületet fejleszteni. Fontos empirikus kérdés volt, hogy hány kiskereskedő fejleszt maga ilyen felületet, vagyis mekkora ezeknek a „piaci részesedése”. Erről a típusú részesedésről azonban nem állt rendelkezésre adat, így viszonylag nagy erőfeszítéssel lehetett ezzel kapcsolatos információt gyűjteni.

Érdekes módon az adatprobléma olyan szolgáltató iparágban is jelentkezik, amelyre kevésbé jellemző a radikális innováció. Erre jó példa a javasolt AT&T/T-Mobil-fúzió (*Kwerel és szerzőtársai* [2012], *Majure–Scott Morton* [2012]). A kérdés a két vállalat által kínált csomagok helyettesíthetősége volt. Kvalitatív elemzés alapján úgy tűnik, hogy az Egyesült Államokban működő mobilcégek vertikálisan különböznek egymástól: az AT&T nyújtja a legmagasabb minőségű szolgáltatást, a T-Mobil a második legmagasabb minőségűt, a többi vállalat pedig valamivel alacsonyabbat. E miatt a vállalatok csomagjai közötti helyettesítés közel sem szimmetrikus.

Az elemzéshez rendelkezésre álló adatbázis a szövetségi kommunikációs bizottság (FCC) számhordozási adatbázisa. Ez az adatbázis a szolgáltatót váltó (de számhordozó) ügyfeleket tartalmazza havi szintű és részletes területi bontásban. Az adatbázis azonban több okból sem tökéletes a kérdés vizsgálatára. Egyrészt számos fogyasztó nem az árak vagy a minőség miatt vált szolgáltatót, hanem más okból. Mivel ezeket nem lehet elkülöníteni az ár miatt váltó fogyasztóktól, a modellezéshez

fel kell tenni, hogy a helyettesítési minták ugyanolyanok a két csoportban. Másrészt talán súlyosabb probléma az, hogy – miközben a „szokásos” fúziószimuláció felteszi azt, hogy a felvásárolt vállalat termékeit az új vállalat is nyújtani fogja – ebben az esetben optimálisnak tűnt az AT&T számára, ha megszünteti a T-mobil korábbi csomagjait. Ezért az, hogy mennyivel különbözik a régi vállalatok és az új vállalat szolgáltatásai iránti kereslet ár rugalmassága, két dologtól függ: 1. a fogyasztók hány százaléka tekintette a T-Mobil csomagját a második legjobb választásnak, 2. ezek közül hányan maradnak a vállalatnál ahelyett, hogy a harmadik választásukra váltanának. Miközben a számhordozási adatbázisból lehet következtetni az 1. arányra, a 2. hatással kapcsolatban nem nyújt információt. Különösen érdekes, hogy a tanulmány szerint azért nem szerzett be a 2. hatás vizsgálatára is alkalmas adatokat az FTC, mert „ezt a modellezési finomságot egyik külső fél sem hozta fel a konzultációk során” (*Kwerel és szerzőtársai* [2012] 294. o.). Az FCC mindezen fenntartások mellett arra jutott, hogy a T-Mobil-termékek esetében a bruttó árnyomás indexe (*gross upward pricing pressure index*) 24 és 27 százalék között van, ami jelentősen magasabb, mint a szakirodalomban használt 5 százalékos határ.

Amint a következő fejezetben leírjuk, a felek benyújtottak egy fúziószimulációs modellt, amely heterogén termékeket vizsgáló Bertrand-modellre épült, lineáris keresleti rendszert feltételezve. Ezt azonban – részben a fenti problémák miatt – nem fogadta el az FCC.

Bizonyos kérdésekhez nehéz megfelelő adatot találni

Az előző alfejezet példái azt mutatták, hogy vannak olyan innovatív iparágak, amelyekben – például az árazás sajátosságai miatt – még az olyan viszonylag egyszerű kérdések vizsgálatához sem állnak rendelkezésre adatok, mint amilyen az egyoldalú statikus árhatás vizsgálata. Az áttekintett ügyeknek fontos tanulsága az is, hogy a leginkább érdekes esetekben a vizsgált kérdés, a fogyasztóknak okozott kár „elmélete” újszerű, így ennek vizsgálatára nem is lenne elegendő egy fúziószimuláció. Összességében a bemutatott ügyekből arra lehet következtetni, hogy amennyiben nem egyszerűen az egyoldalú árhatást vizsgálja a versenyhatóság, akkor igen ritkán kerül sor bonyolult empirikus elemzésre.

Jó példa erre a koordinált hatások esete. A tervezett ABF/GBI-fúzió az európai élesztőpiacon hosszú idő után az első olyan ügy volt, amikor a DG Comp koordinált hatás miatt nem engedélyezett egy fúziót (*Neven-de la Mano* [2010]). A DG Comp mindenféle kvalitatív adatot figyelembe vett, de empirikus elemzést nem igazán találunk. A koordinált hatásokra nem látszik olyan egyértelműen alkalmazható empirikus módszer, mint amilyen az egyoldalú árhatás elemzésére a fúziószimuláció. Másik példa a koordinatív hatások vizsgálatára a tervezett ABI/Modelo-fúzió az Egyesült Államok sörpiacán (*Drennan és szerzőtársai* [2013]). Itt igen részletes

adatokból becsült a DoJ keresleti rendszert, de végül alapvetően leíró eszközökkel elemzett koordinatív hatások alapján írt elő kötelezettségeket az összeolvadó vállalatok számára.

A vertikális fúziók esetében sem alkalmaznak összetett módszertant a hatóságok. A javasolt Comcast/NBCU-összeolvadás esetében (*Baker és szerzőtársai* [2011]) öt aggályt is megfogalmazott az Egyesült Államok szövetségi kommunikációs bizottsága (FCC): 1. kizárás a programelosztók (kábelszolgáltatók) piacáról az NBC programjai tekintetében, 2. az NBC-programok árának emelése a többi kábelszolgáltatóval szemben, 3. a vertikális integráció negatív hatása más szolgáltatásokra, 4. a tranzakció horizontális részének áremelést okozó hatása, 5. diszkrimináció a programelhelyezésben. Ezek közül az 1. és az 5. pont esetében alkalmaztak leíró statisztikáknál bonyolultabb empirikus eszközöket. Az 1. aggály vizsgálatánál saját felmérést és különbségek különbsége módszert alkalmazott az FCC, az 5. esetében pedig egy probit modellel vizsgálta, hogy a Comcast saját gyártású programjait előnyben részesíti-e.

Több esetben is elemezték, hogy a fúziók milyen mértékben gyakorolnak hatást az innovációra. Egy példa a már említett H&R Block/TaxACT-ügy (*Majure–Scott Morton* [2012]), amelyet elsősorban azért nem engedélyezett a DoJ, mert a TacACT innovációs tevékenységét veszélyeztette volna. Mint az előző alfejezet bemutatta, ezen a piacon a statikus hatás kimutatása is nehézségekbe ütközött, a dinamikus hatást pedig csak kvalitatív módszerekkel vizsgálták. *Buettner és szerzőtársai* [2013] két merevlemezgyártó fúzióról is ír. Ezek elemzésénél szintén fontos szempont volt az innováció, de nem került sor érdemi empirikus elemzésre.

A *big data* jelenség

Egy speciális és a jövőben várhatóan egyre fontosabbá váló kérdéskör a rendkívül nagyméretű adatbázisok kezelése. A problémát az teszi különösen lényegessé a versenyszabályozási (és talán kevésbé az ágazati szabályozási) gyakorlatban, hogy az ügyek eldöntésére olyan kevés idő áll rendelkezésre, hogy az igazán nagy adatbázison lehetetlen elvégezni a strukturális becslés.

Erre a legjobb példa a Google és a Yahoo tervezett együttműködése (*Heyer és szerzőtársai* [2009]). Bár ez ügy nem fúzióról szól, a kérdések és módszerek hasonlóak. A kérdés az volt, hogy milyen hatással jár a hirdetőik piacán a tervezett együttműködés, az empirikusan pedig azt kellett megvizsgálni, hogy a hirdetőik mennyiben tekintik helyettesítőnek a két felületet. Látszólag ideális keretek között folyt az elemzői munka: a vállalatok jó minőségben rögzítették az adatokat, és előnyt jelentett, hogy a hirdetések tendereken értékesítették. Váratlan módon azonban a DoJ számára problémát jelentett a Google és Yahoo által rendelkezésre bocsátott adatbázis túlságosan nagy mérete: „A Google és a Yahoo által átadott adatbázis még statisztikai

mintavétel után is olyan méretű volt, hogy a rendelkezésre álló rövid időben nem volt mód az aukciók strukturális modellezésére.” (Heyer és szerzőtársai [2009] 358. o.)

Egy másik példát szolgáltat a túlságosan nagy adatbázis problémájára Carlson és szerzőtársai [2013] az orvosi rendelők közötti fúziók vizsgálatáról szóló tanulmánya, amelynek módszertanát az utolsó fejezetben mutatjuk be részletesen. Az elemzéshez itt egyéni szintű adatok állnak rendelkezésre, amelyek tartalmazzák az egyes orvosi kezelésekhöz tartozó diagnózist, az érte fizetett összeget és a beteg demográfiai adatait. A túlságosan sok adat miatt az FTC nem tudta diszkrét változós modell segítségével egyéni szinten megbecsülni a keresletet, hanem a betegeket mikroszegmensekbe sorolta, és ezekre az aggregátumokra becsülte meg a modellt. Fontos megemlítenünk, hogy – amint az utolsó fejezet részletesebben bemutatja – az évek során az FTC jelentős erőfeszítéseket tett arra, hogy az egységes módszertant dolgozzon ki egészségügyi szolgáltatók közötti fúziók elemzésére, és az így kidolgozott, valamint a korábbiól rendelkezésre álló modellt képessé tegye az aggregáltabb adatok kezelésére.

A *big data* jelenség egyre nagyobb szerepet kaphat a verseny- és ágazati szabályozásban, így a jövőben várhatók olyan módszertani újítások, amelyek lehetővé teszik az ilyen adatbázisok gyors és viszonylag kevés információvesztéssel járó kezelését.

A FÚZIÓK POZITÍV HATÁSAINAK ELEMZÉSE

A *Review of Industrial Organization* különszámaiból kiderül az is, hogy rendszeresen történnek komoly módszertant alkalmazó kísérletek a fúziók hasznainak, költségcsökkentő vagy minőségjavító hatásának számszerűsítésére. Ehhez szükség van egyrészt annak meghatározására, hogy a fúzióból milyen jellegű előnyök származhatnak, másrészt olyan modellek készítésére, amelyek alkalmasak ezek leírására.

A távközlési iparágban például a legfontosabb hatékonysági érv az, hogy az új vállalat kevesebb eszközzel vagy spektrum felhasználásával tudja ellátni a fogyasztóit. Ennek számszerűsítésére több esetben is mérnöki modellt dolgoztak ki, amely a távközlési szabályozásban elterjedt LRIC költségmodellekkel és keresleti rendszerrel együtt képes előre jelezni a határköltségek és az árak fúzió utáni alakulását.

Erre a legjobb példát a már korábban bemutatott AT&T/T-Mobil felvásárlási javaslat jelenti (Kwerel és szerzőtársai [2012]). Itt a felek benyújtottak egy mérnöki modellt, egy ebből levezetett költségmodellt, valamint az ezekhez tartozó fúziószimulációt. Az elsődleges modell Bertrand-versenyt feltételező differenciált termékekre épült, amely lineáris keresleti rendszert feltételezett, és az akkor aktuális adatok alapján 2015-re előre jelezte az árak alakulását, egyik modulja pedig figyelembe vette a minőség javulását is. A modell előrejelzése szerint az árak 3,8 és 9,4 százalék közötti mértékben csökkentek volna, miközben a forgalom 9–22,4 százalék közötti mértékben nőtt volna.

Az FCC azonban nem fogadta el ezeket a számokat. Ennek egyik oka az a – *Keresletrendszer-bebecslések és fúziószimulációk* című alfejezetben már bemutatott – probléma volt, amely szerint ebben az iparágban ennek a fúziószimulációnak (vagyis a közgazdasági modellnek) – a feltevései nem állják meg a helyüket.

Másrészt azonban súlyos kifogásokat fogalmazott meg az FCC a mérnöki modellel szemben is. A legfontosabb probléma az volt, hogy a modell szerint a forgalom növekedésére a feltételezett szolgáltató úgy reagált, hogy amennyiben egy régióban nagyobb volt a forgalom, akkor az egész régióban egyenletes eloszlással újabb adótoronyokat épített, azaz nem csak az intenzívebben használt helyeken növelt volna kapacitást a régió belül. Ez két okból vezetett a megtakarítások túlbecsléséhez: 1. a modell új adótoronyok építését tartalmazta a zsúfoltság csökkentése nélkül, 2. a legintenzívebben igénybe vett helyeken még drágább technológiára lett volna szükség a forgalom kezeléséhez.

Miután az FCC kijavította ezt a hibát (de változatlanul hagyott más problémákat a mérnöki és a közgazdasági modellben), a fúziószimuláció eredményei visszajára fordultak: a felek által beadott modell is az árak növekedését jelezte előre. Ebből az FCC arra a következtetésre jutott, hogy a hálózati optimalizálásból származó haszon nem elegendő ahhoz, hogy a fúzió ne okozzon kárt a fogyasztók számára.

Egy másik példa a hálózatoptimalizálással kapcsolatos érvelésre az UPS/TNT-fúzió – *A tenderadatok elemzése* című alfejezetben már bemutatott – tervezete (Buettner és szerzőtársai [2013]), amellyel kapcsolatban a Bizottság arra jutott, hogy ezeknek a csomagszállító vállalatoknak az összeolvadása jelentősen csökkentette volna a versenyt, és ezért különösen fontos kérdést jelentett, hogy a hatékonyság növekedése képes-e ezt ellensúlyozni.

A felek két érvet használtak emellett. Először is azzal érveltek a hipotetikus hálózatra vonatkozó „elég friss” optimalizálási számítások alapján, hogy a légi szállítások átütetése jelentősen növelné a hatékonyságot. A másik érv a földi szállítási hálózatra vonatkozott: a felek szerint a fúzió lehetővé tenné a hálózat újraoptimalizálását, és így kevesebb kilométerrel több pontot lehetne elérni. A Bizottság azonban nem fogadta el ezt a második érvet. Az érvelés szerint, ha elég sűrű a hálózat, az ebből fakadó előnyök jelentősen mérséklődhetnek, illetve nullává válhatnak. A felek azonban olyan régi adatokból származó elemzést adtak be, amelyből nem derült ki, hogy ténylegesen ez a helyzet áll fenn, és így valójában mekkora haszonnal járna a földi szállítási hálózat újraoptimalizálása. Ráadásul a felek csak néhány országra végeztek el az elemzést. Így a Bizottság arra a megállapításra jutott, hogy ezek a megtakarítások biztosan nem olyan mértékűek, hogy összességében képesek legyenek ellensúlyozni a verseny csökkenésének hatását, főleg a kelet-európai piacokon, s végül nem engedélyezte a fúziót. Fontos azonban, hogy néhány nyugat-európai piacra elfogadta a Bizottság, hogy ezek az előnyök nagyobbak, mint a verseny csökkentésének negatív hatása. Ez volt az első példa ilyen döntésre a Bizottság gyakorlatában.

A hálózati hatás másfajta számítása készült a Northwest/Delta-fúzióra (*Heyer és szerzőtársai* [2009]), amelyről az Ár-koncentráció-elemzések című alfejezetben már volt szó. Itt a fogyasztói hasznot növelhette az, hogy a két vállalat fúziójának hatására nőtt volna a járatok gyakorisága (gyakrabban jártak volna az új vállalat gépei, mint korábban külön-külön a két vállalaté), és ez növelhette volna a fogyasztói többletet és a keresletet. Miközben a DoJ szakértői nem tudták teljes mértékben modellezni, hogyan változott volna az egyes szolgáltatók menetrendje, egyszerű feltevések és a légiközlekedés szakirodalmával összhangban lévő rugalmasságbecslések felhasználásával kimutatták, hogy ezek a hasznok ellensúlyozzák a becsült versenyt csökkentő hatásokat. Így összességében engedélyezték a felvásárlást.

Egy egészen másfajta gazdaságossággal kapcsolatos érvet vizsgált a Bizottság a Deutsche Börse/NYSE-fúzió javaslatának esetében (*Kühn és szerzőtársai* [2012]). Itt elsősorban a klíringyszolgáltatásokra terjedt ki a vizsgálat, és itt jelentkezett a legfontosabb versenyaggály is. A felek által hangsúlyozott hatékonysági érv az volt, hogy ha több szereplőnek nyújtanak klíringyszolgáltatásokat, akkor a különböző eszközök és üzletfelek diverzifikációjának köszönhetően jelentősen kevesebb biztosítékot (*collateral*) kell a tőzsdék ügyfeleinek rendelkezésre bocsátaniuk. A felek kiszámították, hogy a fúzió hatására évi hárommilliárd euróval csökkenne az ügyfelektől kért biztosíték. A Bizottság azonban felhívta a figyelmet arra, hogy az ügyfeleknél megjelenő megtakarítás nem ekkora, hanem csak ennek az összegnek a hozama, ami inkább 40–120 millió euró között van. Ráadásul még ez a számítás is túl optimista lehet, hiszen a piacszerkezet egyáltalán nem garantálja, hogy ez a költségmegtakarítás teljes mértékben át is gyűrűzik a fogyasztókhöz. Ez a megtakarítás nem volt elég a verseny-visszafogó hatás ellensúlyozásához, így a Bizottság nem engedélyezte a fúziót.

NEM FÚZIÓS ÜGYEK

Miközben a tanulmányokban az ügyek többsége a fúziókontroll területéről származik, szép számmal tartalmaznak más típusú ügyeket is. Ezek esetében azonban elég ritka az összetett kvantitatív módszerek használata. Ebben a fejezetben ezek közül mutatunk be néhányat.

A Google/Yahoo-együttműködés kérdését már bemutattuk. Miközben itt együttműködésről van szó, a vizsgálat nagyon hasonló kérdéseket vetett fel, mint egy fúzió: mekkora áremelkedéshez vezetne a hirdetések piacán a két vállalat közös döntése? Ezt tenderelemzéssel lehetett volna elvben vizsgálni, azonban a *big data* kezelésének problémái miatt nem volt lehetőség strukturális modellezésre.

A OneWorld Alliance horizontális együttműködés során a British Airways, az American Airlines és az Iberia bevételmegosztásra vonatkozó megállapodást kötött az Európa és Észak-Amerika közötti járatokra (*Neven-de la Mano* [2010]). Az együttműködés kiterjedt az árazás, a kapacitás és a menetrend összehangolására is.

A vizsgálat során mind a piacdefiníció, mind a versenyhatások elemzésénél használtak kvantitatív elemzési eszközöket.

A piacdefiníció fő kérdése az volt, hogy a turista és business osztályok elkülönült piacot alkotnak-e. Miközben a felek amellet érveltek, hogy a különböző osztályok egy piachoz tartoznak, a Bizottság elemzése ennek ellenkezőjére jutott. Egyrészt a felektől és a Virgin Atlantictól beszerzett adatok segítségével árkorrelációs elemzést végeztek. Ehhez havi átlagárakat használtak a különböző osztályokról. Az elemzés kiszűrt számos közös sokkot, ezért inkább regressziós, mint korrelációs elemzésnek tekinthető. Ez az elemzés azt mutatta ki, hogy az alacsonyabb és magasabb osztályok jegyárai eltérő módon alakultak. Az árkorrelációs elemzést kiegészítette egy fogyasztói felmérés is a Heathrow repülőtéren.

A versenyhatásokat ár–koncentráció-elemzéssel vizsgálta a Bizottság. Ebben egy regresszióval magyarázták az árak logaritmusát a versenytársak számával és sok más változóval, mint például a járatok számával, a repülőgépek méretével, a résidők koncentrációjával a két repülőtéren, a GDP-vel, lakosságsszámmal és fix időhatásokkal. Az ár–koncentráció-elemzés eredménye szerint negatív kapcsolat van a versenyző vállalatok száma és az árak között: egy újabb független versenytárs megjelenésének hatására 5,5 százalékkal alacsonyabbak lesznek az árak. A hatás erősebb az alacsonyabb osztályok esetében, feltehetően mert ott az ár fontosabb szerepet játszik a fogyasztók döntéseiben.

A felek arról próbálták meg meggyőzni a Bizottságot, hogy az együttműködésnek pozitív hatásai is vannak. Ezt azonban empirikusan nem tudták kellőképpen igazolni a Bizottság számára. Így végül több helyen kellett módosítani a megállapodást, míg a Bizottság jóváhagyta azt.

Az AU Optrinics (AUO) és más LCD-gyártók közötti összejátszást vizsgálta a DoJ (*Drennan és szerzőtársai* [2013]). Az AUO 2001 és 2006 között titkos havi megbeszéléseket szervezett az árak összehangolása céljából. A kérdés az volt, hogy mennyivel növelte ez a kartell az LCD-k árát a vizsgált időszakban.

Ennek elemzéséhez a DoJ szakértői egy strukturális kereslet–kínálati modellt készítettek, amely magában foglalta az összejátszás nélküli és a kartellát is. A modellnek három fő problémát kellett kezelnie. Egyrészt, az LCD-árakban megfigyelhető ciklust ki kellett szűrni. Másrészt, a modellnek meg kellett fognia a keresletre és kínálatra ható tényezőket, például az LCD-t felhasználó személyi számítógépek és televíziók iránti kereslet ingadozásait. Harmadrészt, ki kellett szűrni az olyan időszakokat, amikor a vállalatok túladtak felhalmozott készleteiken, és ezért kevésbé hatékonyan működött a kartell. A modell elég jól működött ahhoz, hogy az FTC meggyőzze az esküdtszékét arról, hogy minden kétséget kizáróan a kár elérte az 500 millió dollárt. Ezért az AUO-t 500 millió dollárra bírságolták meg, két vezetője pedig három évre börtönbe került.

A PIACI MODELLEK FOLYAMATOS ÉPÍTÉSE

Az összetett ökonometriai módszerek használatát gyakran az akadályozza, hogy kevés idő és erőforrás áll rendelkezésre olyan modell megalkotására, amelyik valóban magában foglalja az iparág működésének legfontosabb jellemzőit, és elfogadható empirikus becslésre épül. Lehetnek azonban olyan iparágak, amelyekben viszonylag gyakoriak a kérdéses fúziók, így érdemes lehet a hatóságnak folyamatosan fejleszteni e fúziók elemzésére alkalmas modellt. Ez a folyamatos modellezési munka lehetővé teszi, hogy a fúzió bejelentésekor a hatóság be tudja gyűjteni a megfelelő információkat, amelyek alapján előrejelzést készíthet a fúzió várható hatásairól.

Az FTC tanulmányaiból kiderül, hogy ez a hatóság folyamatosan fejleszt ilyen modellt az egészségügyi szolgáltatók piacának elemzésére, és több esetben alkalmazta is ezt a modellt egy-egy fúzió vizsgálatára. Ebben a fejezetben ezt a modellt mutatjuk be *Farrell és szerzőtársai* [2011], *Carlson és szerzőtársai* [2013], valamint *Brand és szerzőtársai* [2014] alapján.

Az Egyesült Államokban az egészségügyi szolgáltatók a magán-egészségbiztosítókkal kötött szerződések alapján végzik szolgáltatásaikat. Ezért a modell kiindulópontja egy olyan alkumodell, amelyben a kórházak és a biztosítók kötnek egymással szerződést. Ennek során a biztosítók figyelembe veszik, hogy az adott kórházakkal kötött szerződés milyen mértékben növeli az általuk ajánlott szolgáltatások vonzerejét a fogyasztók számára. Az árak a biztosítók és kórházak közötti Nash-alku során alakulnak ki.

Az alkuelméleti keret nem változtat a differenciált termékek esetében alkalmazott versenyhatás-vizsgálat logikáján: amennyiben nincsenek olyan versenyző kórházak, amelyeket a fogyasztók közeli helyettesítőknak tekintenek, akkor a kórház magasabb árat alkudhat ki a biztosítótól, ellenkező esetben alacsonyabbat. A fúzió esetében így itt is az a kérdés, hogy mennyire erős helyettesítői egymásnak az egyesülő kórházak, illetve marad-e másik, közeli helyettesítő kórház.

Az elemzés kiindulópontját a keresleti rendszer becslése jelenti. Ehhez az FTC egyéni szintű kórházi kezelési adatokat használ fel, amelyek általában hozzáférhetők a tagállam valamilyen közintézményében. Ez tartalmazza a kezelő kórház azonosítóját, a beteg korát, nemét, irányítószámát, a kezelésért fizető szervezet (általában biztosító) típusát és az olyan orvosi információkat, mint a diagnózis és a kezelés kódja. Amennyiben hozzáférhető, az FTC a kórházakról szóló adatokat is felhasznál.

Ezek alapján egy feltételes logisztikus modellt becsülnek, amelyben a beteg- és kórházszintű változók interakciói, valamint a kórházak jellemzői szerepelnek. A modell elég rugalmas lehet, hiszen a megfigyelések száma általában elég nagy, 10 ezer fölött van. A magyarázó változók között van a beteg lakóhelye (irányítószám-körzetének közepe) és a kórház közötti távolság. Az utazás költsége függhet a betegség természetétől, a beteg korától és nemétől, valamint attól, hogy sürgősségi volt-e az ellátás. Ez a rugalmas specifikáció segít megkülönböztetni azokat az eseteket, amikor

egy beteg azért utazik sokat, mert alacsony számára az utazás költsége attól, amikor a magas utazási költségek ellenére kénytelen messzire utazni, mert például a közeli kórház nem tudja megfelelően ellátni a betegségét. A kórházszintű változók között szerepel a kórház ágyszáma és minősége, valamint az, hogy folyik-e benne orvosképzés, de bizonyos esetekben ezeket fix kórházhatások helyettesíthetik.

Ezekből az egyenletekből minden betegre előre lehet jelezni, hogy milyen valószínűséggel választja a különböző kórházakat. E valószínűségek felhasználásával ki lehet számítani az egyes kórházak közötti diverziós rátákat. Az eljárás fontos előnye az, hogy nem érzékeny arra, ha az adatbázisban olyan kórházak is szerepelnek, amelyek csak nagyon gyengén helyettesítik a kérdéses kórházakat. Ezért földrajzi piacdefinícióra sincs szükség.

A teljes modell keresletrendszer-becslést és Nash-alkumegoldást szolgáltat. Ehhez azonban nem áll rendelkezésre adat arról, hogy mennyivel növeli meg a kórházak és a biztosító által együttesen elért hasznot az, ha egy adott kórház szerződést köt a biztosítóval. Elvben ezeket a hasznokat meg lehetne becsülni, de ez túlságosan sok időt venne igénybe, mert minden biztosító–kórház rendszer kombinációra együttesen kellene megbecsülni a biztosítók közötti oligopoljátékot, valamint a biztosítók és a kórházak közötti alkut.

Ezért az FTC olyan közelítő (*proxy*) változót keresett, amely előállítható a rendelkezésre álló adatokból. Ehhez a szakirodalom alapján kiszámítottak egy fizetési határhajlandóság változót (*willingness to pay, WTP*). Ez a keresleti rendszerre alapul, és azt mutatja meg, hogy mennyivel nő meg az egy-egy fogyasztó által elért maximális hasznosság várható értéke, ha az adott kórház is csatlakozik a biztosítóval szerződést kötő kórházak köréhez. Ez a mutató annál nagyobb, minél kevésbé helyettesíti a többi kórház az adott kórházat.

Ezután maga a fúziószimuláció egy olyan regresszió futtatásából áll, amelyben az diagnoszissokkal normalizált árakat magyarázzák a kezelések számával elosztott *WTP* változóval. Ez a regresszió mindig tartalmaz fix idő- és biztosítóhatásokat, de egyébként csak olyan változókat kell benne szerepeltetni, amelyek nincsenek benne eleve a *WTP*-ben. A kórházak költségeit mérő változók is szerepelhetnek a regresszióban, ez azonban endogén lehet, ha a beruházásokat befolyásolja a biztosítónak számlázott ár. Ezért gyakran csak olyan változókat szerepeltetnek, amelyek közvetett és exogén módon befolyásolják a költségeket. Szimulációs módszerekkel ellenőrizték, hogy ez a közelítés viszonylag jól méri a valódi hatást, bár néha alulbecsli a fúzió árhatását. Mindezen információk felhasználásával már előre lehet jelezni a fúzió árhatását.

Amint már volt erről szó, ugyanezt a módszertant tervezte felhasználni az FTC az orvosi fúziók vizsgálatára is (*Carlson és szerzőtársai* [2013]). Itt a probléma az, hogy – mivel az emberek sokkal gyakrabban keresik fel az orvosukat, mint a kórházakat – lényegesen több megfigyelés állt rendelkezésre a kereslet becsléséhez. A megoldást aggregálás jelentette, amelyben a betegeket mikroszegmensekbe so-

rolták, és ezeken a mikroszegmenseken végeztek el nagyon hasonló elemzést, mint a kórházak esetében az egyének szintjén.

A modell egy további finomítása a keret alkalmazása a kórházak közötti fúziók minőségben jelentkező hatékonysági előnyének vizsgálatára (*Brand és szerzőtársai* [2014]). Lényeges kérdés például, hogy magasabb minőséget állít-e elő az egyik kórház, így van-e egyáltalán lehetőség fúzióspecifikus technológiatranszferre.

A másik példa egy piacon lefolytatandó fúziók vizsgálatának általános módszertanára az *Connolly–Prieger* [2009] által leírt mobiltelefon-piaci elemzés. Ennek eszközei a legjobb gyakorlattal – például magának az FCC-nek a tervezett AT&T/T-Mobile-fúzióra vonatkozó vizsgálatával – összehasonlítva meglepően egyszerűek. A módszertani javaslat két lépcsőből áll. E szerint minden földrajzi terület esetében első lépcsőben meg kell vizsgálni, hogy elér-e a koncentráció egy kritikus értéket. Ha igen, akkor második lépésben a területre további mutatókat is meg kell vizsgálni – beleértve a versenytársak számát, lefedettségét, piaci részesedését, spektrumát. E kvantitatív mutatók segítségével kell „kvalitatív” elemzést végezni, és megállapítani, hogy melyik terület lehet problémás. A mobilpiacok elemzésének nehézségét mutatja, hogy ez az elemzési módszer előremutató példaként belekerült az FCC vívmányainak leírásába.

Ez a fejezet arra mutatott példát, hogy a versenyhatóság kiemelt piacokon folyamatosan fejleszthet olyan modellt, amely készen áll arra, hogy a fúziós terv bejelentését követően viszonylag gyorsan elvégezhető legyen az összetett fúziószimulációs elemzés. Fontos azonban, hogy ezt csak speciális piacokon érdemes megtenni: olyankor, amikor sok fúzióra kerül sor, és a piac intézményrendszere elég hasonló a különböző fúziók esetében. Erre nagyon jó példa a vizsgált amerikai egészségügyi ellátás, amely számos helyi piacból áll, és ezek intézményrendszere, a rendelkezésre álló adatok köre és a fogyasztói igények elég hasonlóak. A nagy földrajzi területen sok fúzióra van lehetőség, így megtérülhetnek a modell fejlesztésének fix költségei. Sokkal kevésbé egyértelmű, hogy mennyire lenne érdemes hasonló szellemben modelleket fejleszteni mondjuk az Európai Bizottságnak, hiszen az egyes országokban jelentősen eltérhetnek a piacok alapvető jellemzői. Lényeges feltétele még az ilyen fejlesztésnek az is, hogy az adott piaccal kapcsolatban folyamatos kutatás folyjon a versenyhatóságnál, akkor is, ha az csak hosszabb távon térül meg.

KÖVETKEZTETÉSEK

Ez a tanulmány négy hatóság gyakorlatát tekinti át: az EU Versenypolitikai Főigazgatóságát (*DG Comp*), az amerikai Szövetségi Kereskedelmi Bizottságét (FTC), az Egyesült Államok igazságügyi minisztériumát (DoJ) és az amerikai Szövetségi Kommunikációs Bizottságét (FCC). Az összefoglalóban a legjobb gyakorlatra, a hatóságok által kiemeltnek tartott ügyekre összpontosítottunk, és ehhez a Review of

Industrial Organization című folyóirat évente megjelenő Antitrust and Regulatory Update különszámaiban megtalálható eseteket használtuk fel 2009 és 2014 között.

A leginkább összetett elemzések a keresleti rendszer becsléséből és arra alapozott fúziós szimulációból álltak. Ilyenre három példát találtunk a vizsgált esetek közül, olyan piacokról, amelyeken nem jellemző a forradalmi innováció és a versenyaggályt a statikus egyoldalú árhatás jelenti. Ezekben az elemzésekben a hatóságok kiskereskedelmi (gyakran szkenneres) adatokat gyűjtöttek össze, majd ezek alapján becsülték meg a keresleti rendszert és a várt áremelkedés nagyságát.

Hasonlóan jó minőségű adatok állnak rendelkezésre olyan piacokról, ahol a termékek értékesítése legtöbbször tendereken történik. Az általunk bemutatott két példában a versenyhatóságok tenderszintű áradatokat gyűjtöttek össze, és ezek elemzésével tudták kiszámolni, hogy mekkora feltételes veszteséget okozna a vállalatok összeolvadása.

Bizonyos esetekben az ár–koncentráció-elemzést alkalmazták a hatóságok ezeknek az elemzési módoknak alternatívájaként. Az egyik esetben a versenyaggályt a monoposzónia jelentette, és erre a problémára kevésbé kialakult eszközök állnak rendelkezésre, mint a *downstream* oldali piaci erő hatásainak elemzésére. A másik példában pedig egy alkumodell alkotta az elméleti keretet, és ennek „redukált formája” volt az ár–koncentráció-elemzés.

A tanulmányok rámutatnak arra is, hogy a gyorsan változó technológiájú iparágakban gyakran nem alkalmazhatók ezek az összetett kvantitatív módszerek. Ennek oka lehet a technológia gyors változása, a közelmúltban belépett cégek megfelelő adatainak a hiánya vagy az, hogy az alaptermékek ára gyakran nulla.

Szintén lényeges az, hogy a kifinomult módszerek elsősorban a statikus egyoldalú árhatás vizsgálatára alkalmasak. A koordinatív hatások, a vertikális aggályok vagy az innovációra gyakorolt hatás esetében például még nincsen kielélt módszertan, így a hatóságok gyakran sokkal egyszerűbb leíró eszközöket használnak. Az irodalom rámutat arra, hogy a versenypolitikában megjelenő újdonságok sokszor a fogyasztókat érő kár új mechanizmusának elemzését jelentik (lásd például *Buettner és szerzőtársai* [2013]), ezért a jövőben is lehet arra számítani, hogy a hatóságok jó néhány hatásmechanizmus vizsgálatára viszonylag egyszerű eszközöket tudnak találni a rendelkezésre álló rövid időkeretben.

Újabb felmerül az a probléma is, hogy túlságosan nagy adatbázisok állnak rendelkezésre, és nincs idő elvégezni rajtuk a strukturális becsléseket. Az egyik példánkban a versenyhatóság nem is végezte el ezt az elemzést, a másik esetben pedig aggregálta az adatokat. Várhatóan a jövőben egyre több könnyen hozzáférhető módszert fejlesztenek ki a „big data” kezelésére, így a versenyhatóságok is könnyebben tudják majd elemezni ezeket az adatokat.

Fontos jellemző az is, hogy a verseny csökkenéséből adódó kárt esetleg ellensúlyozó hatékonyság-növekedésről is összetett modellek készülnek, elsősorban a fúziót tervező vállalatok jóvoltából. Jó példát jelentenek erre a hálózatoptimalizálási mo-

dellek. A hatóságok megkövetelik a hatékonyságnövekedés kvantitatív elemzését, de meglehetősen kritikusan viszonyulnak ezekhez a modellekhez. Volt azonban példa arra, hogy egy ilyen elemzés meggyőzte a hatóságot arról, hogy a hatékonyságnövekedés ellensúlyozza bizonyos piacokon a verseny csökkenéséből fakadó áremelkedést.

Az eddigi eredmények mind a fúziókontrol területéről származnak. Más típusú ügyekben jelentősen ritkább az összetett kvantitatív módszerek alkalmazása. Néhány példát azonban találtunk erre is, különösen az együttműködések területéről. Az LCD-kartell esetében a DoJ például olyan strukturális kereslet-kínálati modellt épített, amely meggyőzte az esküdtszékot a kartell által okozott kár nagyságrendjéről.

Az utolsó fejezet arra mutatott példát, hogy az FTC folyamatosan fejleszt egy bizonyos piacot – az egészségügyi szolgáltatók piacát – leíró modellt, amelyet viszonylag könnyen tud futtatni egy-egy fúzió jellemzőivel, és pontos számításokat végezhet az árhatásról keresletrendszer-becsléssel és fúziószimulációval. A modell folyamatos fejlesztése segít abban, hogy az egy-egy ügy eldöntésére rendelkezésre álló rövid időben el tudja végezni ezeket az összetett elemzéseket. Ilyen modellt azonban csak azokban az esetekben érdemes építeni, amikor olyan fontos piacon kerül sor viszonylag sok fúzióra, amelynek intézményei, működése az eltérő földrajzi területeken hasonló.

IRODALOM

- BAKER, J. B.–BYKOWSKY, M.–DEGRABA, P.–LAFONTAINE, P.–RALPH, E.–SHARKEY, W. [2011]: The Year in Economics at the FCC, 2010–11: Protecting Competition Online. *Review of Industrial Organization*, Vol. 39. No. 4. 297–309. o. doi:10.1007/s11151-011-9319-3.
- BISHOP, S.–WALKER, M. [2011]: Az európai közösségi versenyjog közgazdaságtana. Alapfogalmak, alkalmazások és mérési módszerek. Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központ, Budapest.
- BRAND, K.–GAYNOR, M.–MCALVANA, P.–SCHMIDT, D.–SCHNEIROV, E. [2014]: Economics at the FTC: Office Supply Retailers Redux, Healthcare Quality Efficiencies Analysis, and Litigation of an Alleged Get-Rich-Quick Scheme. *Review of Industrial Organization*, Vol. 45. No. 4. 325–344. o. doi.org/10.1007/s11151-014-9444-x.
- BUEHLER, B.–KOLTAY, G.–BOUTIN, X.–MOTTA, M. [2014]: Recent Developments at DG Competition: 2013–2014. *Review of Industrial Organization*, 45. No. 4. 399–415. o. doi.org/10.1007/s11151-014-9446-8.
- BUETTNER, T.–FEDERICO, G.–KÜHN, K.-U.–MAGOS, D. [2013]: Economic Analysis at the European Commission, 2012–2013. *Review of Industrial Organization*, 43. No. 4. 265–290. doi:10.1007/s11151-013-9413-9.
- CARLSON, J. A.–DAFNY, L. S.–FREEBORN, B. A.–IPPOLITO, P. M.–WENDLING, B. W. [2013]: Economics at the FTC: Physician Acquisitions, Standard Essential Patents, and Accuracy of Credit Reporting. *Review of Industrial Organization*, 43. No. 4. 303–326. o. doi:10.1007/s11151-013-9411-y.

- CONNOLLY, M.–PRIEGER, J. [2009]: Economics at the FCC, 2008–2009: Broadband and Merger Review. *Review of Industrial Organization*, Vol. 35. No. 4. 387–417. o. doi:10.1007/s11151-009-9228-x.
- DEATON, A.–MUELLBAUER, J. [1980]: An Almost Ideal Demand System. *American Economic Review*, Vol. 70. No. 3. 12–326. o.
- DRENNAN, R.–MAGURA, M.–NEVO, A. [2013]: The Year in Review: Economics at the Antitrust Division 2012–2013. *Review of Industrial Organization*, Vol. 43. No. 4. 291–302. o. doi:10.1007/s11151-013-9412-x.
- FARRELL, J.–BALAN, D. J.–BRAND, K.–WENDLING, B. W. [2011]: Economics at the FTC: Hospital Mergers, Authorized Generic Drugs, and Consumer Credit Markets. *Review of Industrial Organization*, Vol. 39. No. 4. 271–296. o. doi:10.1007/s11151-011-9320-x.
- HEYER, K.–SHAPIRO, C.–WILDER, J. [2009]: The Year in Review: Economics at the Antitrust Division, 2008–2009. *Review of Industrial Organization*, Vol. 35. No. 4. 349–367. doi:10.1007/s11151-009-9232-1.
- KÜHN, K.-U.–ALBÆK, S.–MANO, M. [2011]: Economics at DG Competition, 2010–2011. *Review of Industrial Organization*, Vol. 39. No. 4. 311–325. o. doi:10.1007/s11151-011-9325-5.
- KÜHN, K.-U.–LORINCZ, S.–VEROUDEN, V.–WILPSHAAR, A. [2012]: Economics at DG Competition, 2011–2012. *Review of Industrial Organization*, Vol. 41. No. 4. 251–270. o. doi:10.1007/s11151-012-9363-7.
- KWEREL, E.–LAFONTAINE, P.–SCHWARTZ, M. [2012]: Economics at the FCC, 2011–2012: Spectrum Incentive Auctions, Universal Service and Intercarrier Compensation Reform, and Mergers. *Review of Industrial Organization*, Vol. 41. No. 4. 271–302. o. doi:10.1007/s11151-012-9362-8.
- LÓRINCZ SZABOLCS [2010]: Fúzió a holland tejiparban. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István* (szerk.): *Verseny és Szabályozás, 2009*. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest. 243–254. o. http://econ.core.hu/file/download/vesz2009/07_holland_fuzio.pdf.
- MAJURE, W. R.–SCOTT MORTON, F. [2012]: The Year in Review: Economics at the Antitrust Division: 2011. *Review of Industrial Organization*, Vol. 41. No. 4. 321–331. o. doi:10.1007/s11151-012-9368-2.
- MEHTA, A.–NEVO, A.–RICHARD, O.–WILDER, J. [2014]: The Year in Review: Economics at the Antitrust Division, 2013–2014. *Review of Industrial Organization*, Vol. 45. No. 4. 379–397. o. doi:10.1007/s11151-014-9442-z.
- NEVEN, D.–DE LA MANO, M. [2009]: Economics at DG Competition, 2008–2009. *Review of Industrial Organization*, Vol. 35. No. 4. 317–347. o. doi:10.1007/s11151-009-9234-z.
- NEVEN, D.–MANO, M. [2010]: Economics at DG Competition, 2009–2010. *Review of Industrial Organization*, Vol. 37. No. 4. 309–333. o. doi:10.1007/s11151-010-9270-8
- ROELLER, L.-H.–STEHMANN, O. [2006]: The Year 2005 at DG Competition: The Trend towards a More Effects-Based Approach. *Review of Industrial Organization*, Vol. 29. No. 4. 281–304. o. doi:10.1007/s11151-006-9122-8.
- SHELANSKI, H. A.–FARRELL, J.–HANNER, D.–METCALF, C. J.–SULLIVAN, M. W.–WENDLING, B. W. [2012]: Economics at the FTC: Drug and PBM Mergers and Drip Pricing. *Review of Industrial Organization*, Vol. 41. No. 4. 303–319. doi:10.1007/s11151-012-9360-x.

• *Antal-Pomázi Krisztina* •

KÖZGAZDASÁGI SZAKÉRTŐK A BÍRÓSÁGI ELJÁRÁSOKBAN*

A tanulmány a bírósági eljárások során alkalmazott közgazdasági szakértőket érintő megbízó–ügynök kapcsolatokat tárgyalja. Az elemzés központi kérdése a szakértők pártatlansága, kiindulópontja az Egyesült Államok jogrendszere. A felek által felkért szakértők általában nem tekinthetők pártatlannak, és gyakran előfordul, hogy egy ügyben egymásnak annyira ellentmondó vélemények születnek, hogy a bíróság nem tud dönteni, és a bíró végül „semleges” szakértőt rendel ki. Vizsgálódásunk egyik eredménye, hogy kellően jól informált felek esetén a bíró nem számíthat arra, hogy a felek meg tudnak egyezni a „semleges” szakértő személyében. Másik eredményünk, hogy létezik olyan, jó tulajdonságokkal rendelkező mechanizmus, amellyel a rosszul informált bíró képes semleges szakértőt választani olyan helyzetben, amikor a felek jól informáltak a szakértők lehetséges véleményeiről.

BEVEZETÉS

Az elmúlt évtizedekben – különösen kártérítési és versenyügyekben – egyre gyakoribbá vált, hogy a bíróságok közgazdász szakértőket is meghallgatnak, illetve közgazdasági elemzéseket is elfogadnak bizonyítékként. Az elemzésre általában azért van szükség, hogy feltárjanak valamilyen rejtett viselkedést, vagy megbecsüljék annak hatásait.

Jelen tanulmány a szakértőket érintő megbízó–ügynök kapcsolatokat tárgyalja, az egészen általánostól a bírósági eljárások során alkalmazott közgazdasági szakértők esetéig. Ki a szakértő és mikor érdemes a véleményére hagyatkoznunk? Hogyan válasszon egy laikus személy több, magát hozzáértőnek valló szakember közül? Hogyan döntse el egy bíró, aki keveset ért a közgazdaságtanhoz (de biztosan nem tájékozott a legújabb piacelméleti kutatásokkal kapcsolatban), és általában is kevés versenyügyet tárgyal, hogy az egyik fél által bemutatott elemzés helytálló-e? Hogyan döntse el, hogy a másik fél ellentétes következtetéseket levonó elemzését kellene-e inkább elfogadnia?

A probléma gyökere a megbízó és a szakértő közötti – személyüktől függő mértékű – információs aszimmetria. A szakértő típusa (ami általános esetben vonat-

* Köszönettel tartozom *Kiss Ferenc Lászlónak* a tanulmány korábbi változatához fűzött megjegyzéseiért. A tanulmány az OTKA 105435. számú pályázatának támogatásával készült.

kozhat a minőségre, azaz a szakértő hozzáértésére, vagy bírósági eljárások esetében vonatkozhat a szakértő „pártosságára”, azaz arra, hogy a szakértő az alperes vagy a felperes pernyertességét segítené-e elő) *ex ante* nehezen verifikálható, és a szakmai kijelentések egy része utólag sem igazolható teljes mértékben. Ezért egy laikus kénytelen bizalmi alapon szakértőkre hagyatkozni, kiválasztásuk során pedig más típusú információkra (hírnév, minőségi tanúsítvány, ismerős ajánlása, saját korábbi tapasztalat stb.) alapozni.

A közgazdasági szakértők tekintetében kétféle kapcsolatot vizsgálunk. Az egyikben a szakértőket közvetlenül a perben érintett felek bízzák meg, akik saját igazukat kívánják alátámasztani, és a többé-kevésbé laikus bíróság feladata a szakértői vélemények közötti ellentmondások feloldása. Ebben a helyzetben a szakértők hajlamosak álláspontjukat oly módon megfogalmazni, hogy az minél inkább összhangban legyen ügyfelük érdekével, ami természetes következménye a kapcsolat jellegének. Így gyakran előfordul, hogy a bíróság végül úgy dönt, minden szakértői véleményt figyelmen kívül hagy, és az ügyet a többi bizonyíték alapján ítéli meg. Ez a megoldás társadalmi szempontból azért problémás, mert az erőforrások pazarlásával jár, és végső soron a jogrendszer hatékonyságának csökkenéséhez vezethet. Emiatt több szerző mellett érvel, hogy a bíróságoknak gyakrabban kellene „független” szakértőt kirendelniük, és az ő véleménye alapján dönteniük. Ezzel el is érkeznénk a másik fajta viszonyhoz, amelyben a megbízó már közvetlenül a bíróság, a cél pedig egy „semleges” szakértő kiválasztása, akinek a véleményére az ügyben hagyatkozni fognak, és akiről előre nem lehet tudni, kinek a pernyertességét segítené elő.

Hogyan válasszon a bíró, kit rendeljen ki „semleges” szakértőként? A kérdésnek két vetületét tárgyaljuk. Először is felmerülhet, hogy a bíró rábízza a felekre, hogy egyezzenek meg a szakértő személyében. Látni fogjuk, hogy ez többnyire csak akkor működőképes, ha valamelyik fél kellően rosszul ítéli meg az ügy lényeges körülményeit. Másodszor, ha a rosszul informált bíró úgy véli, nem számíthat megegyezésre, olyan döntési szabályt kell meghatározni, amely révén a jól informált felek felfedik információikat a szakértők típusára vonatkozóan. Az utolsó fejezetben mutatunk egy egyszerű megoldási lehetőséget, és megvizsgáljuk a kialakuló egyensúly tulajdonságait.

A SZAKÉRTŐRE HAGYATKOZÁS KÖZGAZDASÁGTANI MEGKÖZELÍTÉSE

Ebben a fejezetben a szakértő kifejezést általános értelemben használjuk. A szakértő tehát olyan *hozzaértő személy*, aki valamely területen speciális, magas szintű tudással rendelkezik. Ez a definíció számos foglalkozási kört felölel a fodrászoktól az orvosokon át az óvónőkig. A szakértelem vonatkozhat az adott szakterülethez tartozó problémák rutinszerű megoldására vagy olyan új tudás létrehozására, amely szükséges a szakterületen belül felmerülő kérdések megválaszolásához. A szakértő tehát egyfelől széles körű tudással (információval) rendelkezik a saját területén,

másfelől olyan képességekkel és módszerekkel, amelyek segítségével ezt a tudást új kérdések megválaszolására (vagy újfajta problémák megoldására) tudja alkalmazni (Goldman [2001] 92. o.). A laikus ezzel szemben olyan személy, aki nem rendelkezik a szükséges tudással vagy képességekkel ahhoz, hogy *adott kérdésben* szakértőként döntsön. Ilyen értelemben az, hogy valaki laikus, nem jelenti szakértelme teljes hiányát. Lehet maga is szakmabeli, például szívsebész, aki egy térdműtétchez keres megfelelő orvost. Intézményi megbízók esetében a szakértelmet igénylő problémák kezelésének másik módja, hogy maguk építik ki a szükséges szakértői kapacitást (a megbízó–ügynök kapcsolatot a szervezetben belül rendezik), ahogy például számos vállalat alkalmaz saját jogászt ahelyett, hogy ügyvédi irodára bízna jogi képviselőt.

Először bemutatjuk a szakértőkre hagyatkozással kapcsolatban felmerülő legfontosabb kérdéseket. Mikor érdemes szakembert igénybe venni? Honnan tudhatjuk, ki a valódi szakértő? Mi alapján válasszon egy laikus több, egymásnak ellentmondó szakértői vélemény közül? Ezek tárgyalása után sorra vesszünk néhány megoldási lehetőséget, amit a közgazdasági elmélet kínál a szakértőkkel kapcsolatos információs aszimmetria feloldására. Ilyenek különösen a hírnév, a tevékenységek engedélyhez kötése és a minőségbiztosítás.

MIKOR RACIONÁLIS SZAKÉRTŐKRE HAGYATKOZNI?

A munkamegosztás és az egyre nagyobb mértékű specializáció következtében mindennapi életünkben lépten-nyomon mások szakértelmére kell hagyatkoznunk, legyen szó villanszerelésről, orvosi ellátásról vagy akár gyermekeink taníttatásáról. A hozzáértés olyasmiről, amit kívülállóként nehéz megítélni, de a rossz döntésnek komoly következményei is lehetnek. A problémát már Platón is felismerte, amikor a „bölcс józanság” mibenlétét keresve megállapította, hogy „nagyon hasznos lenne”, ha ez azt jelentené, hogy mindenkiről tudjuk, mit tud és mit nem, mert akkor „tévedések nélkül élhetnénk végig az életünket”, hiszen mindenki azt csinálná, amihez ért (Platón [2006] 44. o.).

A szakértelemmel kapcsolatos egyik központi kérdés, hogyan válasszon egy laikus több, magát hozzáértőnek valló szakember közül? A szakértőkkel való szerződéskötés nehézsége, hogy a minőség *ex ante* nem verifikálható teljes mértékben, sőt egy laikus többnyire még utólag is csak részben képes ellenőrizni. Azt ugyan megállapíthatom, hogy tetszik-e az új hajszíнем, de egy új ház elkészültekor nem tudom megmondani, hogy a vízszelölő által beépített csó vastagsága és lejtése elégséges-e ahhoz, hogy ne vezessen öt éven belül duguláshoz, vagy ha mégis bekövetkezik egy ilyen dugulás, igen nehéz lesz bizonyítani, hogy az a vízszelölőnek róható fel. Itt szükséges megjegyezni, hogy léteznek olyan szakmai kijelentések (például „a szemölcsöt teljes terjedelmében eltávolítottuk”), melyek idővel a hozzá nem értők számára is ellenőrizhetővé válnak (a szemölcs ugyanott kiújul), és így rájuk nézve

érvényesíthetővé válik valamilyen garanciális elem. Ezzel együtt is az Egyesült Államokban az orvosi műhibapereket a bíróságok szerződésen kívüli károkozásként kezelik, mivel abból indulnak ki, hogy a betegek nem rendelkeznek megfelelő tudással ahhoz, hogy egyenrangú partnerként kössenek szerződést az egészségügyi szolgáltatásokra (Law–Kim [2005] 724. o.).

Az információszerzés költsége mellett a szakértőkhöz fűződő viszony másik jellegzetessége az információátadás nehézsége. A betegnek nemcsak a diagnózishoz szükséges ismeretei hiányoznak, de az is erőforrás-igényes feladat lenne, ha az orvosnak részletesen el kellene magyaráznia, pontosan hogyan, milyen következtetések útján jutott a kérdéses diagnózisra.

Hardwig [1991] meglátása szerint, amikor egy laikus valamilyen kérdésben szakértőre hagyatkozik, ez a ráhagyatkozás szükségképpen „vak”, mivel bizalmon alapul. A laikus ugyanis nem lehet racionálisan meggyőződve a szakértő igazáról (különben ő is szakértő lenne), hanem csak megbízik benne, ezért elfogadja tudását. A bizalom épít a másik fél feltételezett jó szándékára, azaz több mint egyszerű vélekedés valaki szándékairól vagy várható cselekedeteiről (Baier [1986] 237. o., idézi: Almási [2012] 42. o.). Amikor *A* megbízza *B*-t *C*-vel, akkor felruhazza azzal a joggal, hogy saját belátása szerint döntse el, hogyan célszerű *C*-t megvalósítani, vagy *C*-ről gondoskodni. Minél nagyobb a bizalom, annál nagyobb döntési szabadságot élvez *B*, és *A* annál inkább ki van téve annak a lehetőségnek, hogy *B* becsaphatja (Almási [2012] 42. o.). *A* tehát számít *B* jóindulatára, ugyanakkor meg is próbálhatja ösztönözni, hogy megbízója érdekében cselekedjen, például a köztük fennálló szerződés feltételeinek meghatározásakor.

Frowe [2005] éppen a döntési szabadságot – mint a szakszerű hivatásgyakorlás elengedhetetlen kellékét – emeli ki. A szakember ugyanis képes saját hatáskörében eldönteni, mit kell tenni adott helyzetben, és azt általában – a megbízó által szabott határok között – meg is valósítja. A szerző hangsúlyozza, hogy gyakorta többféle megoldás is elfogadható, és különféle indokok vezethetnek egyik vagy másik választáshoz, amiben a különböző szakértők nem feltétlenül értenek egyet egymással vagy a megbízójukkal (51. o.). Mindazonáltal a bizalom rájuk ruhazza a döntés jogát, és ezt a laikusnak többnyire el kell fogadnia. Tipikusan ilyen helyzet a pedagógusoké. Sokféle nevelési elv létezik, amelyekről eltérő lehet a szülő és a tanár véleménye, mégis ha adott iskolába íratunk a gyereinket, akkor el kell fogadnunk, hogy ott a tanár az általa legjobbnak tartott módszert alkalmazza.

- ♦ A tudománytörténetben találhatunk példát olyan esetre, amikor egy szakértő tudása annyira speciális, hogy szinte mindenkinek rá kell hagyatkoznia. Almási [2009] a szakértőknek a tudományos tudás társadalmi terjedésében játszott szerepét Sir Arthur Stanley Eddington 1919-es expedíciójával és annak fogadtatásával illusztrálja. Eddington és más brit tudósok 1919 novemberében jelentették be, hogy a májusban megfigyelt napfogyatkozás során szerzett bizonyítékaik igazolják Einstein általános relativitáselméletét.

A következmény tudományos forradalom, a newtoni fizika elvetése és Einstein világhíre. Almassi azonban arra figyelmezteti olvasóit (58. o.), hogy míg egyesek szerint a történet a tudományos tudás gyarodásának diadala, újabb vélekedések egyenesen csalónak kiáltották ki Eddingtont, a bizonyítékok manipulálásával és önkényes kiválogatásával vádolva meg őt. A szerző rámutat, hogy bár Eddington a korabeli Nagy-Britanniában szinte egyedüli szakértője volt az általános relativitáselméletnek, módszereit mások is alkalmazták, így a szóban forgó kísérletet a kortársaknak módjában állt volna megtámadni. Meglepő módon nem ez történt. Sok tudós volt ellenvetése, de nem a mérési eredményeket vagy a statisztikai módszereket vonták kétségbe, hanem azt, hogy ezek az eredmények Einsteint igazolják, és a newtoni fizika talaján próbáltak alternatív magyarázattal előállni. Az, hogy Eddington módszereit nem kritizálták, a hozzá nem értőket megerősíthette bizonyítékainak helyességében, a brit tudósok 1919-es tanúságtétele pedig nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az általános relativitáselmélet széles körben elfogadottá váljon.

Mivel a laikus szereplő *ex ante* nem képes megítélni a szakértelmet, számára különösen fontos, hogy megpróbálja megítélni magát a szakértőt. Olyan bizonyítékokat kell keresnie, amelyek arra utalnak, hogy az illetőnek megvannak a képességei és a lehetőségei, hogy megbízója érdekében megfelelően járjon el. A probléma hasonlít a szemtanúk megítélésére: ha két szemtanú egymásnak ellentmondó dolgokat állít, egy harmadik személynek (például esküdtnak) más információk (valóban ott lehetett-e, láthatta-e, biztosan azt hallotta-e, melyek lehetnek a szándékai) alapján kell eldöntenie, melyiknek adjon hitelt (*Goldman* [2001] 90. o.).

Goldman [2001] részletesen foglalkozik azzal a problémával, amikor egy laikus szereplőnek több, egymásnak ellentmondó szakvélemény között kell választania. A szerző több lehetséges megoldást kínál. Az első, hogy próbáljuk meg ellenőrizni azokat az érveket és bizonyítékokat, amelyekre az egyes szakemberek állításukat alapozzák. Fontos kitétel, hogy a hozzá nem értőnek legalább ezeket értenie kell. Ez bonyolult kérdésekben nem feltétlenül áll fenn, azaz nem lehet *közvetlenül* megbizonyosodni a következtetések helyességéről (*Goldman* [2001] 94. o.). Ilyenkor közvetett bizonyítékok alapján kell hitelt adni valamelyik szakértőnek, ami lehet például egy vitában mutatott fölény vagy teljesítmény, bár az általa felsorolt lehetséges indikátorokról (válaszok gyorsasága, részletessége) *Goldman* is belátja, hogy szubjektívek és messze nem egyértelműek. Egy másik módszer, amit a szerző ajánl, hogy hagyatkozzunk más szakértőkre is (ha lehet a teljes szakmára), hiszen ők képesek lehetnek kompetensen és közvetlen módon is megítélni a felek állításait. Ki kell emelnünk azonban, hogy csak olyanokra szabad hagyatkozni, akik *függetlenek* a kérdéses szakértőtől, máskülönben a közös érdek vagy egyéb kapcsolat befolyásolhatja, hogy ki mellé állnak a vitában.

John [2011] arra hívja fel a figyelmet, mekkora jelentősége lehet, ha túl szigorú vagy másoknál szigorúbb követelményeket támasztunk egy állítás elfogadásához.

Nem szükséges, de legalábbis nem lenne hatékony minden állításhoz azonos szintű bizonyítékokat követelni. Az első- és másodfajú hibák elkövetése (igaz állítások elvetése, hamis állítások elfogadása) különböző súlyú következményekkel jár, ezeket kell mérlegelni a közöttük való átváltás (*trade-off*) megítélésekor. Például amíg büntetőügyekben az esküdtszék csak akkor ítéli bűnösnek a vádlottat, ha minden kétséget kizáróan annak találja, polgári perekben az is elég, ha nagy valószínűséggel vétkes. Statisztikai adatok esetében pedig az elemzés célja befolyásolhatja, milyen megbízhatósági szintet követelünk meg a hipotézisek vizsgálata során (*John* [2011] 502. o.). Ugyanez a mérlegelés vonatkozik azokra az esetekre is, amikor szakértőkre hagyatkozunk. Lehet, hogy *A* elfogadja *B* botanikai szakértelmét, mikor kerttervezésről van szó, de nem hagyatkozna *B* véleményére, ha egy potenciálisan mérgező növény elfogyasztását illetően kapna tőle tanácsot (504. o.). A szakértelem megítélése tehát helyzetfüggő.

- ◆ Az MMR-ESET. A fentieket *John* [2011] a kanyaró–mumpsz–rubeola (MMR) vakcina körül 1998-ban kitört vitával illusztrálja. Erről az oltásról tudósok egy csoportja azt állította, hogy az esetek kis százalékában az autizmus egy fajtáját okozza. Ugyan más tudósok kétségbe vonták ezt az eredményt, a bejelentés következtében 1998 és 2002 között drasztikusan csökkent az oltást kérők száma az Egyesült Királyságban, néhány helyen a nyájimmunitáshoz szükséges szint alá is, ami Walesben 2009-re súlyos kanyarójárványhoz vezetett (497. o.).

Eddigi ismereteink alapján a következőképpen foglalhatjuk össze a példában vázolt esetet. Néhány szakértő azt állította, hogy az oltás nem biztonságos, míg a szakértők többsége azt, hogy igen. Utóbbiak ráadásul *Goldman* [2001] értelmében függetlenek is voltak az előbbiektől (másfajta adatokat és módszereket alkalmaztak stb.). Egy racionálisan gondolkodó szülőnek tehát el kellett volna vetnie a kételyeit, és beoltatnia a gyermekét. Miért nem ez történt? *John* [2011] magyarázata szerint azért, mert a szülők, túlértékelve az autizmus kockázatát (a „nem biztonságos” nullhipotézis elvetésével kapcsolatos elsőfajú hibát), a tudományban szokásosnál magasabb követelményeket támasztottak a biztonságosságra vonatkozó állításokkal kapcsolatban.¹ Egy szülő, aki úgy gondolkodik, hogy semmi szín alatt nem tenné ki a gyermekét az autizmus kockázatának, nem tudja elfogadni egy tudós állítását a vakcina biztonságosságáról, mert tudja, hogy az nála alacsonyabb megbízhatósági szintet alkalmaz. Így fordulhatott elő, hogy az oltás körüli vitában olyan tényezők kaptak jelentőséget, mint hogy az akkori miniszterelnök, Tony Blair beoltatja-e a fiát, vagy hogy az oltás mellett érvelő tudósok beoltatnák-e a saját gyerekeiket (*John* [2011] 508. o.).

¹ Az oltások nyújtotta védetség közjószág jellegéből fakadóan azután a tömeges potyautas-magatartás a nyájimmunitás elvesztéséhez vezetett.

John [2011] arra figyelmeztet, hogy a közös (például a tudományban szokásos) standardok alkalmazásával közjószág áll elő. Segítségével egy bejelentéssel kapcsolatos társadalmi reakció tervezhetővé válik, míg ha mindenki más követelményeket támasztana egy állítás elfogadásához, az kiszámíthatatlan következményekkel járna. Az effajta „ismeretelméleti potyautasság” tisztességtelen a társadalom többi tagjával szemben. *Almassi* [2012] (48. o.) a klímaváltozással kapcsolatban hasonlóan érvel a minden határon túlmenő kételkedéssel szemben, az ugyanis rombolja az ismeretelméleti közbizalmat. Közgazdasági szempontból hozzátehetjük azt is, hogy ha a normák – mint az MMR-esetben – nem elégségesek a közös standardok melletti elköteleződéshez, indokolt lehet az állami beavatkozás (például az oltás kötelezővé tételével) a potyautas-magatartás visszaszorítására.

Pierson [1994] meglátása szerint a probléma jellege is befolyásolja, mennyiben racionális szakértőkre hagyatkozunk. Olyan esetekben, mikor a laikus személye lényegtelen a kérdés megválaszolása szempontjából, még akkor is célszerű a hozzáértőkre hallgatni, ha nem tudjuk kiválasztani a legtekintélyesebbet. Amennyiben azonban a tanács vagy a megoldás személyre szabott, célszerű lehet a saját fejünk után menni. Egyrészt ilyen esetekben a megbízónak is lehetnek problémaspecifikus információi, másrészt az ő preferenciáinak kell meghatározniuk, milyen döntés születessen. Az első esettel kapcsolatban megjegyzendő, hogy ez csak *ex ante* igaz, *ex post* lehet, hogy jobban jártunk volna a saját megoldásunkkal. A második eset érdekes következménye, hogy *Pierson* szerint például az orvosokra nem érdemes hallgatni, jobb ha magunk döntünk a sorsunkról. Ez a helyzet úgy állhat elő, hogy a szerző összemosza a szakmai véleményt a tényleges cselekvéssel. Úgy gondolom, utóbbiról minden esetben a megbízónak kell döntenie.

- Tegyük fel, hogy fáj a fogunk, ezért felkeresünk egy fogorvost. Ő megállapítja, hogy a fájdalmat a növekvő bölcsességfogunk okozza, és azt javasolja, hogy húzassuk ki. Természetesen rajtunk múlik, hogy megtesszük-e, és a döntésben más elemek is szerepet kaphatnak az egészség védelmén kívül (tudjuk-e vállalni a felmerülő költségeket, megengedhetjük-e magunknak, hogy egy hétre kiessünk a munkából stb.). Hasonlóképpen, ha meglévő kályhánkat gázkonvektorra kívánjuk cserélni (ami nem személyes kérdés), és a gázszereelő véleménye alapján ehhez fel kell ásnia a fél kertet és több helyen átfúrni a falakat, még mindig dönthetünk úgy, hogy inkább a cserépkályhát rakatjuk újra.

Azt, hogy végül megfogadjuk-e a szakértő tanácsát, egyik esetben sem a probléma (személyes) jellege, hanem saját preferenciáink, egyéb döntési szempontjaink fogják meghatározni.

Harvey–Fischer [1997] eredményei ennél is távolabbra mutatnak. Kísérleti alanyaik ugyanis – bár döntéseik során annál inkább hajlottak megfogadni egy szakértő tanácsát, minél képzetebbnek gondolták maguknál – a tanácsokat mindig a saját vélekedésükkel vegyítették, többnyire túlbecsülve személyes ítélőképességüket.

Van Swol–Sniezek [2005] szintén egyetemi hallgatókkal végzett kísérleteket. Érdekes módon a korábbi ismeretség nem befolyásolta, hogy a döntéshozó megfogadja-e a kapott tanácsot, az egyetlen meghatározó tényező az volt, a szakértő saját bevallása szerint mennyire biztos válasza helyességében.

Az esküdtszék jellemzően olyan helyzetben van, amikor laikusoknak kell (egy-másnak ellentmondó) szakértői véleményeket értékelniük. *Ivković–Hans* [2003] kutatásában azt vizsgálta, mi alapján döntenek el az esküdtek, hogy melyik szakértőnek adjanak hitelt. A szerzők azt találták, hogy mind a szakértő, mind az általa kifejtett vélemény tulajdonságait figyelembe veszik. Sőt meglehetősen kételkedtek ezeknek a tanúknak a hitelességében, például 72 százalékuk értett egyet azzal a kijelentéssel, hogy „bármiről legyen is szó, az ügyvédek képesek olyan szakértőt találni, aki ügyfelük álláspontját támasztja alá” (452. o.). Az esküdtek azokat a szakértőket kedvelték, akik érvelésüket leegyszerűsítve, közérthető módon adták elő, és lehetőleg kevés szakkifejezést használtak. Egy-másnak ellentmondó vélemények esetén (ami polgári perekben gyakran előfordul, lásd *Erichson* [1998] 1986. o.) figyelembe vették a lehetséges motivációkat, és fenntartásokkal kezelték azok véleményét, akiket „bérencnek” (*hired gun*) gondoltak, vagy akiről kiderült, hogy valamelyik fél közeli barátai.

A továbbiakban megvizsgáljuk, milyen közgazdasági jellegű válaszokat adhatunk a szakértőkkel kapcsolatban felmerülő lényeges kérdésekre.

A KONTRASZELEKCIÓRA ADOTT VÁLASZOK

A magukat szakértőnek vallók közötti választás kontraszelekcióval terhelt megbízó–ügynök probléma. A megbízás pillanatában a szakemberek hozzáértése (típusa) adottság, de ezt a megbízó „ránézésre” (vagy legalábbis a teljesítés megkezdése előtt) nem tudja megállapítani, így az ő szempontjából a minőség rejtett információnak számít. Az információs aszimmetria csökkentése a jó szakembereknek is érdeke, különben „tragacs piacon” találhatják magukat, és lakatot tehetnek vállalkozásukra. Megpróbálhatnak például jelzéseket adni munkájuk minőségéről. Vállalhatnak garanciát, vagy hírnevet építhetnek ki a szakmában. Esetleg a szakma egésze próbálhat fellépni a „kontárok” ellen, például kamara létrehozásával, és az etikai szabályok kamarán belüli betartatásával. Megjelenhetnek továbbá vállalkozások (újabb szakértők), amelyek a minőség tanúsítását vagy összehasonlítását nyújtják szolgáltatásként.

A megfelelő módszer kiválasztásánál figyelembe kell venni egyrészt a verseny intenzitását, másrészt a tévedés költségét. A versenytársak számának növekedése komolyabb garanciális elemek nyújtására sarkallhatja a jó minőségű szakembereket, és nagyobb erőfeszítésekre ösztönözheti őket hírnevük megtartása érdekében. A tévedés költsége a probléma jellegétől függ, és nyilván kisebb egy elrontott hajvágás, mint egy orvosi műhiba esetében. Így aztán nem is várjuk el egy fodrásztól, hogy olyan végzettséget vagy megszerzett tapasztalatot tudjon igazolni, mint egy sebész.

Hírnév

Ismétlődő játékokban a felek céljuktól függően megpróbálhatnak hírnevet kialakítani arról, hogy megbízhatók, vagy hogy jó minőséget szolgáltatnak, vagy éppen hogy agresszívan tárgyalnak.

A jogi eljárások során felkért közgazdasági szakértők például többnyire nem egyszeri játékot játszanak, hanem ismétlődő felkérésekben érdekeltek, így érdemes lehet jó hírnévre törekedniük pontosságukról, megbízhatóságukról, pártatlanságukról, vagy például arról, hogy érthetően magyaráznak. A pártatlanságot azonban megingathatja az, hogy a szakértő megbízójától újabb megbízások elnyerésére törekszik, ami arra ösztönözheti, hogy megbízója perbeli álláspontjával összhangban fogalmazza meg véleményét.

Engedélyezés

A szakmai kamarák vagy a bizonyos vonásaikban velük rokon foglalkozási engedélyezési rendszerek (*occupational licensing*) a minőségi minimum biztosításával csökkenthetik az információs aszimmetriát a szakemberek és megbízók között.²

Sajnálatos módon a piacra való belépés korlátozása éppúgy alkalmas a verseny csökkentésére, és felmerülhet a gyanú, hogy a fogyasztók helyett ez inkább a már piacon lévők érdekeit szolgálja. A kétféle hipotézist (a kérdéses szabályozás javítja a piaci működést, vagy járadékképződéssel jár, és csökkenti a hatékonyságot) úgy lehet megkülönböztetni, ha empirikusan próbáljuk igazolni, hogy a minőség várhatóan nő-e a piacon, vagy csökken, esetleg nem változik. Mivel azonban a minőségre vonatkozó adatok igen változatosak és nem feltétlenül megbízhatók, nagyon nehéz empirikus alapon eldönteni a kérdést (*Law–Kim* [2005] 725. o.).

A szakértőt egyelőre meglehetősen általánosan értelmezzük, ezért indokolt, hogy az általa nyújtott szolgáltatással is ezt tegyük. Ne úgy tekintsünk tehát a fogyasztókra, mint akiknek egy konkrét szolgáltatásra (például könyvelőre) van szükségük, hanem mint akik megoldást keresnek egy problémára (adóbevallást kell benyújtaniuk)! Ehhez igénybe vehetik egy szakember segítségét, de választhatnak más lehetőséget is (orvos helyett szellemgyógyítót, vényköteles gyógyszer helyett gyógynövényeket vagy gyógyhatású készítményeket). *Carroll–Gaston* [1983] arra hívja fel a figyelmet, hogy az egyes foglalkozások szabályozásakor nemcsak az adott szakmán belül tevékenykedők révén elérhető minőséget kell figyelembe venni (*quality delivered*), hanem a fogyasztói problémák megoldásának általános minőségét (*quality received*).

² A szakmai társaságok túlbujánzása azonban éppen ellentétes hatást vált ki. *Law–Kim* [2005] bemutatja, hogy ez a fajta jelzés az Egyesült Államokban a 19. század végére a sokféleség következtében teljesen elértéktelenedett (729. o.).

- ♦ Tegyük fel például, hogy szigorítják a villanszerelők engedélyezési eljárását. Ez nagy valószínűséggel a hivatásos villanszerelők szolgáltatási színvonalának emelkedésével jár, ugyanakkor a belépés korlátozása miatt az engedélyesek száma csökken, az általuk felszámított díjak pedig emelkedhetnek. Emiatt a korábbinál nagyobb számban lesznek olyanok, akik számára a hivatásos villanszerelő nehezen elérhető, vagy alacsonyabb a fizetési hajlandóságuk, ezért úgy döntenek, hogy saját maguk látanak a villanszereléshez, ami végső soron az áramütés okozta balesetek számának emelkedéséhez vezethet. Vagyis míg a szabályozás révén a szakmabeliek minősége valóban emelkedik, a villanszerelési problémák megoldásának általános színvonala csökken.

Carroll–Gaston [1983] a nagy távolságokra történő utazást hozza fel példaként (141. o.). Ha szigorítják a pilótákkal szemben támasztott követelményeket, növekedhet a repülésbiztonság (így az utazás minősége), de csökkenhet az alkalmas pilóták száma, akiknek ezáltal emelkedhet a fizetésük, ami összességében a repülés drágulásához vezet. Egyáltalán nem biztos, hogy az utazás leggyorsabb formájából kiszoruló fogyasztók jóléti veszteségét ellensúlyozza az a többlet biztonság, amit a megmaradó utasok nyernek a szabályozással. A szerzőpáros hat különböző szakmára³ vonatkozó empirikus eredményei (144–145. o.) szintén azt mutatják, hogy a szabályozás, bár a *szakmán belül* magasabb színvonalat garantál, bizonyos határon túl szigorítva a *társadalom egésze számára* a rosszabb minőséggel való helyettesítés következtében nem hoz minőségjavulást.⁴

Minőségbiztosítás

Létezhetnek szakmán kívüli szervezetek vagy akár profitorientált vállalkozások, amelyek a minőség tanúsításával foglalkoznak. Készíthetnek egyéni bizonyítványokat vagy országos rangsorokat (például kórházakról, iskolákról). Bizonyos esetekben a fogyasztók védelme és döntéseik jobb megalapozása érdekében az állami szabályozás is előírhat az információnyilvánosságra vonatkozó követelményeket.

Annak érdekében, hogy a bíróságok könnyebben rendelhessenek ki „semleges” közgazdasági szakértőket, *Posner* [1999a], [1999b] és *Sidak* [2013] is amellet érvelnek, hogy szükség volna valamilyen névjegyzékre, amelyben a különböző területek szakértői szerepelnének. A minősítést végezhetné egy erre szakosodott profitorientált vállalkozás vagy akár egy tekintélyes szakmai szervezet (mint például az American Economic Association).

³ Ezek: ingatlanügynök, fogorvos, villanszerelő, vízvezeték-szerelő, optometrista és állatorvos.

⁴ Például az optometristák számának csökkenése egyértelmű kapcsolatban áll a látás romlásával, a vízvezeték-szerelőket pedig tipikusan otthoni megoldásokkal (*do-it-yourself*) helyettesítik.

A minőségbiztosítókkal kapcsolatban azonban ugyanazok a problémák állnak fenn, mint más szakértők esetében: hitelesnek kell lenniük, főként hírnév alapján lehet választani közülük (ha van belőlük több egyáltalán), és ki minősítse őket.

KÖZGAZDASÁGI SZAKÉRTELEM A JOGI ELJÁRÁSOKBAN

A továbbiakban a „szakértő” kifejezést közgazdasági szakértőkre szűkítjük, és az Egyesült Államok jogrendszerét tekintjük kiindulópontnak (a következtetések némi módosítással a kontinentális jogra is átültethetők). Az elmúlt évtizedekben – különösen kártérítési és versenyügyekben – egyre gyakoribbá vált, hogy a bíróságok közgazdász szakértőket is meghallgatnak, illetve közgazdasági elemzéseket is elfogadnak bizonyítékként. Az elemzésre általában azért van szükség, hogy feltárjanak valamilyen rejtett – legtöbbször törvénybe, szerződésbe vagy etikai normákba ütköző – viselkedést, vagy megbecsüljék annak hatásait (*Zitzewitz* [2012]). A következőkben megvizsgáljuk, hogy a jogi eljárások során milyen követelményeket támasztanak a közgazdasági típusú bizonyítékokkal szemben, és ezek milyen gyakorlati nehézséget okozhatnak az elemzőknek.

A bizonyítási eljárás jellegéből fakadóan a közgazdasági bizonyítékok nagy része adatelemzés, a felhasznált modelleknek pedig a valósággal való minél pontosabb egyezésre kell törekedniük, máskülönben az ellenérdekelt fél minden apró eltérést hibaként próbál meg feltüntetni, és ezek révén érvényteleníteni a bizonyítékot. Egy regressziószámítás esetében felmerül például a kérdés, hogy mely változókat – és milyen alapon – vontak be a modellbe, a felhasznált adatok teljes körűek vagy reprezentatívak-e. Ellenkező esetben a szakértői vélemény nem számít megbízhatónak, és a bíróság nem veszi figyelembe (*Gavil* [2000] 875. o.). Elutasításra számíthat az az elemzés is, amelyben nem kellően megalapozottak az ok-okozati összefüggések, vagy a felhasznált modell feltevései nem egyeznek teljes mértékben az ügy részleteivel (*Gavil* [2007] 191. o.). Utóbbi típusú kritikára *Sidak* [2013] számos példát hoz kártérítési ügyek ítéleteiből (385. o.).

A fent tárgyalt problémára reflektálnak az Egyesült Államok legfelsőbb bíróságán született, popperi szellemben falszifikacionista Daubert-kritériumok.⁵ Ezek alapján az az elmélet fogadható el tudományos bizonyítékként, amely hipotézisei ellenőrizhetők, és azokat az üggyhez kapcsolódó adatokon tesztelték is.

Az adatok hozzáférhetősége tekintetében a bírósági szakértők általában kedvező helyzetben vannak. Az ügyben érintett vállalkozásoknak ugyanis legtöbbször érdeke, hogy igazuk bizonyításának reményében bizalmasan kezelt belső adataikat

⁵ A *Daubert versus Merrell Dow Pharmaceuticals*, 509 U.S. 579. ügyben kijelölt kritériumok a tudományos bizonyítékok értékelésére. Ezekről és az Európában alkalmazott hasonló standardokról részletesen ír *Csorba* [2014] tanulmánya.

is megosszák az elemzőkkel. Bírósági ügyekben ráadásul olyan tanúvallomások vagy az ágazati szereplők nem hivatalos közlései is segíthetik a szakértőt, melyeket például tudományos műben – hivatkozások híján – nem lehetne felhasználni. *Baker–Rubinfeld* [1999] egyenesen amellett érvel, hogy nem elég pusztán az adatokra támaszkodni. Fel kell használni minden lehetséges kvalitatív bizonyítékot, ami azután javíthatja az adatelemzés pontosságát (430. o.). A kölcsönhatás a másik irányban is fennáll: az adatok elemzése során felmerülő kérdések tisztázása vezetheti a szabályozó hatóságot vagy bíróságot addig figyelmen kívül hagyott bizonyítékok és információk felkutatására. Az időt mint tényezőt azonban muszáj szem előtt tartani a bírósági eljárások során: általában nincs lehetőség arra, hogy egy szakértő tetszőlegesen hosszú ideig dolgozzon az általa feltárni kívánt probléma megoldásán, ami pontosságbeli áldozatokkal járhat.

A közgazdász szakértőknek azonban nem csak azért nincs könnyű dolguk a bíróságon, mert az elméleteket a lehető legnagyobb pontossággal kell az eset körülményeire alkalmazniuk. Az elméletek sokféleségéből fakadóan magának az elméletnek a kiválasztását is megkérdőjelezhetik. Szélsőséges esetben az ellenérdekelt fél szakértője előállhat olyan (például a Daubert-standard alapján) tudományosnak tekinthető alternatív elmélettel, amelynek következtetései az esettel kapcsolatos adatokra alkalmazva éppen ellentétesek lesznek az első elmélet következtetéseivel. Mindez nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy bármely elmülethez találhatunk olyan másik elméletet, ami ugyanazokkal a tapasztalatokkal vág egybe, de állításai ellentmondanak neki (egymással inkompatibilisek, vö. *Quine* [1998]). Ugyanazokat a keresleti adatokat felhasználva tehát egyaránt lehetséges olyan magyarázattal előállni, miszerint az eljárás alá vont vállalkozás célja a versenytársak ellehetetlenítése (piacról való kiszorítása) volt, mint olyannal, ami szerint nem. Az eddigiekből következik, hogy a jogrendszer feladata, hogy egyértelmű kritériumokat adjon a bírák számára, ami alapján választhatnak a különböző elméletek közül egy olyan tudományterületen, ahol többnyire nem mozognak otthonosan.

Azon felül, hogy az empirikusan ekvivalens magyarázatok közötti választás önmagában sem feltétlenül könnyű vagy egyértelmű, a helyzetet tovább bonyolítják a megértésbeli vagy interpretációs problémák.

Az Egyesült Államokban nemcsak a közgazdaságtani elmélet művelői, de maguk az érintett felek is próbáltak lépéseket tenni annak érdekében, hogy javuljon a közgazdasági típusú bizonyítékok felhasználása a bíróságokon. Az American Bar Association (ABA) munkacsoportja például e tekintetben számos kérdést megvizsgált (*ABA* [2006]). Meggyőzőnek találják-e a bírák a közgazdasági bizonyítékokat? Megértik-e azokat, szükségük van-e valamilyen segítségre a megértésükhöz? Vajon a szakértői vélemények megfogalmazása könnyen értelmezhető-e a bíróság számára? A felmérésben részt vevő jogászok és közgazdászok véleménye alapján jelentős probléma a zavaros vagy a szakértelmet nélkülöző bizonyítékok jelenléte. Ilyen lehet, amikor a szakértő túlságosan felületeselemzést végez, lényeges körülményeket fi-

gyelmen kívül hagy, feltevéseit nem támasztja alá, következtetései ellentmondásosak vagy potenciálisan félrevezetően fogalmaz (például megállapítja, hogy az alperes piaci erővel rendelkezett, amit a felperes ügyvédje már monopóliumként emleget, miközben a piacon monopolisztikus verseny volt).

Ahhoz, hogy a bíróság kiszűrhesse a szakmailag problémás bizonyítékokat, az ABA munkacsoportja a bírák képzését, könnyen hozzáférhető ismertetőket, „tananyagok” összeállítását javasolja, ami segítheti őket a problémás versenyügyi döntéseikben. Hasonlóképpen, a potenciális szakértőket is fel kellene készíteni, hogyan tudják könnyen érthetővé tenni az általuk bemutatandó bizonyítékokat.

Részben ezt a célt szolgálja az Egyesült Államokban a tudományos bizonyítékok hivatkozási kézikönyve (*Federal Judicial Center* [2011]).⁶ Amellett, hogy általánosságban szól arról, mi fogadható el tudományos bizonyítékként, egyes fejezetei tudományterületenként (műszaki tudományok, orvostudomány, közgazdaságtan) is tárgyalják a fontosabb fogalmakat. A statisztikával, többváltozós regresszióval vagy kérdőíves felmérésekkel kapcsolatos leírások olyan alapvető kérdésekre adnak választ, mint hogy mi a standard hiba, mitől szignifikáns egy eredmény, milyen „trükköket” alkalmazhatnak grafikonok készítésekor, melyek lehetnek megfelelő magyarázó változók, vagy hogyan kell értelmezni egy regresszió számítógépes outputját.

A fentiek nyilvánvalóan hasznosak lehetnek egy bíró számára. Arról már megoszlanak a vélemények, hogy a Daubert-kritériumok alkalmazása, illetve az ehhez kapcsolódó meghallgatások mennyiben visznek közelebb a célhoz. A Daubert-standard egyfelől csökkentheti a szakértelmet nélkülöző bizonyítékok számát, mivel megköveteli, hogy az érveket az ügyhöz kapcsolódó adatokkal támasszák alá. Másfelől az alkalmazása költséges, akár a hasznait meghaladó mértékben is. Egyes vélemények szerint az akár több napon át tartó Daubert-meghallgatások csak tovább nyújtják az amúgy is hosszas bírósági eljárásokat, és az ilyen „előtárgyalások” az ügyvédek és szakértők díjának növelésén túl nem sokra jók. (*Gavil* [2000] 876. o., [2007] 189. o.) A felek ugyan hajlandók lehetnek viselni a magas költségeket, ha a tárgyalás tétje nagy, de nem biztos, hogy ez az eljárás a legjobb módja a szakmailag silány bizonyítékok kiszűrésének.

Felmerül továbbá a kérdés, hogy a lehetséges hibák kiküszöbölése érdekében mennyire pontos vagy részletes elemzéseket érdemes megkövetelni. Ha figyelembe vesszük, hogy a felek pénzügyi lehetőségei és információhoz való hozzáférésük egyenlőtlen, akkor a több és jobb minőségű közgazdasági bizonyíték előállításának igénye kedvezhet valamelyik félnek. Sőt a Daubert-meghallgatások alkalmasak lehetnek az eljárás költségeinek (általában az alperes általi) tudatos növelésére is (*Gavil* [2007] 194. o.). Legtöbbször nem nehéz ugyanis olyan adatokat vagy mód-

⁶ Lásd a *Federal Judicial Center* [2011] egyes fejezeteit: The Admissibility of Expert Testimony, Reference Guide on Statistics, Reference Guide on Multiple Regression, Reference Guide on Survey Research.

szereket találni, amelyeket felhasználhattak volna az elemzés elkészítése során, és amelyeket olyan színben lehet feltüntetni, mintha kihagyásuk a teljes közgazdasági érvelést érvénytelenítené. Az információszerzés és -feldolgozás költségeit, valamint a rendelkezésre álló időt figyelembe véve, tehát nem feltétlenül hatékony megoldás az elemzések végletekig menő pontosítása. Abban viszont, hogy hol a határ, már a bírónak kell döntenie, az optimum pedig esetről esetre változhat. *Posner* [1999a] például egyenesen arra figyelmeztet, hogy ne tulajdonítsunk túl nagy jelentőséget a szignifikanciaszinteknek: ha egy elemzést az ellenfél nem tudott hitelesen megkérdőjelezni, az erősebb érv a következtetések érvényessége mellett, mint az, hogy a szokásosnál magasabb volt az elsőfajú hiba elkövetésének valószínűsége (95. o.).

Gavil [2000] szerint a helyzet ironiája, hogy a Daubert-kritériumokat nem a kellő tudományos megalapozottsággal tették az igazságszolgáltatás részévé (877. o.). 1993-as bevezetésük előtt ugyanis nem készült semmilyen felmérés vagy tanulmány ezek használhatóságáról vagy akár arról, hogy a szakértelmet nélkülöző bizonyítékok kiszűrése komoly problémát jelentene a bírósági gyakorlatban. A helyzet továbbra is megoldatlan, az eljárás költséghatékonyasága pedig kétséges. Az *ABA* [2006] jelentés például azt javasolja, hogy dolgozzanak ki a Daubert-standard mellé (amely bármely tudományterületről származó bizonyítékra alkalmazható, ezért szükségképpen nagyon általános) speciálisan a közgazdasági típusú bizonyítékok megítélésével kapcsolatos irányelveket (8. o.).

Elméleti szempontból azonban a Daubert-standardnak megfelelő, szakmailag korrekt statisztikai/ökonometriai elemzések még jobbnak is tekinthetők, mint más, széles körben elfogadott és alkalmazott bizonyítékok, mivel ismert bizonytalanságúak. Szemben például egy szemtanúval, akiről nem lehet megmondani, vajon öt százaléknál kisebb-e az esélye, hogy valójában más történt, mint amit állít, vagy amit látni vélt.

A közgazdasági bizonyítékok felhasználása kapcsán felmerülő további fontos kérdés, hogyan lehet egymásnak megfeleltetni a közgazdasági és jogi kategóriákat. A piaci erő önmagában semmilyen tilalom alá nem esik, mégis hajlamosak lehetnek monopóliumként említeni, miközben például fúziós ügyekben nem is az a kérdés, hogy a vállalkozásoknak van-e piaci ereje, hanem hogy ez növekedni fog-e az egyesülésükkel. Hasonlóan nehéz a fogalmak összeegyeztetése az összejátszások megítélésében. Míg a közgazdasági elemzés „eredmény szemléletű” és arra összpontosít, hogy kinek mi állhatott érdekében, milyen haszna származott egy ügyletből, addig a jogi érvelés inkább a tényszerű bizonyítékokra (volt-e megállapodás stb.) koncentrálna. Ilyen szempontból szakértő alkalmazása sem könnyíti a helyzetet, mivel *Sidak* [2013] szerint „meglepően kevés” közgazdásznak vannak kellően alapos ismeretei arról a jogi eljárásról, amelyben részt vesz, pedig sokszor – például bíróság által kirendelt „semleges” szakértőként – éppen az lenne a feladata, hogy „közvetítsen” a közgazdasági érvelés és az ügyben releváns jogi kategóriák között (372. o.).

SZAKÉRTŐK A BÍRÓSÁGON

Az Egyesült Államokban a peres eljárás folyamán mind a szembenálló felek, mind a bíróság kérhetnek fel szakértőket. Az egymásnak ellentmondó bizonyítékok szintézise a bíró vagy az esküdtszék feladata. A bíróság által kirendelt szakértő viszonylag ritka,⁷ és inkább „rendkívüli” esetekre⁸ korlátozódik (*Sidak* [2013] 362–363. o.).

A bizonyítási eljárás jellege miatt olyan ügyekben, amelyekben szakértőt kérnek fel, általában mindkét fél a saját szakértőjével (nem ritkán többel is) próbálja álláspontját alátámasztani.⁹ A rendszer, amely a bizonyítékok ütköztetésére épül, egyfelől arra ösztönöz, hogy mindenki a saját álláspontjának megfelelő szakértőt válasszon. Másfelől az ilyen szakértőkkel kapcsolatban gyakran felmerül kritikaként, hogy elfogultak, vagy hajlamosak a véleményüket úgy megfogalmazni, hogy az minél inkább ügyfelük perbeli álláspontját támassza alá (*Champagne és szerzőtársai* [2001] 178. o.).¹⁰ Mivel a hangsúly a különbözősége van, a folyamat végső soron még olyan területeken is a tudományos konszenzus elfedése irányába hat, ahol egyébként széles körű az egyetértés a kutatók között. Különösen kellemetlen lehet ez a hatás olyan tudományágakban (például közgazdasági, különösen versenyjogi területen, lásd *Posner* [1999a], [1999b]), ahol egyébként is sok a vitás kérdés.

Az előzőekben beláttuk, hogy egy laikus szereplő (például egy esküdt vagy bíró) nem lehet teljes mértékben racionálisan meggyőződve egy szakértő állításának helyességéről, így kénytelen jelentős részben bizalmi alapon hagyatkozni rá. Ezért nagy gondot kell fordítania a szakértő megítélésére, amely ítéletet a minőségtől különböző tényezőkre szükséges alapítani. Például ha egy szakértőről az esküdtek tudják, hogy valamelyik fél hívta tanúnak, akkor feltételezhetik, hogy a véleménye abba az irányba kissé torzított. Hasonlóképpen, ha azt az információt kapják, hogy a tanút a bíró kérte fel, hogy írjon szakvéleményt, akkor hajlamosak lehetnek túlságosan is bízni benne.

Az Egyesült Államokban szövetségi szinten 1975 óta van lehetőség bíróság által kirendelt szakértő alkalmazására (Federal Rules of Evidence 706).¹¹ A „semleges”

⁷ A *Cecil–Willging* [1993] által megkérdezett 431 szövetségi bírónak például mindössze 20 százaléka nyilatkozott úgy, hogy rendelt ki valaha „saját” szakértőt, és közülük is kevesebb mint a fele tette ezt egynél több alkalommal (7. o.).

⁸ *McCahey–Proman* [2011] hoz példákat ítéletekre, amelyekben a bíróság kifejezetten amellett foglalt állást, hogy szakértőt csak kivételes és rendkívül bonyolult esetekben indokolt kirendelni.

⁹ Az empirikus ismeretek azonban korlátozottak ebben a kérdésben, ugyanis csak kevés tanulmány foglalkozik bírósági adatok elemzésével. *Gross* [1991] kaliforniai polgári pereket vizsgált: az 529 eset 86 százalékában szerepelt szakértő tanú. Ahol egyáltalán szerepelt, ott átlagosan 3,8 főt alkalmaztak, többségük orvos vagy mérnök volt. Ráadásul az ilyen esetek kétharmadában egymásnak ellentmondó szakértői vélemények szerepeltek ugyanarról a tudományterületről.

¹⁰ Sőt néhány esetben az ügyvédek egyenesen arra próbálják rávenni a szakértőt, hogy olyasmit állítson, aminek nincs tudományos alapja (*Shuman és szerzőtársai* [1994] 201. o.).

¹¹ Emellett több mint 30 államban létezik ez az intézmény (*Champagne és szerzőtársai* [1996] 362. o.).

szakértő segíthet a bírónak eldönteni, mely bizonyítékok elfogadhatók (tudományosan megalapozottak), vagy segíthet értelmezni a felek szakértőinek véleményeit, rámutathat érvelésük gyenge pontjaira, és kérdéseket javasolhat, amelyeket a bírónak érdemes feltennie. Szerencsés esetben segít tisztázni a konfliktusokat, mielőtt tárgyalásra kerülne a sor, így az eljárás kevésbé lesz költséges mind a felek, mind a társadalom (a bíróságok terhei csökkennek) számára (*Butler Reisinger* [1998] 234. o.). Egyes esetekben már az a bejelentés is megegyezésre sarkallja az érintetteket, hogy a bíróság „független” szakértőt rendel ki (példáért lásd *Erichson* [1998] 1983–1984. o.).

A bíró szabadon felkérhet bárkit, és a javadalmazásának mértékéről és módjáról (felosztásáról a felek között) is ő dönt. Ennek ellenére kevés ügyben rendelnek ki szakértőt a bíróságok. Az „elvi” oka ennek, hogy a bírák úgy tekintenek a „semleges” szakértő intézményére, mint ami aláássa a kontradiktórius rendszert. Pedig az alkalmazására vonatkozó szabályokat¹² úgy alkották meg, hogy minél kevésbé legyenek erre alkalmasak (a szakértői véleményt a felek megismerhetik, a szakértőt beidézhetik tanúnak, és keresztkérdéseket tehetnek fel neki). Sőt az intézmény létrehozásától éppen azt várták, hogy ellensúlyozza a rendszernek azt a tulajdonságát, hogy részrehajlásra ösztönöz. Azt feltételezték ugyanis, hogy annak a pusztja lehetősége, hogy a bíróság rendel ki szakértőt, kellő önmérsékletre sarkallja a felek által felkért szakértőket.¹³ A „gyakorlati” ok, hogy a bírák nem lehetnek biztosak benne, hogy a „semleges” szakértő valóban pártatlan lesz (*Posner* [1999a]). Márpedig ha az esküdtekkel közlik, hogy a bíróság kérte fel a szakértőt, akkor hajlamosak lehetnek nagyobb hitelt adni a szavának, ami torzítást visz az ítéletbe ahelyett, hogy pontosítaná.

Empirikusan még alig vizsgálták azt a kérdést, hogy az esküdtek¹⁴ másként tekintenek-e a bíróság által kirendelt szakértőre, mint a felek szakértőire. Fennáll a lehetősége, hogy míg az utóbbiakkal kapcsolatban általában kellően kétkedők az esküdtek (*Ivković–Hans* [2003]), addig az előbbiekkal kapcsolatos fenntartásokat háttérbe szorítja az a tény, hogy a vélemény megfogalmazóját közvetve semlegesnek kiáltják ki.¹⁵ Pedig a döntési alternatívák (alternatív magyarázatok) kétkedve fogadása a legjobb stratégia, amit egy rosszul informált döntéshozó ilyen helyzetben követhet (*Milgrom–Roberts* [1986]). A megkülönböztetési hatás meglétét több, szövetségi bírák megkérdezésével készült kutatás is alátámasztja. (*Cecil–Willging* [1993], *Rubin–Ringenbach* [1991]) Ezek alapján a bírák többsége úgy látja, hogy a bíróság által kirendelt szakértő jelentősen befolyásolja az esküdteket, és egy ilyen tanúnak nagy a meggyőző ereje. A bírónak ezért mindig világossá kell tennie, hogy a szakértő csak segítheti, de nem helyettesítheti az esküdtszékét a döntéshozatal-

¹² Federal Rules of Evidence, Rule 706 (b), https://www.law.cornell.edu/rules/fre/rule_706.

¹³ Federal Rules of Evidence, Rule 706, Advisory Committee's Notes.

¹⁴ Polgári perekben sem ritka az esküdtszék, ha sor kerül tárgyalásra, például kártérítési ügyekben (*Butler Reisinger* [1998], *Sidak* [2013]).

¹⁵ Nem kötelező közölni az esküdtszékkel, hogy a bíróság kérte fel a szakértőt [Federal Rules of Evidence, Rule 706 (d)], de sokszor megteszik.

ban (*McCahey–Proman* [2011]). Más vizsgálatok szerint viszont az esküdtek nem értékelik túl a „semleges” szakvéleményt (*Brekke és szerzőtársai* [1991]). Bizonyos ügýtípusoknál (például gyermekelhelyezési perekben, lásd *Champagne és szerzőtársai* [2001] 180. o.) kifejezetten előnyös lehet a bíróság által kirendelt szakértő alkalmazása, aki minden érintettet (szülők, gyerekek) meghallgatva szakmailag is jobb minőségű munkát végezhet, mintha csak az egyik oldal álláspontját ismerné.

Az mindenesetre elmondható, hogy az esküdtek részéről racionális lenne egy jól megválasztott – tehát valóban pártatlan –, bíróság által kirendelt szakértő véleményét nagyobb súllyal figyelembe venni, mint a felek által felkért szakértőkét (hasonlóan érvel *Gross* [1991] 1194. o.). Ausztráliában például törvényi előírás, hogy a szakértőnek pártatlannak kell lennie, és nem lehet valamelyik fél szószólója (*Sanders* [2009] 79. o.).

KINEK A SZAKÉRTŐJE?

A szakértőkkel kapcsolatban felmerülő egyik fontos kérdés tehát a pártatlanság. A felek által felkért szakértőket általában nem tekintik pártatlannak. A „pártosság” azonban nem kétértékű, hanem inkább folytonos változó, és nem is valamiféle „ördögtől való” dolog. Egyszerűen arról van szó, hogy amikor a szakértő a modellezés során elkülöníti egymástól a „lényeges” és „lényegtelen” információkat vagy körülményeket, akkor ez a minősítés többnyire függ attól, hogy az illető az alperes vagy a felperes megbízottja. A bíróság ettől függetlenül bármelyik véleményt hasznosnak tarthatja. Az mindenesetre nagyon valószínű, hogy – mivel ellentétes álláspontokat próbálnak alátámasztani – a felek szakértői véleményei egymásnak ellentmondanak majd.

Természetesen más tanúk sem feltétlenül pártatlanok, de a szakértőkkel kapcsolatban nagyobb mértékben áll fenn a veszélye annak, hogy félrevezetik a bíróságot. Könnyebben kikerülnek a keresztkérdéseket, vagy ha esetleg (más szakértők számára) kiderülne is, hogy véleményük nem kellően megalapozott, a laikus esküdtek nem lennének képesek ennek felismerésére (*Posner* [1999a] 93. o.). Mindezek ellenére Posner amellett érvel, hogy a probléma nem olyan súlyos, mint amilyennek látszik. A szakértők ugyanis nem egyszeri játékot játszanak, hanem ismétlődő felkérésekben érdekeltek, így számukra megéri, hogy a megbízható és közérthető szakember képét alakítsák ki magukról. Ő is elismeri azonban, hogy az újabb megbízásokban való érdekeltség éppen abba az irányba hat, hogy véleménye megfogalmazásakor a szakértő az ügyfél kedvére próbáljon tenni. Hasonlóképpen a jó hírnév is épülhet arra, hogy az illető ismételten sikeresen hozza összhangba a tényeket ügyfele perbeli álláspontjával.

Társadalmi szempontból a pártatlanság kérdése azért vezet problémához, mert gyakran előfordul, hogy ha a két fél egymásnak ellentmondó szakértői közül a bíró vagy az esküdtszék nem tudja eldönteni, kinek higgyen, mindkét szakértő véleményét figyelmen kívül hagyják, és a bizonyítás ezen módjára fordított erőforrások

elvesznek. A közvetlen költségeken kívül elmaradt externális hasznokkal is számolni lehet, amennyiben a – figyelembe vett – közgazdasági elemzések növelik a bírósági döntések pontosságát, ezen keresztül elrettentve a törvényellenes magatartástól (Posner [1999a] 97. o.).

A probléma megoldásának lehetőségét több szerző (Posner [1999a], [1999b], Sidak [2013]) is a bíróság által felkért „semleges” szakértők szélesebb körű alkalmazásában látja. Az egymásnak ellentmondó bizonyítékok közti egyensúlyozás helyett a bírónak csak a semleges véleményt kellene figyelembe vennie, és az alapján döntenie. Természetesen Posner is elismeri, hogy egy ilyen szakértő kiválasztása nehézségekbe ütközik, és azt javasolja, hogy a feleknek kellene megegyezniük a semleges szakértő személyében.

Kétféle megjegyzés kívánkozik ehhez a javaslatához. Az első gyakorlati jellegű: egy akkora országban, mint az Egyesült Államok, valószínűleg nem jelent problémát, hogy a felek szakértői találjanak egy harmadik személyt, akit a bíróság közös megegyezéssel kirendelhet.¹⁶ Ezzel szemben egy kis országban nem is biztos, hogy van (legalább) három olyan közgazdász, aki hasonlóan jól ért adott szakterülethez, és hajlandó is tanúskodni. Ez rövid távon az eljárási költségek növekedéséhez vezethet, hosszabb távon viszont ösztönözheti a hazai közgazdászokat, hogy beruházzanak a jogi eljárások során igényelt szakértelem megszerzésébe. A második észrevétel elvi jellegű: megmutatható, hogy amennyiben az anyagi lehetőségek és az információval való ellátottság kellően jó, a bíróság nem számíthat a felek megegyezésére. A következő alfejezetben a teljes információjú esetből kiindulva bemutatjuk, általában miért nem járható út a felekre bízni a megegyezést, illetve hogy mely feltételek nem teljesülése esetén várható, hogy a folyamat mégis eredményes lesz.

Milyen szakértőt választanának a felek?

Tegyük fel, hogy egy ügyben mindkét félnek vannak szakértő tanúi, akik ügyfelük álláspontját támasztják alá, de az ellentmondások miatt a bíróság nem tud dönteni. Tegyük fel továbbá, hogy lehetőség van semleges szakértőt hívni. Ha a felek meg tudnak egyezni, ki legyen az, akkor felkérjük, és a bíróság a semleges vélemény alapján fog dönteni. Ellenkező esetben mindkét fél szakértői véleményeit figyelmen kívül hagyják.

Először is, nem nehéz belátni, hogy semleges szakértő csak olyan lehet, akiről nem lehet tudni (vagy általánosabban fogalmazva, mindkét fél számára ismeretlen valószínűségű), kinek a pernyertességét fogja elősegíteni. Ellenkező esetben ugyanis az ellenérdekelte fél megvétőzná a felkérését. Megegyezni tehát csak olyan személyben tudnak, akiről nem tudják, melyik álláspontnak ad igazat.

¹⁶ Kirendelni csak olyat lehet, aki vállalja is a megbízatást [Federal Rules of Evidence, Rule 706 (a)].

Másodsor, az ügy megegyezés hiányában sem marad eldöntetlen, legfeljebb más bizonyítékok alapján dől el. Emiatt valamelyik félnek nem lesz érdeke, hogy megegyezzen. Tegyük fel, hogy mindkét fél tudja, szakértői vélemény híján melyikük nyerné a pert. Ha a potenciális nyertes belemenne az egyezésbe, azzal a biztos kimenetelt bizonytalanra cserélné, mivel a semleges szakértőről nem lehet tudni, melyik irányba mozdítja az ügyet. Jobban jár tehát, ha nem egyeznek meg.

Az előző két állításból már következik, hogy egy tökéletes informáltságú világban, ahol kiszámíthatók a szakértői vélemények és a bírósági döntések, és megfelelő erőforrások állnak a felek rendelkezésére, a Posner által javasolt megegyezési mechanizmussal nem tudnak semleges szakértőt választani. Megegyezés akkor jöhet létre, ha valamelyik fél rosszul méri fel, mi lesz az ügy kimenete, ha mellőzik a szakértői véleményeket, vagy ha helytelenül vélekedik valamelyik szakértő várható álláspontjáról, vagy ha nincs elég anyagi erőforrása, hogy megfelelő saját szakértőt bízson meg.¹⁷

Hogyan válasszon szakértőt a bíró?

Ismét a teljes információjú esetből indulunk ki. Továbbra is feltesszük, hogy a felek által benyújtott szakértői vélemények annyira ellentmondásosak, hogy a bíróság nem tud dönteni. A bíró ezért úgy határoz, semleges szakértőt rendel ki, és az ő véleménye alapján dönt majd a vitás kérdésben. A tökéletesen informált felek pontosan tudják, hogy a bíróság által kirendelhető szakértőknek három típusa van: 1. azok, akik felkérésük esetén az alperes pernyertességét segítenék elő (*A*), 2. azok, akik a felperesét (*F*), és 3. azok, akikről nem lehet tudni, milyen véleményt fognak adni (*S*). Tegyük fel, hogy a felek minden lehetséges szakértőről tudják, melyik típusba tartozik, de a bíró nem tudja.¹⁸

Az előző alfejezetben beláttuk, hogy a felektől nem várható megegyezés a szakértő személyét illetően. Ha a bíró rájuk bízta, hogy közösen javasoljanak valakit, az csak az ügy lezárását késlelteti. Annak érdekében, hogy valóban semleges szakértőt rendelhessen ki, valahogy el kell érnie, hogy a felek felfedjék az információikat a szakértők típusáról. A legegyszerűbb megoldás talán az lenne, ha mindkét fél benyújtana egy-egy listát az általa preferált szakértőkről, így a felperes listáján az *F*, az alperesén

¹⁷ *Champagne és szerzőtársai* [2001] texasi családjogi eseteket vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy ahol a szülők megengedhették maguknak, hogy saját szakértőt bízzanak meg, ott a bíróság által kirendelt szakértő ezek mellett szerepelt az eljárásban, tehát a per költségét növelte. A kirendelt szakértő személyében azok a családok tudtak megegyezni, ahol az anyagi lehetőségek mindkét oldalon korlátozottak voltak, így a közös szakértő csökkentette az eljárási költségeket. Tehát a megegyezést nem elvi, hanem anyagi okok vezérelték.

¹⁸ Az ügyvédeknek és ügyfeleknek feltehetően több információ és erőforrás áll rendelkezésére ahhoz, hogy felmérjék, melyik szakértő milyen véleményt fogalmazna meg az adott ügyben, mint a bírónak.

az A típusú szakértők szerepelnének, és a bíró a két lista uniójának komplementereiből (S) választana egyet. Sajnos azonban, ha a felek nem is, de a jogi képviselőik általában ismételt játékot játszanak a bírósággal, így egy ilyen átverés – a bíró kér egy listát arról, hogy kit válasszon, azután mégsem arról választ – csak egyszer hozhat eredményt.

Olyan mechanizmust kell keresnünk tehát, amelyik egy valóban semleges szakértő kiválasztásán keresztül, annak véleményére alapozva (lehetőleg) igazságúen implementálja azt a döntési szabályt, hogy az nyerje a pert, akinek igaza van. Ilyen egyszerű mechanizmus például, ha a bíró kér egy-egy listát arról, a felek kit tartanak részükről elfogadhatatlan szakértőnek, majd véletlenszerűen választ azok közül, akik nem szerepelnek egyik listán sem. Ekkor az alperes optimális stratégiája, hogy a listáján csak F típusúak szerepeljenek, a felperesé, hogy csak A típusúak, így a bíró Nash-egyensúlyban¹⁹ a harmadik, S típusból fog választani. Ennek a mechanizmusnak két kedvező tulajdonsága is van. Egyrészt egyszerű, mert nem vár többet a felektől, mint igazmondást. Másrészt az egyensúlyi kimenet társadalmi szempontból is optimális, azaz a kiválasztott szakértő tényleg semleges lesz, és így a véleményén alapuló bírósági döntés is feltehetően a lehető legközelebb áll majd az igazsághoz.

A valóságban az informáltság természetesen nem tökéletes, így fennáll a lehetősége, hogy a felek tévednek a szakértők típusát illetően. Ugyanakkor a bírák sem teljesen informálatlanok, és az ismételt interakcióknak köszönhetően maguk is rendelkezhetnek valamilyen vélekedéssel adott szakértő típusát illetően. Mindezek mellett az időtényező is a bíróság kezére játszhat az információs aszimmetria kezelésében. Ha a bíró még az ügy elején eldönti, hogy szakértőt rendel ki, és idejében előáll a listákra vonatkozó kérésével (közli a felekkel az általa meghatározott választási szabályt), akkor a feleknek kevesebb idejük lesz információt szerezni a lehetséges szakértőkről, és kevésbé valószínű, hogy ha a bíró kirendel valakit, azt valamelyik fél megalapozottan vádolhatja elfogultsággal.²⁰

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmányban először általánosan értelmeztük a szakértő fogalmát, és megvizsgáltuk, milyen problémák merülnek fel a szakértőre hagyatkozással kapcsolatban. Ezek közül a legfontosabb kérdés az volt, hogyan válasszon egy laikus résztvevő (például egy esküdt vagy bíró) több, egymásnak ellentmondó szakértői vélemény közül. Be láttuk, hogy racionálisan nem lehet teljes mértékben meggyőződve a szakértő állításának helyességéről, így kénytelen jelentős részben bizalmi alapon ráhagyatkozni. Ezért nagy gondot kell fordítania a szakértő megítélésére, az ítéletet pedig a minő-

¹⁹ Az egyensúlyy levezetését és a játék egy kibővített változatát lásd a *Függelékben*.

²⁰ A semleges szakértő minél korábbi felkérése mellett érvel *Sidak* [2013] is (369–371. o.).

ségtől különböző tényezőkre szükséges alapítania. Bemutattunk néhány megoldási lehetőséget is, amelyeket a közgazdasági elmélet kínál a szakértőkkel kapcsolatos információs aszimmetria feloldására – ilyen például a hírnév, a tevékenységek engedélyhez kötése vagy a minőségbiztosítás.

Ezt követően áttekintettük, milyen követelményeket támasztanak a jogi eljárások során a közgazdasági típusú bizonyítékokkal szemben. Kiindulópontunk az Egyesült Államok jogrendszere volt. Az elemzés során többféle gyakorlati nehézséget azonosítottunk. Először, a jog megköveteli, hogy a közgazdasági érvelés a modelleket a lehető legnagyobb mértékben az ügy körülményeihez igazítsa. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy az információszerzés és -feldolgozás költséges, valamint hogy a felek a vitás kérdéseket minél hamarabb szeretnék lezárni, akkor nem nehéz belátni, hogy az elemzések végetekig menő pontosítása nem hatékony megoldás. Másodsor, a közgazdasági és jogi kategóriákat nem mindig lehet egy az egyben megfeleltetni egymásnak. Míg a közgazdasági elemzés általában „eredmény szemléletű” és arra helyezi a hangsúlyt, hogy kinek mi állhatott érdekében, milyen haszna származott egy ügyletből, addig a jogi érvelés a tényszerű bizonyítékokat helyezi előtérbe.

Végül a szakértők pártatlanságának kérdését állítottuk az elemzés középpontjába. A felek által felkért szakértők általában nem tekinthetők pártatlannak, és gyakran előfordul, hogy egy ügyben egymásnak annyira ellentmondó vélemények születnek, hogy a bíróság nem tud dönteni. A hasonló helyzetek kezelésére és megelőzésére az Egyesült Államokban – szövetségi szinten és az államok többségében is – a bírónak lehetősége van „független” szakértőt kirendelni. Mégis ritkán élnek ezzel a lehetőséggel, egyrészt „rendszeridegen” volta miatt, másrészt amiatt, hogy a bírók nem biztosak benne, képesek-e valóban pártatlan személyt választani. Megállapítottuk, hogy a pártatlanság kérdése társadalmi szempontból is problémás, mert az erőforrások pazarlásához és a jogrendszer hatékonyságának csökkenéséhez vezet.

A megoldást több szerző is a bíróság által kirendelt szakértők szélesebb körű alkalmazásában látja, elismerve kiválasztásuk nehézségeit. Ezért először is megvizsgáltuk azt a több helyen megjelent javaslatot, hogy a bíró a felek megegyezése alapján határozzon arról, hogy kit kér fel, majd a „semleges” szakértő véleménye alapján döntsön. Beláttuk, hogy amennyiben a felek kellően pontos információkkal rendelkeznek az egyes szakértőkről, jól mérik fel az ügy lehetséges kimenetét, és megfelelő anyagi erőforrások állnak rendelkezésükre, nem fognak tudni megegyezni a „semleges” szakértő személyében. A bíróság csak akkor számíthat megegyezésükre, ha az előbbi feltételek valamelyike nem teljesül.

Ezután megvizsgáltuk, hogyan tud egy rosszul informált bíró semleges szakértőt választani olyan helyzetben, amikor a felek jól informáltak a szakértők lehetséges véleményeiről. Beláttuk, hogy az a mechanizmus, amely szerint a bíró kér egy-egy listát arról, a felek kit tartanak részükről elfogadhatatlan szakértőnek, majd véletlenszerűen választ azok közül, akik nem szerepelnek egyik listán sem, Nash-egyensúlyban igazsághűen valósítja meg azt a döntési szabályt, hogy (a semleges szakértő vélemé-

nyére alapozva) a pert az nyerje, akinek igaza van. E mechanizmusnak két kedvező tulajdonsága van. Először is egyszerű, mert az egyensúlyi stratégia az igazmondás. Másodszor az egyensúlyi kimenet társadalmi szempontból is optimális, azaz a kiválasztott szakértő semleges lesz, és így a véleményén alapuló bírósági döntés feltehetően a lehető legközelebb áll majd az igazsághoz. Ha a felek információi sem tökéletesek, a bíró azzal javíthat helyzetén, ha minél hamarabb elhatározza, hogy semleges szakértőt rendel ki.

Állításaink megfogalmazása során az Egyesült Államok jogrendszerét vettük alapul. Annak vizsgálatát, hogy mely következtetések milyen mértékben érvényesek a kontinentális jogrendszerben vagy Európa egyes országában, például Magyarországon, a kutatás további részére hagyjuk.

IRODALOM

- ABA [2006]: Final Report of the Economic Evidence Task Force. American Bar Association, Section on Antitrust Law. http://www.americanbar.org/content/dam/aba/migrated/antitrust/at-reports/01_c_ii.authcheckdam.pdf.
- ALMASSI, B. [2009]: Trust in expert testimony: Eddington's 1919 eclipse expedition and the British response to general relativity. *Studies in History and Philosophy of Modern Physics*, Vol. 40. No. 1. 57–67. o.
- ALMASSI, B. [2012]: Climate Change, Epistemic Trust, and Expert Trustworthiness. *Ethics and the Environment*, Vol. 17. No. 2. 29–49. o.
- BAIER, A. [1986]: Trust and Antitrust. *Ethics*, Vol. 96. No. 2. 231–260. o.
- BAKER, J. B.–RUBINFELD, D. L. [1999]: Empirical Methods in Antitrust Litigation: Review and Critique. *American Law and Economics Review*, Vol. 6. No. 1–2. 386–435. o.
- BREKKE, N. J.–ENKO, P. J.–CLAVET, G.–SEELAU, E. [1991]: Of Juries and Court-Appointed Experts: The Impact of Nonadversarial versus Adversarial Expert Testimony. *Law and Human Behavior*, Vol. 15. No. 5. 451–475. o.
- BUTLER REISINGER, K. [1998]: Court-Appointed Expert Panels: A Comparison of Two Models. *Indiana Law Review* 32. No. 1. 225–258. o.
- CARROLL, S. L.–GASTON, R. J. [1983]: Occupational Licensing and the Quality of Service: An Overview. *Law and Human Behavior*, Vol. 7. No. 2–3. (Professional Regulation) 139–146. o.
- CECIL, J. S.–WILLGING, T. E. [1993]: Court-Appointed Experts: Defining the Role of Experts Appointed Under Federal Rule of Evidence 706. Federal Judicial Center, [http://www.fjc.gov/public/pdf.nsf/lookup/experts.pdf/\\$file/experts.pdf](http://www.fjc.gov/public/pdf.nsf/lookup/experts.pdf/$file/experts.pdf).
- CHAMPAGNE, A.–EASTERLING, D.–SHUMAN, D. W.–TOMKINS, A.–WHITAKER, E. [2001]: Are court-appointed experts the solution to the problems of expert testimony? Publications of the University of Nebraska Public Policy Center, *Judicature*, Vol. 84. No. 4. 178–183. o.
- CHAMPAGNE, A.–SHUMAN, D. W.–WHITAKER, E. [1996]: The problem with empirical examination of the use of court-appointed experts: A report of non-findings. *Behavioral Sciences and the Law*, Vol. 14. No. 3. 361–365. o.

- CSORBA GERGELY [2014]: Milyen követelmények érvényesüljenek a versenyjogi ügyek közgazdasági értékelésekor, különösen bírósági felülvizsgálat esetén? Megjelent: *Valentiny Pál– Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István* (szerk.): *Verseny és Szabályozás*, 2013. MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, 13–30. o.
- ERICHSON, H. M. [1998]: Mass Tort Litigation and Inquisitorial Justice. *Georgetown Law Journal*, Vol. 87. No. 6. 1983–2024. o. http://ir.lawnet.fordham.edu/faculty_scholarship/333.
- FEDERAL JUDICIAL CENTER [2011]: Reference Manual on Scientific Evidence. 3. kiadás, The National Academies Press, Washington, [http://www.fjc.gov/public/pdf.nsf/lookup/SciMan3D01.pdf/\\$file/SciMan3D01.pdf](http://www.fjc.gov/public/pdf.nsf/lookup/SciMan3D01.pdf/$file/SciMan3D01.pdf).
- FROWE, I. [2005]: Professional Trust. *British Journal of Educational Studies*, Vol. 53. No. 1. 34–53. o.
- GAVIL, A. I. [2000]: Defining Reliable Forensic Economics in the Post-Daubert/Kumho Tire Era. Case Studies from Antitrust. *Washington and Lee Law Review*. Vol. 57. No. 3. 831–878. o.
- GAVIL, A. I. [2007]: The Challenges of Economic Proof in a Decentralized and Privatized European Competition Policy System. Lessons from the American Experience. *Journal of Competition Law and Economics*. Vol. 4. No. 1. 177–206. o.
- GOLDMAN, A. I. [2001]: Experts: Which Ones Should You Trust? *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 63. No. 1. 85–110. o.
- GROSS, S. R. [1991]: Expert Evidence. *Wisconsin Law Review*, No. 6. 1113–1232. o.
- HARDWIG, J. [1991]: The Role of Trust in Knowledge. *Journal of Philosophy*, Vol. 88. No. 12. 693–708. o.
- HARVEY, N.–FISCHER, I. [1997]: Taking Advice: Accepting Help, Improving Judgment, and Sharing Responsibility. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, Vol. 70. No. 2. 117–133. o.
- IVKOVIĆ, S. K.–HANS, V. P. [2003]: Jurors' Evaluations of Expert Testimony: Judging the Messenger and the Message. *Law & Social Inquiry*, Vol. 28. No. 2. 441–482. o.
- JOHN, S. [2011]: Expert Testimony and Epistemological Free-riding: The MMR-Controversy. *The Philosophical Quarterly*, Vol. 61. No. 244. 496–517. o.
- LAW, M. T.–KIM S. [2005]: Specialization and Regulation: The Rise of Professionals and the Emergence of Occupational Licensing Regulation. *The Journal of Economic History*, Vol. 65. No. 3. 723–756. o.
- MCCAHEY, J. P.–PROMAN, J. M. [2011]: Federal Rule of Evidence 706: Court-Appointed Experts. *Articles of the Trial Evidence Committee, ABA Section of Litigation*, <http://apps.americanbar.org/litigation/committees/trialevidence/articles/summer2011-rule-706-court-appointed-experts.html>.
- MILGROM, P.–ROBERTS, J. [1986]: Relying on the Information of Interested Parties. *The RAND Journal of Economics*, Vol. 17. No. 1. 18–32. o.
- PIERSON, R. [1994]: The Epistemic Authority of Expertise. *PSA: Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association*, Vol. I. Contributed Papers, 398–405. o.
- PLATÓN [2006]: *Kharmidész. Euthüdeosz*. Atlantisz, Budapest.
- POSNER, R. A. [1999a]: The Law and Economics of the Economic Expert Witness. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 13. No. 2. 91–99. o.
- POSNER, R. A. [1999b]: An Economic Approach to the Law of Evidence, *Stanford Law Review*, Vol. 51. No. 6. 1477–1490. o.

- QUINE, W. O. [1998]: A világ empirikusan ekvivalens rendszereiről. Megjelent: *Laki János*. (szerk.): Tudományfilozófia. Osiris Kiadó, Budapest.
- RUBIN, C. B.–RINGENBACH, L. [1991]: The Use of Court Experts in Asbestos Litigation. 137 F. R. D. 35 <http://www.cdc.gov/niosh/docket/archive/pdfs/NIOSH-015/100191-Exhibit17.pdf>.
- SANDERS, J. [2009]: Science, Law, and the Expert Witness. *Law and Contemporary Problems*, Vol. 72. No. 1. 63–90. o.
- SHUMAN, D. W.–WHITAKER, E.–CHAMPAGNE, A. [1994]: An Empirical Examination of the Use of Expert Witnesses in the Courts – Part II: A Three City Study. *Jurimetrics*, 34. 193–208. o.
- SIDAK, J. G. [2013]: Court-appointed Neutral Economic Experts. *Journal of Competition Law and Economics*. Vol. 9. No. 2. 359–394. o.
- VAN SWOL, L. M.–SNIEZEK, J. A. [2005]: Factors affecting the acceptance of expert advice. *British Journal of Social Psychology*, Vol. 44. No. 3. 443–461. o.
- WHITE, L. J. [2010]: Economics, Economists, and Antitrust: A Tale of Growing Influence. In: *Better Living through Economics*. Szerk. Siegfried, J. J. Cambridge: Harvard University Press, 226–248. o.
- ZITZEWITZ, E. [2012]: Forensic Economics. *Journal of Economic Literature*. 50. No. 3. 731–769. o.

FÜGGELÉK

Szakértő-választási játék

Egy ügyben a felek által benyújtott szakértői vélemények annyira ellentmondásosak, hogy a bíróság nem tud dönteni. A bíró ezért úgy határoz, semleges szakértőt rendel ki, és az ő véleménye alapján dönt majd a vitás kérdésben. A kirendelhető szakértőknek három típusa van: 1. azok, akik felkérésük esetén az alperes pernyertességét segítenék elő (*A*); 2. azok, akik a felperesét (*F*); és 3. azok, akikről nem lehet tudni, milyen véleményt fognak adni (*S*). A felek minden lehetséges szakértőről tudják, melyik típusba tartozik, de a bíró nem tudja, ezért a következő döntési szabályt alkalmazza: kér egy-egy listát arról, hogy a felek kit tartanak részükről elfogadhatatlan szakértőnek, majd véletlenszerűen választ azok közül, akik nem szerepelnek egyik listán sem. A felek lehetséges alternatívái tehát, hogy *A*, *F* vagy *S* típusú szakértőkből álló listát adnak be. Például ha az alperes listáján az *F* típusú szakértők szerepelnek, a felperesén pedig az *S* típusúak, akkor a bíró ezeket kizárva, *A* típusút fog választani, és az ügy az alperes javára dől el. Aki megnyeri a pert, az 2 kifizetésre számíthat, aki veszít, az nullára. Feltesszük továbbá, hogy a semleges szakértő $1/2-1/2$ valószínűséggel dönt egyik vagy másik fél javára, valamint hogy ha a felek listái azonosak, akkor a bíró a másik két típusból $1/2-1/2$ valószínűséggel kér fel valakit.

A játék kifizetési mátrixa a következő (a vastagon szedett számok az egyensúlyi kimenetet jelölik):

		Felperes		
		A	F	S
Alperes	A	0,5; 1,5	1; 1	0; 2
	F	1; 1	1,5; 0,5	2; 0
	S	0; 2	2; 0	1; 1

A tiszta stratégiákon alapuló Nash-egyensúlyban az alperes listáján F típusú szakértők szerepelnek, a felperesén A típusúak. A bíró ezeket kizárva a harmadik, S típusból fog választani, és mindkét fél várható kifizetése 1 lesz.

Kiterjesztett szakértő-választási játék

Az előbbi játékot kiterjeszthetjük úgy, hogy a feleknek megengedjük, hogy listáikon ne csak egyféle szakértő szerepelhessen, hanem például az alperes az F típusú szakértők mellett elfogadhatatlanként tüntetheti fel az S típusúakat is. Feltevéseinket pedig kiegészítjük azzal, hogy amennyiben a két lista uniója az összes szakértőt ($A + F + S$) lefedi, akkor a bíró a teljes szakértőhalmazból választ véletlenszerűen.

A kiterjesztett játék kifizetési mátrixa a következőképpen alakul (a vastagon szedett számok a Nash-egyensúlyokat jelölik, s ezek közül a dőlt számok mutatják azokat, amelyekben a bíró biztosan semleges szakértőt választ):

		Felperes					
		A	F	S	A+F	A+S	F+S
Alperes	A	0,5; 1,5	1; 1	0; 2	1; 1	0; 2	1; 1
	F	1; 1	1,5; 0,5	2; 0	1; 1	1; 1	2; 0
	S	0; 2	2; 0	1; 1	1; 1	0; 2	2; 0
	A+F	1; 1	1; 1	1; 1	1; 1	1; 1	1; 1
	A+S	0; 2	1; 1	0; 2	1; 1	0; 2	1; 1
	F+S	1; 1	2; 0	2; 0	1; 1	1; 1	2; 0

Ennek a játéknak tiszta stratégiákon már kilenc egyensúlyi pontja van, a várható kifizetés mindkét félnek minden esetben 1. Az egyensúlyok közül négy olyan, amelyben a bíró biztosan semleges szakértőt választ, a többi esetben az összes szakértő közül egyenlő valószínűséggel választ ki egyet. A kiterjesztett játékban tehát a fenti mechanizmus csak részlegesen valósítja meg a kívánt döntési szabályt, mert a felek nem minden egyensúlyban fedik fel információikat.

PIACI ERŐ AZ ÁRAMTERMELŐ PIACON*

Eredmények az egyensúlyi modellezés területéről

Az árampiacok deregulációja óta eltelt 25 évben gazdag irodalma alakult ki az erőművek viselkedését vizsgáló elemzéseknek. E sokirányú irodalomból tanulmányunk a nem kooperatív játékelméleti megközelítésű modellek áttekintését tekinti feladatának. Vázlatosan ismertetjük az árampiacok leírására alkotott oligopólium- és aukciós modellek eredményeit és a modellek gyakorlati alkalmazásával szerzett tapasztalatokat.

BEVEZETÉS

A szakirodalmi áttekintést megelőzően érdemes összefoglalnunk a villamosenergia-piac azon jellegzetességeit, amelyek együttesen kedvező feltételeket teremtenek az erőfölényes helyzetek kialakulására.

Az erőművek piaci ereje részben a villamosenergia-kereskedelem fizikai infrastruktúrájával függ össze. A villamos energia szállítása az erőműveket, a fogyasztási központokat és az egyes földrajzi régiókat összekötő nagyfeszültségű távvezeték-hálózatán keresztül történik. A régiók közötti távvezetékrendszer kiépítettsége lényegesen befolyásolja az erőművek közötti verseny szerkezetét, hiszen meghatározza, hogy az egyik régió vállalatai potenciálisan mekkora kínálatot tudnak megjeleníteni a másik régió piacán. Ahol gyengék a távvezetékek-összeköttetések, ott a szomszédos régió vállalatai felől érkező versenynyomás gyengesége miatt a versenykorlátozó magatartások megjelenésének esélye is nagyobb lesz. Az európai kontinensen a hálózati kapacitásszűkösség tipikusan – bár nem minden esetben – az országhatárokon átnyúló vezetéseken jelentkezik. Bár az Európai Unió az elmúlt 15 évben jelentős erőfeszítéseket tett a tagállamok árampiacainak integrációja érdekében, részben éppen az országhatárokon átnyúló távvezeték-összeköttetések gyengeségei miatt nem beszélhetünk még ma sem „egységes” európai árampiacról.¹

Az inkumbens erőművek piaci erejéhez a magas belépési korlátok is hozzájárulnak. Az új erőművek létesítőinek magas beruházási költségekkel és hosszas enge-

* A tanulmány az OTKA 105435. számú projektjének támogatásával készült.

¹ Természetesen már ma is vannak az Európai Unión belül olyan országcsoportok, amelyek esetében a teljes piaci integráció infrastrukturális feltételei biztosítottak. A piaci integrációnak a fizikai szállítóképességek eléréséhez szükséges mellé természetesen más feltételei is vannak. Ilyenek például a szomszédos piacok kereskedelmi rendszereinek a harmonizációja vagy a határkereszteszű átviteli kapacitások piacokonform allokációja.

délyeztetési eljárásokkal kell szembenézniük. A többi nagyerőművi technológiához képest a gázturbinás erőművek – például nyílt vagy kombinált ciklusú gázturbinás erőmű – létesítése jár a legkisebb költséggel: részben a tipikusan kisebb üzemméret és az alacsonyabb egységnyi beruházási költségek miatt. A projekt tervezésétől az erőmű kereskedelmi üzemének megkezdéséig tartó teljes fejlesztési folyamat azonban még egy új gázturbinás erőmű esetében is közel két évet vesz igénybe. Más nagyerőművi technológiával létesülő erőművek (szénerőmű, vízerőmű, atomerőmű stb.) fejlesztési ideje pedig ennek a többszöröse.

A villamosenergia-piac egy további, a piaci erő tekintetében is releváns tulajdonsága a kereslet alacsony ár rugalmassága. Ennek az is oka, hogy a háztartások és az intézmények áramszámláját tipikusan az átlagár alapján állítják ki, és a fogyasztók emiatt nem reagálnak a rövid távú árváltozásokra. A villamosenergia-intenzív iparágakban működő vállalatok között természetesen vannak olyanok, amelyek az azonnali piacról vásárolják az áramot, vagy esetleg olyan ellátási szerződéssel rendelkeznek, amely az azonnali árártól teszik függővé a fizetendő árat. Ezeknek a szereplőknek a villamosenergia-felhasználása minden bizonnyal reagál a villamosenergia-piac rövid távú árváltozásaira is. A fejlett gazdaságokban azonban az ipari felhasználók között is inkább azok vannak többségben, amelyek a villamosenergia-költségeik relatíve alacsony szintje és/vagy a gyártási technológiájuk által támasztott korlátok miatt nem igazán akarnak/tudnak reagálni a rövid távú árváltozásokra.

Az erőművi áramtermelés fontos technológiai jellemzője a termelőegységek kapacitásnagysága. Az erőmű beépített kapacitása effektív módon korlátozza, hogy mennyi villamos energiát tud megtermelni egy adott időperiódus alatt. A termelői kapacitáskorlátok azért nagyon fontos alakítói az árampiaci versenyviszonyoknak, mert ipari méretű tárolási technológia hiányában és az áramkereslet rugalmatlansága mellett a rövid távú árampiaci egyensúly szinte teljes egészében a termelői oldal alkalmazkodásán keresztül valósul meg. Más szóval, ha hiány lép fel az árampiacon, akkor a kereslet-kínálat egyensúlyát csak az áramtermelés növelése révén lehet helyrebillenteni. Minél szűkösebb az erőművi kínálat egy adott piacon egy adott időszakban, annál nagyobb az esélye annak, hogy egy vagy több áramtermelő vállalat a „kulcsszereplő” (*pivotal supplier*) pozíciójába kerül. Azaz olyan szereplővé válik, amelyeknek a kapacitásaira – vagy azok egy részére – mindenképpen szükség van a kereslet kielégítéséhez. Ilyen helyzetek nagyobb eséllyel fordulnak elő a magas villamosenergia-keresletű időszakokban, vagyis például a napi, szezonális vagy az éves csúcsgények jelentkezése idején, vagy akkor, amikor valamilyen sokk éri a kínálatot, például váratlan erőművi vagy hálózati kiesések formájában. A kulcsszereplő vállalat monopolistaként viselkedhet a számára jelentkező kereslet azon része felett, amelyet a piac többi termelője kapacitáskorlátaik következtében nem képes kielégíteni.

Az árampiaci versenyre az iparági és piacszerkezeti jellemzők mellett a piacszervezés módja is hatással van. A nagykereskedelem centralizáltságának foka alapján

megkülönböztetünk szervezett másnapi nagykereskedelmen (központosított, *pool* típusú), illetve „bilaterális” alapon működő árampiacokat.

Az előbbi piacszervezési modell elsősorban az árampiacok liberalizálásában élenjáró angolszász országokban terjedt el.² A központosított (*pool*) piacokon a teljes fizikai áramkereskedelem a rendszerirányító közvetítésével, az általa szervezett másnapi piacon zajlik. Az erőművek teljes termelésüket a másnapi piacra ajánlják fel a *pool* szabályrendszere által meghatározott módon, a szolgáltatók pedig teljes keresletüket innen fedezik. A rendszerirányító az eladói és vételi ajánlatok aggregálásával és szembeállításával állapítja meg a másnapi egyensúlyi árakat – az elszámolási időintervallum hosszától függően – a következő nap óráira, félórára vagy negyedórára vonatkozóan. A termelők és a szolgáltatók az árkockázatok ellen kétoldalú pénzügyi szerződésekkel – esetleg vertikális integrációval – védekezhetnek. A központosított (*pool*) piacokat a termelők viselkedésének nagyfokú transzparenciája jellemzi. Az egyensúly ár mellett a *poolok* általában publikálják, illetve historikusan visszakereshetővé teszik az egyéni erőművi ajánlatokat is.

A *bilaterális alapon* működő árampiacokon a fizikai kereskedelem domináns formáját a kétoldalú hosszú távú adásvételi szerződések jelentik. Az ármeghatározás fő színterét azonban ebben a modellben is másnapi termékeket forgalmazó *áramtőzsdék* jelentik. (A teljes fizikai forgalmon belül a másnapi termékek³ részesedése 10-20 százalék körül mozog.) Bár a tőzsdépiac transzparenciája kisebb a központosított (*pool*) piacokénál, az áramtőzsdék is nagyon sok kereskedelemre vonatkozó információt hoznak nyilvánosságra. Az egyensúlyi árak és mennyiségek mellett majdnem minden tőzsde publikálja például az árverésre benyújtott egyéni eladási és vételi ajánlatokból képzett kínálati és keresleti görbéket.⁴ A fentieket összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a másnapi villamosenergia-piac olyan centralizált piac, ahol a kereskedés jól definiált szabályrendszer alapján (egységesített ajánlatadási protokoll, formalizált ármeghatározás), napi ismétlődéssel és a szereplők viselkedésének nagyfokú transzparenciája mellett zajlik.

A következőkben röviden áttekintjük az árampiacok közgazdasági modellezésének főbb irányzatait. Ezt követően térünk rá a tanulmány központi témájára, az egyensúlyi árampiaci modellek részletes ismertetésére.

² *Pool* rendszerű árampiacot hoztak létre többek között Ausztráliában, Angliában és Walesben, Kaliforniában, Új-Angliában és Új-Zélandon.

³ A másnapi termékek lehetnek a következő nap egyes óráira (félórára) vonatkozó szállítások vagy az úgynevezett blokktermékek, ahol a szállítás időtartama több egymást követő órára vonatkozik. A két leggyakoribb blokktermék a csúcsidei és a zsinórszállítás. Az előbbi reggel 8-tól este 8-ig, az utóbbi 0 órától 24 óráig tartó szállítást jelöl.

⁴ Vannak olyan áramtőzsdék, ahol az eredményhirdetést még ennél is részletesebb adatközlés jellemzi. Például az olasz áramtőzsde az összes beérkezett ajánlatot nyilvánosságra hozza, beleértve az ajánlattevők személyét is.

MODELLEZÉSI IRÁNYOK AZ ÁRAMPIACOK VISELKEDÉSÉNEK KUTATÁSÁBAN

Az erőművek viselkedésével kapcsolatos mikroökonómiai kutatások egyidősek a villamosenergia-szektor liberalizációjával. Az elmúlt 25 évben három jól elkülöníthető modellezési megközelítés alakult ki az erőművi viselkedés és az árampiaci folyamatok leírására (*Li és szerzőtársai* [2011], *Ventosa és szerzőtársai* [2005]). Ezek:

- az egyvállalatos optimalizációs modellek,
- a nem kooperatív egyensúlyi modellek és
- az ágensalapú modellek.

E három modellezési irányzat elemzési módszereiben és elemzési kérdéseiben is különbözik egymástól. Az egyvállalatos optimalizációs modellek egyértelműen vállalati döntéshozatali célokat szolgálnak: a vállalat profitmaximalizálását vizsgálják technikai és gazdasági korlátok széles halmaza mellett. Ezek a modellek nagy hangsúlyt helyeznek a vállalat termelési technológiájának valóságghű reprezentációjára, ugyanakkor a vállalat piaci környezetét (a versenytársak viselkedését, az árak alakulását) exogén módon kezelik. Matematikai kezelhetőségük miatt az egyvállalatos optimalizációs modellek bonyolult (egyéni) döntési problémák vizsgálatára alkalmasak, és így felhasználhatók részletes rövid távú ajánlatadási stratégiák kidolgozására.

Az egyensúlyi vagy játékelméleti árampiaci modellek középpontjában az erőművek stratégiai viselkedése és annak jóléti következményei állnak. Fő kérdésük az, hogy az erőművek milyen mértékben képesek stratégiai ajánlattétellel megemelni az árakat, s hogy e képességüket hogyan befolyásolják az iparág strukturális jellemzői. Az árampiacok modellezésének egyik sarkalatos kérdése az ajánlatadási szabályok meghatározása. A tradicionális oligopólium-modellektől eltérően az árampiaci modellekben a vállalatok döntési változója általában nem pusztán az ár vagy a mennyiség, hanem egy „kínálati függvény”, ami a választott modellezési megközelítéstől függően lehet diszkrét vagy folytonos. A játékelméleti árampiaci modellek fő hátrányát matematikai bonyolultságuk jelenti. Zárt alakú megoldások csak egyszerű példákra léteznek, a bonyolultabbakra pedig sokszor még az egyensúly(ok) létezésére vonatkozó egzisztenciátételek bizonyítása is nehézségekbe ütközik.

A villamosenergia-piacok elemzésének harmadik, gyorsan terjedő megközelítése az ágensalapú modellezés. Az adaptív viselkedésen alapuló megközelítés alkalmazásának indokai között említhetjük a piaci környezet komplexitását és a naponta ismétlődő interakciókat. Az ágensalapú megközelítést erősítik továbbá az egyensúlyi modellezés korlátai is. Az ágensalapú modellek leggyakrabban a piaci erővel, illetve a különböző árverési módszerek teljesítményének összehasonlításával foglalkoznak. A legtöbb kritika ezt az elemzési módszert a viselkedési feltevések megalapozottságával és a modell empirikus tesztelhetőségével kapcsolatban éri.

EGYENSÚLYI ÁRAMPIACI MODELLEK

A nem kooperatív játékelméleti árampiaci modelleket a verseny természetére vonatkozó feltevésük szerint három csoportba oszthatjuk: a Cournot-, a kínálatfüggvény-egyensúly- és az aukciós modellek csoportjába. Az árampiaci Cournot-verseny alkalmazásokban a klasszikus modellnek megfelelően az erőművek mennyiségekkel versenyeznek. A kínálatfüggvény-egyensúlyi modellekben az erőművek folytonos kínálati függvényt határoznak meg. Végül, az árampiaci aukciós modellekben az erőművek ajánlata véges számú ár–mennyiség kombinációra vonatkozó licitből áll. Az ajánlat formája tehát ebben az esetben is egy „kínálati függvény”, azonban míg a kínálatfüggvény-egyensúlyi modellben ez folytonos, addig az aukciós modellekben lépcsőzetes, azaz véges számú vízszintes szakaszból áll.

- ♦ Az árampiaci modelleket esetenként mint oligopólium *versus* aukciós modellekként is szokták csoportosítani, az előbbihez sorolva a Cournot- és a kínálatfüggvény-egyensúlyi modelleket. Ez az osztályozás azonban nem ellentmondásmentes. Egyfelől azért, mert a Cournot- és a kínálatfüggvény-egyensúlyi modellek is csak egy „fiktív árverező” jelenlétével tudnak számot adni az ár meghatározás mikéntjéről. Másfelől pedig, az árampiacok aukciós irodalmában is találunk olyan modelleket, amelyek közvetlenül megfeleltethetők valamilyen oligopólium-modellnek. Például az egylicites ajánlati áras aukció kapacitáskorlátos eladókkal nem más, mint egy – egyébként árverező nélkül is „működő” – Bertrand–Edgeworth-játék (*Hu és szerzőtársai* [2010]).

Mielőtt rátérünk az egyes modellek ismertetésére szeretnénk kiemelni az árampiaci egyensúlyi modellek egy általános jellegzetességét. Minden standard modell a szakirodalomban arra feltevésre épül, hogy a vállalatok tökéletesen informáltak egymás határkölségeit illetően. Az árampiac esetében ezt a felvetést a következőkkel szokták indokolni. Az áramtermelés rövid távú határkölségét lényegében két tényező határozza meg: a tüzelőanyagár és az alkalmazott energiaátalakítási technológia hatásfokgörbéje.⁵

Tipikusnak mondható, hogy a fejlett árampiaccal rendelkező országokban az erőművi tüzelőanyagok árát (is) ezen energiahordozók tőzsdei kereskedése határozza meg, s ennek köszönhetően a vállalatok egyéni beszerzési árai között nincsen számottevő különbség. Az egyes erőművek, erőművállalatok energiaátalakítási hatásfokának a becslése sem jelent túl nehéz feladatot. Ez részben annak köszönhető, hogy az egykor szoros állami szabályozás alatt működött erőművi szektorban

⁵ Az áramtermelés változó működési és karbantartási költségei általában nem jelentősek. Az Európai Unió országaiban a fosszilis erőművek rövid távú termelési költségeihez hozzáadódik egy további tétel: a szén-dioxid-kibocsátási kvóták használdozati költsége. Az egységes európai kvótapiacra azonban minden erőmű ugyanakkora szén-dioxid-kvótaárral számolhat.

elég sok publikus információ áll rendelkezésre a vállalatok kapacitásállományáról. A versenytársak így kölcsönösen ismerhetik egymás erőműveinek leglényegesebb műszaki paramétereit, például a kapacitásméretet, a technológiát és az üzembeállítás időpontját. Ennyi információ birtokában már viszonylag jó becslést lehet adni egy erőművi egység átlagos hatásfokára. A tüzelőanyag beszerzési árát ezzel elosztva pedig megbecsülhető a villamosenergia-termelés egységköltsége is az adott erőműben.⁶ Végül, az egyedi erőművi adatok összegzésével a vállalati szintű határköltséggörbék is megbecsülhetők.

Cournot-verseny alapú modellek

A Cournot-modell alkalmazása az árampiaci verseny leírására természetes választásnak tűnik, hiszen a villamos energia homogén termék, az áramtermelő erőművek kapacitáskorlátosak és a piacon az ármegethatározás aukciós rendszerben történik. Az árampiaci versenyt elsőként *Borenstein–Bushnell* [1999] vizsgálta a Cournot-modell segítségével. A szerzők a kaliforniai árampiacot modellezték, arra keresve választ, hogy vajon az árampiaci dereguláció megvalósulását követően a nagy erőművállalatok képesek lesznek-e piaci erejükkel visszaélni.

- ♦ Az Egyesült Államokban Kalifornia az elsők között fogott hozzá a villamosenergia-szektor átalakításához és a termelők közötti verseny bevezetéséhez. A szektor átstrukturálásnak fontos elemét képezte a szolgáltatóktól tulajdonosilag független erőművi szektor létrehozása, amelyet az erőművek inkumbens szolgáltatókról történő leválasztása és magánkézbe adása révén valósítottak meg. Az átviteli hálózati eszközök a szolgáltató vállalatok tulajdonában maradtak, de a hálózat működtetését és a hálózathoz való diszkriminációmentes hozzáférés biztosítását egy, a többi piaci szereplőtől irányítás szempontjából független szervezetre az úgynevezett független rendszerirányítóra (*Independent System Operator, ISO*) bízták. És végül, létrehozták a *poolt*, vagyis azt a kötelező részvételi, szervezett másnapi nagykereskedelmi piacot, amelynek egyik oldalán az erőművek, a másikon pedig a szolgáltatók álltak. (Más piac nem is állt a szereplők rendelkezésére, mert a kaliforniai liberalizációs szabályok sajátos módon még a pénzügyi adásvételi szerződések megkötését is megtiltották.)

A kaliforniai villamosenergia-piac esetében a piaci erő kérdése a szokásosnál is élesebben vetődött fel. A piacot ugyanis már a piacnyitás 1998-as bevezetését megelőzően is komoly egyensúlytalanság jellemezte: a termelőkapacitások fejlesztése évek

⁶ Az erőművi szinten konstansnak tételezett határköltség persze csak a valós költségviszonyok közelítésének tekinthető. Egy fosszilis erőmű esetében az energiaátalakítás hatásfoka jelentősen változhat az erőmű terheltségének függvényében. Az erőmű minimum teljesítményétől a maximum teljesítménye felé haladva az áramtermelés hatásfoka tipikusan nő, de csökkenő mértékben, ami így emelkedő határköltséget eredményez.

óta nem tudott lépést tartani a dinamikusan növekvő fogyasztással. A szükséges új kapacitások kiépülését részben a piacnyitás okozta bizonytalanság, részben a rendkívül szigorú és hosszadalmas környezetvédelmi engedélyeztetési eljárások gátolták.

Borenstein–Bushnell [1999] olyan kompetitív szegéllyel kiterjesztett Cournot-versenyt alkalmaz a kaliforniai árampiac leírására, amelyben a szakmai befektető által irányított erőművállalatok⁷ a Cournot-feltevés szerint, az önkormányzati tulajdonban lévő kisebb erőművállalatok és az importőrök pedig árelfogadóként viselkednek. A szomszédos államok villamosenergia-ipari vállalatai kapcsán a szerzők kifejtik, hogy azok egymagukban nem elég nagyok ahhoz, hogy képesek legyenek a piaci folyamatok befolyásolására Kaliforniában. A kompetitív szegéllyel kibővített oligopolpiacon a Cournot-versenyzők összesített reziduális kereslete a teljes piaci kereslet és a versenyző szegély aggregált kínálatának különbségével egyezik meg.

Az elméleti modell gyakorlati alkalmazásához a szerzőknek az erőművállalatok költségfüggvényeit és a fogyasztók keresleti függvényét kellett megbecsülniük. A vállalati szintű határköltség függvényeket erőművi szintű költségbecslésekből építették föl. Első lépésben az erőművi egységek szintjén konstansnak vett egyedi erőművi határköltségeket becsülték meg a historikus határfok- és tüzelőanyagköltség-adatok felhasználásával. Második lépésben az egyedi erőművi határköltségfüggvények aggregálásával előállították a (lépcsőzetesen emelkedő) vállalati határköltségfüggvényeket. A kompetitív szegély aggregált határköltséggörbójét is ezzel a módszerrel becsülték. Az áramfogyasztók aggregált keresletét a szerzők állandó árrugalmasságú keresleti függvényrel reprezentálták. Az árrugalmasság értéke szerint három (0,1, 0,4 és 1), a keresleti állapotok tekintetében pedig összesen 24 forgatókönyvet (négy hónap hat-hat óráját) vizsgálták. A 24 keresleti állapothoz tartozó keresleti függvényt múltbeli fogyasztás/ár megfigyelések alapján horgonyozták le.

A számszerűsített Cournot-modell egyensúlyának meghatározására a szerzők iterációs eljárást alkalmaznak, amiben egyszerre mindig egy Cournot-vállalat profit-maximalizáló kibocsátását keresik, változatlanul hagyva a többi Cournot-vállalat outputdöntését. Ezt az eljárást addig ismétlik, ameddig meg nem találják azt outputoknak azt a kombinációját, ahonnan egyik vállalatnak sem érdemes eltérnie. A szerzők megjegyzik, hogy az általuk specifikált modellben a Nash-egyensúly egyértelműsége sajnos nem áll fenn. Ez a kompetitív szegély kínálatának lépcsőzetes alakjával magyarázható. Ez ugyanis vízszintes szakaszokat generál a Cournot-vállalatok reziduális keresleti függvényében, ami viszont szakadásokhoz vezet a Cournot-vállalatok határbevételi függvényében. A szerzők leírása szerint azokban a modellfuttatásokban, amelyek több Nash-egyensúlyi megoldáshoz vezettek, mindig volt Pareto-domináns

⁷ Pacific Gas and Electric, Southern California Edison, és San Diego Gas and Electric.

megoldás.⁸ Többszörös Nash-egyensúly esetén a szerzők a Pareto-domináns egyensúlyt választották előrejelzésként.

A modellszámítások eredményeit mind a keresleti szint nagysága, mind a kompetitív szegély kínálata, mind pedig a keresleti függvény választott árrugalmassági értékei lényegesen befolyásolják. Egységnyi árrugalmasság mellett a Cournot-vállalatok nagyon csekély piaci erővel rendelkeznek: a Cournot-egyensúlyhoz tartozó árak még a legmagasabb havi keresleti órákban sem szignifikánsan magasabbak a marginális termelő határkölségénél. Az áramkereslet rövid távú árrugalmassága azonban ennél lényegesen kisebb, ezért az erőművek valóságos piaci erejének megítélése szempontjából inkább a 0,1 és 0,4 rugalmasságú értékekre kapott eredmények érdemelnek több figyelmet. Az alacsonyabb rugalmassági értékekkel végzett modellszámítások már vegyes képet mutatnak. A Cournot-verseny eredményeként kialakuló árak az alacsony keresleti órákban továbbra is nagyon közel esnek ahhoz az értékekhez, amit a tökéletesen verseny körülményei között kapnánk. Egészen más a helyzet viszont a havi fogyasztási csúcsok időszakában, amikor a Cournot-verseny eredményeként kialakuló ár a marginális termelő határkölségének 100-szorosát is elérheti. A csúcsidezési órákban a Cournot-vállalatok piaci erejét nemcsak a magas kereslet, hanem a kompetitív szegély kínálatának árrugalmatlansága is fokozza. Ezekben az órákban a versenyzői szegélyhez tartozó erőművek ugyanis kapacitásaik maximumán termelnek, vagyis már nem reagálnak az árak felfelé irányuló mozgására. Ellenben az alacsonyabb keresleti órákban a versenyzői szegély kínálata nem teljesen árrugalmatlan, és ezért a Cournot-versenyzők számára jelentkező kereslet árrugalmassága is nagyobb.

Az egyik legerősebb kritika a Cournot-moddal gyakorlati alkalmazásával szemben az, hogy az eredmények nagyon érzékenyek a kereslet árrugalmasságára vonatkozó feltevésre. A Cournot-moddal ez a „gyengesége” *Borenstein–Bushnell* [1999] eredményeiben is visszatükröződik. Vegyük például a szeptemberi csúcsidezést reprezentáló keresleti állapotot! Ebben a keresleti órában a kereslet árrugalmasságának 0,1-ről 0,4-re való növelésével a modell árelőjelzése a megawattóránkénti 4900 dollárról 90 dollárra csökken. Erre reflektálva a szerzők maguk is fontosnak tartják megjegyezni, hogy az általuk végzett szimulációk főként kvalitatív következtetések levonására nyújtanak lehetőséget. Szerintük a Cournot-moddal alapuló piacelemzésre leginkább mint egy olyan „szűrőeszközre” érdemes tekinteni, ami segíthet azoknak a piaci helyzeteknek az azonosításában, amelyekben jó eséllyel számíthatunk a piaci erő megjelenésére.

A kaliforniai erőművek piacnyitás utáni versenyét vizsgáló *Borenstein–Bushnell* [1999] jól látta előre az erőművek piaci erejéből fakadó veszélyeket. A nagykeres-

⁸ Érdemes megjegyezni, hogy ha a kompetitív szegély kínálati függvénye lépcsős, akkor a kompetitív szegéllyel kibővített Cournot-moddal nem garantálható a tiszta Nash-egyensúly létezése (*Paizs–Mészáros* [2003]).

kedelmi piac 1998-as deregulációját követő néhány évben a nagy erőművállalatok valóban rendszeresen visszaéltek a piaci erejükkel. Ennek piaci hatásai különösen az áramkereslet 2000 nyarán bekövetkező ugrásszerű növekedésével váltak súlyossá. Az árak átlagosan a korábbi árszintek ötszörösére nőttek, egyes órákban pedig elérték a megawattóránkénti 750 dolláros hatósági ársapkát is (*Puller [2007]*). Mindez annak ellenére következett be, hogy az erőművi szektor tulajdonosi struktúrájának 1998-ban és 1999-ben történő átalakításával a piac koncentrációja a *Borenstein–Bushnell [1999]* által vizsgált állapothoz képest jelentősen csökkent.⁹

Borenstein–Bushnell [1999] előretékintő elemzése mellett számos visszatekintő elemzés is készült a kaliforniai árampiaci eseményekről. A *Borenstein–Bushnell [1999]* módszerhez nagyon hasonló eljárást követve, *Puller [2007]* azt vizsgálta, hogy az 1998. július 1. és 2000. november 30. közötti napokon megfigyelt délután 5 és 6 óra közötti órás nagykereskedelmi árak melyik egyensúlyi modellel írhatók le jobban, a tökéletes vagy a Cournot-féle versennyel. Az oligopolárak szimulációjához *Puller [2007]* is egy kompetitív szegéllyel kiterjesztett Cournot-modellt alkalmazott, és az erőművi költségfüggvényeket is a referenciatanulmány módszeréhez hasonlóan becsülte meg, de természetesen ehhez nem előrejelzéseket, hanem tényadatokat használt. Ugyanakkor *Puller [2007]* tanulmányban az órás keresleti függvények tökéletesen rugalmatlanok az árra, azaz a Cournot-versenyzők összesített reziduális függvényének árrugalmassága kizárólag a versenyzői szegély kínálatának árrugalmasságából fakad. További eltérés, hogy a *Puller [2007]* által vizsgált modellben a piac fragmentáltabb: a stratégiailag viselkedő vállalati szegmenst nem három, hanem öt vállalat alkotja, tükrözve a tulajdonosi struktúrában *Borenstein–Bushnell [1999]* tanulmányának keletkezése után bekövetkezett változásokat. A szerző azt találja, hogy a Cournot-modell alapján számolt árak átlagosan 3,28 dollárral, a tökéletes verseny alapján kalkulált árak pedig átlagosan 16,22 dollárral tértek el a megfigyelt áráktól. *Puller* eredményei azt mutatják tehát, hogy a Cournot-modell elég pontosan írta le a kaliforniai árampiac viselkedését a vizsgált időszakban. Az egyedi vállalati szinten azonban már nem volt ennyire egyértelmű a kép: egyes vállalatok viselkedése egybevágott a Cournot-modell előrejelzésével, másoké viszont nem. Lényegében ugyanazeket az eredményeket kapták a *Puller*éhez hasonló elemzési módszert, de a vizsgálatához részben más megfigyeléseket¹⁰ használó *Bushnell és szerzőtársai [2008]* is.

A fentiekén kívül számos olyan tanulmány említhető, amely egy-egy ország árampiacának viselkedését számszerűsített Cournot-moddellel vizsgálta. Például *Paizs–Mészáros [2003]* a magyar, *Moselle és szerzőtársai [2006]* holland, *Ahn–Niemeyer [2007]* pedig a koreai villamosenergia-piac viselkedését elemezték Cournot-moddellel. Ezeknek és a fentebb idézett tanulmányok közös vonása, hogy elméleti hátterüket

⁹ A kaliforniai „áramválság” szélesebb összefüggéseiről lásd *Sugár [2012]* tanulmányát.

¹⁰ *Bushnell és szerzőtársai [2008]* az összehasonlító elemzéshez az 1999. június 1. és szeptember 30. közötti órás nagykereskedelmi áradatokat használta.

egyországos modellek jelentik. Az egyországos modellezési keret hátránya, hogy az ilyen modellben a nemzetközi kereskedelem csak erősen leegyszerűsített módon vehető figyelembe. A szomszédos országok felől érkező áram kínálatát az alkalmazott árampiaci modellek többnyire a versenyzői szegély kínálatával analóg módon, azaz egy költségfüggvénnyel reprezentálják. Ez a megoldás olyan piacok esetében tekinthető elfogadhatónak, ahol a nemzetközi kereskedelem csekély szerepet játszik a belföldi piaci folyamatok alakításában (például az ország földrajzi elszigeteltségéből adódóan).

Amikor a szomszédos országok árampiacait jelentős távvezeték-összeköttetések és szoros kereskedelmi kapcsolatok fűzik egymáshoz, akkor az erőművek viselkedésének modellezésénél nem lehet eltekinteni a verseny regionális természetétől. Ennek leírásával foglalkoznak a többszágos árampiaci Cournot-modellek. Ezekben a modellekben a piacok földrajzi struktúráját csomópontokból és a csomópontokat összekötő vezetékekből álló hálózatként jelenítik meg. Az egy ország (vagy nagyobb régió) árampiacát reprezentáló csomópontokban elhelyezkedő termelők és fogyasztók szállítási korlátok nélkül kereskedhetnek. A csomópontok közötti kereskedelem volumene viszont nem haladhatja meg csomópontokat összekötő vezetékek szállítóképességét. A többszágos modellben a csomópontok egyensúlyi árai és a nemzetközi áramlások alakulása között szoros összefüggés van: a vezetékeken kialakuló torlódások az árak térbeli differenciálódásához vezetnek. A többszágos árampiaci Cournot-modellek matematikailag bonyolultak, megoldásuk az egyszerű egyországos modellekéhez képest jóval összetettebb problémát jelent. Ennek tárgyalása meghaladja a jelen írás kereteit. A többszágos árampiaci oligopóliummodellekkel kapcsolatos módszertani kérdésekről jó áttekintést nyújt *Neuhoff és szerzőtársai* [2005].

Kínálatifüggvény-verseny alapú modellek

A legfőbb kritika a Cournot-verseny alapú árampiaci modellekkel szemben az, hogy a valós árampiacokon az erőművek viselkedését nem mennyiségi verseny jellemzi. Az azonnali áram értékesítésére szolgáló árveréseken a termelők ár–mennyiség kombinációk formájában nyújtják be a másnapi szállításra vonatkozó ajánlataikat. A rövid távú áramszállítások piacain az erőművek tehát nem mennyiségeket, hanem kínálati függvényeket állapítanak meg.

A kínálatifüggvény-verseny elmélet alapjait *Grossman* [1981], *Hart* [1985] és *Klemperer–Meyer* [1989] fektették le. Elsőként *Klemperer–Meyer* [1989] világított rá arra, hogy vannak olyan piaci helyzetek, amelyekben az oligopolisták jobban járnak, ha nem egy árat vagy mennyiséget, hanem inkább egy kínálati függvényt határoznak meg. A szerzők példának a bizonytalan piaci keresletet hozzák fel. Ha a piaci kereslet bizonytalan, akkor a vállalat reziduális keresleti görbéjének elhelyezkedését és vele együtt a profitmaximalizáló termelési mennyiségét a keresleti sokk mozgatja. Ezért,

ha a vállalat *ex ante* csak egy mennyiségről (vagy árról) dönthet, akkor a döntése *ex post* bizonyosan nem lesz optimális. Ellenben, ha a döntési változója egy függvény, akkor olyan ajánlati görbét konstruálhat, amely a keresleti sokk minden lehetséges értékéhez a profitot maximalizáló termékmennyiséget rendel. Ez azért kivitelezhető, mert a tiszta stratégiát játszó vállalatok ismerik egymás (egyensúlyi) ajánlati görbéit, és így a profitmaximalizáláshoz szükséges egyedi reziduális keresleti görbéjüket a keresleti sokk bármely értékére meg tudják határozni.

Klemperer–Meyer [1989] alapmodellje egy homogén termékes, lineáris keresletű, szimmetrikus oligopólium, lineáris határkölségű vállalatokkal. A sztochasztikus keresleti függvényben a sokk jelenlétét jelző változó additív módon jelenik meg. A szerzők bizonyítják, hogy amennyiben ez a változó tetszőlegesen nagy értéket vehet fel, akkor a játéknak egy tiszta Nash-egyensúlya van, ami szimmetrikus, és amelyet lineáris kínálati függvények valósítanak meg. A gyakorlati szempontból érdekesebb esetben, amikor a sokkot jelző változó értéke véges tartományban mozoghat, a játéknak végtelen sok szimmetrikus tiszta Nash-egyensúlya van. (A játéknak ebben az esetben sincsen aszimmetrikus egyensúlya.) A kínálatfüggvény-egyensúlyok valamely keresleti állapothoz tartozó egyensúlyi árai közül a legalacsonyabb megegyezik azzal, amit a Bertrand-verseny, a legmagasabb pedig azzal, amit a Cournot-verseny eredményezne abban az esetben, ha a vállalatok a keresleti állapot ismeretében a Bertrand-, illetve a Cournot-versenyt játszanák. Ha a vállalatok stratégiahalmazát a lineáris kínálati függvények halmazára korlátozzuk, akkor a játéknak egy tiszta Nash-egyensúlya van.

A kínálatfüggvény-verseny modelljében a végtelen sok Nash-egyensúly intuitív módon a következőképpen magyarázható. Az egyszerűség kedvéért vegyük azt az esetet, amikor a vállalatok határkölsége konstans. Ha a vállalat versenytársai vízszintes kínálati görbéket határoznak meg, azaz Bertrand-féle stratégiát követnek, akkor a vállalat számára jelentkező reziduális kereslet végtelenül rugalmas lesz, következésképpen a vállalat számára is a Bertrand-féle stratégia lesz optimális. Ugyanakkor, ha a versenytársak kínálati görbéi emelkedők, akkor a nem tökéletesen rugalmatlan reziduális keresleti görbével szembesülő vállalat is emelkedő kínálati görbével érhet el magasabb profitot.

A későbbi kutatások a fentínél általánosabb modellekben is jellemezni tudták a kínálatfüggvény-verseny egyensúlyát. A kínálatfüggvény-verseny modelljében a profitmaximalizálás elsőrendű feltételei differenciálegyenletek. Az egyensúly(ok) analitikus meghatározása a szimmetrikus esetekben általában nem okoz nehézséget. *Klemperer–Meyer* [1989] olyan szimmetrikus oligopólium egyensúlyaira közöl analitikus megoldást, ahol a vállalatok határkölségfüggvényei lineárisak. *Rudkevich és szerzőtársai* [1998] ezt meghaladva, általános alakú kölségfüggvények mellett ad zárt alakú megoldást a kínálatfüggvény-verseny egyensúlyára. Analitikus megoldások olyan (részben) aszimmetrikus esetekre is léteznek, ahol a vállalatok kapacitáskorlátjaik tekintetében eltérnek, de a költségeik azonosak (*Genc–Reynolds*

[2004], *Holmberg* [2007], vagy amikor a költségeik tekintetében eltérnek, de nincsenek kapacitáskorlátaik (*Green* [1996], *Baldick és szerzőtársai* [2004]). A gyakorlati szempontból igazán érdekes példákat, vagyis amikor a vállalatok mind a kapacitáskorlátok, mind a költségek tekintetében különböznek, többnyire csak numerikus módszerekkel lehet megoldani (*Anderson–Hu* [2008], *Holmberg* [2009]).

A Klemperer–Meyer-szerzőpáros által prezentált modell egyik kellemetlen tulajdonsága, hogy véges nagyságú keresleti sokkok mellett végtelenül sok Nash-egyensúlyi megoldása van. A későbbi kutatások ugyanakkor bizonyították, hogy a termelői kapacitáskorlátok figyelembevételével a megoldások halmaza jelentősen szűkíthető. *Holmberg* [2008] például megmutatta, hogy amennyiben a kereslet bármely kis valószínűséggel meghaladja a termelői oldal egy híján összes kapacitásának összértékét, akkor a kínálatifüggvény-versenynek csak egy Nash-egyensúlya van.

Elsőként *Green–Newbery* [1992] alkalmazta a kínálatifüggvény-verseny modelljét a villamosenergia-piac viselkedésének jellemzésére. Hasonlóan a kaliforniai piacot vizsgáló Borenstein–Bushnell-szerzőpárhoz, az angol és walesi árampiacot vizsgáló *Green–Newbery-szerzőpárost* is a piacnyitás utáni villamosenergia-árak előrejelzése foglalkoztatta. A piacnyitás kezdetén a kaliforniai villamosenergia-piachoz hasonlóan az angol árampiacot is a termelői piac erős koncentrációja jellemezte. Az iparág átstrukturálása után a kínálati oldalt mindössze három nagy termelővállalat alkotta: a 47 százalékos piaci részesedésű National Power, a 30 százalékos részesedésű PowerGen és a 23 százalékos részesedésű Nuclear Energy.¹¹ A fizikai áramkereskedelem szervezésére, akárcsak később Kaliforniában, központosított (*pool* rendszerű) piacot hoztak létre. A félórás elszámolási időintervallumokkal működő Electricity Pool kereskedési rendszerében az erőműveknek egyetlen, a következő nap mind a 48 kereskedési időszakára érvényes ajánlatot kellett tenniük.

A kínálatifüggvény-verseny alkalmazására vonatkozó érvelését *Green–Newbery* [1992] azzal az észrevétellel indítja, hogy a kínálatifüggvény-egyensúlyi modell eredeti, egy időszakos és sztochasztikus keresletre kidolgozott változata matematikailag ekvivalens azzal a több időszakos, időben változó determinisztikus keresletű modellel, amelyben a termelők az összes időszakra vonatkozóan egy kínálati függvényt határoznak meg. A kínálatifüggvény-egyensúlyi modellnek ez az átfogalmazása azért hasznos, mert így már alkalmas az angol Electricity Poolon (az angol központosított piacon) folyó verseny modellezésére. Hiszen, ahogyan azt már említettük, a poolba értékesítő erőműveknek egyetlen ajánlatot kellett tenniük a következő nap mind a 48 félórás kereskedési periódusára, mégpedig ár–mennyiség kombinációkból álló lépcsős függvény formájában benyújtva, és a villamos energia iránti keresletet pedig valóban jelentős, de jól előre jelezhető elmozdulások jellemzik egy napon belül.

¹¹ Az első kettő, szénhidrogén-tüzelésű termelőegységeket üzemeltető vállalatot 1991-ben privatizálták. Az atomerőműveket működtető Nuclear Energy állami kézben maradt.

A szimulációs számításokhoz *Green–Newbery* [1992] egy szimmetrikus duopóliummodellt használ: a három erőművállalat közül csak a National Powerről és a PowerGenről feltételezve stratégiai viselkedést. A számszerűsített modellben a nullához közeli határkölségűnek tekintett atomerőművi áramtermelést (Nuclear Energy) a szerzők a piac keresleti oldalán veszik figyelembe oly módon, hogy a keresleti függvény lehorgonyzásához használt mennyiségeket a feltételezett nukleáris energiatermelés nagyságával csökkentik. A duopolisták szimmetriájára vonatkozó feltevést a modell matematikai kezelhetősége tette szükségessé.

A *Green–Newbery* [1992] által specifikált modellnek – a véges tartományban mozgó villamosenergia-fogyasztás miatt – végtelen sok (szimmetrikus) Nash-egyensúlyi megoldása van. A piaci kimenetek előrejelzését a szerzők arra az egyensúlyi kínálati függvényre alapozzák, amely a vállalatok számára a legmagasabb profitot eredményezi. *Green–Newbery* [1992] a villamos energia iránti keresletet lineáris függvénnyel reprezentálja. Az ár rugalmasság értéke szerint három (0,08, 0,21, 0,42),¹² és a keresleti állapotok tekintetében is három forgatókönyvet vizsgálnak (átlagos téli, nyári és „köztes időszaki” napok). Az ár rugalmassági együttható „manipulálása” a meredekségi paraméteren keresztül történik. A vállalatok határkölségfüggvényeinek előállítására hasonlóképpen történik, mint a Borenstein–Bushnell-tanulmányban. Azzal a különbséggel, hogy az egyedi erőművi határkölségbecslésekből felépített vállalati szintű lépcsős költségfüggvényre kvadrátikus függvényt illesztnek, és ezt a becslést használják a szimulációs számításokhoz.

A korábban bemutatott tanulmányokhoz hasonlóan a szimulált oligopolisztikus verseny teljesítményét *Green* és *Newbery* is a tökéletes versenypiac teljesítményével hasonlítja össze – a téli, a nyári és a köztes időszaki napokra számított eredmények összegzésével készített éves előrejelzések mentén. Az előrejelzett értékek között szerepel az átlagár, a termelés és a holtteher-veszteség nagysága. Az alapforgatókönyvnek tekintett középső ár rugalmassági érték mellett a kínálatifüggvény-verseny átlagosan dupla akkora árakhoz és 10 százalékkal alacsonyabb fogyasztáshoz vezetett, mint a tökéletes verseny.

Green és *Newbery* arra is kíváncsiak voltak, hogy a szimulált árak hogyan változnának meg, ha a piac koncentráció kisebb lenne. Ezért az angol árampiac kínálatifüggvény-egyensúlyát egy olyan tényellentétes forgatókönyvre is kiszámolták, ahol a fosszilis erőművek nem kettő, hanem öt egyforma nagyságú vállalat irányítása alatt működnek. Ebben a piacszerkezeti forgatókönyvben a kínálatifüggvény-verseny által generált árak csak 15 százalékkal haladták meg a tökéletes versenyben kialakuló árakat.

A piacnyitást követő években valóban jelentős áremelkedés volt tapasztalható az angol és walesi árampiacon, még ha annak mértéke el is maradt a *Green–Newbery* [1992] tanulmány által előre jelzettől. Bár az iparág koncentrációja – az inkumbensek

¹² A kereslet ár rugalmassága a keresleti görbe és az iparági határkölséggörbe metszéspontjában.

erőműeladásait és az új belépők megjelenését követően – az 1990-es évek folyamán folyamatosan mérséklődött, a két inkumbens vállalattal kapcsolatban a 1990-es évek elején sorozatosan felmerült a piaci erőfölénnyel való visszaélés gyanúja.

- ♦ Az ágazatot felügyelő szabályozó hatóság 1993-ban vizsgálatot indított annak feltárására, hogy az erőművek manipulálják-e az Electricity Pool árait, és megfenyegette a két inkumbent, hogy akár a monopólium- és összefonódás-ellenőrzési bizottság (*Monopolies and Mergers Commission, MMC*) elé viszi az ügyet. A vizsgálat végül a hatóság és az erőművállalatok közötti megállapodással zárult, amelynek értelmében az erőművek az MMC-eljárás elkerülése érdekében vállalták, hogy kapacitásaik egy részét – összesen hat gigawatt nagyságú kapacitást – harmadik fél részére értékesítsenek. Ezt az ígéretet a két vállalat 1996 júniusáig teljesítette, amelynek eredményeként a National Power négy gigawatt, a PowerGen pedig két gigawatt kapacitást adott el az Eastern Electricitynek (a mai TXU-nak). A megegyezés részeként az erőműveknek az Electricity Poolra beadott árajánlataikat illetően éves átlagos limitek betartására is kötelezettséget kellett vállalniuk (*Evans–Green [2005]*).

A piac működésével kapcsolatos anomáliák miatt egyre erősebb nyomás helyeződött a kormányra és a szabályozó hatóságra (*The Office of Gas and Electricity Markets, Ofgem*), hogy a nagykereskedelmi piac működését új alapokra helyezték. Végül, a kormány és az Ofgem 2001-ben bevezette az Új Áramkereskedelmi Rendszert (New Electricity Trading Arrangements, NETA), amely a kötelező központosított piac (pool) modelljét az önkéntes kétoldalú kereskedelem/decentralizált piac modelljével cserélte le. Az Electricity Pool leváltása a NETA-ra nagy vitát váltott ki az energiagazdászok körében (Erről lásd *Newbery [2005]* cikkét). Az energiapiaci szakértők többsége nem értett egyet az Electricity Pool megszüntetésével, mert a problémák okát nem a kereskedési rendszerben, hanem a piac szerkezeti jellemzőiben látta. A villamosenergia-árak a NETA bevezetését követően azonban jelentősen estek, ami látszólag az új piacmodell támogatóinak véleményét erősítette.

Evans–Green [2005] középponti kérdése, hogy a kedvező piaci fordulat előidézésében mekkora szerepe volt az új kereskedési rendszernek, illetve mekkora azoknak a piac szerkezetét érintő változásoknak, amelyek a NETA bevezetésével egy időben történtek. A kérdés megválaszolásához a szerzők szimulációs vizsgálatot használnak. Módszerük lényege a következő. Elsőként specifikálják az angol és walesi árampiac kínálatifüggvény-verseny alapú szimulációs modelljét. Ellenőrzik, hogy a modell helyesen jelzi-e előre a nagykereskedelmi árak alakulását a NETA bevezetése előtti időszakban. Ha igen, akkor a modellel a NETA bevezetése utáni periódusra is előrejelzik a villamosenergia-árakat. Ezt követően pedig regressziós elemzéssel megnézik, hogy az aktuális és az előre jelzett árak közötti kapcsolat változik-e a két időszak között. Ha nem, akkor ez közvetett bizonyítéka annak, hogy a NETA semmilyen szerepet sem játszott a 2001 utáni árcsökkenésben.

A számszerűsített kínálatfüggvény-egyensúlyi modell felépítésekor *Evans–Green* [2005] is élnek azzal a leegyszerűsítő feltevessel, hogy a vállalatok szimmetrikusak. A vállalatok „számát” a szerzők a HHI index reciprokaként mérik, amit a stratégiai viselkedésűnek tekintett vállalatok aktuális piaci részesedései alapján havonként újraszámolnak a vizsgált mintaperiódusban [1997. március–2004. április].¹³ A tört értékű vállalat-szám-változó azért nem okoz problémát, mert a vállalatok szimmetriája miatt az elemzés az aggregált kínálati függvény előrejelzésére irányul. A kereslet és a költségek becslésére használt eljárások nagy vonalakban megegyeznek a *Green–Newbery* [1992] tanulmányban alkalmazott módszerekkel.

A szimulációs modell teljesítményét a szerzők egy egyszerű regressziós modellel ellenőrizték. Az aktuális árat a szimulált árral magyarázó és a hibatag autokorrelációját AR(1) korrekcióval kezelő modellben a korrigált R^2 értéke 0,74, a szimulált árváltozó becslült együtthatója pedig 1,03-nak adódott. Az 1-től szignifikánsan nem különböző koefficiensbecslés és a viszonylag magas korrigált R^2 azt bizonyítja, hogy a szimulált ár jól jelzi előre az aktuális árat, vagyis a szimulációs modell képes pontos előrejelzést adni a valós piaci árakra. Ezt követően az *Evans–Green*-szerzőpáros a strukturális törésre vonatkozó teszteket végeztek annak feltárására, hogy van-e bármiféle változásra utaló jel az aktuális és a szimulált árak közötti kapcsolatban. E vizsgálatok egyike sem mutatott ki törést a NETA bevezetése előtti és utáni 18 hónapban. Ez alapján a szerzők elvetették azt a hipotézist, hogy a NETA strukturális törést okozott volna az aktuális és az előre jelzett árak kapcsolatában, amivel egyúttal azt is kijelentették, hogy a NETA bevezetése nem játszott szerepet az angol nagykereskedelmi villamosenergia-árak 2001 utáni esésében.

Evans és *Green* természetesen kíváncsi volt arra, hogy ha nem a NETA, akkor milyen más tényezők csökkentették az erőművek piaci erejét. A háttérben lévő okok feltárásához a szimulációs modellt egy sor tényellentétes forgatókönyvre is lefuttatták. Vizsgálták többek között azt, hogy hogyan alakultak volna az árak, ha a kereskedelmi üzemüket 2001-ben megkezdő új erőművek mégsem épülnek meg, vagy ha az inkumbens vállalatok 1999-től megvalósuló erőműeladásaira nem kerül sor.

- Amikor 1998-ban a két inkumbens termelő részéről felmerült, hogy részesedést kívánnak szerezni a szektor kiskereskedelmi értékesítési szegmensében, akkor ennek engedélyezését a brit regulátor további erőművi leválasztások végrehajtásához kötötte. Ennek eredményeképpen, a PowerGen 1999-ben eladott 2 gigawatt szénerőművet az Edison-nak, a National Power pedig ugyanebben az évben 3,9 gigawatt kapacitást az AES-nek. A következő években emellett további önkéntes eladásokra is sor került. A National Power 1,9 gigawatt kapacitást értékesített a British Energynek (annak a vállalatnak,

¹³ Az elemzéshez használt másnapi árak forrása: 1997 április és 2001 március között az Electricity Pool, 2001 április és 2004 március között pedig a UKPX, vagyis a NETA bevezetésével egy időben megalakuló angol áramtőzsdé.

amelyet a modernebb nukleáris egységek működtetésére hoztak létre 1996-ban) és 0,7 gigawatt zárt ciklusú gázturbinás kapacitást az NRG-nek 2000-ben. A PowerGen pedig összesen 2 gigawatt kapacitású széntüzelésű erőművet adott el az Edf-nek 2001-ben (*Evans–Green* [2005]).

A tényellentétes vizsgálatok eredményei alapján arra a következtetésre jutottak a szerzők, hogy az árcsökkenésben a fő szerepet az erőműeladások játszották, míg a kínálat bővülésének szerepe viszonylag csekély volt.

Sioshani–Oren [2006] tanulmánya a texasi árampiac erőműveinek szabályozó-energia-ajánlatain tesztelte a kínálatifüggvény-verseny modellt.¹⁴ Fontos módszertani előrelépést jelent, hogy olyan modellben adtak előrejelzést a kínálatifüggvény-egyensúlyra, amely egyrészt nem tekint el a vállalatok aszimmetriájától, másrészt figyelembe veszi az erőművek szerződéses pozícióit. *Sioshansi–Oren* [2006] elemzése az elméletileg optimális és a megfigyelt kínálati görbék összehasonlításán alapul, ahol az egyensúlyi kínálati görbék számítása becsült költségadatokon nyugszik. Eredményei azt mutatják, hogy a nagy erőművállalatok esetében az a kínálatifüggvény-verseny viszonylag jó előrejelzést nyújt az erőművek ajánlatadási viselkedésére.

Az árampiac aukciós modelljei

Az erőművi viselkedés játékelméleti modelljeinek harmadik nagy csoportját az aukciós modellek jelentik. A szakirodalom az aukciós árampiaci modelleket a kínálatifüggvény-verseny alapú modellekkel szokta szembeállítani. A két megközelítés között egyetlen lényeges különbség van, a licitfüggvény alakja. Míg a kínálatifüggvény-versenyben a termelők folytonos licitfüggvényeket határoznak meg, addig az aukciós modellekben véges számú ár–mennyiség kombinációból álló ajánlatot nyújtanak be, ami effektíve egy lépcsős alakú licitfüggvénynek felel meg. Az előbbi megközelítés legnagyobb előnye az, hogy analitikusan jól kezelhető reziduális keresleti függvényeket generál. Ugyanakkor, az utóbbi megközelítés a valóságos piaci mechanizmust jobban leképező modellt eredményez, hiszen az áramtőzsdékre benyújtott ajánlatok valóban csak véges számú licitet tartalmazhatnak. Az egykori angol Electricity Pool például ötben maximálta az erőművi egységenként benyújtható licitek számát.¹⁵

¹⁴ A szabályozóenergia-piac a villamosenergia-szektor speciális részpiaca, amelyen a rendszerirányító rövid – akár perces – határidőre képes energiát vásárolni és eladni. A szabályozó energiát a rendszerirányító arra használja, hogy a napon belüli nagykereskedelmi ügyletek lezárulása után az energiatermelés és a -fogyasztás között jelentkező eltéréseket kiegyenlítsse.

¹⁵ A spanyol áramtőzsde szintén 5 licitet enged meg erőművenként. A licitek számát ajánlattevőnként korlátozó skandináv Nord Poolban egy ajánlat maximálisan 64, a magyar áramtőzsdén (HUPX) pedig maximálisan 256 ár–mennyiség kombinációt tartalmazhat.

Az aukcióelmélet sajátos területét képező árampiaci aukciós modellek főbb vonásai a következők. Először is, ezek a modellek nem eladási, hanem beszerzési problémával foglalkoznak. Bár a beszerzési probléma lényeges vonásait tekintve megegyezik az eladási feladattal, az árverésekkel kapcsolatos eredmények csak bizonyos feltételek fennállása esetén ültethetőek át a beszerzési szituációra.¹⁶ A standard árampiaci aukciós modellek további, az aukcióelméleti irodalom fősodratól is megkülönböztető jellegzetessége, hogy tökéletes informáltságot feltételeznek¹⁷. Végül fontos megjegyezni, hogy az árampiaci aukciós modellek elsősorban a piaci erő kérdésre fókuszálnak, és kevésbé foglalkoznak az aukcióelmélet által hagyományosan vizsgált jelenségekkel.

Az árampiaci első aukcióelméleti modellje von der Fehr és Harbord nevéhez fűződik. 1993-ban megjelenő cikkükben azt javasolják, hogy az angol és walesi árampiacot egy egyenáras, zárt ajánlattételű, többegységes aukciós modell segítségével modellezzük. Alapmodelljükben két – kapacitásaik és költségeik tekintetében is eltérő – vállalat versenyez a piac kiszolgálásáért determinisztikus és tökéletesen rugalmatlan kereslet mellett. A két vállalatnak egy-egy termelőegysége van, amelyek határköltsége konstans. A modell teljes informáltságot feltételez, azaz a vállalatok ismerik egymás költségeit és kapacitásait. A vállalatok egyetlen – a teljes erőművi kapacitásukat lefedő – árajánlatot tesznek. Az ajánlati ár nem haladhatja meg a piacszerző által meghatározott ármaximumot.¹⁸ A kereslet kielégítését a piacszerző az alacsonyabb árat ajánló vállalat kapacitásának igénybevételével kezdi. Ha ez nem elégséges a teljes kereslet fedezéséhez, akkor a hiányzó mennyiség erejéig a magasabb árajánlatot tevő vállalat kapacitását is igénybe veszi. Az elszámolás egyenáras, a piacszerző a terheléshez hozzájutó vállalatok mindegyikével a még elfogadott legmagasabb megajánlott árnak megfelelő egységáron számol el.

Von der Fehr–Harbord [1993] megmutatja, hogy a fenti játékban a kereslet szintjétől függően kétféle egyensúly jöhet létre. Ha a kereslet alacsonyabb egy bizonyos küszöbértéknél, akkor a versenynek egy tiszta Nash-egyensúlya van: mindkét termelő a magasabb határköltségű termelő határköltségével egyező árat licitál. Ha a kereslet magasabb ennél a küszöbértéknél, akkor a versenynek a modell paramétereitől függően egy vagy két aszimmetrikus Nash-egyensúlya van. Az aszimmetrikus egyensúlyok mindegyike olyan, hogy az egyik szereplő a maximálisan megszabható – vagyis az ársapkának megfelelő – árat licitálja, míg a másik szereplő ennél egy

¹⁶ Az eladási és beszerzési probléma különbségeiről lásd *Eső* [1997] tanulmányát.

¹⁷ Az aukcióelmélet általában olyan helyzeteket vizsgál, ahol a szereplők nem ismerik a többiek értékeléseit (költségeit). Annak indokairól, hogy az árampiaci egyensúlyi modellek esetében miért általános az a feltevés, hogy a vállalatok ismerik egymás termelési költségeit, lásd a fejezet bevezető részét.

¹⁸ Ez a villamosenergia-piacokon gyakran alkalmazott árplafon intézményét hivatott megjeleníteni. Az Electricity Poolban a beadható árajánlatok felső határa 2500 £/MWh volt. A HUPX-en az árplafon 3000 €/MWh.

szigorúan kisebb árat. A modell paramétereit határozzák meg, hogy az egyensúlyi stratégiák felcserélhetőek-e a két szereplő között vagy sem – az előbbi esetben kettő, az utóbbiban pedig egy tiszta Nash-egyensúly van a játéknak.

Az alacsony keresleti szintek mellett a vállalatok azért nem képesek az árat a versenyzői szint fölé emelni, mert mindkét vállalat számára nagyobb haszonnal kecsegtet a másikkal való alávágás, mint a maradék kereslet kielégítése. A magas keresleti szinteket jellemző aszimmetrikus egyensúly a következőképpen magyarázható. Az alacsonyan árazó szereplő profitját nem befolyásolja a saját ajánlata, hiszen az elszámolási árat a magasan árazó szereplő határozza meg. Az alacsony árazást pusztán az motiválja, hogy ezzel elriassa a másik termelőt az aláárazástól. Az egyensúlyban az alacsonyan árazó termelő a teljes kapacitását, a maximális áron árazó termelő viszont csak kapacitása egy részét értékesítheti. *Von der Fehr–Harbord* [1993] aukciós modelljében az egyensúlyi ár tehát minden alacsony keresleti szint mellett a kevésbé hatékony termelő határköltségével és minden magas keresleti szint mellett az árplafonnal lesz egyenlő. Érdekes módon a kapacitások vállalatok közötti eloszlása (a kapacitásaszimmetria mértéke) csak közvetett módon – a keresleti küszöbérték változtatásán keresztül – befolyásolja az aukción kialakuló egyensúlyi árat.¹⁹

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a villamosenergia-piac aukciós modellje súlyos piachatalmi problémákat jelez előre a magas keresletű időszakokra. Ezekben az egyensúlyokban ráadásul a termelés hatékonysága sem biztosított. Ha ugyanis az egyensúly az árajánlatok olyan kombinációja mellett valósul meg, amelyben a magasabb hatásfokú termelő ajánlati ára a magasabb, akkor a termelés összetétele társadalmilag nem lesz optimális.

Az alapmodell mellett *von der Fehr-Harbord* [1993] azt az esetet is megvizsgálja, amikor a piaci kereslet bizonytalan, és pozitív valószínűséggel alacsony és magas értékeket is felvehet. A szerzőpáros bebizonyítja, hogy sztochasztikus kereslet mellett a játéknak egyetlen kevert Nash-egyensúly van. Levezeti az árazáshoz használt egyensúlyi eloszlásfüggvényeket, és megmutatja, hogy a legkisebb pozitív valószínűséggel licitált ár szigorúan magasabb a versenyzői árnál. Azt is igazolja, hogy szimmetrikus kapacitások mellett a magasabb határköltségű termelő áreloszlásfüggvénye első rendben sztochasztikusan dominálja az alacsonyabb határköltségű termelő áreloszlásfüggvényét, vagyis nagy átlagban a magas határköltségű termelő fog ma-

¹⁹ A keresleti szintek alacsony és magas tartományait elválasztó küszöbérték nagysága szorosan összefügg a piacon lévő termelőkapacitások nagyságával. Ha a két vállalat közül az alacsonyabb határköltségű egyben a kisebb kapacitású is, akkor az egyensúly típusát meghatározó keresleti küszöbérték a kisebb vállalat kapacitásával egyenlő. Ebben az esetben tehát már a kisebb vállalat kulcsszereplővé válása elégséges ahhoz, hogy a két vállalat az árakat a versenyzői szint fölé tudja hajtani. Fordított esetben, amikor az alacsonyabb határköltségű termelőnek van nagyobb kapacitása, a küszöbérték a kisebb vállalat kapacitásánál magasabb, de a nagyobb vállalat kapacitásánál alacsonyabb lesz (konkrét nagyságát a kapacitásértékek mellett az árplafon értéke és a vállalatok határköltségei együttesen határozzák meg).

gasabb árakat licitálni. A termelés költséghatékonysága azonban nem garantált, mert kisebb előfordulási gyakorisággal ugyan, de lesznek olyan egyensúlyi helyzetek is, amelyekben a magasabb határkölségű termelő licitálja az alacsonyabb árat.

Az árampiaci aukciókra vonatkozó kutatásaik újabb eredményeit a szerzők egy 2006-ban publikált tanulmányban mutatják be (*Fabra és szerzőtársai* [2006]). Elemzésük kiindulópontját ugyanaz a modell jelenti, mint amit von der Fehr és Harbord az 1993-as tanulmányában használ. Két kérdésre összpontosítanak, az egyenáras és ajánlati áras aukciók teljesítményének összehasonlítására, és von der Fehr–Harbord [1993] eredményeinek általánosítására. Az utóbbi érdekében a szerzők az alapmodell különböző irányú kiterjesztéseit vizsgálják, köztük a többlépcsős licitálás lehetőségét, az ár rugalmas keresletet és az oligopolisztikus piacstruktúrát. Igazolják, hogy von der Fehr–Harbord [1993] fő következtetései a gyengébb feltevések mellett is érvényesek maradnak. A termelők által beadható licitek száma semmilyen módon nem befolyásolja a verseny kimenetét. A kereslet ár rugalmasságának növelése egyszerre csökkenti a licitált árak átlagos szintjét a magas keresleti szintek mellett, illetve a keresleti szinteknek azt a tartományát, amely mellett a vállalatok a piaci ár felhajtására képesek. A kereslet ár rugalmasságának növekedése tehát pozitívan hat az aukciós mechanizmus teljesítményére. Végül, bizonyítják, hogy a játéknak kettőnél nagyobb számú vállalat esetén is mindig van tiszta Nash-egyensúly. A szimmetrikus esetre azt is igazolják, hogy a koncentráció mérséklődése – a vállalatok számának növekedése – csökkenti a nem versenyző egyensúlyok kialakulásának esélyét, hiszen a piaci részesedések zsugorodásával szűkül a keresleti szinteknek az a tartománya, amely mellett az ajánlattevők képesek az árak felhajtására.

Olyan empirikus tanulmányt, amelyben az árampiaci aukciós modellek előrejelzései szolgálnak a vizsgálat keretében, mindössze hármat találtunk. Az angol és walesi Electricity Poolba 1992 és 1994 között benyújtott erőművi ajánlatokat elemző *Wolfram* [1998] erős bizonyítékot talál arra nézve, hogy a két nagy inkumbens közül a kisebb erőműparkkal rendelkező PowerGen folytatott agresszívabb árazást. Hasonló eredményekre jut *Crawford és szerzőtársai* [2007], s ezen túlmenően azt is megmutatja, hogy a nem ármeghatározó szereplő többé-kevésbé határkölség-alapú árazást követ. Ez összhangban áll az aukciós modell aszimmetrikus egyensúlyra vonatkozó hipotézisével. *Mullins és szerzőtársai* [2010] pedig arra használja az aukciós modellt, hogy megbecsülje az árfelhajtó magatartást kiváltó keresleti küszöbérték nagyságát az ausztrál villamosenergia-piacon. A szerzők igazolják, hogy az elméleti modell által számolt keresleti küszöbértékek viszonylag jól jelzik előre az árampiaci ártüskék kialakulásának időszakait.

ZÁRÓ GONDOLATOK

A tanulmányban betekintést nyújtottunk az árampiacok viselkedésével foglalkozó piac- és aukcióelméleti irodalomba. Vázlatosan ismertettük az erőművek viselkedésének Cournot-versenyen és kínálatifüggvény-versenyen alapuló, illetve aukcióelméleti modelljeit. Felhívtuk a figyelmet az egyes megközelítések előnyeire és hátrányaira, és röviden áttekintettük az idevágó empirikus kutatások tapasztalatait is.

Az elemzési módszerek fejlődése ellenére az árampiaci modellek versenyhatósági eljárásokban történő alkalmazására mind a mai napig kevés példa akad. Ebből a szempontból érdekes tanulságokkal szolgál az az eset, amikor a holland versenyhatóság (NMa) egy fúziós szimuláció eredményei alapján hozott döntést egy erőművi felvásárlásról. Az esetről beszámoló *Bishop–Walker* [2011] leírja, hogy a tervezett felvásárlást az NMa csak úgy engedélyezte volna, ha a fúziót követően a felvásárlást megvalósító vállalat kapacitásainak egy jelentős részét virtuális árverésen értékesíti. Az érintett cég azonban fellebbezett a döntés ellen a rotterdami bíróságon, amely úgy döntött, hogy az NMa vizsgálata nem támasztotta alá megfelelően a döntést. A bíróság több ponton is kifogást emelt a kínálatifüggvény-verseny alapú modellel végzett elemzéssel szemben. Egyrészt nem találta megnyugtatónak a modell validálását, mert úgy látta, hogy a fúziót megelőző piaci egyensúlyra vonatkozó szimuláció eredményei nem álltak összhangban a valósággal. Másrészt azt is kifogásolta, hogy a modellben több Nash-egyensúly is kialakulhat, s emiatt a modell nem képes egyértelmű előrejelzést adni fúzió hatásaira. S végül, a bíróság az egyensúlyok azonosítására használt numerikus eljárás megbízhatóságával szemben is kételyeket támasztott.

IRODALOM

- AHN, N.–NIEMEYER, V. [2007]: Modeling market power in Korea's emerging power market. *Energy Policy*, Vol. 35. No. 2. 899–906. o.
- ANDERSON, E. J.–HU, X. [2008]: Finding Supply Function Equilibria with Asymmetric Firms. *Operations Research*, Vol. 56. No. 3. 697–711. o.
- BALDICK, R.–GRANT, R.–KAHN, E. [2004]: Theory and application of linear supply function equilibrium in electricity markets. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 25. No. 2. 143–167. o.
- BISHOP, S.–WALKER, M. [2011]: Az európai közösségi versenyjog közgazdaságtana. Alapfogalmak, alkalmazások és mérési módszerek. Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központ, Budapest.
- BORENSTEIN, S.–BUSHNELL, J. [1999]: An empirical analysis of the potential for market power in California's electricity industry. *Journal of Industrial Economics*, Vol. 47. No. 3. 285–323. o.
- BUSHNELL, J.–MANSUR, E. T.–SARAVIA, C. [2008] Vertical Arrangements, Market Structure, and Competition: An Analysis of Restructured US Electricity Markets. *American Economic Review*, Vol. 98. No. 1. 237–266. o.
- CRAWFORD, G.S.–CRESPO, J.–TAUCHEN, H. [2007]: Bidding asymmetries in multi-unit auctions: implications of bid function equilibria in the British spot market for electricity. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 25. No. 6. 1233–1268. o.
- CRESPO J. [2001]: Bidding asymmetries in multi-unit auctions: implications of bid functions equilibria in the British spot market for electricity. PhD Dissertation, University of North Carolina.
- ESŐ PÉTER [1997]: Árverés és verseny a közbeszerzésben. *Közgazdasági Szemle*, 47. évf. 7–8. 597–611. o.
- EVANS, J.–GREEN, R. [2005]: Why Did British Electricity Prices Fall after 1998? Department of Economics Working Paper, 05-13, Department of Economics, University of Birmingham.
- FABRA, N.–VON DER FEHR, N. H.–HARBORD, D. [2006]: Designing electricity auctions. *RAND Journal of Economics*, vol. 37. No. 1. 23–46. o.
- GENC, T.–REYNOLDS, S. [2004]: Supply function equilibria with pivotal electricity suppliers. Eller College Working Paper, No.1001-04. University of Arizona.
- GREEN, R. J. [1996]: Increasing Competition in the British Electricity Spot Market. *Journal of Industrial Economics*, Vol. 44. No. 1. 205–216. o.
- GREEN, R.–NEWBERY, D. [1992] Competition in the British Electricity Spot Market. *Journal of Political Economy*, Vol. 100. No. 5. 929–953. o.
- GROSSMAN, S. [1981]: Nash Equilibrium and the Industrial Organization of Markets with Large Fixed Costs. *Econometrica*, Vol. 49. No. 5. 1149–1172. o.
- HART, O. [1985]: Imperfect Competition in General Equilibrium: An Overview of Recent Work. Megjelent: *Arrow, K.–Honkapohja S. (szerk.): Frontiers of Economics*. Basil Blackwell, Oxford.
- HOLMBERG, P. [2007]: Supply function equilibrium with asymmetric capacities and constant marginal costs. *The Energy Journal*, Vol. 28. No. 2. 55–82. o.
- HOLMBERG, P. [2008]: Unique supply function equilibrium with capacity constraints. *Energy Economics*, Vol. 30. No. 1. 148–172. o.

- HOLMBERG, P. [2009]: Numerical calculation of asymmetric supply function equilibrium with capacity constraints. *European Journal of Operational Research*, Vol. 199. No. 1. 285–295. o.
- HU, S.–KAPUSCINSKI, R.–LOVEJOY, W. S. [2010]: Bertrand-Edgeworth Bidding Game with Asymmetric Suppliers: Theory and Applications. Social Science Research Network Working Paper Series. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1659996.
- KLEMPERER, P. D.–MEYER, M. A. 1989]: Supply function equilibria in oligopoly under uncertainty. *Econometrica*, Vol. 57. No. 6. 1243–1277. o.
- LI, G.–SHI, J.–QU, X. [2011]: Modeling methods for GenCo bidding strategy optimization in the liberalized electricity spot market: A state-of-the-art review. *Energy*, Vol. 36. No. 8. 4686–4700. o.
- MOSELLE, B.–NEWBERRY, D.–HARRIS, D. [2006]: Factors Affecting Geographic Market Definition and Merger Control for the Dutch Electricity Sector. The Brattle Group, Brüsszel.
- MULLINS, J.–WAGNER, L. D.–FOSTER, J. [2010]: Price Spikes in Electricity Markets: A Strategic Perspective, Energy Economics and Management Group Working Papers, School of Economics, University of Queensland, Ausztrália
- NEUHOFF, K.–BARQUIN, J.–BOOTS, M. G.–EHRENMANN, A.–HOBBS, B. F.–RIJKERS, F. A. M.–VÁZQUEZ, M. [2005]: Network-constrained Cournot models of liberalized electricity markets: the devil is in the details. *Energy Economics*, Vol. 27. No. 3. 495–525. o.
- NEWBERRY, D. M. [1998]: Competition, contracts and entry in the electricity spot market. *Rand Journal of Economics*, Vol. 29. No. 4. 726–749. o.
- NEWBERRY, D. M. [2005]: Electricity liberalization in Britain: the quest for a wholesale market design. *Energy Journal*, Vol. 26. Special Issue on European Electricity Liberalization, 43–70. o.
- PAIZS LÁSZLÓ–MÉSZÁROS MÁTYÁS TAMÁS [2003]: Piachatalmi problémák modellezése a dereguláció utáni magyar áramtermelő piacon. *Közgazdasági Szemle*, 53. évf. 9. sz. 735–764. o.
- PULLER, S. L. [2007]: Pricing and Firm Conduct in California's Deregulated Electricity Market. *Review of Economics and Statistics*, Vol. 89. No. 1. 75–87. o.
- RUDKEVICH, A.–DUCKWORTH, M.–ROSEN, R. [1998]: Modeling electricity pricing in a deregulated generation industry: the potential for oligopoly pricing in poolco. *The Energy Journal*, Vol. 19. 3. 19–48. o.
- SIOSHANSI, R.–OREN, S. [2007]: How good are supply function equilibrium models: an empirical analysis of the ERCOT balancing market. *Journal of Regulatory Economics*, 31. 1–35. o.
- SUGÁR ANDRÁS [2011] A piacsabályozás elméleti és gyakorlati aspektusai a közszolgáltató szektorokban, elsősorban az energiaszektor árszabályozása példáján. PhD-értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, http://phd.lib.uni-corvinus.hu/570/1/Sugar_Andras.pdf
- VENTOSA, M.–BAÍLLO, A.–RAMOS, A.–RIVIER, M. [2005]: Electricity market modeling trends. *Energy Policy*, Vol. 33. No. 7. 897–913. o.
- VON DER FEHR, N.-H.–HARBORD, D. [1993]: Spot Market Competition in the UK Electricity Industry, *Economic Journal*, Vol. 103. No. 418. 531–546. o.
- WOLFRAM, C. D. [1998]: Strategic Bidding in a Multiunit Auction: An Empirical Analysis of Bids to Supply Electricity in England and Wales. *RAND Journal of Economics*, Vol. 29. No. 4. 703–25. o.

• *Muraközy Balázs – Valentiny Pál* •

A VERSENYHATÓSÁGI DÖNTÉSEK JÓLÉTI HATÁSAINAK MÉRÉSÉRŐL

A versenyszabályozás szerepének növekedésével és a rendelkezésre álló adatok körének bővülésével párhuzamosan felmerült az igény a versenyhatóságok működésének, döntéseinek az értékelésére. Az értékelési lehetőségek áttekintése után a tanulmány az egyik értékelési típus, a hatóságok által készített, a fogyasztókat érintő jóléti haszon számbavételével foglalkozó önértékelések nemzetközi tapasztalatait, problémáit és az alkalmazott megoldásokat elemzi.*

BEVEZETÉS

A 2014. évi közgazdasági Nobel-díj átadásán a díjazott Jean Tirole hangsúlyozta, hogy a közgazdászok régóta nagyra tartják a piac azon erényét, hogy az ideális feltételek között folyó, nem korlátozott verseny a termelőket költségalapú értékesítésre ösztönzi, ugyanakkor tudják, hogy az ilyen verseny ritka, a vállalatok piaci erejükkel visszaélve hajlamosak áraitak lényegesen költségeik fölé emelni, és erre oda kell figyelni (*Tirole* [2015] 1665. o.). Az axiómaként hangzó állítást valóban kevesen vitatják, abban viszont már jelentősen eltérnek a vélemények, hogy mekkora a piacnak az a része, ahol nem kell beavatkozni és ahol viszont úgy vélik, hogy kell, ott milyen mértékben és milyen eszközökkel kell azt megtenni.

Bár a 2008-as válság sokakban kételyt támasztott a piac rendteremtő erejében, a közgazdászok alapvetően mégis éppen a piaci tökéletlenségek elégtelen, pontosabban rosszul megformált szabályozásában lelték meg a válság kialakulásának főbb okait (*Valentiny* [2012]). A szabályozás hatékonyságáról és megfelelőségéről folytatott viták sok kilengéssel, hosszú időszakokra tekintenek vissza. A közszolgáltatásban működő monopóliumoknak a nyolcvanas évekig kialakult szabályozási problémái, annak kérdése, hogy a szabályozás közvetlen és közvetett költségei nem haladják-e meg az általa remélt hasznot, a szabályozási rendszerek reformjához, dereguláció-

* A tanulmány „A GVH működéséből származó jóléti haszon mértékéről (*ex-ante impact assessment*)” című elemzésről – a szerzők által írt – szakmai értékelés felhasználásával készült (*Muraközy–Valentiny* [2014]). Köszönettel tartozunk az OTKA 101604. és 105435 számú kutatási támogatásának, az MTA Vállalati Stratégia és Versenyképesség Lendület-programjának, valamint *Kovács Csabának* a vele folytatott rendkívül hasznos konzultációkért.

hoz, több esetben a monopólium felszámolásához vezettek. A szabályozottság túlzott voltát időről időre a gazdaság egészére is vélelmezték, a hetvenes évek magas inflációja különösen fogékonyra tette a kormányokat a hatékonyságnövelést ígérő, költségsökkenést előrevetítő deregulációs lépések elfogadására (*Peltzman* [1989]).

A versenyt akadályozó korlátok megszüntetésének és a piachibák korrigálásának igénye az elmúlt évtizedekben a piacnyitás, a deregulálás hullámai után a verseny felértékelődését, a verseny biztosításához szükséges versenyszabályozás széles körű elfogadottságát, egyben a szabályozás költségeinek emelkedését hozta magával. 1980-ig körülbelül 30 országban született törvény a verseny szabályozásáról, az elmúlt három évtizedben felgyorsult ez a folyamat, és a lista több mint 80 országgal bővült. A versenytörvény végrehajtásáért felelős hatóságok száma is gyarapodott, a közöttük való együttműködés érdekében két nagyobb nemzetközi szervezet jött létre. A 2001-ben létezett, a verseny pártolását globálisan szorgalmazó *International Competition Network*-nek (ICN) kezdetben 14 hatóság volt a tagja, 2015-ben már 130. Az Európai Unió versenyhatóságai a 2004-ben alakult *European Competition Network*-nek is tagjaivá váltak.

Ehhez a folyamathoz csatlakozott a volt szocialista tömbből alakult 22 olyan ország is, ahol a hidegháború végét követő időszak hat éve alatt (1990–1996) megalkották az első versenytörvényeket, és életre hívták a versenyt felügyelő hatóságokat. (*Dutz–Vagliasindi* [1999] 2. o.) A hatóságok jogköre fokozatosan bővült, önállóságuk nőtt, de még az Európai Közösség tagországaiban is voltak olyan országok, amelyek csak a kilencvenes évek végére fogadtak el a közösségi szabályoknak megfelelő versenytörvényt (Egyesült Királyság, 1998) vagy csak ebben az időszakban hoztak létre független versenyfelügyeleti hatóságot (Hollandia, 1998) (*Valentiny* [2007], *Niels–Dijk* [2008]).

A verseny fontosságának egyre hangsúlyosabb emlegetése, a versenyszabályozás elterjedése és a versenyhatóságok egyre gyakoribb fellépése¹ az üzleti világ szereplői, a politikusok, de még a kedvezően érintett fogyasztók körében is felvetette annak kérdését, hogy vajon megéri-e a társadalom számára a versenyszabályozás kialakult rendszerének fenntartása a versenyügy ilyen mértékű térnyerése és az ezzel összefüggésbe hozható költségek mellett.

Ezzel párhuzamosan növekedett az igény az állami intézmények beszámoltatására és ellenőrzésére. A meglévő és a tervezett állami szabályozások (törvények, intézmények) hatásvizsgálatára az elmúlt húsz évben egyre több helyen került sor, sőt maga a hatásvizsgálat előírása is a szabályozás részévé vált. Egyre gyakoribb a szabályozás intézményrendszerének felülvizsgálata, a szabályozó hatóságok működési hatékonyságának (szakértelemének, szerveztségének) értékelése (*Valentiny* [2008], [2009]). Ezt a folyamatot – a demokratikus elszámolás igényének növekedése mellett – a rendelkezésre álló adatok és módszerek körének folyamatos növekedése magyarázza.

¹ Az Európai Bizottság által kiszabott átlagos büntetések mértéke 1998-ban még 89 millió euró volt, 2008-ben már 300 millió euró (*Russo és szerzőtársai* [2010] 21. o.)

A versenyszabályozás hatásainak felmérésére tett kísérletek rövid múltat tekintenek vissza. Ezek elkülönülnek azoktól a vizsgálatoktól, amelyek a verseny létét vagy nem létét vizsgálják egy adott iparágban. Így például a korábban zárt piacok megnyitásának hatásait el kell különíteni a nyitás után kialakult helyzetben megvalósuló versenyszabályozás hatásaitól, az előbbinek a versenyre gyakorolt egyszeri hatása általában nagyobb lehet², mint magáé a hagyományos versenypiacokon zajló versenyszabályozásé (Niels–Dijk [2008] 351. o.). Tanulmányunkban a már versenyzőnek tekintett piacokon történő versenyszabályozás hatásaival foglalkozunk.

Mielőtt bemutatnánk a versenyhatóságok által készített átfogó értékelési módszereket, érdemes kitérni röviden más típusú értékelésekre. A versenyszabályozás működéséről, hatékonyságáról a nemzetközi szervezetek rendszeresen készítenek értékeléseket. Az OECD országtanulmányokban foglalkozik a versenyszabályozás jogi kereteinek, intézményrendszerének értékelésével. Az általában vett szabályozás javításával (*better regulation*) az OECD-n kívül több nemzetközi szervezet – például *Világbank*, *UNCTAD* – foglalkozik. A *Global Competition Review* – a témakör legnagyobb hírügynöksége, újságja és portálja – 16. éve adja közre rangsorát a világ vezető versenyszabályozó hatóságairól. Ezek az értékelések többnyire kvalitatív információkra, elégedettségi felmérésekre, interjúkra támaszkodva próbálják a hatóságok tevékenységét számszerűsíteni.

A közgazdaság-tudományi szakirodalom elsősorban a versenyszabályozás egyes ügýtípusainak (kartellek, összefonódások/fúziók, erőfölénnyel való visszaélés stb.) tapasztalatait elemzi, egyes döntések vagy nagyobb adatscsoportok vizsgálata alapján. Esetenként összekötik a verseny alakulását a gazdaság egy-egy kiválasztott tényezőjével, mint termelékenység, növekedés vagy innováció (OECD [2014b], Halpern–Muraközy [2012]). Az irodalom egy újabb köre a verseny jóléti hatásait vizsgálja.

Ebben a tanulmányban az értékelési lehetőségek egy viszonylag körülhatárolt területével foglalkozunk, a versenyhatóságok által készített, jóléti hatásokat kimutató értékelésekkel. A versenyhatóságok tevékenységének értékelései, akár maguk a hatóságok, akár külső szakértők végezik, általában a vizsgált kérdéskör szakirodalmában megjelenő tudományos eredmények figyelembevételével születnek.

A versenyhatóságok értékelésére szolgáló módszerek OECD [2012] és Ormosi [2012] alapján két dimenzió szerint csoportosíthatók. Az első dimenzió az értékelés tárgya vagy célja. Itt két fő kategória van. Az egyik esetben az értékelés egy-egy intézkedés hatását vizsgálja, a másikban a versenyhatóság saját működését igyekszik számszerűsíteni, hogy az adófizetőknek beszámolhasson tevékenysége hatékonyságáról. A második dimenzió: a beavatkozás utáni értékeléshez a felhasznált adatok intézkedés előtről származnak-e (*ex ante*) vagy utánról (*ex post*).³

² Az Európai Unió digitális belső piacának gyors kialakulása esetén például az EU GDP 4 százalékának megfelelő haszonnal számolt 2020-ra a *Copenhagen Economics* (*Copenhagen Economics* [2010] 4. o.).

³ Fontos az, hogy mind az *ex ante*, mind az *ex post* típusú értékelés beavatkozás utáni, egyébként inkább előrejelzésről, mint értékelésről lenne szó. A különbség az, hogy *ex ante* típusú értékelésnél nem gyűjtenek új adatokat a beavatkozás utánról, az *ex post* értékelésnél pedig igen.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a fenti két dimenzió szorosan összefügg. Az egész hatóság értékelését a sokkal könnyebben és gyorsabban hozzáférhető *ex ante* adatok segítségével szokták elvégezni, míg egy-egy intézkedés esetében lehetőség nyílik az utólagos adatgyűjtésre, így az inkább *ex post* típusú szokott lenne. Ezért – némi leegyszerűsítéssel – két alapvető értékelési módszert különböztethetünk meg.

Beszámolási célú értékelések: ilyenek például az éves jelentések, amelyek többek között számot adnak a hatóság által végzett tevékenységről, a felhasznált forrásokról és egyes értékelések kiterjedhetnek a hatóság által végzett tevékenység jólétre gyakorolt várható hatásának becslésére is. Az ilyen értékelések fontos funkciója a hatósági munka átláthatóságának növelése és a hatóság munkájának bemutatása az adófizetők számára. Az értékelések készítői a versenyhatóságok.

Hatósági beavatkozások utólagos (ex post) értékelései: ezek az elemzések jellemzően a beavatkozások után abból a célból készülnek, hogy a beavatkozások tényleges, bekövetkezett hatását próbálják megbecsülni. Az *ex post* értékelések általában idő- és költségigényesek, ezért csak egy-egy részterületre készülnek *ad hoc* jelleggel. Az értékelés a beavatkozás eredményességéről is tájékoztatást ad, segítve ezzel a hatóságok későbbi döntéshozatalát. Az elemzéseket a hatóságok, külső szakértők (tudományos kutatók, konzulens cégek), nemzetközi szervezetek is végezhetik.

Az általunk vizsgált – a versenyhatósági beavatkozások várható jóléti hatásait számszerűsítő – értékelések (*ex ante impact assessment*) az első kategóriába tartoznak. A számszerűsítés eredményét (jellemzően a fogyasztóknál jelentkező hasznot) összevetik a versenyhatóság működtetésére szánt összeggel. Az így kialakult arányszám – a haszon számbavételi módjától függően – jelzés lehet arra, hogy milyen jóléti haszonnal számolhat a társadalom az adott versenyhatóság működésekor.

Tanulmányunk további része három fejezetből áll. Először áttekintjük az *ex ante* értékelések logikáját, majd néhány példát és statisztikát mutatunk be egyes versenyhatóságok értékeléseiből, végül az értékelésünk elkészítésekor felmerült néhány elméleti és gyakorlati dilemmát tárgyalunk.⁴

AZ EX ANTE ÉRTÉKELÉSEK LOGIKÁJA

A hatóságok átlátható működésére vonatkozó követelmények erősödése egyre több versenyhatóságot készített arra, hogy a versenyszabályozási tevékenység hasznát is számba vegye. Az OECD által 2012-ben gyűjtött adatok szerint a 46 vizsgált versenyhatóság 35 százaléka (16 hatóság) nyilatkozott úgy, hogy rendszeresen készít valamiféle értékelést a jóléti hasznról (OECD [2012] 8. o.).

⁴ Ezekkel a dilemmákkal elsősorban akkor találkozunk, amikor a GVH *ex ante* értékelésének külső bírálatát végeztük el (Muraközy–Valentiny [2014]).

Közülük négyen – az *Office of Fair Trade* (OFT) az Egyesült Királyságban, a *Federal Trade Commission* (FTC) és a *Department of Justice* (DoJ) az Egyesült Államokban, valamint újabban a *Federal Competition Commission* (FCC) Mexikóban – ezt törvényi kötelezettség alapján készítik, amely részükre többféle teljesítményindikátort ír elő. Az Egyesült Államokban a kormányzati teljesítmény és eredmények 1993-as törvénye (*Government Performance and Result Act*) alapján készülnek az amerikai versenyhatóságok értékelései (*Werden* [2008] 445. o.), az Egyesült Királyságban kezdetben a pénzügyminisztériummal, később a gazdasági minisztériummal (*Department for Business, Innovation and Skills*) kötött megállapodások szolgálnak a kötelezően elkészített értékelésnek alapjául (*CMA* [2015] 3. o.). A 12 másik hatóság önkéntes alapon foglalkozik vele. Az utóbbiakhoz sorolható a magyar Gazdasági Versenyhivatal is, ahol 2015-ben második alkalommal készült el a nemzetközi gyakorlathoz jól illeszkedő értékelés (*GVH* [2013], [2015]).

Az *OECD* [2012] elemzésben szereplő 46 válaszadó 20–24 százaléka rendszeresen elemzi a versenykorlátozó megállapodások, az erőfölényes visszaélések és a fűzők esetében történő beavatkozások jóléti hatásait, 13 százaléka a versenypártolás hatásait és 9 százaléka az egyéb beavatkozásokét (például fogyasztóvédelem) is (9. o.).⁵ Azok a hatóságok, amelyek nem végeztek a jóléti haszonra vonatkozó hatásvizsgálatokat, ezt elsősorban erőforrásaik, a szükséges adatok, az elegendő ügyszám, valamint megfelelő módszertan hiányával indokolták. A válaszok alapján láthatóvá vált, hogy a rendszeres *ex ante* hatásértékelések elvégzése, a hatóságok átlátható működésének és társadalmi hasznosságának bemutatása a sokszor eltérő felkészültségű szabályozók esetében csak akkor lehetséges, ha standardizált módszertannal, viszonylag kis erőforrás-ráfordítással végezhető el.

Mint láttuk, amikor átfogó, az eljárások széles körére kiterjedő képet szeretnének kapni a hatóság beavatkozása által keltett jóléti haszonról, akkor a nemzetközi „legjobb gyakorlat” szerinti *ex ante* megközelítést alkalmazzák. Ez azt jelenti, hogy az értékelés csak olyan adatokat használ, amelyek már a beavatkozásor rendelkezésre álltak, és nem támaszkodik olyan információkra, amelyek már a beavatkozás után keletkeztek, még akkor sem, ha maga az értékelés akár több évvel a beavatkozás után készül el. Ennek nyilvánvaló hátránya az, hogy sokkal kevésbé pontos, mint ha az utólagos adatokat is felhasználnák, s ez bizonyos ügyekben nagyon lényeges torzításhoz vezethet. Ezt a hátrányt azonban nagymértéken ellensúlyozzák az előnyei.

Az *ex ante* megközelítést az indokolja, hogy az értékelés röviddel a tárgyidőszak után elkészülhet, s alapvetően a már rendelkezésre álló adatokból elvégezhető. A nagy ügyszám és az előzetes jelleg miatt azonban az *ex ante* hatásértékelések jellemzője a nagyfokú leegyszerűsítettség (ami gyakran megbízhatatlanná teszi a következtetéseket). Továbbá mivel fajlagosan kevesebb erőforrást igényelnek *ex ante*

⁵ A fogyasztóvédelmi tevékenység adatánál azt is figyelembe kell venni, hogy sok versenyhatóság nem végez ilyen tevékenységet.

hatásértékelések, mint az az *ex post* értékelések, így rendszeresen elvégezhető. A beavatkozások általában sokáig hatnak, nincs olyan egyértelmű időpont, amikor azt lehetne mondani, hogy már nem érvényesül a hatás, ezért az *ex post* elemzések sem adnak egyértelmű képet a beavatkozás teljes jóléti hatásáról. *Ex post* jelleggel sem lehet minden beavatkozást mérlegre tenni (például a tiltások elmaradt jóléti hasznait és költségeit), ahol pedig igen, ott nagy erőforrásigénnyel kell számolni, ezért csak egy-egy ügy esetében készül ilyen elemzés.

Az elemzést készítő hatóságok a várható haszon számbavételekor a beavatkozásból származó közvetlen pénzügyi megtakarítást számolják ki, figyelmen kívül hagyva mind a közvetett (például az innovációra gyakorolt), mind a nem pénzügyi hatásokat. Mint látni fogjuk, ezt részben módszertani nehézségek, részben az értékelés óvatos jellege magyarázzák.

A fúziókra, versenykorlátozó megállapodásokra és az erőfölényes visszaélési ügyekre kialakított számítási módszertan azt az összeget próbálja megállapítani, amelyet a fogyasztók a versenyhatóság beavatkozása miatt nem lesznek kénytelenek viselni, más néven az elkerült veszteséget. A veszteség a be nem avatkozás esetében megvalósuló többletkiadás miatt érné a fogyasztókat, ilyenkor jóléti többlet jön létre a be nem avatkozás esetéhez képest. A következő fejezetben részletesebben is bemutatjuk, hogy ez a hatósági beavatkozás által érintett piaci forgalomnak, a megszüntetett vagy elkerült áremelkedéseknek és az árhatás feltételezett időtartamának a szorzatát jelenti (Werden [2008] 434. o., OECD [2014a] 6. o.). Amennyiben erre vonatkozóan nincsenek megfelelő ügyspecifikus adatok, akkor alapértelmezett (*default*) értékekkel számolnak. Ha az ügyek vizsgálata lehetővé teszi, vannak hatóságok, például az Egyesült Királyságban a versenyhivatal (OFT) mellett a versenybizottság (*Competition Commission, CC*),⁶ amelyek alkalomszerűen próbálják megbecsülni a minőségre, innovációra gyakorolt dinamikus hatást is. Egyes esetekben becslésekkel kísérleteznek a versenyhatósági beavatkozások elrettentő hatásának mérésére is, ezek azonban egyelőre csak kiegészítő információként szerepelnek az *ex ante* hatástanulmányokban.

Az *ex ante* hatásértékelés egyik legfontosabb vonása az egész folyamatra jellemző óvatos megközelítés, vagyis a paraméterek és módszerek olyan megválasztása, ami kérdéses esetekben lefelé becsüli a mért hasznot. Erre az *ex ante* hatásértékelés jellege szinte kötelezi a készítőjét, hiszen ezzel lehet eloszlatni azokat a kétségeket, amelyek azért támadhatnak, mert az értékelést a hatóság saját maga végzi. Az óvatos szemlélet megnyilvánul az egyes ügyek és ügycsoportok értékelésénél alkalmazott feltételek meghatározásában: a bizonytalan pontokon a korrekt eljárás az, ha a haszonnak inkább alsó becslését adják. A nehezen mérhető és gyakran bizonytalan eredményt hozó dinamikus hatásokkal (például az innováció) az elemzések nem foglalkoznak, hanem a *statikus fogyasztói hasznot* mérik. Mint a következő feje-

⁶ Az OFT és CC 2014. április 1. után együttesen CMA (*Competition and Markets Authority*).

zetben részletesebben is látni fogjuk, az óvatos megközelítéssel az értékelés akár többszörösen is alulbecsülheti a versenyszabályozás tényleges hasznát.

A rendszeres vizsgálatok eddigi eredményei arra utalnak, hogy az egyes években adódó eredmények az ügyek gyakran változó száma és az egyes ügytípusokon belül a vizsgált esetek nagyságrendje miatt jelentősen ingadoznak, így az ingadozások gyakran csak a nagyon nagyméretű, de ritkán bekövetkező fúziók vagy kartellek kiugró hatásait tükrözik, nem pedig a versenyhatóság hatékonyságának vagy társadalmi hasznának ingadozását. Ennek kiküszöbölésére többéves mozgó átlagokat számolnak, így az eredmények valamivel kevésbé ingadoznak. Az FTC ötéves, az OFT és a holland versenyhatóság (*Nederlandse Mededingingsautoriteit*, NMa)⁷ hároméves mozgó átlagokat használ (Davies [2013] 4. o.).

A haszon kimutatásához használt számításokban alapvetően *pontbecsléseket* alkalmaznak, az eredményeket nem intervallum formájában közlik. A becslések egyszerű előállítási módjának igénye és az ügytípusok lehetséges egységes kezelésének követelménye mellett a bizonytalanul meghatározható feltételek és a becslések óvatos jellege is ezt a megoldást indokolják. Ugyanakkor egyes esetekben szükség lehet alsó és felső határértékek közötti adatközlésre is.

A rendszeres *ex ante* hatástanulmányt készítő hatóságok közül az eddig felhalmozott szakmai tapasztalatok alapján a főbb kérdésköröket tekintve az amerikai (FTC, DoJ), a brit (OFT, CC), a holland (NMa), és az EU (Versenypolitikai Főigazgatóság, *Directorate-General for Competition – DG Comp*) hatósági gyakorlatot tekintik mértékadónak, de hivatkoznak mások, például a portugál versenyhatóság (*Portuguese Competition Authority – PCA*) gyakorlatára is. 2012-ben öt hatóság volt, amelyek *ex ante* hatásértékeléseiket rendszeresen nyilvánosságra is hozták (EU, FTC, DoJ, OFT, NMa), a Gazdasági Versenyhivatal 2015-re már két alkalommal közölte saját értékelését (Davies [2010], [2013] 8. o.). Az értékelések azt mutatták, hogy a számba vett, nagyon ingadozó mértékű közvetlen jóléti hasznok a hatóságok működési költségeinél legalább négy-ötszörösen nagyobbak voltak (OFT [2009] 4. o., CMA [2015] 3. o., DoJ [2015] 15., 29. o., FTC [2014] 43. o., GVH [2015] 1. o.).

Az *ex ante* hatásértékelések köre a fúziókat és a versenykorlátozó megállapodásokat minden esetben tartalmazza, többnyire felöleli az erőfölényes visszaélési ügyeket is, és alkalmanként más versenyhatósági tevékenységre is kiterjed. Egyes esetekben az elrettentés esetleges nagyságrendjére vonatkozó külső becsléseket is közölnek.

⁷ A hivatkozások idején még NMa, 2013. április 1. után ACM (*Authority for Consumers and Markets*).

MEKKORA A VERSENYHATÓSÁGOK MŰKÖDÉSÉNEK A HASZNA?

Ebben a fejezetben példaként és a nagyságrendek érzékeltetésére bemutatunk néhány versenyhatóság *ex ante* értékelésének eredményét *Ormosi* [2012] táblázata alapján. Az 1. táblázat a hatóságok saját *ex ante* hatástanulmányai alapján készült, és a fogyasztóknál kimutatott pénzügyi hasznot, valamint zárójelben a számításba került ügyek számát mutatja.

Az első fontos észrevétel, hogy a GDP-vel való összehasonlítás jó közelítést adja a versenyhatósági szabályozásból származó haszon mértékének. A versenypolitika kimutatott hasznának nagyságrendje a GDP tízezrede: például az Egyesült Királyság GDP-je ebben az időszakban 3000 milliárd font körül volt, és a versenypolitika kimutatott haszna évi 400 millió font körül alakult. Ez a haszon igen magas a versenypolitikai intézmények működtetésére fordított, évi mintegy 20 millió fonthoz képest.

1. TÁBLÁZAT • A versenyhatóságok *ex ante* hatástanulmányainak eredményei

	Kartellek		Fúziók		Egyéb versenyszabályozás	
	fogyasztói megtakarítás	a GDP %-ában $\times 10^{-4}$	fogyasztói megtakarítás	a GDP %-ában $\times 10^{-4}$	fogyasztói megtakarítás	a GDP %-ában $\times 10^{-4}$
<i>Európai Unió (milliárd euró)</i>						
2010	7,2 (7)	5,87	4,2–6,3 (16)	4,28	Nem közölt (58)	—
2009	1,2 (6)	1,02	5,6 (16)	4,77	2,0 (54)	1,70
2008	1,7 (7)	1,36	5,5 (24)	4,41	4,3 (111)	3,45
2007	3,8 (8)	3,06	Nem közölt (23)	—	Nem közölt (133)	—
<i>Egyesült Államok, DoJ (milliárd dollár)</i>						
2010	0,05 (60)	0,03	0,19* (19)	0,13	0,19* (4)	0,13
2009	0,60 (72)	0,42	1,02 (12)	0,72	0,02 (2)	0,01
2008	0,02 (54)	0,01	0,48 (16)	0,33	0,05 (4)	0,03
2007	0,56 (40)	0,41	0,15 (12)	0,11	0,02 (2)	0,01
<i>Egyesült Államok, FTC (milliárd dollár)</i>						
2010	n. a.	—	0,59 (16)	0,4	0,51 (6)	0,35
2009	n. a.	—	0,79 (13)	0,55	0,19 (7)	0,13
2008	n. a.	—	0,36 (13)	0,25	0,03 (4)	0,02
2007	n. a.	—	0,81 (20)	0,58	0,08 (11)	0,06
<i>Egyesült Királyság, CC + OFT** (milliárd font)</i>						
2009/2010	0,083	0,57	0,235 (11)	1,62	0,083	0,57
2008/2009	0,083	0,59	0,229 (15)	1,64	0,083	0,59
2007/2008	0,083	0,57	0,309 (14)	2,13	0,083	0,57

* Fúziók és egyéb (magánjogi úton érvényesített) versenyszabályozás 2010-ben együtt.

** Kartellek és egyéb versenyszabályozás együtt.

Megjegyzés: Zárójelben a számításba került ügyek száma.

Forrás: *Ormosi* [2012] 5. o.

A második megfigyelés az, hogy a kimutatott haszon nagyobb része származik a fúziókontrollból, mint a kartellek elleni fellépésből. Lényeges azonban, hogy – amint később ezt részletesen bemutatjuk – az értékelések általában nem foglalkoznak az elrettentési vagy dinamikus hatásokkal, illetve a versenyhatóság sok más tevékenységével (például versenypártolás, fogyasztóvédelem). Ezek figyelembevétele feltehetően lényegesen megváltoztatná a kimutatott nagyságrendeket.

Harmadszorra érdemes rámutatni arra, hogy a kimutatott haszon mértéke gyakran jelentősen ingadozik. Ez elsősorban az adott évben felmerülő ügyek számának és nagyságának változékonyságából származik, és nem a versenyhatóság működési hatékonyságának változásából. A vállalatok méretének „vastag szélű” eloszlásából következik, hogy egy-egy ügy nagy részét kiteheti az adott évi haszonnak. Ezért a versenyhatóságok gyakran nem egy-egy évre végzik el az értékelést, hanem több évre átlagolják.

A negyedik lényeges pont az, hogy éppen a kihagyott tényezők és a nagy ügyek miatt nem igazán alkalmas a módszer az időbeli vagy a különböző hatóságok közötti pontos összehasonlításra. Például egy jobban működő hatóság elrettentő ereje erőteljesebb lehet, így csak kevesebb ügy kerül be a számításba. Az értékelések elsősorban a haszon nagyságrendjének bemutatására, érzékeltetésére alkalmasak.

A magyar versenyszabályozásból származó haszon nagyságrendjét a GVH [2015] mutatta ki. Ennek alapján a GVH működése a 2009 és 2014 közötti időszakban legalább 97 milliárd forint haszonnal járt a fogyasztók számára. Ez a haszon közel ötszöröse a GVH működésére fordított forrásoknak (GVH [2015] 1. o.).

AZ ÉRTÉKELÉSEK SORÁN FELMERÜLŐ FŐ DILEMMÁK

Ebben a fejezetben megpróbáljuk részletesebben elemezni azokat a főbb szempontokat, amelyeket a versenyhatóságok *ex ante* típusú hatástanulmányaik során figyelembe vesznek.

Az értékelés célja, a jólét számbavétele

A versenyhatóságok munkájában a fogyasztói jólét növelése mindenütt szerepet játszik, még akkor is, ha nem minden hatóság tekinti ezt elsődleges céljának. A holland NMa által végzett felmérésre válaszoló 56 hatóság 39 százaléka gondolta úgy, hogy elsődleges célja a fogyasztói jólét emelése, 50 százalékuk a célok egyikeként említették, míg 19 százalékuk a fogyasztói jólét emelését a versenyhatósági tevékenység egyik lehetséges következményeként említette. Küldetésnyilatkozataikban a hatóságok a feladataik meghatározásánál 50 százalékuk explicit módon hivatkozik a fogyasztói jólétre, 20 százalékuk csak közvetve, 30 százalék pedig egyáltalán nem említi. A versenytörvények 48 százalékában szerepel a fogalom, 28 százaléka utal rá, 24 százaléka pedig nem foglalkozik vele (ICN [2011] 11–15. o.).

Vannak hatóságok, amelyek nem a fogyasztói jólétet, hanem a teljes társadalmi jólétet⁸ tekintik a versenyhatósági tevékenység fő céljának. Ez közgazdasági nézőpontból helyes megközelítés, hiszen ekkor veszik egyaránt figyelembe a termelési és alokációs hatékonyságot is (*Sinderen–Kemp* [2008]). Ezek a hatóságok (mint például az ausztrál hatóság is) azonban úgy vélik, hogy a hosszú távú fogyasztói többlet alakulása jól közelíti a teljes társadalmi jólét változását (*ICN* [2011] 29. o.). Ez az összefüggés hosszú távon valószínűleg érvényesül, de a gyakorlatban jelentkező átértékelés a két megközelítés között. Például a DoJ a közvetlen, azonnali fogyasztói jólétet helyezi előtérbe, a hosszabb távú hatásokkal csak akkor számol, ha azok valóban jól előreláthatók és igazolhatók. A hatóságok között többen úgy fogalmaztak, hogy a versenyjog érvényesítése során kevésbé veszik számításba a teljes társadalmi jólét szempontjait, viszont a versenypártoló tevékenységükben már hangsúlyosabb szerepet kap.

A holland hatóság (NMa) véleménye szerint a helyes megfogalmazás az, ha a hatóság nem a jólét maximalizálására, hanem a jólét elősegítésére törekszik (idézi: *ICN* [2011] 30. o.). Elismerik, hogy elméletileg a teljes társadalmi jólét lehetne a cél, de gyakorlati szempontokból a fogyasztói jólét választása válik a legjobb opcióvá a hatóságok számára (*Cseres* [2007]). A fogyasztói jólét választása a gyakorlatban azt jelenti, hogy a fogyasztói jólét addig nő, amíg a fogyasztók annál alacsonyabb áron is meg tudják vásárolni a termékeket, mint amit egyébként fizetnének értük. Hosszú távot tekintve az előbbi, rövid távot tekintve az utóbbi használata a célszerű. A rövid távú fogyasztói jólét alkalmazása azonban nem akadályozhatja a termelők beruházásait, innovációját, azaz dinamikusan is érvényesülnie kell a jóléti hatásnak, más szóval a mai fogyasztók támogatása nem okozhat kárt a jövőbeli fogyasztóknak. Ebben az esetben is megmutatkozik a közgazdasági elmélet számára elfogadható szemlélet – teljes társadalmi jólét figyelembevétele – és a gyakorlati alkalmazhatóság között feszülő ellentét. Ennek feloldásaként Massimo Motta, az Európai Bizottság versenyügyekért felelős vezető közgazdásza megjegyzi: „a legtöbb esetben azonban nem változtatna a versenypolitikai ajánlason, ha az átfogóbb döntési kritérium helyett a szűkebbet alkalmaznánk” (*Motta* [2007] 23. o.).

A figyelembe vehető jóléti szempontokat és ezek elemzésbe való beillesztését a fúziók példáján szemlélteti *Sinderen–Kemp* [2008]. A legegyszerűbb számbavételi mód az árak vizsgálata, s ha a fúziót követően feltételezhető az áremelkedés, indokolt lehet a fúzió tiltása. Ha a várható hatékonyságváltozást is figyelembe veszik, akkor nem csak az ennek következtében feltételezhető árcsökkenés mellett válhat elfogadottá a fúzió, hanem abban az esetben is, ha a fúziót követően ugyan emelkednek az árak, de középtávon már a fogyasztók a minőségjavulással jobban járnak. Az is lehetséges, hogy a hatékonyságjavulás ára az, hogy a fogyasztói többlet egy része a termelőkhoz kerül, ekkor a hatékonyságjavulásnak nagyobbak kell lenni, mint

⁸ Társadalmi többlet = fogyasztói többlet + termelői többlet.

amennyi veszteséget ez a fogyasztóknak okoz. Előfordulhat, hogy a két többlet közötti viszonyt politikai szempontból kívánják befolyásolni, ekkor különbözőképpen súlyozhatják a termelők és fogyasztók többletét, s el is tekinthetnek a két többlet közötti viszony alakulásának vizsgálatától, és csak az együttes társadalmi többlet növekedését veszik figyelembe a fúzió engedélyezésénél.

A hatékonysági előnyök előzetes felmérése meglehetősen bizonytalan, a fúziók nagy része a résztvevők szempontjából is sikertelennek bizonyul. Ezért a versenyhatósági elemzések fogyasztóitöbblet-központúságára úgy tekintenek, mint ami képes ellensúlyozni a hatóságnak a cégekkel szembeni szükségképpen fennálló alulinformáltságát.⁹ A fogyasztói jólét szerinti elemzést azért is elfogadhatónak tartják, mert ezzel ellensúlyozható a cégek nagyobb lobbijereje is (Neven–Röller [2005]). A legfontosabb szempont azonban valószínűleg az, hogy a fogyasztói jólét viszonylag könnyen definiálható, az elemzésekhez alacsonyabb költséggel kiszámolható, és a nagyközönségnek jobban is elmagyarázható. A fúziók fenti példája azonban csak azt mutatja meg, hogy a hatósági döntés kialakulásáig elvben milyen elemzési lépéseket tehetnek a hatóságok. A versenyhatóság tevékenységének értékelésekor azonban a döntés utáni helyzet elemzése kerül előtérbe, és az elemzés elvégzéséhez a fogyasztói jólét nyújtja a legmegvalósíthatóbb lehetőséget.

Két szempont említendő még az elemzés céljaival, felhasználásával összefüggésben. Először: az egymást követően elkészülő elemzések esetén óhatatlanul felmerül az időbeli összehasonlítás kérdése, annak ellenére, hogy a készítőik minden esetben hangsúlyozzák az elért „eredmények” esetlegességét, azt, hogy az ügyek nagyságrendje és száma évről évre jelentősen ingadozhat. Ezek a szempontok a hatóságok közötti *ex ante* hatásértékelésen alapuló összehasonlítást is nehezen értékelhetővé teszik. Az évente előforduló ügyek száma és nagyságrendje okozta ingadozást a hosszabb (öt-hat éves) időszakok választásával és a folytonos értékelés helyett az időszakonként (mondjuk, két évente) megismételt értékelés készítésével lehet csökkenteni.

Másodszor: az *ex ante* hatásértékeléseken felgyűlt újabb tapasztalatok tanulságai beépülnek a hatóságok munkájába. Egyes hatóságoknál, ahol kialakult az egyes ügytípusokra osztható működési költségek és hasznok számbavétele, felvetődhet az a kérdés, hogy eltérő mértékű hasznot hoznak-e a különböző ügytípusok. Davies [2010] például az OFT számításai alapján felhívja a figyelmet arra, hogy a különféle beavatkozási típusok által létrehozott fogyasztói többletek jelentősen különböznek egymástól: a fúziókontroll „megtérülése” volt a legnagyobb, a fogyasztóvédelem és a versenykorlátozó megállapodások elleni fellépés megtérülése viszont átlag alatti volt. Az ilyen összehasonlításokat természetesen mindig is korlátozni fogja az,

⁹ Jean Tirole Nobel-díjas előadásának egyik sugallata, hogy bizonyos értelemben a piac- és vállalatelmélet főbb vonulatait a szabályozók alulinformáltsága inspirálta (Tirole [2015]).

hogyan a különféle ügýtípusok esetében a kimaradt közvetett hatások nagyságrendje egészen eltérő lehet.

Amennyiben ügýtípusok szerinti ösztönző jelleggel is használják az értékelést, akkor a marginális haszon számbavételére van szükség. Minden, a kérdéssel foglalkozó szerző felhívja ugyanakkor a figyelmet arra, hogy ezt a tevékenységek közötti rangsorolást csak nagyon óvatosan szabad végrehajtani, sok év átlagát kell figyelembe venni, mert nagyon könnyen adhat téves jelzéseket, ösztönözhet például a fúziók tiltásának megszorodására és a kis volumenű, de elrettentő hatása miatt fontos területek jogérvényesítésnek gyengülésére (*Bergman* [2008] 404–405. o.).

Óvatos becslés

A versenyhatósági döntések bizonyos hatásainak kimutatása rendkívül nehéz, a nem gazdasági előnyök vagy a versenyképességre gyakorolt hatás számszerűsítése nem végezhető el pontosan, és így nem szokott szerepelni az ilyen jellegű dokumentumokban. Hasonlóan nehéz volna kiszámítani a közvetett hasznot és a nem ár jellegű hatásokat. Az értékelések általában a fúziókkal, versenykorlátozó megállapodásokkal és erőfölényes visszaéléssel foglalkoznak, nem terjednek ki az ezen eljárásokon túli tevékenységekre, hiszen ehhez más szempontok figyelembevétele és más módszertan lenne szükséges.¹⁰ Az egyes ügýtípusoknál és konkrét ügyeknél alkalmazott értékelési döntési szabályokban a kisebb haszon bemutatását lehetővé tevő változattal végzik el a számításokat.

Az óvatosság jegyében a holtteher-veszteség vagy az elrettentés hatásának a vizsgálatára ritkán, külön elemzés keretében kerül sor, ennek módszertana és szemlélete jelentősen eltérhet a közvetlen hatások becslésétől. A következőkben bemutatjuk, hogy milyen nagyságrendet jelenthetnek ezek a kihagyott hatások.

Az OFT számára készített két tanulmány tesz kísérletet arra, hogy megbecsüljék a versenyhatóság működése által létrehozott elrettentő hatás mértékét. A Deloitte által készített *OFT* [2007a] tanulmányhoz interjúkat készítettek jogászokkal, közgazdászokkal és versenyjogászokkal, illetve vállalati felméréseket végeztek. Az eredmények azt mutatták, hogy 2004 és 2006 között minden az OFT által megtiltott vagy csupán kötelezettségvállalással elfogadott fúzióra öt olyan fúzió jutott, amelyben a felek meg sem kísérelték a megállapodást, attól tartva, hogy nem fogja engedélyezni a versenyhatóság. Hasonló módon: minden, az OFT által felgöngyöltített kartellnél öt (de a vállalati felmérés szerint 16), a versenykorlátozó megállapodásoknál hét (a vállalati felmérés alapján hét), a piaci erővel való visszaéléseknél pedig négy (a vállalati felmérés szerint tíz) olyan jogsértés maradt el, amit a vállalatok előzetesen megfon-

¹⁰ Például az *OFT* [2009a] külön tanulmányban vizsgálja a fogyasztóvédelmi tevékenységből származó előnyöket.

toltak. A tanulmány ezeket a számokat óvatos becslésként kezeli. A felmérés eredményei tehát arra utaltak, hogy az elrettentő hatás a közvetlen hatás többszöröse: még az ötszörös szorzó is óvatossáknak tűnik (*OFT* [2007a], [2011] *Gordon–Squires* [2008]).

Az *OFT* másik, 2011-ben készült elemzése a Deloitte és a London Economics által végzett újabb, szélesebb körű kutatás eredményeit ismerteti. Ezek szerint a viszsztatartó hatás a közvetlen hatásnak a kartellek esetében 28-szorosa, a többi versenykorlátozó megállapodás esetében 40-szerese és az erőfölényes visszaéléssel foglalkozó eljárások esetében 12-szerese lehet (*OFT* [2011] 7. o.). Az elrettentő hatással foglalkozó irodalom további eredményeit *Davis–Majumdar* [2002] munkája, illetve az *OFT* [2011] tanulmánya mutatja be.

Egy másik kimaradó elem a holtteher-vesztés, ez elvben bármely, a határköltiséget meghaladó ár mellett létrejön, versenyszabályozásban azt a hatását vizsgálják, hogy a fogyasztók egy része a megnövekedett ár miatt már nem vásárol. A holtteher-vesztés a kereslet rugalmasságától is függ. Tökéletesen rugalmas kereslet mellett (a fogyasztók az áremelkedés hatására egyáltalán nem vennék a terméket) nem volna holtteher-vesztés. Minél kisebb a kereslet árrugalmassága, annál nagyobb lehet a holtteher-vesztés. A holtteher-vesztés abszolút értékét természetesen a piac mérete is befolyásolja (*Motta* [2007] 45–46. o.).

Davis–Majumdar [2002] a holtteher-vesztés vizsgálatának addigi irodalmán keresztül mutatta be az *OFT* által alkalmazható számítási eljárásokat. Ezek alapján az *OFT* a fúzióvizsgálatai során becsléseket készített a holtteher-vesztésre is. A fúzióknál elkülönítették az árhatást – ez azoknál a fogyasztóknál jelentkezett, akik az emelt ár mellett is fogyasztottak –, valamint a holtteher-hatást. Az utóbbit az árhatás, az árváltozás és a keresletrugalmasság szorzatának a felével azonosították (*OFT* [2007b] 14. o., *OFT* [2010] 19–27. o.).

A holtteher-vesztés kérdésével azért is érdemes foglalkozni, mert nagyságrendjére vonatkozóan több vizsgálat is készült. *Davis–Majumdar* [2002] durva becslése szerint a brit gazdaságban a holtteher-vesztés és a túlzott profit együtteséből származó teljes fogyasztói veszteség a GDP 10,5–11 százalékát is elérheti (*Davis–Majumdar* [2002] 32. o.). *Cowling–Mueller* [1978] az Egyesült Államok 734 nagyvállalatának és az Egyesült Királyság 103 nagyvállalatának adatai alapján a holtteher-vesztést az előbbi országban a bruttó vállalati termék 3,96, az utóbbiban 3,86 százalékában állapította meg (740–742. o.). *Masson–Shaanan* [1984] a meglévő piacszerkezet holtteher-vesztését (2,9 százalék) és a feltételezett, monopólium melletti holtteher-vesztését (11,6 százalék) hasonlította össze az Egyesült Államok 37 feldolgozóipari ágazatában – s a két adat különbségével (8,7 százalék) mérte a verseny „értékét” (*Masson–Shaanan* [1984] 520. o.). Végül megemlítjük *Hüschelrath* [2008] vizsgálatát: az Egyesült Államok 2004–2006 közötti aggregált adatainak alapján a versenyhatóságok közvetlen kiadásait és az eljárásokkal összefüggésben felmerülő közvetett költségeket együttesen 2,126 milliárd dollárra becsülte, míg a holtteher-vesztésget 13 milliárd dollárra (23–29. o.). Ebből az következhet,

hogya ha a versenyhatóságnak sikerül a monopolhelyzetből származó holtteher-veszteséget 1 százalékkal csökkenteni, akkor ez például Svédországban a hatóság költségvetésének négyszeresét tenné ki, az Egyesült Államokban ötszörösét, valamint az Európai Unió esetében 12-szeresét (*Bergman* [2008] 399–400. o.)

A holtteher-veszteség számbavétele mindazonáltal nem vált széles körben elterjedté. Ismereteink szerint fúziós ügyekben a holland NMa, a portugál PCA, a brit OFT és az amerikai DoJ alkalmazza, erőfölénnyel való visszaélésnél a DoJ számítja ki (*ICN* [2011] 56. o., *Mateus és szerzőtársai* [2008] 45. o., *Davies* [2013] 6–7. o.). A holtteher-veszteség kiszámítására ott van nagyobb esély, ahol a fúzióknál szimulációs modelleket alkalmaznak, hiszen az ilyen szimulációk már eleve felhasználnak rugalmasságbecsléseket. Annak ellenére, hogy a közgazdasági elmélet szempontjából nagyon is indokolt lenne, a számítási feladatok nagy erőforrásigényével, az óvatos megközelítés érvényesítésével és a különböző ügytípusok lehetőség szerint egységes kezelésével érvelve végül *Davies* [2013] sem javasolta, hogy beveggyék az OECD készülő iránymutatásába (10. o.).

Az *ex ante* hatástanulmányok általában egyetlen számban foglalják össze, hogy a hatóság működésének hatására mekkora fogyasztói haszon jött létre. Az érvelések szerint ez így egy „óvatos becslés”, vagyis abban lehetünk biztosak, hogy legalább ekkora volt a haszon. Bár bevallottan „hozzávetőleges” eredmény ez az egyetlen szám, a becslés háttérének ismerete nélkül azt is sugallhatja, hogy egzak, „mérnöki pontosságú” eredményről van szó (*Luchetta–Hoeppner* [2012]). Elvben elképzelhető volna, hogy – amint statisztikában gyakran szokásos – az óvatos becslés helyett egy intervallumot adjanak meg.

Ennek azonban számos akadályja van. A haszon egy része a hiányzó adatok, illetve az ezzel összefüggő óvatos döntések következtében nem szerepel a számításban, vagy nem is számszerűsíthető. *ICN* [2011] által közzétett felmérésben ugyan a hatóságok háromnegyede szerint számszerűsíthető a fogyasztókat ért kár (és így a beavatkozások keltette jóléti többlet), de egyesek úgy vélték, hogy ennek csak a nagyságrendjét, esetleg az intervallumát lehetne meghatározni (43. o.). A közvetett haszon – eddigi tapasztalatok szerinti – mértéke túlságosan nagy, csak nem értelmezhető konfidenciaintervallumot lehetne készíteni a teljes haszonra. Az alsó határra pedig eleve nem célszerű konfidenciaintervallumot készíteni, hiszen egy ilyen intervallum alja maga a legkisebb haszonra adott becslés lenne. A külföldi hatóságok gyakorlatát áttekintve, is azt láthatjuk, hogy a konfidenciaintervallum készítésével kapcsolatos problémák olyan súlyúak, hogy majdnem minden esetben óvatos pontbecslés született.

Elképzelhető azonban, hogy a jövőben megvalósul ilyen jellegű változtatás: *Davies* [2013] az OFT módszertanának értékelésekor kifejtette, hogy meg lehetne próbálkozni az intervallumbecslés elkészítésével, nagyobb hangsúlyt adva például az elretentésből származó közvetett haszonnak. Ezt a javaslatot az OFT oly módon fogadta meg, hogy bár becsléseit továbbra is pontbecslés formájában adja meg, de kiegészítő

információként közli a kutatás során bebizonyosodott közvetett haszonra vonatkozó becsült értékeket is. Az *OECD* [2014a] iránymutatása javasolja, hogy egy óvatosabb és egy kevésbé óvatos becslést is adjanak meg a hatóságok a pontbecslés mellett.

A számítások módszertana

Az értékelések egyszerű és transzparens logikát követnek. Minden ügy esetében számszerűsítik az *érintett forgalmat*, majd meghatározzák a szabálysértő magatartás okozta *áreltérést*, illetve a jogsértés *várható időtartamát*. A közvetlen hasznot (a megelőzött káros hatást) ennek a három tényezőnek a szorzata adja.

Az áreltéréshez és az időtartamhoz a különféle ügýtípusok esetében eltérő alapértelmezett értéket rendelnek. Ha azonban olyan adat áll rendelkezésre, amely indokolja az alapértelmezett értéktől való eltérést, akkor ezt az ügyszpecifikus értéket használják fel. Az *OFT* [2009b] például értékelésében a fúziók háromnegyedét szimulálta, el is készítette ennek módszertani leírását, de jelezte, hogy az általa alkalmazott szimulációk elsősorban a horizontális fúziók egyoldalú hatásainak becslésére alkalmasak (29. o.). A gyakorlatban azonban ezeknek a módszereknek az alkalmazása is komoly problémákat okoz. Egyrészt, az *ex ante* értékelés során nem áll rendelkezésre elég információ egy új fúziószimuláció elkészítéséhez, illetve nincs is lehetőség a megfelelő adatok eléréséhez. Erre inkább akkor volna lehetőség, ha az ilyen elemzések már az eljárások/vizsgálatok során elkészülnek. Másrészt, ezek a bonyolultabb módszerek is erős megszorításokon alapulnak, így egyáltalán nem biztos, hogy megbízhatóbb eredményt adnának, mint az egyszerűbb közelítés.

A képlet elemei, alapértelmezett paraméterek

Érintett forgalom • Az érintett forgalom számbavételekor a fúziós ügyek esetében szélesebben értelmezik a forgalom meghatározását, itt valamennyi piaci szereplő együttes (érintett) forgalmát veszi figyelembe. A versenykorlátozó megállapodások és erőfölényes visszaélések esetében pedig a forgalom szűkebb meghatározására törekednek, azaz a nem megfelelő magatartású vállalkozások együttes (érintett) forgalmával számolnak (*Davies* [2013] 5. o.).

Ebben az esetben kérdéses mennyire teljesül az a feltételezés, hogy a magatartás közvetlen vevőt érő teljes (mért) hatása – valamilyen formában – eljut a végső fogyasztóhoz. Az érintett forgalom számbavételekor a vertikális szempontokat is tartalmazó kartellügyekben az *OFT* az értékláncnak a fogyasztókhoz legközelebbi forgalmát veszi számításba (*OFT* [2010] 16. o.).

Árejtérés • A versenykorlátozó megállapodások esetében az árejtérések alapértelmezett értékei a *Davies* [2013] által vizsgált öt hatóságnál 10–15 százalék között voltak. A DoJ által alkalmazott 10 százalékot régóta használják az Egyesült Államokban, ahol viszonylag kevés tapasztalat alapján kezdték el használni.¹¹

Davies–Majumdar [2002] tanulmánya korábban jó összefoglalót adott a kartell-felárakkal kapcsolatos empirikus kutatásokról. A szakirodalmi áttekintésből kiderül, hogy azokkal a tenderekkel kapcsolatban születtek határozottabb eredmények, ahol az összejátszás általában 10 százalék fölötti, sőt gyakran 20 százalék fölötti áremelkedéssel járt. Más piacokon a kartellek nem mindig vezettek kimutathatóan magasabb árakhoz, de amikor pozitív hatást találtak a kutatók, akkor az gyakran jóval 10 százalék fölött volt. Ennek alapján a szerzőpáros azt a következtetést vonta le, hogy tendereken való összejátszás esetében megfelelően óvatosnak számít a 10 százalékos áremelkedés feltevése, más kartellek esetében pedig akkor, ha a piacszerkezet kedvez a stabil kartellek kialakulásának.

Davies [2010] által hivatkozott tanulmányok sora már azt is bizonyítja, hogy a 10 százalékos feltevés valószínűleg nagyon óvatos. *Bolotova–Connor* [2006] 300 nemzetközi kartellt vizsgálva 13–19 százalék közötti túlárazást állapított meg, míg *Connor* [2009] 1517 kartellre végzett elemzése a túlárazás mediánját 17–30 százalék közöttire tette, és azt találta, hogy a kartellek csak 20 százaléka emelte az árat 10 százaléknál kevesebbel. *Davies* [2013] ennek alapján javasolta az OFT-nek a 15 százalékos érték alkalmazását, amelyet az OFT a „kőkemény” kartellek esetében el is fogadott (*OFT* [2010] 17. o.). Ezt az értéket közelítik *Boyer–Kotchoni* [2014] vizsgálatának eredményei, amely egyes korábbi számítások túlzó értékeit korrigálva a 16 százalékos értéket tartotta valószínűnek.

Sokkal nehezebben lehet meghatározni az árejtérés alapértelmezett értékeit az erőfölényes visszaélések esetében: szövevényes és hosszú távon jelentkező hatásokkal kell számolni, s a megengedhető magatartást a megengedhetlentől nehezen lehet elkülöníteni. Alig van idevágó kutatás, amit némileg megmagyaráz a viszonylag kisebb ügyszám is (*Werden* [2008] 444–445. o.). Az árejtérések használatában itt mutatkozik a legnagyobb különbség a hatóságok között, az FTC és a DoJ az 1 százalékot, az OFT 2010-ig az 5, jelenleg a 15 százalékot, az NMa a 10 százalékot tekinti alapértelmezett értéknek (*Ormosi* [2012] 9. o., *Davies* [2013] 7. o.). Az OFT a korlátozó visszaélésekre, valamint a nem kartell megállapodásokra is a 15 százalékos alapértelmezett értéket alkalmazza (*OFT* [2010] 17. o.). Az 1 százalékos érték használatának jogosságát erősen kétségbe vonja az a feltételezés, hogy ilyen mértékű árejtérés tényleges észlelése esetén a hatóság nem biztos, hogy beavatkozna a folyamatokba. A 10 százalékos érték használatát a hipotetikus monopolista teszt analógiájával szokták megindokolni. Az is emellett az érték mellett szól, hogy célszerű

¹¹ A *U.S. Sentencing Commission* irányelveire hivatkoznak, ahol 1987-ben ezt a becslést tartották a legelfogadhatóbbnak (*Sentencing Commission* [1987] 61. o.).

a versenykorlátozó megállapodások és az erőfölényes visszaélések alapértelmezett értékeihez hasonló vagy azzal azonos értéket választani.

A fúziós ügyekben döntően a gyakran alkalmazott fúziószimulációnál nyert eredményekkel dolgoznak. Azokban az ügyekben, amelyekben erre nincs mód, ott vagy a többi szimuláció átlageredményét, vagy az 1 százalékos, esetenként a holtteher-vesztéssel korrigált értékét használják alapértelmezett értéknek. A fúziókontroll szigora is befolyásolja a szóba jöhető értékeket, szigorúbb fúziókontroll mellett valószínűleg alacsonyabb alapértelmezett értékeket kellene használni. A szakirodalomban ugyanakkor több írás is foglalkozott a fúziók árhatásaival: *Borenstein* [1990] 9,5 százalékos, *Werden és szerzőtársai* [1991] 5,6 százalékos, *Ashenfelter–Hosken* [2008] 3–7 százalékos átlagos áremelkedést állapított meg (*Ormosi* [2012] 8. o.). *Weinberg* [2008] kilenc korábbi tanulmány adatait elemezve átlagosan 7,6 százalékos áremelkedést talált (*Bergman* [2008] 394. o.). Az 1 százalékos feltételezést ebben az esetben is nehezen értelmezhetőnek tartjuk. Emiatt is hangsúlyozta *Davies* [2013], hogy ilyen értékekkel számolva egy hatósági kartellbeavatkozás tízszer akkora súlyt kap, mint egy hatósági fúziós beavatkozás (10. o.).

A várható időtartam • A várható időtartamok megítélésében nagy különbség van az egyes versenyhatóságok között; a használt értékek egy és hét év között szóródnak. A kartelleknél a szakirodalom elsősorban a felderített esetekkel foglalkozik, ezek az adatok azonban kevésbé irányadók akkor, amikor éppen a felderítetlen állapothoz szeretnénk becsült értéket rendelni. Az engedékenységi politikával¹² összefüggő vizsgálatok kimutatták, hogy a legkevésbé stabil kartellek élnek nagyobb valószínűséggel az engedékenységi politika lehetőségével. Az engedékenységi politika feltételrendszerre ugyanakkor a kartellek stabilitására is kihat (*Harrington–Chang* [2009]).

A kartellek által érvényesített áreltérés nagysága is befolyásolhatja a kartell várható időtartamát. A magas haszonnal kecsegtető kartellek stabilitása nagyobb lehet, ugyanez a tényező viszont a felderítés valószínűségét is növelheti. Mindezek alapján természetesen az esetről esetre történő vizsgálat lenne a legmegnyugtatóbb megoldás. Az erőfölényes visszaélések várható időtartamának alapértelmezett értékeit a versenykorlátozások egységes kezelése érdekében a kartellügyekhez lehetne közelíteni, bár egyesek szerint például a piaclezárás piaci korrekciójának idejét a kartelleknél hosszabbra kellene becsülni (*Ormosi* [2012] 11. o.). Kartellügyekben többen az EU gyakorlatát javasolják, ahol nagyságrendjük és hatásuk alapján három kategóriába sorolják az ügyeket 1/3/6 év várható időtartamot rendelve hozzájuk.

A fúziók esetében is számolnak a piaci korrekció feltételezett idejével. A hatóságok feltehetően nem avatkoznának be, ha a piac feltételezett korrekciója a fúzió

¹² A versenyhatóság engedékenységi politikája, amikor a vele együttműködni kész, a kartell feltárását tevékenyen elősegítő vállalkozások mentesülhetnek az egyébként kiszabásra kerülő bírság egésze vagy annak egy része alól.

után hamar bekövetkezne. A hatóságok gyakorlatában ebben az ügýtípusban nincs nagy eltérés, a várható időtartam (óvatos) alapértelmezett értéke általában egy-két év.

A *Davies* [2013] tanulmánya alapján összeállított 2. táblázat összegzi a fentieket.

2. TÁBLÁZAT • Alapértelmezett értékek az egyes versenyhatóságoknál

Alapértelmezett érték	Hatóság	Fúziók	Kartellek	Erőfölényes visszaélés
Áreltérés (százalék)	EU	3–5	10–15	—
	FTC	1	—	1
	DoJ	1 ^a	10	1 ^c
	OFT	szimulációk átlaga ^a	10–15	10
	NMa	1 ^{a, b}	10	10
Időtartam (év)	EU	2–7 ^c	1/3/6	—
	FTC	2	—	2
	DoJ	1	1	1
	OFT	2	6	6
	NMa	1	1	1

^a A holtteher-veszteség beszámítása.

^b 1 százalékos hatékonyságjavulás feltételezése.

^c Piacra lépési korlátoktól függően.

Forrás: *Davies* [2013] 6–7. o.

Adatigény

Az *ex ante* hatásértékelések készítését megkezdő hatóságok tanulási folyamatára jellemző, hogy többnyire alapértelmezett értékeket használnak. Az OFT a kartellelemzéseknel 2006 előtt kizárólag alapértelmezett értékeket használt az áreltérésekhez, ez a 2006–2009 közötti időszak elemzése során már csak az esetek egyharmadában fordult elő (*Davies* [2010] 24. o.). DoJ a fúziós ügyek kisebb részénél a saját vizsgálati eredményeit használja az árhatásbecslésekhez, nagyobb részüknel csak azért végez külön modellszámításokat mert erre törvény kötelezi. (*Werden* [2008] 447. o.).

Az *ex ante* értékelés egyik fő előnye az alacsony adatigény. Mivel ezek megadják a várható időtartamot és az áreltérés nagyságát, így az ilyen ügyek esetében az egyetlen szükséges adat az érintett forgalom. Így adathiány miatt – főszabály szerint – csak azok az ügyek esnek ki, amelyeknél nem áll rendelkezésre az érintett forgalom nagyságáról szóló statisztika.

A gyakorlatban ez a probléma sokszor felmerülhet. Bizonyos esetekben nem áll rendelkezésre információ a piacon működő kisebb vállalatokról. Több terméket gyártó vállalatokról nem feltétlenül lehet tudni, hogy melyik termék mekkora súllyal szerepel értékesítésükben. Ezért különösen a kisebb súlyú ügyek elég nagy része ki-eshet az elemzésből. Mivel utólag nehéz az érintett forgalomra vonatkozó adatokat összegyűjteni, érdemes azokat már a vizsgálati szakaszban módszeresen nyomon követni, hogy automatikusan rendelkezésre álljanak az *ex ante* értékelés során.

Diszkontráta

A korábbi időszakokban jelentkező haszon akkor is növeli a társadalmi jólétet, ha eltekintünk az inflációtól. Ennek több oka is van. Egyrészt, az ilyen hasznot be lehet fektetni olyan beruházásokba (akár oktatásba, infrastruktúrába vagy az államadóság csökkentésébe), amelyek az infláció fölötti, pozitív reálhozamot generálnak. Másrészt, hosszabb távon a nemzeti jövedelem növekedése miatt adott mértékű (abszolút) haszon egyre kevésbé értékes lesz (egy láda almát többre értekel egy szegény társadalom, mint egy gazdag). Harmadrészt, az egyének is többre értékelik, ha hamarabb jutnak egy jószághoz, mintha később, amit az egyéni preferenciákból levezetett társadalmi preferenciáknak is tükrözniük kell. Összességében tehát egy költség–haszon szemléletű elemzésben a különböző évek összehasonlítása esetében olyan diszkontrátát célszerű alkalmazni a jövőbeli és múltbeli hasznok és költségek összehasonlításakor, amely az infláció mellett tükrözi a társadalom pozitív reálhozamra vonatkozó várakozásait is.

A közösségi pénzügyek irodalmában ilyen esetekben társadalmi diszkontrátát szoktak alkalmazni. Ennek kiszámítása sokféle módszerrel végezhető el, és közel sem egyértelmű az értéke. A társadalmi költség–haszon elemzések összehasonlíthatóságát, konzisztenciáját azonban növeli, ha erre minél inkább egységes módszertant alkalmaznak. Ilyen hüvelykujjszabályok kidolgozása volt a célja *Moore és szerzőtársai* [2004] nagy hatású tanulmányának. A tanulmány szerint olyan esetekben, amikor a beruházás időtartama viszonylag rövid, és az nem jár jelentős mértékű kiszorítással, 3,5 százalékos társadalmi (reál) diszkontrátát érdemes használni.

Ezt a szabályt számos – például oktatási vagy globális felmelegedéssel összefüggő – tanulmány felhasználta. Szempontunkból még fontosabb, hogy ugyanezt a 3,5 százalékos társadalmi diszkontrátát alkalmazta az OFT, az FTC, az NMA és a PCA, illetve ezt javasolja az EU is az ilyen értékelések elkészítésekor (*Ormosi* [2012] 7. o., *Mateus és szerzőtársai* [2008] 7. o.). Fontos különbség azonban, hogy ezek az értékelések rövidebb időszakokra vonatkoznak, így az évek összehasonlíthatóságának kérdése kisebb szerepet játszik bennük.

Másik oldalról azt is meg kell említenünk, hogy *Moore és szerzőtársai* tanulmányában a 3,5 százalékos becslést egy optimális növekedési modelltől számítják ki. Az optimális növekedési modell paraméterei lényeges mértékben eltérhetnek az országok között: felzárkózó országokban például jelentősen magasabb lehet az egy főre jutó fogyasztás növekedési üteme, mint a fejlett országokban, és így a gyorsan felzárkózó gazdaságokban jelentősen magasabb lehet a diszkontráta, mint a *Moore és szerzőtársai* [2008] által kiindulópontként a fejlett országokra használt 2,3 százalékos növekedési ütem.

Ügyek száma

Az OFT-nél a 2006–2009 közötti hároméves időszakban 25 ügy került a becslés alapjául szolgáló vizsgálati körbe, a számításba bevont évi átlagos ügyszám 8,3 volt. Az a probléma jelentkezett, hogy az aggregált adat nagyon érzékeny volt egy-egy kiemelkedő súlyú ügyre. A többéves mozgó átlag használata ezen a jelenségen némileg segít, de az egymást követő években készülő értékelések eredményei még így is nagy hullámzást mutathatnak (*Davies* [2010] 15. o.).

A módszer érdekes jellemzője, hogy amennyiben későbbi időpontokban újraszámolnák az adott időszakban keletkezett közvetlen hasznot, akkor az trendszerűen változhat. Az újraszámolás során ugyanis eltérést okozhat, ha kiesnek ügyek, mert olyan jogerős határozatok születnek, amelyek a vállalatoknak kedveznek. Ilyen esetekben az újraszámolások során várható értékben a kimutatott közvetlen haszon egyre kisebb lehet. Ez a szempont is amellet szól, hogy egy-egy időszak *ex ante* értékelésének eredményét nem érdemes összehasonlítani egy másik időszak eredményével.

ÖSSZEGZÉS

A versenyszabályozás hatásainak felmérésére tett kísérletek még csak rövid múltra tekintenek vissza. A versenyszabályozás elterjedése és a versenyhatóságok egyre gyakoribb fellépése felvetette annak kérdését, hogy az ezzel összefüggésbe hozható költségek vajon megérik-e a társadalomnak a versenyszabályozás kialakult rendszerének fenntartását. A versenyszabályozás működéséről, hatékonyságáról a nemzetközi szervezetek rendszeresen készítenek értékeléseket, ugyanakkor a kormányok, parlamentek egy része törvényben írta elő, hogy maguk a hatóságok is értékeljék tevékenységüket. A már alkalmazott módszereket más hatóságok is átvették, mert így a hatósági beavatkozások fontosságát, értelmét a jóléti növekedés kimutatásával is indokolni tudják.

Az önértékelés adta hátrányokat a hatóságok külső szakértők véleményét kérve és óvatos becslésekre törekedve próbálják kiküszöbölni. Az értékelések során világossá vált, hogy a közvetlen jóléti hatásokon túli, eddig nem, vagy nehezen mért hatások a közvetlen hatásoknak többszörösét tehetik ki: a hosszú távú és a közvetett hatások általában sokkal nagyobbak a számszerűsített – döntően rövid távú és közvetlen – hatásoknál, az éves GDP értékét is meghaladhatják, ezen a területen – különösen az elrettentés számbavételével összefüggésben – megszapordtak a módszertani próbálkozások. A közvetlen hatásokra vonatkozó számítások csak elnagyolt képet alkothatnak a versenyhatóságok döntéseiről, az átfogó elemzéshez minél több fajta értékelés együttesét kell figyelembe venni.

IRODALOM

- ASHENFELTER, O.–HOSKEN, D. [2008]: The effect of mergers on consumer prices: evidence from five selected case studies. NBER Working Paper, N° 13859.
- BERGMAN, M.A. [2008]: Quis Custodiet Ipsos Custodes? Or Measuring and Evaluating the Effectiveness of Competition Enforcement. *De Economist*, Vol. 156. No. 4. 387–409. o.
- BOLOTOVA, Y.–CONNOR, J. [2006]: Cartel Overcharges: Survey and Meta-Analysis. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 24. No. 6. 1109–1137. o.
- BORENSTEIN, S. [1990]: Airline Mergers, Airport Dominance, and Market Power. *American Economic Review, Papers and Proceedings*, Vol. 80. No. 2. 400–404. o.
- BOYER, M.–KOTCHONI, R. [2014]: How Much Do Cartels Overcharge? Toulouse School of Economics TSE Working Paper No. 462. http://www.tse-fr.eu/sites/default/files/medias/doc/wp/etrie/wp_tse_462_v2.pdf.
- CMA [2015]: CMA impact assessment, 2014/15. Competition and Market Authority, <https://www.gov.uk/government/publications/cma-impact-assessment-2014-to-2015>.
- CONNOR, J. [2009]: Price-fixing overcharges: revised edition. http://www.researchgate.net/publication/23505994_Price-fixing_Overcharges_Legal_and_Economic_EvidenceManuscript.
- COPENHAGEN ECONOMICS [2010]: The Economic Impact of a European Digital Single Market. Final report.
- COWLING, K.–MUELLER, D. C. [1978]: The Social Costs of Monopoly Power. *Economic Journal*, Vol. 88. No. 352. 727–748. o.
- CSERES, K. J. [2007]: The Controversies of the Consumer Welfare Standard. *The Competition Law Review*, Vol. 3. No. 2. 121–173. o.
- DAVIES, S. [2010]: A Review of OFT's Impact Estimation Methods, OFT1164. http://web.archive.nationalarchives.gov.uk/20140402141250/http://www.of.gov.uk/shared_of/reports/Evaluating-OFTs-work/of1164.pdf.
- DAVIES, S. [2013]: Assessment of the Impact of Competition Authorities Activities. OECD, DAF/COMP/WP2(2013)1. [http://competitionpolicy.ac.uk/documents/8158338/8264632/1.+DAF-COMP-WP2\(2013\)1.pdf/aedfe2c5-e378-4577-be6f-2fb67a5568db](http://competitionpolicy.ac.uk/documents/8158338/8264632/1.+DAF-COMP-WP2(2013)1.pdf/aedfe2c5-e378-4577-be6f-2fb67a5568db).
- DAVIES, S.–MAJUMDAR, A. [2002]: The development of targets for consumer savings arising for competition policy. Office of Fair Trading, Economic Discussion Paper, 4. OFT386. http://www.ibrarian.net/navon/paper/The_development_of_targets_for_consumer_savings_a.pdf?paperid=1201838.
- DOJ [2015]: Congressional Submission Fy 2015 Performance Budget. Department of Justice, Antitrust Division.
- DUTZ, M. A.–VAGLIASINDI, M. [1999]: Competition policy implementation in transition economies: An empirical assessment. EBRD, Working Paper No. 47.
- FTC [2014]: Performance and Accountability Report. FTC.
- GORDON, F.–SQUIRES, D. [2008]: The deterrent effect of UK competition enforcement. *De Economist*, Vol. 156. No. 4. 411–432. o.
- GVH [2013]: A GVH működéséből származó jóléti haszon mértékéről (*ex-ante impact assessment*). Versenykorlátozó megállapodásokkal, erőfölényes visszaélésekkel, valamint fúziókkal foglalkozó eljárások, 2008–2012. Gazdasági Versenyhivatal, Budapest, [http://www.gvh.hu/data/cms1026476/GVH_Impact_ass_2008_2012_\(2013_05_10\)___ExternalDoc___vegleges.pdf](http://www.gvh.hu/data/cms1026476/GVH_Impact_ass_2008_2012_(2013_05_10)___ExternalDoc___vegleges.pdf).
- GVH [2015]: A GVH működéséből származó jóléti haszon mértékéről (*ex-ante impact assessment*). Versenykorlátozó megállapodásokkal, erőfölényes visszaélésekkel, valamint fúziókkal

- foglalkozó eljárások, 2009–2014. Gazdasági Versenyhivatal, Budapest, http://www.gvh.hu/akadalymentes//data/cms1031558/GVH_Impact_ass_2009_2014_2015_06_17.pdf.
- HALPERN LÁSZLÓ–MURAKÖZY BALÁZS [2012]: A verseny és a K + F összefüggései – elméleti megközelítések és számszerű eredmények. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István* (szerk.): *Verseny és szabályozás 2011*. MTA KRTK KTI, Budapest, 13–37. o.
- HARRINGTON, J. E.–CHANG, M.H. [2009]: Modelling the Birth and Death of Cartels with an Application to Evaluating Antitrust Policy. *Journal of the European Economic Association*, Vol. 7. No. 6. 1400–1435. o.
- HÜSCHEL RATH, K. [2008]: Is it Worth all the Trouble? The Costs and Benefits of Antitrust Enforcement. ZEW Discussion Paper No. 08–107.
- ICN [2011]: Competition Enforcement and Consumer Welfare. Setting the Agenda. International Competition Network, ICN Conference 2011. május 11–17., Hága. <http://www.internationalcompetitionnetwork.org/uploads/library/doc857.pdf>.
- LUCHETTA, GIACOMO – HOEPPNER, SVEN [2012]: Praising Their Own Wine? EU Legislators and Non-falsifiable Statements in Impact Assessment. Manuscript.
- MASSON, R. T.–SHAANAN, J. [1984]: Social cost of oligopoly and the value of competition. *The Economic Journal*, Vol. 94. No. 375. 520–535. o.
- MATEUS, A. – GONCALVES, P. – RODRIGUES, J. [2008]: Performance of national competition authorities: A method for assessment. *Concurrences* No. 3. pp. 40–54.
- MOORE, M. A.–BOARDMAN, A. E.–VING, A. R.–WEIMER, D. L.–GREENBERG, D. H. [2004]: “Just give me a number!” Practical values for the social discount rate. *Journal of Policy Analysis and Management*, Vol. 23. No. 4. 789–812. o.
- MOTTA, M. [2007]: *Versenypolitika. Elmélet és gyakorlat*. Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központ, Budapest.
- MURAKÖZY BALÁZS–VALENTINY PÁL [2014]: „A GVH működéséből származó jóléti haszon mértékéről (*ex ante impact assessment*)” című elemzés szakmai értékelése. MTA KRTK KTI, http://gvh.hu/data/cms1030537/GVH_Impact_Assessment_KRTK_ertekeles_2015_02_11.pdf.
- NEVEN, D. J.–RÖLLER, L.-H. [2005]: Consumer surplus vs. welfare standard in a political economy model of merger control. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 23. No. 9–10. 829–848. o.
- NIELS, G.–DIJK, R. VAN [2008]: Competition policy: what are the costs and benefits of measuring its costs and benefits? *De Economist*, Vol. 156. No. 4. 349–364. o.
- OECD [2012]: Evaluation of Competition Enforcement and Advocacy Activities: The Results of an OECD Survey. OECD, DAF/COMP/WP2(2012)7/FINAL, [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DAF/COMP/WP2\(2012\)7/FINAL&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DAF/COMP/WP2(2012)7/FINAL&docLanguage=En).
- OECD [2014a]: Guide for helping competition authorities assess the expected impact of their activities. OECD, <http://www.oecd.org/daf/competition/Guide-competition-impact-assessmentEN.pdf>.
- OECD [2014b]: Factsheet on how competition policy affects macro-economic outcomes. OECD, <http://www.oecd.org/daf/competition/2014-competition-factsheet-iv-en.pdf>.
- OFT [2007a]: The deterrent effect of competition enforcement by the OFT. A report prepared for the OFT by Deloitte. OFT 962. http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20140402141250/http://www.oft.gov.uk/shared_oftr/reports/Evaluating-OFTs-work/oft962.pdf.

- OFT [2007b]: Consumer savings from merger control. OFT 917 http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20140402142426/http://www.offt.gov.uk/shared_offt/reports/Evaluating-OFTs-work/oft917.pdf
- OFT [2009a]: Trading Standards impact. An evaluation of the impact of the fair trading work of local authority Trading Standards Services in the UK. OFT 1085. http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20140402142426/http://www.offt.gov.uk/shared_offt/about_offt/oft1085.pdf.
- OFT [2009b]: Positive impact 08/09. Consumer benefits from the OFT's work. OFT 1102. <http://freepdfs.net/positive-impact-0809-offt1102-office-of-fair-trading/aa0ab5bff6b-571f72c1f9189204efd50/>
- OFT [2010]: A guide to OFT's Impact Estimation methods. OFT 1250. <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20140402141250/>, http://www.offt.gov.uk/shared_offt/reports/Evaluating-OFTs-work/oft1250.pdf.
- OFT [2011]: The impact of competition interventions on compliance and deterrence. OFT 1391. [hb.betterregulation.com/external/oft1391.pdf](http://betterregulation.com/external/oft1391.pdf).
- ORMOSI, P. [2012]: Stocktaking on Evaluation. OECD, DAF/COMP/WP2(2012)5, OECD [http://competitionpolicy.ac.uk/documents/8158338/8264659/DAF-COMP-WP2\(2012\)5.pdf/d431e951-cb8c-4b40-a0a5-bb49cacf144b](http://competitionpolicy.ac.uk/documents/8158338/8264659/DAF-COMP-WP2(2012)5.pdf/d431e951-cb8c-4b40-a0a5-bb49cacf144b).
- PELTZMAN, S. [1989]: The Economic Theory of Regulation After a Decade of Deregulation. Brookings Papers on Economic Activity, Microeconomics, <http://www.brookings.edu/about/projects/bpea/papers/1989/economic-theory-of-regulation-peltzman>.
- RUSSO, F.–SCHINKEL, M. P.–GÜNSTER, A.–CARREE, M. [2010]: European Commission Decisions on Competition: Economic Perspectives on Landmark Antitrust and Merger Cases. Cambridge University Press, Cambridge.
- SENTENCING COMMISSION [1987]: United States Sentencing Commission, Guidelines Manual. <http://www.ussc.gov/guidelines-manual/1987/1987-federal-sentencing-guidelines-manual>.
- SINDEREN, J. VAN–KEMP, R. [2008]: The economic effect of competition law enforcement: the case of the Netherlands. *De Economist*, Vol. 156. No. 4. 365–385. o.
- TIROLE, J. [2015]: Market Failures and Public Policy. *American Economic Review*, Vol. 105. No. 6. 1665–1682. o. DOI: 10.1257/aer.15000024
- VALENTINY PÁL [2007]: A verseny és szabályozása – Az Európai Unióban várható változásokról. *Külgazdaság*, 51. évf. No. 7–8. 18–36. o.
- VALENTINY PÁL [2008]: A szabályozó szervezetek működési hatékonysága. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás 2007*. MTA KTI, Budapest, 111–139. o.
- VALENTINY PÁL [2009]: A liberalizálódás foka. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László* (szerk.): *Verseny és szabályozás 2008*. MTA KTI, Budapest, 247–265. o.
- VALENTINY PÁL [2012]: Válságban a verseny – válságban a verseny? Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István* (szerk.): *Verseny és szabályozás 2011*. MTA KRTK KTI, Budapest, 102–125. o.
- WEINBERG, MATTHEW [2008]: The price effects of horizontal mergers. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 4. No. 2. 433–447. o.
- WERDEN, G. J. [2008]: Assessing the effects of antitrust enforcement in the united states. *De Economist*, Vol. 156. No. 4. 433–451. o.
- WERDEN, G.–JOSKOW, A.–JOHNSON, R. [1991]: The Effects of Mergers on Price and Output: Two Case Studies from the Airline Industry. *Managerial and Decision Economics*, Vol. 12. No. 5. 341–352. o.

III. Körbetekintés

A HÁLÓZATOS SZOLGÁLTATÁSOK PIACA ÉS SZABÁLYOZÁSA

• Pápai Zoltán – Papp Bertalan •

VERSENYPROBLÉMÁK A POSTAI PIACOKON ÉS A MAGYAR POSTAI PIACNYITÁS TANULSÁGAI

A tanulmány a postai piacok versenyproblémaival foglalkozik az Európai Unió tagállamaiban több lépésben magvalósított piacnyitás időszakában. A különféle belépési korlátok áttekintése után 1. az inkumbens postai szolgáltatók magatartása által támasztott stratégiai, 2. az állami szabályozás körébe tartozó jogi, adminisztratív, valamint 3. az inkumbens postai szolgáltatót pozitívan diszkrimináló szabályozás szerepét tárgyaljuk. Végül megvizsgáljuk és értékeljük az állami szabályozás kereteit meghatározó, a piacnyitást megvalósító 2012. évi magyar postatörvényt és annak piaci belépésre gyakorolt hatását.*

BEVEZETÉS

2013-ra valamennyi uniós tagállam postai piacán jogilag megtörtént a teljes liberalizáció. E hosszan tartó, fokozatos piacnyitási folyamat előrehaladását az Európai Bizottság megbízásából háromévenként készült tanulmányok dokumentálják, amelyek nagy erénye, hogy átfogó képet adnak a tagországok postai piacainak fejlődéséről, a piacnyitás során követett szabályozási gyakorlatról, a felmerülő dilemmákról, valamint a kibontakozó verseny problémáiról. Jelen tanulmány a *WIK*, a *Copenhagen Economics* és az *Ecorys* ezen kutatásaiban közölt adatokra, valamint más, ezeket kiegészítő információkra építve elemzi a postai verseny kibontakozásának tapasztalatait, s ezek fényében értékeli a 2013-ban megtörtént magyar postai piacnyitást.

Tanulmányunk fő megállapítása, hogy míg az expressz- és csomagszolgáltatások piaca ma már minden tagországban versenyzői piac, addig a belföldi levélküldemények piacán gyenge a verseny, és a piacnyitás ellenére is domináns vagy monopolszereplők maradtak az inkumbens postai szolgáltatók. Mivel úgy tűnik, hogy a közgazdasági értelemben vett belépési korlátok ezen a piacon sem magasak, nagyon valószínű, hogy a magas koncentrációnak és a gyenge versenynek leginkább a belépést és az új belépők működését nehezítő szabályozás az oka. A sokszor indo-

* A tanulmány alapját képező kutatásra a gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központja által támogatott projekt keretében került sor. A szerzők köszönetet mondanak *Csorba Gergelynek*, *Nagy Péternek* és *Kiss Ferenc Lászlónak* a tanulmány korábbi változataihoz fűzött értékes javaslatokért és kritikus észrevételeikért.

kolatlanul bürokratikus és egyáltalán nem belépőbarát engedélyezési rendszer, az egyetemes szolgáltatás inkumbensnek kedvező keretrendszere és az ehhez kapcsolódó speciális gazdasági vagy éppen olyan jogi, adminisztratív előnyök – mint például az egyetemes szolgáltatás forgalmiadó-mentessége – mind olyan tényezők, amelyek együtt igen magasra helyezik azt a korlátot, amit a belépőnek át kellene ugornia.

Az új szereplők a jogi belépési nehézségek és a diszkriminatív szabályozás mellett ráadásul az inkubens szolgáltató belépést nehezítő, kizorító piaci magatartásával is szembesülnek, amely hol a jogszerű kereteken belül maradván próbálja védeni a meglévő piaci pozíciót és a versenyelőnyt, hol pedig kifejezetten versenykorlátozó hatású lehet. A postai piacok versenyproblémáinak alaposabb megértéséhez a piacnyitás során felmerülő tipikus versenyproblémákat és az ezeket reprezentáló versenyügyeket is áttekintjük. Az elmúlt évtized tapasztalati alapján a postai piacon az inkubens szereplő változatos formákban megjelenő kizorító magatartása jelentette a leggyakoribb problémát, de a postai területen az állam és az inkubens résztvevő speciális viszonya miatt jellemzően felmerül a tiltott állami támogatás lehetősége is.

Nemzetközi összehasonlító információk alapján lehetőség nyílt arra, hogy a magyar postai piacot is értékeljük a többi tagország teljesítményének fényében. Ezek alapján elmondható, hogy a piacnyitás névleges megtörténte ellenére számos szabályozási akadálya van a verseny kibontakozásának – például a belépés adminisztratív és szabályozási korlátai vagy az egyetemes szolgáltató szerepét ellátó inkubens költségeinek ellenőrzésére vonatkozó szabályozás gyengesége. A magyar piacon az expressz- és csomagszegmensben élénk versenyt tapasztalunk, de a levélküldemények esetében a piacnyitás ellenére lényegében nincs verseny még az üzleti területen sem, miközben az egyetemes postai levélszolgáltatások ára évről évre jelentősen emelkedik.¹

Először a jelenlegi technológiák és szabályozás mellett érvényes belépési korlátokat vesszük sorra a postai piacok kapcsán. Majd a piacnyitási időszak versenyproblémáit tekintjük át az elmúlt másfél évtized versenyügyeinek tükrében. Végül a magyar postai liberalizáció jelenlegi helyzetét és problémáit tárgyaljuk a piacnyitás során szerzett nemzetközi tapasztalatok fényében.

.....
¹ A WIK [2013] adatai alapján az egyszerű levélküldemények (egyébként szabályozott) árában a 2008 és 2013 közti időszakban a legnagyobb emelkedés Magyarországon történt. Vásárlóerő-paritáson számolva a magyarországi áremelkedés közel 49 százalékos volt, s részben ennek tudható be, hogy Magyarország 2013-ban nemcsak az ötödik legdrágább volt vásárlóerő-paritáson, de a magyar normál levél ára az európai átlagot jelentősen (35 százalékkal) meg is haladta.

BELÉPÉSI KORLÁTOK A POSTAI SZOLGÁLTATÁSOK PIACÁN

A postai piacok megnyitása kapcsán jogosan vethető fel az a kérdés, hogy természetes monopólium-e a postai szolgáltatás vagy azok egy halmaza (például a levélküldemény-szolgáltatás). Ha a válasz igen, akkor társadalmi jólét szempontjából indokolt lenne a nem hatékony belépés megakadályozása, a monopólium fenntartása. Ahogy a témakör neves kutatója, John C. Panzar – egyébként a postai szolgáltatás természetes monopólium jellege mellett érvelő – tanulmányában megjegyezte, a méret- és választékgazdaságosságot vizsgáló ökonometriai és műszaki költség tanulmányok, ökonometriai keresletbecslések és az alkalmazott termékkategóriák és -árak elemzésének segítségével elvileg tesztelhető a természetes monopólium hipotézise, valójában azonban kétséges, hogy ez a feladat a gyakorlatban úgy elvégezhető lenne, hogy az eredmény minden kétséget kizárjon (Panzar [1991]).²

A természetes monopólium kérdésének vizsgálata a telefonszolgáltatás kapcsán az AT&T ellen 1974-ben indult versenyjogi eljárás során került a közgazdasági és szabályozási érdeklődés középpontjába. Ebben az ügyben ugyanis egy fontos szabályozási kérdés eldöntése, a telefonpiaci verseny lehetősége és közgazdasági indokoltsága kérdésében komoly üzleti érdekek csaptak össze, jelentős pénzügyi, jogi és intellektuális erőforrásokat mozgatva meg, korábban elképzelhetetlen mértékű és színvonalú közgazdasági tudás bevonásával. Panzar szerint azonban még ez hatalmas erőfeszítés is csak kevés közpolitikai szinten használható eredményt produkált. Az erőforrások, a tudás és a figyelem ilyen koncentrációja a postai költségek hasonló eszközökkel történő vizsgálatára eddig sem jött össze, és elképzelhetetlen, hogy a jövőben ilyen összeállna. Ráadásul a kérdés megválaszolása a rendelkezésre álló adatok használhatósága szempontjából komoly gyakorlati akadályokba is ütközik (Panzar [1991] 221–222. o.).

A postai szolgáltatás kapcsán létező természetes monopólium kérdése emiatt inkább csak elméleti felvetés maradt, amelyre *pro* és *kontra* elméleti értékelések is születtek, de egyértelmű empirikus bizonyítékkal nem rendelkezünk. A Bizottság számára készített NERA [2004] elemzés megállapítása szerint méretgazdaságosság nincs, a sűrűség- és választékgazdaságosság pedig csak bizonyos esetekben érvényesül, másokban nem.³ Ahogy ezt *Sidak–Spulber* [1996] a postai monopólium

² „Sajnos, valójában teljesen valószínűtlen, hogy a fenti ideális bizonyíték a postai szolgáltatás vagy bármely történetileg monopoliparág vonatkozásában valaha is összeállítható legyen”, mivel „az eredmény még a legjobb szándékok és korlátlan erőforrások mellett sem lehet kielégítő szintű eredményre jutni” (Panzar [1991] 222. o.).

³ „A postai költségek szintjével kapcsolatos fő következtetésünk az, hogy széles mértékben állandó mérethozadék érvényesül, de szignifikáns a sűrűséggazdaságosság. De ahol az egy főre vetített forgalom alacsony, a sűrűséggazdaságosság mellett méretgazdaságosság is jelen van. A választékgazdaságosság tekintetében nehezebb határozottan állást foglalni, bizonyos körülmények között van valamekkora választékgazdaságosság, míg más esetekben ez nem létezik.” (NERA [2004] 151. o.)

technológiai igazolásával kapcsolatban felveti, a bizonyítás feladata inkább a természetes monopólium létezését állítókat terheli, mivel éppen az tekinthető extrém állításnak, hogy a piacot egy vállalat képes a leghatékonyabban ellátni.⁴ A szerzőpáros a postai szolgáltatásokat három vertikális szinten (1. távolsági szállítás, 2. regionális szortírozás és szállítás, továbbá 3. helyi küldeményfelvétel, szortírozás és kézbesítés) vizsgáló elméleti elemzésükben arra jutnak, hogy a természetes monopólium hipotézise nem tartható, következésképpen a jogi monopólium is igazolhatatlan (Sidak–Spulber [1996] 3. fejezet).

A postai szolgáltatások természetes monopólium jellege tehát felvethető és fontos, de gyakorlati szempontból mindeddig megválaszolatlan közgazdasági hipotézis maradt. A szabályozás azonban jogi és adminisztratív szempontból egyértelműen túllépett ezen a kérdésen. Az Európai Unió az 1997-es majd az ezt követő postai irányelveiben – hivatkozva a rendelkezésére álló információkra és elemzésekre – egyre nyilvánvalóbb lépéseket tett a piacnyitás kikényszerítése érdekében, s a 2008-as úgynevezett harmadik irányelvben lényegében a piacok kötelező megnyitását írja elő a tagállamoknak a fenntartott szolgáltatási kör megszüntetésével együtt.⁵

Ez az iránymutatás felfogható úgy is, hogy még ha a természetes monopólium létezését nem is tekintjük kizártnak, a közpolitika a versenytől várható dinamikus hatékonyságokat fontosabbnak (és nagyobbak) ítélte, mint a statikus hatékonyságban esetleg bekövetkező veszteséget, ezért döntött a piacok megnyitása mellett. Ma tehát a tagállami postai piacok egyértelműen olyan jogi és szabályozási környezetben működnek, amelyben a piacnyitás már nem egyszerűen választható opció, hanem kötelezettség a tagállamok számára. A postai szabályozás az állam fő feladatává ezzel a piacra lépés megkönnyítését és piaci verseny feltételeinek biztosítását tette az egyetemes szolgáltatások fenntartása mellett.

A verseny megjelenését a postai piacokon – a tagállamok számára kötelezően előírt piacnyitásig – a belépést korlátozó szabályozás akadályozta. A szabályozás által fenntartott korlátok megszűnése, illetve enyhülése után sem feltétlenül igaz azonban, hogy a belépni kívánó vállalatok már nem szembesülnek belépési nehézségekkel, korlátokkal. A postapiaci belépési korlátokat az *Ecorys* [2005] tanulmány tipizálta és foglalta össze a legalaposabban. Jelen fejezetben az általuk vázolt keretet felhasználva, de a postai tevékenység és piacok működési jellemzői alapján újragondolva és elemelve áttekintjük, hogy egy újonnan induló vállalkozás máig milyen belépési korlátokkal szembesült a postai piacon.

A belépési korlátok típusainak áttekintése során azt is értékeliük, hogy az adott korlát mennyire releváns a mai körülmények között működő postai piacokon, illetve

⁴ „A bizonyítási teher ily módon való telepítése különösen indokolt akkor, ha a természetes monopólium álláspontjának hirdetői egyúttal a jogi, adminisztratív monopólium fenntartását is megpróbálják elérni.” (Sidak–Spulber [1996] 39. o.)

⁵ Lásd *EK* [2008], különösen az irányelv indoklásának 7., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 25. és 31. pontját.

mennyire magas a különböző szolgáltatási szegmensek esetében. A vizsgált belépési korlátok egy része „természetes” abban az értelemben, hogy a postai tevékenység technológiai, gazdasági, illetve gazdaságossági jellemzőiből következik. Vannak azonban olyan korlátok is, amelyek a jogi szabályozásnak vagy a jogi szabályozás hiányának következményei. Ezeket „mesterséges” belépési korlátoknak tekinthetjük. Egy harmadik típusú belépési korlát lehet az, amit az inkumbens vállalat stratégiai lépései közvetve emelnek a belépők elé.

1. Természetes belépési korlátok

A különböző postai szolgáltatások központi eleme egy, a célterületet lefedő, kiterjedt és hatékonyan szervezett logisztikai hálózat. Ennek egyaránt részei a kézbesítést végző személyzet és annak eszközei (például járműpark), a küldemények feladását és átvételét lehetővé tevő postahelyek és – kiváltképp csomagküldemények esetén – az átvételi pontok, valamint a küldeményeket összegyűjtő, szortírozó és elosztó postaközpontok. A hálózat ezen elemeinek hatékony működtetése és összehangolása biztosítja a feladó és címzett közötti megbízható és gyors küldeményforgalmat.

A nagy feladói forgalmat generáló üzleti és intézményi fogyasztóknak és a hagyományos lakossági végfogyasztóknak nyújtott küldeményfelvétel és -kézbesítés eltérő követelményeket támaszt a postai szolgáltatóval szemben, a szolgáltatás gazdasági jellegéből adódó belépési korlátok azonban az üzletileg racionális földrajzi lefedettség mellett egyik esetben sem tekinthetők prohibítívnek.

Különösen igaz ez az üzleti és intézményi fogyasztókra, mivel az általuk feladott tömeges levelek, a címzett vagy címzetlen reklámküldemények, illetve a rendszeres sajtókiadványok, csomagok jellemzően kevesebb helyről, így jóval kisebb költséggel gyűjthetők össze, rendszerint előre feldolgozott formában kerülnek átadásra, és gyakran a címzettjeik is kevésbé elszórtan (például az üzleti fogyasztó szűkebb szolgáltatási körében vagy a reklámanyagok célzott területein) helyezkednek el.

A lakossági végfogyasztók küldeményeinek gyűjtése sokkal kevésbé hatékony az elszórt elhelyezkedés miatt, a kevesebb és rendszertelensül feladott küldemény pedig egyúttal kevésbé kiszámítható forgalmat is jelent. A lakosság kiszolgálása gyűjtés és kézbesítés tekintetében ugyanakkor közel teljes lefedettséget igényel, a kevésbé sűrűn lakott és az alacsony volumen miatt önmagukban nem nyereséges területek összekapcsolását is megköveteli, amit a tagállamok az egyetemes szolgáltatás keretében szerveznek meg és szabályoznak.

A lakossági és üzleti feladók között az igényelt szolgáltatási jellemzőkben is jelentős különbség van, mivel nem minden szegmensben van feltétlenül szükség a küldemények heti többszöri, akár napi összegyűjtésére és kikézbesítésére. Mindez nem jelent alacsonyabb szolgáltatási szintet a kézbesítés megbízhatósága és a kézbesítési idő szenzitivitása szempontjából, ugyanakkor több szabadságot hagy egy

üzleti szegmenst ellátó szolgáltatónak a postai hálózat hatékony kialakítására és megszervezésére.

A szolgáltatás termelési, gazdaságossági, fogyasztási jellemzőiből adódó belépési korlátok közül az egyik a szükséges és más célra nem használható beruházások *elsüllyedt költsége* lehetne, ám a postai tevékenység esetén – ha egyáltalán beszélhetünk elsüllyedt költségről – ez nem igazán magas, mivel a szolgáltatás jellemzően nem igényel más célra nem konvertálható eszközöket (gondoljunk csak a szállítási eszközökre, amelyek szinte bármilyen más termék szállítására is használhatók). Felmerülhet ugyan speciális beruházási igény, mint például egy nagy kapacitású levél- és csomaglogisztikai központ, de az ilyen nem – vagy nehezen – konvertálható eszközbe való beruházás egy új belépő számára nem feltétlenül szükséges. A szolgáltatás elindítása nem igényli azt, hogy az új szereplő úgy lépjen be a piacra, hogy az inkumbens egyes speciális eszközeit (ha vannak is ilyenek) feltétlenül duplikálnia kellene, s különösen nem az inkumbens méretében. Az eszközök birtoklása nem feltétele a szolgáltatásnak, így egy új belépő szolgáltatásként, illetve bérletjellegű konstrukcióban is igénybe veheti a szükséges eszközök nagy részét.

Méretgazdaságosság a releváns outputtartományban nem feltétlenül érvényesül, mivel kicsi a fix költségek aránya a vezetékes hálózatos iparágakhoz képest (*NERA* [2004] 151. o.). A postai szolgáltatásra inkább a sűrűséggazdaságosság jellemző, aminek hatására a belépési korlátok nagysága földrajzilag jelentősen eltérhet: nincs vagy alacsony ez a korlát a sűrűn lakott városi területeken, de magas lehet a ritkán lakott vidéki régiókban. A sűrűséggazdaságosság a küldeményfelvétel és -kézbesítés tekintetében valamilyen mértékben biztosan érvényesül, de alacsony küldemény-sűrűség mellett ennek hatása erősebb.

Mivel a postai szolgáltatás lényege a különféle küldemények eljuttatása a feladótól a címzettekig, tág mérhetőáron belül – a csomagokon kívül minden standard méretű és súlyú küldeményt – képes ugyanaz a postai hálózat gyűjteni, szállítani és kézbesíteni. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy erős a választékgazdaságosság. Egy kisebb forgalmat bonyolító új belépő számára – amely a küldeményeknek szűkebb halmazát szállítja és kézbesíti – a választékgazdaságosság nagyobb akadályt jelent, de nagy küldeményforgalom esetén ennek előnye elenyészik (*NERA* [2004] 152. o.). Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a specializációnak is lehetnek előnyei.

A hálózati hatás a postai szolgáltatás esetén nem jelentős, különösen akkor, ha egy postai szolgáltató a nagyfeladókra szakosodva alapvetően egyirányú szolgáltatást (a nagyfeladók küldeményeinek kézbesítését) végez. A teljes célközönség eléréséhez szükséges nagyobb hálózat ugyan nagyobb értéket képvisel a szolgáltatás igénybevevői számára, azonban a címzettek elhelyezkedése által meghatározott terület általában egy város (és vonzáskörzete) vagy valamilyen közszolgáltatás szolgáltatási területe, amelynek lakosságát, üzleti vállalkozásait kell kézbesítéssel elérni. Az egyetemes szolgáltatás területi egyetemessége és az ezt biztosító országos elérésű

hálózat a társadalmi befogadás pozitív külső hatása, és nem pedig a hálózati hatás erőssége miatt fontos kormányzati cél a postai szolgáltatásban. Az egyetemes szolgáltatás minőségi követelményei közé tartozó (általában) napi kézbesítési gyakoriság azonban komoly többletköltséget jelenthet a társadalomnak, mert a ritkábban lakott területeken, de még a nagyobb címzettsűrűség mellett sem feltétlenül gazdaságos. A kézbesítési gyakoriság és nem csak a terület nagysága befolyásolja jelentősen egy adott terület ellátásának gazdaságossági mutatóját.

A postai szolgáltatásoknál a váltási költségek sem feltétlenül magasak. A váltás leginkább a különféle szolgáltatások együttes fogyasztására, vagy a valóban nagy mennyiségekre adott volumen kedvezmények elvesztése miatt lehet költséges a nagyfogyasztók számára.

Fontos tényező továbbá a belépés szempontjából, hogy a postai piacok feladói oldala sokkal koncentráltabb, mint a címzetteké, aminek folytán a feladásban egyes nagyszereplők esetében jelentős vevői erő érvényesül. A nagyfogyasztók részéről a szolgáltatóváltás általában racionális kalkuláció kérdése, így egy új belépő néhány nagyfeladó megnyerésével könnyen szerezhet olyan nagyságú megrendelést, ami elegendő a gazdaságos üzemméret „egy lépéssel” történő eléréséhez.

A belépés egyik jól azonosítható korlátja a piaci reputáció, az ismertség, és hasonlóképpen a szolgáltatásválaszték lehet. Ám ezek a korlátok sem áthidalhatatlanok, különösen a nagyfogyasztók kiszolgálása esetében, amelyek általában egy szűkebb szolgáltatási spektrumon keresnek speciális szolgáltatást, és számukra a minőségre vonatkozó megfelelő garanciavállalással kiváltható a korábbi tapasztalat és a reputáció hiánya is. Leginkább a lakosság számára végponttól végpontig nyújtott szolgáltatások esetén válhat effektív korláttá a szűk szolgáltatásválaszték, illetve az ismertség hiánya, méghozzá elsősorban a fogyasztói megszokás és tehetetlenség miatt, ami még akkor is gyakran erősen érvényesül, ha az inkumbens nemzeti postai szolgáltató reputációja egyébként nem különösebben jó.

Összességében elmondható, hogy leküzdhetetlen gazdasági belépési korlátok nincsenek, sem a nagykereskedelmi (*upstream*), sem a kiskereskedelmi (*downstream*) szolgáltatásban. A kommunikációs szolgáltatások elektronizálása folytán számos hatékonyságjavító, költségcsökkentő megoldást alkalmaz(hat)nak a postai szolgáltatásban (hibrid küldemény, elektronikus értesítés, időpont-egyeztetés, személyzet nélküli gyűjtés és átadás stb.). Ezek összességében lehetővé teszik új, innovatív megoldások alkalmazásával történő piaci megjelenést, tovább csökkentve a belépési korlátokat. A postai szolgáltatások közül továbbra is a végponttól végpontig nyújtott országos kézbesítés területére legnehezebb a belépés, a kellően sűrűn lakott földrajzi területekre való belépésnek azonban nincsenek komoly műszaki vagy gazdasági akadályai.

2. Jogi és adminisztratív belépési korlátok

A postai szolgáltatások esetében a gazdasági jellegű belépési korlátoknál mindig is sokkal jelentősebbek voltak a jogi szabályozás által támasztott „mesterséges” belépési akadályok. Ezek az akadályok a belépést korlátozó szabályozás fokozatos visszavonásával ugyan enyhültek, de a legtöbb tagországban a kötelező piacnyitásig (a derogációt kérő 11 tagállamban egészen 2013. január 1-ig) a fenntartott szolgáltatások egyre szűkülő körére mindenképpen fennmaradtak. A postai szolgáltatásról gyűjtött legutóbbi adatok (*WIK* [2013], *Copenhagen Economics* [2012]) elemzése azt mutatja, hogy sok tekintetben még a harmadik postai liberalizációs csomag által kikényszerített teljes piacnyitás után is az adminisztratív és jogi akadályok jelentik a legjelentősebb korlátot.

1. Az első ilyen akadály a szolgáltatási engedély megszerzése, ami a legtöbb tagállamban 2013-ban még mindig egyedi szolgáltatási engedélyt jelentett. A piacra lépés szabadságát az 1998-tól megvalósuló uniós hírközlési piacnyitás tapasztalatai alapján az általános engedélyezés szolgálja legjobban, ahol elég, ha az új belépő bejelentést tesz arról, hogy megkezdte a piaci szolgáltatást. A belépővel szemben támasztott különböző követelmények teljesülését pedig a szabályozó hatóság ellenőrzi. Ez a hírközlés szabályozásában is csak a 2002-es keretszabályozás⁶ bevezetésével vált általánossá. Az természetesen fontos további könnyítés a belépők számára, hogy az általános engedély által támasztott követelmények csak a fogyasztók érdekében meghatározott szükséges minimumot jelentik, s nem támasztanak indokolatlan akadályokat az új belépők elé. Csak a tagállamok kisebb részében beszélhetünk azonban valóban nyitott piacról, ha a postai piacon az engedélyezési feltételeket vizsgáljuk. A *WIK* [2013] tanulmányból származó információk szerint 27-ből csak két tagállamban nincs egyáltalán külön engedélyezési eljárás, kilenc tagállamban van általános engedélyezés (bejelentés), míg 16-ban egyedi engedélyre van szükség a szolgáltatás nyújtásához. A némileg hiányos adatokat vizsgálva, azt látjuk, hogy a működő postai szolgáltatók száma szignifikánsan magasabb a versenyt támogató, általános engedélyezést alkalmazó országokban (átlag: 2,50, szórás: 2,38), mint az egyedi engedélyezést alkalmazókban (átlag: 0,63, szórás 0,92).⁷

Számos tagállamban az új belépőknek az engedélyezés során speciális műszaki, képzettségi, eszköz-, tőke-, pénzügyi, és foglalkoztatási előírásoknak és egyéb követelményeknek is meg kell felelniük. Ezek egy része sajnos nyilvánvalóan a belépés fogyasztóvédelmi szempontokkal nem indokolható megnehezítését célozza az inkumbens nemzeti posta védelmében. A belépés szabályozására vonatkozó

⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 2002/21/EK irányelve (2002. március 7.) az elektronikus hírközlő hálózatok és elektronikus hírközlési szolgáltatások közös keretszabályozásáról.

⁷ A szolgáltatószám csak 13 tagállamra állt rendelkezésre. Az eredmény 5 százalékos szinten szignifikáns.

információk ismeretében erősen gyanítható, hogy – annak ellenére, hogy ez kifejezetten ellentétes a postai piacnyitás céljával – néhány tagállamban az engedélyezést mesterséges belépési korlátként alkalmazzák.

A WIK adatai alapján megvizsgáltuk, hogy a postai engedélyezés összességében mennyire nehezített az egyes tagállamokban. Egy olyan „belépési nehezítettség” mutatót számítottunk, amely hat tényezőt vesz figyelembe az engedélyezés kapcsán. A vizsgált tényezők a következők voltak (zárójelben az ezzel jellemezhető tagországok száma szerepel):

- egyedi engedélyezés van (16),
- van műszaki előírás (3),
- van tőke és/vagy pénzügyi követelmény (10),
- speciális munkaügyi feltételeknek is meg kell felelnie az engedélyesnek (3),
- több mint három feltételnek kell megfelelni a szolgáltatás nyújtásához (11),
- van valamilyen megkérdőjelezhető feltétel az engedély feltételei között (10).

A belépés jogi adminisztratív akadályozását mérő „belépési nehezítettség” mutatót a fenti kérdésekre adott válaszok alapján, a pontok összegeként számítottuk (a 0 érték tehát a legalacsonyabb, a 6 pedig a legmagasabb szintű jogi belépési korlátot valószínűsít). Annak ellenére, hogy bizonyos feltételek előírása nem feltétlenül jelent nagyobb akadályt, a gyakorlatban ez sokszor mégiscsak így funkcionál. Az eredményt az 1. táblázat foglalja össze.

A legkisebb korlátokat támasztó engedélyezéshez kapcsolódó belépési korlát az Egyesült Királyság, Litvánia és Csehország esetében feltételezhető, de Hollandia, Dánia, Szlovénia, Lettország, és Málta is a nyitottabb piacok közé tartozik. Egy-két előírt tényező vagy valamivel szigorúbb szabályozás még nem valószínű, hogy komolyan gátolja a belépést. A mutató magas értéke azonban már biztosan nehezített pályát jelent az új belépők számára. Belgium és Portugália 4-es értéke már több belépést nehezítő engedélyezési tényezőre utal. Az index értékelése szerint összességében

1. TÁBLÁZAT • A belépési nehezítettség mutatója*

A pontok összege	Tagállam
0	Csehország, Litvánia, Egyesült Királyság
1	Dánia, Lettország, Málta, Hollandia, Szlovénia
2	Ausztria, Bulgária, Észtország, Görögország, Spanyolország Finnország, Lengyelország, Románia, Svédország, Szlovákia
3	Németország, Franciaország, Olaszország, Luxemburg
4	Belgium, Portugália
5	–
6	Magyarország

* Az összehasonlítást részleges adathiány miatt csak 25 tagországra lehetett elvégezni (Ciprus, Horvátország és Írország nem szerepel a mintában).

Magyarország szerepel a legrosszabban. E mutató és egyéb információk alapján is megkockáztatható az a megállapítás, hogy a 2012. évi CLIX. törvény a postai szolgáltatásokról (a továbbiakban: postatörvény) egyértelműen belépést nehezítő jogi szabályozást jelent, az általunk képzett „belépési nehezítettség” mutató szerint a legrosszabbat az EU-ban.

2. A másik jogi keretből adódó belépési korlátot az egyetemes postai szolgáltatás tagállami szabályozása, illetve az egyetemes postai szolgáltatónak (a postai piac inkumbens szereplőjének) biztosított nyílt vagy burkolt előnyök jelentik. Itt most nem az országos hálózat vagy a végponttól végpontig nyújtott szolgáltatások adta előnyökről, vagy a kihasználható választékgazdaságosságról van szó, hanem a nemzeti jogalkotó által kialakított jogi keretéről, amelyek az inkumbensnek kedveznek. Ide tartozik az egyetemes szolgáltatások körének és az egyetemes szolgáltatóval szemben támasztott követelményeknek a meghatározása.

A postai piacnyitás az expressz- és futárszolgáltatásokkal indult, fokozatosan terjedt ki a csomag- és a levélszolgáltatásra, legkésőbb az 50 gramm alatti levelek, illetve az egyetemes szolgáltatás érdekében fenntartott szolgáltatások piaca nyílt meg. A kevésbé piacbarát tagországok a 2008-as kompromisszumos – és emiatt a piacnyitást nem következetesen és határozottan előíró – irányelv szövegének gyengeségeit használták ki az előírt piacnyitás inkább kényszerű és továbbra is az inkumbens piaci pozícióját védő megvalósítására.

Az egyetemes szolgáltatás szabályozása elvileg a piacnyitástól független dolog. Az egyetemes szolgáltatás célja annak biztosítása, hogy a polgárok, az intézmények és a vállalkozások megfelelő minőségű postai szolgáltatáshoz jussanak az egész Európai Unió és így az adott tagállam területén. Az egyetemes szolgáltatás tartalma, paraméterei tagállamonként változók. Minden tagállamban egyetemes szolgáltatás az egyszerű levél és az egyszerű postacsomag kézbesítése, az azonban a tagállam saját döntése, hogy az irányelv előírta kereteken belül a postai egyetemes szolgáltatás mire terjed ki, és milyen módon valósul meg. A postai szolgáltatásoknak csak egy szűk – bár árbevételben jelentős, valamint tagállamonként változó – körét nyújtják egyetemes szolgáltatásként. A 2. táblázat azt mutatja, hogy a jelenlegi 28-ból hány tagállamban része az egyetemes szolgáltatásnak az adott postai szolgáltatás.

2. TÁBLÁZAT • Hány tagországra terjed ki az adott egyetemes szolgáltatás

Megnevezés	A tagországok száma
Egyszerű levél	28
Tömeges levél	16
Címzett reklám	12
Folyóirat	11
Nem elsőbbségi levél	16
Egyszerű postacsomag	28
Tömeges feladású csomag	11

Az egyetemes szolgáltatónak, ha van ilyen kijelölt szereplő, a szolgáltatás nyújtása (az esetleges terheken túl) egyértelmű piaci előnyökkel jár. Ilyen például:

- általános jelenlét és ismertség,
- kiterjedt hálózat és az ebből adódó méret- és sűrűséggazdaságosság,
- széles szolgáltatásválaszték és az ebből adódó választékgazdaságosság,
- speciális jogok és kedvezmények (mentesség a forgalmi adó és a parkolási díja stb. alól),
- jobb tőke- és hitelpiaci pozíció (például állami garancia miatt),
- támogatásokhoz való hozzájutás.

A felsoroltakból is kitűnik, hogy egy új belépő általában e jellemzők többségében hátrányból indul. Ehhez hozzáadódik, hogy a szabályozás a legtöbb országban számos tekintetben védi az egyetemes szolgáltatót a versenytől és versenytársaktól, ugyanakkor ez fordítva nem érvényesül. Sok tagállamban az egyetemes szolgáltató szabályozása nem kidolgozott. Például a számviteli kimutatások tartalmára és azok ellenőrzésére vonatkozóan nincsenek megfelelő előírások, iránymutatások, illetve a szabályozó hatóság erre vonatkozó felhatalmazása is hiányos. Ennek folytán az ágazati szabályozó hatóság nem rendelkezik megfelelő információval, de néhány országban még jogosítvánnyal sem arra, hogy az olyan tipikus versenyellenes magatartást, mint a túlzó árazás vagy a kizorító magatartás képes legyen ellenőrizni, kiszűrni és megakadályozni.

A Copenhagen Economics által gyűjtött adatok alapján a postai szabályozásról általában elmondható – és erre a *Copenhagen Economics* [2012] tanulmány is utal –, hogy a szabályozás gyengesége, illetve homályossága miatt gyakran nincsenek meg a költségalapú vizsgálathoz szükséges közgazdasági háttér, valamint az átláthatóság és a diszkriminációmentesség szavatolásának, továbbá a szabályozott és a versenyzői szolgáltatások közti keresztfinanszírozás megakadályozásának a jogi feltételei.

A postai szabályozás hiányosságai és a nem következetesen végigvitt piacnyitás következményei abban is kiütköznek, hogy az egyetemes szolgáltató számára a többletteher viseléséért járó kompenzáció – az egyetemes szolgáltatás nettó elkerülhető költségének – mértékének a meghatározása gyakran az inkumbensek számára kedvező módszerrel történik, s az ezért fizetett támogatás vagy állami szubvencióként kerül az inkumbenshez, vagy a többi piaci szereplőnek kell viselni ennek a terhét. A költségek kimutatására és ellenőrzésére vonatkozó módszertani előírások hiánya vagy gyengesége miatt gyakran nincsenek meg a megfelelő garanciák arra, hogy az egyetemes szolgáltatás szabályozása versenysemleges legyen.

A piaci versenyhez, ha azon nem kizárólag a végponttól végpontig nyújtott szolgáltatás versenyét értjük, szükség van az *upstream* belépés lehetőségét biztosító hozzáférési szabályozásra. Ha a *downstream* hozzáférési szintek (lásd *ERGP* [2012]) és az ezekhez kapcsolódó ár- és szolgáltatási feltételek nincsenek jól definiálva, akkor ez komoly belépési korlátot jelent az *upstream* piacra belépni kívánó szereplők

számára. A megfelelő hozzáférési szabályozás azt jelenti, hogy az új piaci szereplők belépési korlátjait enyhítik, ami azonban a gyakorlat egyáltalán nem általános. A belépést támogató *downstream* hozzáférési szabályozás csak az Egyesült Királyságban, Hollandiában, Litvániában, Németországban, Szlovéniában és Spanyolországban van. A *downstream* hozzáférés ára azonban még ezek közül is csak az első öt felsorolt tagállamban szabályozott.

A hozzáférési szabályozás belépést segítő hatását az is valószínűsíti, hogy a WIK [2013] tanulmányból származó adatok tanúsága szerint⁸ az aktív postai szolgáltatók száma (átlag: 3, szórás: 2,64) átlagosan magasabb ezekben az országokban, mint azokban, ahol nincs ilyen szabályozás (átlag: 0,67, szórás: 0,89).⁹ Hasonló eredmény adódik a hozzáférési árak szabályozásának hatását vizsgálva is.¹⁰ Az adatok alapján az engedéllyel rendelkező szolgáltatók száma is átlagosan nagyobb a *downstream* hozzáférési szabályozásnak, illetve a hozzáférési ár szabályozásának a megléte esetén.¹¹

Az, hogy a hozzáférési szabályozás mennyire belépőbarát, természetesen a támogatni, ösztönözni kívánt verseny jellegéről alkotott szabályozói elképzeléssel függ össze. E tekintetben az a vízvonal, hogy egyes piaci szegmensekre, illetve az *upstream* szolgáltatásokat középpontba helyező verseny, vagy a végponttól végpontig tartó szolgáltatási verseny az elérhetőnek, illetve elérendőnek ítélt és választott cél.

Tipikus hozzáférési szabályozási kérdés, hogy miként alakul a következő szolgáltatásokhoz, eszközökhöz való hozzáférés szabályozása: 1. kézbesítőhálózat, 2. postafiók, 3. irányítószám, 4. címjegyzék, 5. levélvisszaküldés inkumbens gyűjtő–szállító–kézbesítő hálózatán keresztül.

Minden liberalizációval érintett szektor tapasztalata bizonyítja, hogy a szabályozó hatóság függetlensége a szabályozás pártatlanságának egyik fontos garanciája. A postai szolgáltatást hagyományosan állami vállalatok végzik. Az állam a legtöbb tagországban egyszerre tulajdonos és felelős a szabályozásért. A dolgot tovább bonyolítja, ha a nemzeti postavállalat tulajdonosi felügyelete, valamint a jogi, szabályozási keretek kialakítása ugyanazon intézmény kezében van, leggyakrabban az ágazati minisztériumban. A feladatok és felelősségek ugyan külön részlegekhez tartozhatnak, a szerepek szétválasztása azonban nem mindig működik tökéletesen, s ha van lehetőség, akkor kísértés is van a jogi szabályozói és a tulajdonosi szempontok

⁸ 13 tagországról van adat mindkét változó tekintetében.

⁹ A különbség 5 százalékos szinten szignifikáns.

¹⁰ Ugyanaz a 13 ország szerepel, mint a hozzáférési szabályozás esetén, a *downstream* hozzáférést szabályozó országok is ugyanazok.

¹¹ A 22 elemű minta mellett a *downstream* hozzáférést szabályozó országokban az engedéllyel rendelkező szereplők átlagos száma: 298,2 (szórás: 522,8), szemben a hozzáférést nem szabályozó országok 54,8-as (szórás: 133,4) átlagával. A *downstream* hozzáférési árat szabályozó országokban az engedélyesek átlagos száma: 353,2 (szórás: 650,3), szemben a nem szabályozók 69,6-os átlagával (szórás: 145,5).

összekeveredésére – leggyakrabban a versenytársak kárára. Ez komoly szabályozási bizonytalanságot jelent az új belépők számára, így lassítja, hátráltatja a piacra lépést és a verseny kibontakozását.

2013-ban a WIK-Consult mintájában szereplő 28 tagállami inkumbens postai vállalatból 21 volt 100 százalékos, 4 többségi és 1 kisebbségi állami tulajdonban, továbbá 12 tagállamban az állam tulajdonosi jogait az ágazati minisztérium gyakorolja (WIK [2013]).

3. Stratégiai belépési korlátok

A belépési korlátok harmadik típusát a stratégiai belépési korlátok jelentik. Ezek jellemzően olyan korlátok, amelyeket az inkumbens szereplő állít fel versenytársaival szemben valamilyen versenyellenes üzleti magatartással. Idetartoznak a következő tipikusan (bár nem mindig és nem feltétlenül) versenyellenes gyakorlatok:

- Horizontális kizorító magatartás
  - ragadozó árazás
  - mennyiségi, visszamenőleges és egyéb hűségkedvezmények
  - árukapcsolás, csomagképzés
- Vertikális kizorító magatartás
  - hozzáférési szolgáltatás megtagadása
  - nagykereskedelmi szolgáltatás megtagadása
  - árprés
  - versenytársak költségeinek megemelése
- Nem ár jellegű stratégiai korlátok állítása
- Szabályozás befolyásolása

A stratégiai belépési korlátok léte részben tehát az inkumbens hozzáállásának eredménye, ez azonban általában nem elég. Ahhoz, hogy az inkumbens kizorító magatartása megvalósulhasson, szükség van a szabályozás és vagy a szabályozó hatóság gyengeségére, illetve arra való képtelenségére, hogy ezt a magatartást megakadályozza.

A postai szabályozás olyan elemeinek, mint az egyetemes szolgáltatások árának költségalapúsága, átláthatósága, diszkriminációmentessége, 2008/6/EK postai irányelv megjelölt célja az, hogy kiszűrje, megakadályozza az inkumbensek versenyellenes viselkedését (EK [2008]). A WIK [2013] és a *Copenhagen Economics* [2012] tanulmány is felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a tagállami szabályozás jelenleg nem elég felkészült módszertani szempontból, s gyakran a szabályozó hatóság felhatalmazása sincs meg ahhoz, hogy az inkumbens tisztességtelen piaci magatartást jelentő, versenyellenes praktikáit megkülönböztesse és megakadályozza a legálisan alkalmazható stratégiai előnyszerzés módozataitól.

A jelenlegi irányelv sem ad elég támpontot és iránymutatást a tagállamok és a nemzeti szabályozó hatóságok számára, s ennek megfelelően a tagállami postai szabályozás csak kevésbé képes arra, hogy az inkumbens szolgáltató stratégiai belépcsési korlátot támasztó próbálkozásait a tisztességes verseny feltételeit biztosító keretek között tartsa. Fogódzók híján az ágazati szabályozó hatóság gyakran tehetetlen, vagy csak az események után kullog, amikor az inkumbensek „kreatív” és gyakran versenyellenes megoldásokat alkalmaznak annak érdekében, hogy a pozíciójukat valamilyen árukapcsolással, a váltás szempontjából leginkább érzékeny vevőknek nyújtott kedvezmények megadásával vagy megvonásával, illetve más módon biztosítsák. A szabályozó hatóság – különösen, ha az maga a tulajdonosi jogokat gyakorló minisztérium – gyakran amúgy is elfogult vagy legalábbis kétkelt az inkumbens nemzeti postai szolgáltató stratégiai előnyszerzési lépései iránt.

A versenyellenes magatartás megelőzése, felderítése, szankcionálása az ágazati és a versenyszabályozó hatóságnak is feladata. A két hatóság azonban különbözik abban, hogy az egyik *ex ante* a másik *ex post* vizsgálódik, valamint abban is, hogy ki milyen céllal és milyen módszertani eszközökkel vizsgálódik és milyen döntés meghozatalához van mandátuma, ebben mekkora diszkrécióval rendelkezik. A két hatóság általában más vizsgálati standardot és módszertant használ a potenciális kizorító magatartás felderítésére. Az ágazati hatóság az irányelv előírásának megfelelően az inkumbens szolgáltató felosztott költségeire (*Fully Allocated Cost, FAC*) épülő számviteli kimutatás ellenőrzése során szűrheti ki a versenyellenes árázasi magatartást (túlzó árázás, keresztfinanszírozás és kizorító árázás), a versenyhatóság viszont egyedi eljárások során a külön költségek (*Stand Alone Cost, SAC*) és átlagos növekményköltségek (*Average Incremental Cost, AIC*) vizsgálata alapján azonosítja a költség alatti kizorító árázást.

A *WIK* [2013] és a *Copenhagen Economics* [2012] tanulmány is felhívja a figyelmet arra, hogy milyen fontos a verseny szempontjából a két hatóság kooperációja. A részben átfedő hatáskör nem probléma, hatékonysági szempontból viszont fontos, hogy a versenyellenes magatartás kiszűrésének különböző feladatait elsősorban az a hatóság végezze, amelyik ezt a leghatékonyabban képes megtenni az információk, az erőforrások, a szakmai ismeretek, és a probléma természete szempontjából. A tipikus versenyellenes praktikák kiszűrésére általában előbb képes az ágazati szabályozó hatóság, és az *ex ante* megközelítésnek itt helye lehet. Az ágazati szabályozónak továbbá megvan a felhatalmazása a számviteli kimutatások ellenőrzésére, emiatt érdemes erre a szűrőszerepre használni, és megadni a megfelelő eszközöket is ennek a feladatnak az elvégzéséhez. A versenyhatósághoz így csak a bonyolultabb, komplexebb, nagyobb elemzési mélységet igénylő egyedi ügyek kerülnének.

A versenyfeltételek egyenlőtlensége állami szabályozás következtében

A belépési korlátoknak egy negyedik típusát is megkülönböztethetjük, amit a versenyfeltételek egyenlőtlenségének nevezhetünk. Ebbe a kategóriába azokat a tényezőket soroljuk, amelyek az inkumbens és az új belépő közti esélyegyenlőség hiányából adódnak. Az inkumbens postai szolgáltató egyoldalú előnye részben valamilyen számára pozitív diszkriminációt, kivételes helyzetet biztosító – de nem a szűken vett postapiaci – szabályozásból adódik, miközben az új belépőkre nem vonatkoznak ezek a kivételes kedvezmények, nem érhetők el ezek a gazdasági előnyök.

A versenyfeltételek egyenlőtlenségeinek körébe olyan, többnyire szabályozással összefüggő kérdések tartoznak, amelyeknek a tagállami szabályozására nincs uniós előírás vagy egységes iránymutatás (annak ellenére, hogy ettől az még lehet általános tagállami gyakorlat). Ezekben a témákban rendszerint a tagállam döntésén múlik, hogy a versenyző szereplők közti jogi és/vagy költségszintbeli egyenlőtlenséget enyhítő szabályozást alkalmaz, vagy fenntartja az inkumbens szereplő számára kedvező aszimmetriát. Mivel a tagállami szabályozáson múlik e korlátok léte, illetve erőssége, ezek a belépési korlátok is egyértelműen „mesterségesek”.

Az egyik legnyilvánvalóbb, versenyfeltételek egyenlőtlenségét fenntartó szabályozási aszimmetria a postai területen az inkumbens postai szolgáltatók által nyújtott egyetemes szolgáltatás áfa-mentessége, ami a mai magas európai áfa-kulcsok mellett jelentős piactorzító tényező (3. táblázat). Egy hasonló indokolatlan aszimmetria, ami sok helyen az inkumbens postai szolgáltatónak kedvez, a parkolási díj fizetése alóli mentesítés, ami a versenytársakra rendszerint nem vonatkozik. Ez éppen a belépés szempontjából vonzó nagyvárosi területeken jelent indokolatlan előnyt az inkumbens postai szolgáltatónak.

Az inkumbens szolgáltatók számára az új belépőkkel szemben további előnyt jelent bizonyos esélyegyenlőséget biztosító szabályoknak a hiánya. Általában nem érvényesül például olyan szabályozás, ami a szolgáltatás nyújtásához szükséges információkhoz vagy eszközökhöz való hozzáférés egyenlőségét garantálná. Az új

3. TÁBLÁZAT • Hány tagországra terjed ki az adott egyetemes szolgáltatás áfa-mentessége

Megnevezés	A tagországok száma
Egyszerű levél	26
Tömeges levél	18
Címzett reklám	12
Folyóirat	11
Nem elsőbbségi levél	16
Egyszerű postacsomag	25
Tömeges feladású csomag	9

belépő szabályozás hiányában egyáltalán nem, vagy csak sokkal esetlegesebben fér hozzá például a társasházi levélszekrényekhez, a címadatbázishoz, illetve a címekben bekövetkezett változásokra vonatkozó információkhoz.

Ezek a mesterséges belépési korlátot jelentő egyenlőtlenségek általában megfelelő szabályozással megszüntethetők. Erre azonban a legtöbb tagországban még mindig nem került sor, aminek egyik valószínű oka, hogy az állam számos tekintetben érdekelt az inkumbens szereplő privilegizált helyzetének, versenyelőnyének fenntartásában, többnyire azért, hogy a verseny ne lehetetlenítse el a lassan alkalmazkodó nemzeti postavállalat működését. Mivel az inkumbens postai szolgáltató egyrészt rendszerint állami cég, másrészt az egyik legnagyobb foglalkoztató, az állam ezt is mérlegre teszi a postapiaci verseny elősegítése mellett. Ezek a verseny szempontjából értelmezhetetlen indokok, még ha rövid távon gazdaság- és társadalompolitikai szempontból méltányolhatók is, hosszú távon a társadalmi jólétet csökkentő politikát támogatnak. A jólét és az ezt elősegítő piaci verseny érdekében mindenképpen szükség van a postai liberalizáció következetes megvalósítására és ennek részeként az egyenlő pályák és egyenlő esélyek biztosítására.

VERSENYJOGI PROBLÉMÁK A LIBERALIZÁLT POSTAPIACOKON

A postai piacok részei és a piaci szegmensek

A postai szolgáltatások köre számos, egymástól keresleti és kínálati szempontból is jelentősen eltérő tevékenységet foglal magában, amelyek amellet, hogy a liberalizáció különbözőképpen érintette őket, versenypolitikai értelemben is külön termékpiaconkat alkothatnak. Az Európai Bizottság és a tagállamok versenyfelügyeleti gyakorlatában az utóbbi évtizedekben számos postapiacokat érintő ügy került részletes vizsgálat alá, aminek alapvető része volt a piacmeghatározás is. A következőkben az önálló (rész)piacokat alkotó különböző szolgáltatások elkülönítésének – a rendelkezésre álló bizottsági esetjogban is felmerülő – lehetőségeit mutatjuk be.

A postai piacon belül mindenekelőtt különbséget kell tenni a levél- és a csomagküldeményekhez kapcsolódó szolgáltatások között. A kéttípusú postai szolgáltatás közötti keresleti helyettesítés elhanyagolható, mivel a kézbesítés tárgyának fizikai dimenziói (súly, méret) és ennek megfelelően a rájuk vonatkozó fogyasztói igények is alapvetően eltérnek egymástól. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy kínálati oldalon aszimmetrikusan azonosítható bizonyos mértékű helyettesítés. A sokáig a fenntartott szolgáltatások közé tartozó levélpostai küldemények kézbesítéshez szükséges hálózat ugyanis gazdaságosan alkalmassá tehető kisebb hagyományos postacsomagok standard idejű belföldi kézbesítésére is. Mivel jellemzően mindkét tevékenység a tagállamokban meghatározott egyetemes szolgáltatási körbe tartozik, az inkumbens szolgáltatók portfóliója mindkét tevékenységet tartalmazza.

Ezzel szemben az alapvetően expressz csomagküldeményekre specializálódott szolgáltatók jelentős belépési korlátokkal szembesülnek: egyfelől a postai levélküldemények kézbesítése a piacnyitás előtt nem volt engedélyezett, és a szolgáltatás a legtöbb tagállamban ma is engedélyköteles, másfelől a szolgáltatáshoz szükséges infrastruktúra kialakítása az egyetemes szolgáltatáshoz hasonló szolgáltatási paraméterek mellett jelentős többletráfordítást igényelne még a piacnyitást követően is.

További különbséget szükséges tenni mindkét piacon belül a belföldi és a határon átvéelő, nemzetközi kézbesítések, illetve utóbbin belül a külföldről belföldre és belföldről külföldre irányuló küldemények között is, mivel a küldemények címzettjének földrajzi elhelyezkedéséből és távolságából eredően mind a fogyasztói igények, mind a szolgáltatók számára releváns logisztikai követelmények is lényegileg eltérnek.¹²

Az alapvető szolgáltatásjellemzők közé tartozik még a kézbesítés gyorsasága és megbízhatósága, amely jellemzők szerint elkülöníthető a nagyobb hozzáadott értékű expressz- és a standard idejű szolgáltatás.¹³

További érdemi szegmentálás lehetséges a küldemények feladó fél szerinti megkülönböztetésével is: a szolgáltatás fogyasztóinak igényei, a számukra nyújtandó szolgáltatás jellemzői (például volumen, előkészítési követelmények) és az ehhez tartozó egyedi árképzés külön piacra sorolja az üzleti és lakossági fogyasztókat.¹⁴

A fogadó fél típusa (üzleti vagy lakossági) szerint ugyan nem alakult ki különbségtétel az európai esetjogban, de az, hogy címzettek-e a küldemények, a verseny szempontjából lényeges megkülönböztetésnek bizonyult. Ennek értelmében a címzett és címzetlen küldemények külön piacra sorolódnak az alapvető keresleti tényezők (a pontos cím/címzett meghatározottságán felül az átlagosan igényelt volumen, az előkészítési, illetve kézbesítési követelmények) és a kínálati oldalon jelentkező belépési korlátok lényeges eltérései miatt.¹⁵

Határozott piacdefiníciós állásfoglalás nélkül ugyan, de a belföldi levélküldemények piacán belüli, a verseny körülményeit pontosabban tükröző további szegmentálás is megjelent a közösségi esetjogban: az 1. egyedi lakossági levelek mellett megkülönböztetve az adminisztratív levelek (például bankszámlakivonat, számlalevél), rendszeres kiadványok (például újság) és címzett reklámküldemények alkotta 2. üzleti levélküldeményeket (4. táblázat).¹⁶

¹² Lásd például COMP/M.3971. *Deutsche Post/Exel* (2005) 22–24. bekezdés és COMP/C/38.170. *REIMS II renouffication* (2003) 70–76. bekezdés.

¹³ Lásd például M.102. *TNT/Canada Post/DBP Postdienst/La Poste/PTT Poste & Sweden Post* (1991) 20. bekezdés.

¹⁴ Lásd például: COMP/M.1915. *The Post Office/TPG/SPPL* (2001) 25. bekezdés, COMP/M.5152. *Posten AB/Post Danmark A/S* (2009) 15–17. bekezdés, COMP/M.6503. *La Poste/Swiss Post/JV* (2012) 22. bekezdés.

¹⁵ *La Poste/Swiss Post/JV* 23. bekezdés, C-209/10. *Post Danmark versus Konkurrencerådet* (2012) 3. bekezdés; COMP/M.5152. *Posten AB/Post Danmark A/S* (2009) 16–17. bekezdés.

¹⁶ COMP/M.5152. *Posten AB/Post Danmark A/S* (2009) 18. bekezdés

4. TÁBLÁZAT • A postapiacok szegmentálása a bizottsági esetjog alapján

	Belföldi küldemények	Nemzetközi küldemények	
	belföldi feladó és címzett	külföldről belföldre	belföldről külföldre
Levélküldemények	<i>Egyedi lakossági magánlevelek</i> Szociális és hivatalos kommunikáció <i>Üzleti levelek</i> Adminisztratív levelek (például számlák, kivonatok, szerződések, értesítések) Rendszeres kiadványok (például katalógusok, sajtótermékek) Reklámküldemények		
	Címzett	Címzetlen	
Expressz- és csomagküldemények		B2X C2X	
	Standard kézbesítési idő	Expressz kézbesítési idő	

Annak ellenére, hogy egy adott országos kiterjedésű postai infrastruktúrával és a legszélesebb szolgáltatáskínálattal rendelkező inkumbens alkalmas lehet a postai szolgáltatások akár teljes körének integrálására, az egyes postai szolgáltatások jól elkülöníthető piacain kénytelen versenyezni más nemzetközi vagy helyi, adott esetben specializált szolgáltatókkal. Az inkumbens szereplők kiterjedt portfóliója miatt ugyanakkor az egyes piacok megnyitásának versenyre gyakorolt hatása nemcsak a közvetlenül érintett, de a szolgáltatási körükbe tartozó más piacokon is jelentkezhet, és érdemben befolyásolhatja, korlátozhatja vagy akár élnékítheti a kialakuló verseny intenzitását.

Az inkumbens szolgáltatók piaci pozíciójának vizsgálatából kiderül, hogy az inkumbens szereplő a legtöbb piacon egyértelműen domináns (egyes piacokon akár monopol-) pozícióban van, és rendelkezik az ismertség, valamint a meglévő szolgáltatás- és ügyfélportfólió előnyeivel. Ezzel szemben az új belépők inkább a specializáció és hatékonyság előnyeire építhetnek. Az újonnan megjelenő postai szolgáltatóknak azonban még a belépést gátló, illetve versenyhátrányt okozó szabályozási akadályok elhárultával is számolniuk kell a piacait védő inkumbens stratégiai kizorító magatartásával.

Versenyp problémák a postai piacnyitás időszakában

Mivel a postai tevékenység természetes monopólium jellege nem bizonyított, és bizonyos szolgáltatásokra ez a mai technológiák mellett biztosan nem is áll fenn, a verseny hiánya jelentős részben a verseny tudatos kizárásának, a jogi monopólium fenntartásának következménye volt. A liberalizációt megelőző időszakban az állami szabályozás valójában döntően a mesterségesen fenntartott monopóliumot védte és szolgálta a társadalmi jólét maximalizálása ellenében. A liberalizáció értelme éppen

az, hogy az állam a jólét növelését és nem a monopólium és az azzal járó negatív jóléti következmények fenntartását támogatja a verseny engedésével, esetleg pártolásával.

A monopólium a különböző postai piacokról történő lassú visszavonásának időszakájában meghatározó általános piaci jellemző, hogy van egy domináns pozícióban lévő szereplő, az inkumbens postavállalat, amely stratégiai lépésekkel reagál a verseny megjelenésére és erősödésére a belépéssel érintett piacokon. Az inkumbensi reakció célja, hogy minél inkább csökkentse a verseny érvényesülését, és nehezítse a versenytársak piaci térnyerését. Az ágazati szabályozás befolyásolása és a lobbizás is része a verseny kibontakozását akadályozó postai inkumbens magatartásának, ezt azonban itt nem tárgyaljuk. Jelen fejezetben csak a verseny térnyerését nehezítő piaci magatartással foglalkozunk.

A versenytársak térnyerését legális, piackonform eszközökkel és versenyellenes magatartással is lehet akadályozni. Piackonform megoldás például, ha az inkumbens postai szereplő él az általa élvezett méret-, sűrűség- és választékgazdaságosság előnyével, hatékonyságot növelve csökkenti fajlagos költségeit, csökkenti árait, és ezzel szerez előnyt a versenyben. Ezzel szemben tipikusan versenyellenes magatartás és a versenytársak kiszorítását célzó visszaélés például a ragadozó árazás alkalmazása (amikor céljában és hatásában is bizonyíthatóan erről van szó). A valóságban azonban nem minden fekete vagy fehér, és a versenyjogi értékelés szempontjából csak egy mélyebb elemzés és bizonyítási eljárás képes különbséget tenni az egyes stratégiák között. A stratégiai belépési korlátoknál volt szó arról, hogy vannak olyan akadályok, amelyekkel egy új belépő az inkumbens szereplő védekező vagy éppen támadó piaci magatartása következtében szembesül. Az ilyen inkumbensi magatartás ugyanakkor nem feltétlenül ütközik a versenyjogba, előnyt lehet szerezni jogszerűen is, s ez része a normál versenyzői magatartásnak. A versenytársnak egy ügyes lépéssel közvetve okozott hátrány – és különösen a hozzájuk képest megszerzett előny – még nem jelent feltétlenül versenyellenes magatartást, ha a végfogyasztóra gyakorolt hatást nézzük. A nagyfogyasztóknak adott és költségelőnyök által indokolt kedvezmények vagy a szolgáltatások együttes értékesítése például versenykonform és egyben a fogyasztói jólétet növelő hatású gyakorlat is lehet.

Az elmúlt évtizedben számos postai versenyügyi vizsgálatára került sor uniós és tagállami szinten is. Ezekből kiderül, hogy van olyan magatartás, amelyet a versenyhatóság vizsgált és nem találta visszaélésszerűnek (tehát jogszerű piaci magatartás), és van olyan, amely a hatóság és a bíróság ítélete alapján versenyellenesnek bizonyult. A következőkben a tipikus versenyproblémákat tekintjük át az elmúlt évtized versenyügyein keresztül, amelyek közül kiemelt figyelmet fordítunk azokra, amelyek valamilyen eljárási fázisban (versenyhatósági vagy valamilyen bírósági fellebbviteli szinten) jogsértés megállapításával zárultak.

Az Európai Unió működéséről szóló szerződés a verseny tisztasága szempontjából három fő klasszikus versenyjogi területre koncentrál:

- versenykorlátozó megállapodások (101. cikk),
- gazdasági erőfölénnyel való visszaélés (102. cikk),
- fúziószabályozás (103. cikk alapján a Tanács 139/2004/EK rendelete).

E három területhez jön még egy negyedik, a tiltott állami támogatások témája (106. cikk), amelyet viszont nem minden tagállamban a versenyhatóságok értékelnek (többek között Magyarországon sem).

A figyelmet érdemlő postai versenyügyek elsöprő többsége, különösen tagállami szinten, az erőfölénnyel való visszaélés különböző lehetőségeivel kapcsolatos. Jelen alfejezetben tehát legnagyobb figyelmet a 102. cikkbe ütköző piaci magatartással kapcsolatban felmerült ügyeknek szenteljük, de röviden foglalkozunk a fúziók és az állami támogatások témakörével is.

A piaci erővel rendelkező vállalkozás több formában is visszaélhet piaci erejével úgy, hogy ezzel megkárosítja a fogyasztókat. A kizsákmányoló visszaélésszerű magatartás közvetlen hatásúak, a visszaélés közvetlenül a fogyasztó (aki nem versenytárs más piacon) megkárosítására irányul, mint például a túlzó árazás vagy esetleg egyes árdiszkriminációs megoldások esetén. A közvetett hatású visszaélés, a versenytársra hat, a fogyasztó pedig a versenytárs kiszorítása vagy gyengülése miatt közvetve szenved hátrányt. A közvetett hatású erőfölénnyel való visszaélés, vagyis a kiszorító magatartás lehet horizontális és vertikális, mindkettő lehet árjellegű és nem ár jellegű. Ezt az egyszerűsített tipológiát foglalja össze 5. táblázat¹⁷:

5. TÁBLÁZAT • A kiszorító magatartás típusai

	Horizontális	Vertikális
Árjellegű	Ragadozó árazás Kedvezmények	Árprés
Nem ár jellegű	Árukapcsolás	Kiszolgálás megtagadása

A kiszorító, kizáró magatartás tehát első körben a versenytársak számára jár kedvezőtlen hatással, míg a fogyasztó közvetlenül nem is szenved hátrányt. A fogyasztókat érintő negatív hatás akkor lép fel, amikor a versenytárs(ak) már kiszorult(ak) a piacról, így az egyedül maradt vállalat már közvetlenül is visszaélhet piaci erejével a fogyasztókkal szemben. Ezért van az, hogy a kiszorítónak tűnő magatartásról előbb ki kell deríteni, hogy valóban kiszorító hatású-e, és ha igen akkor ez a kiszorítás káros hatással van-e a fogyasztókra. Egy gyanús esetről nem lehet tehát eleve eldönteni, hogy versenyellenes, vagy sem, az ilyen ügyeket ezért érdemben kell vizsgálni.

Az elmúlt években komoly fejlődés történt a 102. cikk szerinti ügyek értékelésében, és pozitív változás volt abban a tekintetben is, ahogy a közgazdasági megközelítés és az ügyek érdemi, hatásalapú megítélése egyre inkább teret nyert a Bizottság és a tagállami versenyhatóságok megközelítéseiben, valamint a bíróságok ítélkezési gyakorlatában is – szemben a formai megközelítéssel. Egy közgazdász számára ugyan nyilvánvaló, hogy elsősorban a hatásalapú megközelítésnek van ezekben az ügyekben

¹⁷ Lásd erről általánosan *Bishop–Walker* [2011] és kifejezetten postai vonatkozásban *Geradin–Henry* [2010].

létjogosultsága, a hatások érdemi vizsgálata nélküli, pusztán formai megközelítés azonban még mindig jelen van.

A postai verseny meghatározó jellemzője, hogy az inkumbens szereplő a postai szolgáltatások számos szegmensében domináns, ám a leginkább megtámadható szegmensekben komoly kihívással szembesül az új belépők megjelenése következtében. Az új belépők általában a nagy (volumenű és értékű) postai forgalmat bonyolító költség- és/vagy minőségérzékeny üzleti ügyfelek forgalmát szeretnék megszerezni. A verseny korai szakaszában egyértelmű, hogy az inkumbens nemzeti postavállalat rendelkezik piaci erővel, visszaélni is ő tud a fogyasztók vagy versenytársak kárára. A postai szektorban előforduló, a 102. cikk hatálya alá tartozó versenyügyek mindegyike az inkumbens postai szolgáltatók üzleti gyakorlatát érinti.

A versenyügyek típusai

Az elmúlt bő egy évtizedben számos, emblemikus, uniós szinten vizsgált postai ügy volt, amely nemcsak a postai piacok problémáit jelzi, hanem ezzel párhuzamosan a versenyjogi gyakorlat fejlődését is tanúsítja. Mivel az elmúlt időszak postai versenyügyeit számos elemző írás összefoglalja (*WIK* [2013], *Copenhagen Economics* [2012], *Ecorys* [2005], *Geradin–Henry* [2010]), itt most nem a konkrét ügyeket tárgyaljuk, hanem inkább az azokban felmerülő versenyproblémák lényegére igyekszünk rávilágítani. Azokat a tipikus inkumbensi stratégiákat kívánjuk áttekinteni, amelyek esetében felmerült a versenyellenes magatartás gyanúja. E gyanú kivizsgálása után a versenyhatóság és ez után a bíróság döntött, hogy jogsértő volt-e az alkalmazott gyakorlat, vagy sem, nem minden ügyből lett tehát elmarasztaló ítélet.

A *WIK* [2013] postai tanulmány a legfrissebb, amelyik a 2010–2013 közötti tagállami postai versenyügyeket foglalja össze.¹⁸ A legtöbb eljárást (7) a kedvezmények témájában folytatták le ebben az időszakban, ezt követi a ragadozó árazás (4) és az árdiszkrimináció (3) esete. Ezenkívül előfordult még a kiszolgálás megtagadása, árukapcsolás és horizontális megállapodás is.¹⁹

¹⁸ Hasonló összefoglaló található a *Copenhagen Economics* tanulmányában is. Az itt áttekintett ügyek részben átfednek a *WIK* [2013] tanulmányban szereplőkkel, de a *Copenhagen Economics* [2012] tanulmány egyrészt korábbi, így a legújabb ügyek nincsenek benne, másrészt időben messzebbre nyúl vissza. A *Copenhagen Economics* [2012] tanulmányban a verseny- és ágazati szabályozók válasza alapján közli, hogy a nemzeti hatóságoknak a 2000-es évek közepétől vizsgált postai ügyei hogyan oszlottak meg a vizsgált jogsértés típusa és az érintett piaci szegmens alapján. A tanulmány összefoglaló számaiból látszik, hogy a versenyhatóságok az áttekintett bő évtizedes periódusban döntően árazással összefüggő kizorító viselkedéssel kapcsolatos ügyeket vizsgáltak, s meghatározóan valamilyen üzleti szereplőknek nyújtott versenyzői levél-, illetve kézbesítési szolgáltatás volt a vizsgálatban érintett piac.

¹⁹ Néhány ügyben többféle potenciális versenyjogsértés lehetőségét is vizsgálták, így van átfedés is az ügykategóriák között.

Az ügyekben érintett piaci szegmens leginkább az üzleti levél, a címzett, illetve a címzetlen reklámküldemények és a kézbesítés területe volt. Bár az erőfölénnyel való visszaélés egyik legtipikusabb közvetlen módja a túlzó árazás, ami a kizsákmányolható fogyasztókkal szemben előfordult a postai üzleti gyakorlatban is, ezzel itt két okból nem foglalkozunk. Egyrészt ilyen, a fogyasztók közvetlen megkárosításával kapcsolatos postai versenyügy az elmúlt években nem volt. Másrészt ez pont az a terület, amire a postai ágazati szabályozás érvényes, és ennek megakadályozása általában az ágazati szabályozó hatóság explicit feladata. Hasonlóan a fogyasztói relációban megvalósított árdiszkrimináció kérdését sem tárgyaljuk, mert ez inkább speciális esetnek tekinthető a versenyszabályozás szempontjából.²⁰

Horizontális kizorító magatartás

Itt a postai piacon tapasztalt, talán leggyakoribb versenyproblémát, a versenytársak kizorítását célzó eseteket tárgyaljuk. Az inkumbens postai szolgáltatók igen gyakran élnek a vevőknek adott kedvezmények eszközével. Ez lehet versenykonform, de versenyellenes is.

Kedvezmények • A kedvezményekkel kapcsolatos tipikus versenyprobléma ragadozó magatartás jellegű. Egy kedvezmény akkor lehet versenykorlátozó, ha valamilyen – jellemzően üzleti – ügyfélkörnek nyújtott szolgáltatás esetében az inkumbens postai szolgáltató olyan célzott kedvezményeket ad, amit a versenytársak vélhetően vagy ténylegesen nem tudnak megadni, így kiszorulhatnak a piacról. Az ügyekben előforduló kedvezmények különféleké lehetnek, így például 1. mennyiségi árkedvezmény, 2. visszamenőleges kedvezmény, vagy 3. szelektív árkedvezmény.

A kedvezmény egyik oldalról az árdiszkrimináció egy formája, ami önmagában többnyire nem jelent versenyjogi problémát. Egy ilyen árazás akkor lesz versenyellenes, ha alkalmas a hatékony versenytárs kizorítására. A kedvezmények megítélése még mindig ellentmondásos terület a 102. cikkkel összefüggésben érvényes versenyjogi gyakorlatban, de az elmúlt időszakban pozitív elmozdulás történt a korábbi forma alapú megközelítéstől a hatás alapú megítélés felé, amit jelentősen segített, hogy a Bizottság 2009-es iránymutatása már ezt a megközelítést tartalmazta (*EK* [2009]). Fontos látni, hogy a kedvezmények alkalmazása része a normális üzleti gyakorlatnak. Ez azzal is elismerése került, hogy kedvezmény kizorító hatásának megítélésénél

²⁰ A káros árdiszkrimináció egyik tipikus korai postai esete a Deutsche Post II. ügy volt, amelyben a Deutsche Post (DP) felárat számított az Angliából érkező, de németországi referenciát tartalmazó levelekre, amivel a DP az úgynevezett remailing tevékenységnek (az eredeti feladó címének cseréje a megfelelő helyi címre) akarta elejét venni. A Bizottság azonban diszkriminatívnak ítélte a DP gyakorlatát, mivel az Egyesült Királyságból érkező szolgáltatók küldeményét különbözőképpen kezelte attól függően, hogy németországi referenciát tartalmaztak, vagy sem, ezzel hátrányt okozva az ilyen referenciát megjelölő brit csomagküldő szolgáltatóknak az ilyen megjelölést nem használókkal szemben [COMP/C-1/36.915 *Deutsche Post AG/Interception of cross-border mail* (2001)].

érvényesített standard szerint az ár nem lehet alacsonyabb, mint amit a domináns vállalattal azonos hatékonyságú versenytárs (*as efficient competitor, AEC*) alkalmazna.

A kedvezmények közül az egytermékes mennyiségi árkedvezmény kérdése a leg-egyszerűbb – már a korábbi versenyjogi gyakorlat is elfogadta azt, hogy itt érdemi vizsgálat alapján kell ítélni. A Bizottság a *Deutsche Post I.*-ügyben²¹ (egytermékes mennyiségi kedvezmény) és a *Hays*-ügyben²² (többtermékes mennyiségi kedvezmény) is jogsértőnek találta az inkumbens szereplő által alkalmazott gyakorlatot. Valójában a mennyiségi kedvezmény igazolható, ha a kedvezmény mértéke nem nagyobb, mint amennyit a volumen nagyságával összefüggésbe hozható átlagköltség csökkenés indokol. A többtermékes esetben a vásárolt összérték után adott mennyiségi kedvezmény már problémás lehet, mivel a kedvezmény egyszerre több termékpiacot érint, amelyeken különbözők a versenyviszonyok. Ilyen esetben ahhoz hasonló kárelérmélet alapján lehet elmarasztalni az adott üzleti gyakorlatot, mint amelyik az árukapcsolás esetén merül fel. Ez a probléma tipikusan előfordulhat a többtermékes inkumbens postai szolgáltatók üzleti gyakorlatában.

A hűségkedvezményeket a Hoffman-La Roche-esetben²³ hozott ítélet alapján a későbbi ítélkezési gyakorlat eleve versenykorlátozónak tekintette. A hatásalapú vizsgálat és az azonos hatékonyságú versenytárs (*AEC*) teszt elvi bevezetésével azonban a hűségkedvezmények megítélését is csak egy olyan érdemi vizsgálatot követően, egyedileg lenne indokolt kialakítani, amely alapján egyértelműen elválasztható egymástól a verseny szempontjából jogsértő és az elfogadható üzleti gyakorlat. A svéd versenyhatóság például 2012-ben a hatásalapú megközelítést alkalmazta, és e szerint nem találta kizszorító hatásúnak a Posten által adott mennyiségi és hűségkedvezményt.²⁴

A visszamenőleges kedvezmények kérdése már problémásabb, mivel ez nemcsak alacsonyabb átlagárat, hanem a kedvezményhatárt átlépve bizonyos mennyiségig negatív határarat is jelenthet, ami a nagyfogyasztókat a kedvezmény realizálása érdekében arra ösztönzi, hogy még csak részlegesen se forduljanak egy versenytárshoz, mivel akkor elesnének ettől a kedvezménytől.²⁵ A visszamenőleges kedvezmény egytermékes esetben csak akkor tűnik problémának, ha nem felel meg az *AEC*-tesztnek. Ha azonban több termékre/szolgáltatásra vonatkozik a kedvezmény (hasonlóan a vásárolt összérték után adott kedvezményhez), és például a termék- vagy szolgáltatás piacok egy részén nincs verseny, akkor a kedvezményrendszer a versenyzői piacon visszatarthatja a vevőt attól, hogy más postai szolgáltatóhoz váltson.

²¹ COMP/35.141 *Deutsche Post AG*. (2001).

²² COMP/37.859 *De Post-La Poste* (2002). eset (1979)..

²³ *Hoffmann-La Roche & Co. AG kontra Bizottság* 85/76. eset (1979).

²⁴ *Posten/Konkurrensverket* 262/2011.

²⁵ Fontos látni, hogy a visszamenőleges kedvezményeknél sem lehet csak a határarat figyelni, egy ilyen kedvezmény költségalapon adható úgy, hogy a határartól függetlenül az nem minősül ragadozó jellegűnek.

A visszamenőleges kedvezményeknek ezzel az úgynevezett elszívó hatásával (*suction effect*) a versenyzői szolgáltatás alternatív nyújtója akkor sem képes versenyezni, ha abban a szolgáltatásban ugyanolyan hatékony (valójában még akkor sem biztos, ha hatékonyabb), mint az inkumbens postai szolgáltató (*Bishop–Walker* [2011] és *Copenhagen Economics* [2011]). Dániában és Svédországban is a visszamenőleges kedvezményekkel vádolta az inkumbens szolgáltatót az alternatívát nyújtó Bring City Mail. A dán versenyhatóság 2009-ben jogsértőnek találta Post Danmark kedvezménypolitikáját és a döntést a dán fellebbviteli bíróság is helyben hagyta,²⁶ Svédországban pedig egy hasonló ügyben a versenyjogi ügyekre specializált bíróság, a Market Court 2011-ben eltiltotta a Postent a visszamenőleges kedvezményrendszer alkalmazásától.²⁷

A szelektív árkedvezmény olyan árdiszkrimináció, amikor a domináns postai szolgáltató valamelyik riválisának ügyfélkörébe tartozó vevőnek ad személyre szabott kedvezményt, ami például nem érhető el minden hasonló mennyiséget fogyasztó vevőnek. Ez a kedvezménypolitika eszközeivel folytatott, személyre szabott árdiszkrimináció önmagában még lehet hatékony, de ragadozó magatartás esetén felerősítheti annak hatását, azaz nagyobb eséllyel lehet káros.

Szelektív kedvezmények és diszkrimináció miatt találta jogsértőnek a román állami posta gyakorlatát a versenyhatóság 2010-ben az üzleti levél és a címzett reklámküldemények piacán, amiért egy céget, az Infopresst külön kedvezményben részesített.²⁸

A legnagyobb horderejű és postai tárgyú, de az ágazaton is túlmutató hatású diszkriminatív kedvezmény ügy a Post Danmark esete volt, amely 2004-ben kezdődött. A versenytárs Forbruger Kontakt a címzetlen reklámküldemények piacán vádolta meg a Post Danmarkot azzal, hogy versenyellenes módon nyújt szelektív és diszkriminatív kedvezményeket a nagy szupermarketláncok számára. 2004-ben a dán versenyhatóság jogsértőnek találta a Post Danmark viselkedését, ezt a fellebbviteli bíróság (Competition Appeal Tribunal) 2005-ben helybenhagyta, a felsőbbbíróság (High Court) 2007-ben úgyszintén.²⁹ Az ügy a fellebbezés után a dán legfelsőbb bíróságnál (Supreme Court) landolt, amely kérdést intézett az Európai Unió Bíróságához (CJEU). Az Európai Unió Bíróságának 2012-es Post Danmark ítélete³⁰ (a Bizottsági iránymutatás szellemiségét követve) kimondja, hogy a szelektív árazás, ha költség fölötti, akkor nem tilos és a tényleges vagy lehetséges kizáró hatást bizonyítani kell. A bíróság ítélete azt mondja, hogy ha az ár az átlagos összköltség (*Average Total Cost, ATC*) alatti, de az árban megtérül a költségek nagy része (azaz az ár nem kisebb, mint a hosszú távú átlagos növekményköltség, *LRAIC*), akkor az önmagában nem tekint-

²⁶ *Bring City Mail/Post Danmark* http://konkurrenceafgorelser.dk/sites/decisions/files/decisions/post_danmark_mod_konkurrenceraadet_0_0.pdf.

²⁷ *Bring City Mail/Posten* (MD 2011:14, Bring City Mail AB mot Posten Meddelande AB).

²⁸ *Direct marketing e.a./Posta Romana* 52/2010

²⁹ *Forbruger-Kontakt/Post Danmark*

³⁰ C-209/10. *Post Danmark versus Konkurrencerådet* (2012).

hető versenykorlátozónak.³¹ A dán legfelsőbb bíróság az Európai Unió Bíróságának véleményére is támaszkodva megvizsgálta a költségeket és úgy találta, hogy a Post Danmark üzleti gyakorlata nem volt jogsértő, mert az ár ugyan az átlagos összköltség alatti, de az átlagos növekményköltség (*Average Incremental Cost, AIC*) fölötti volt.³²

Ragadozó árazás • A ragadozó magatartás és árazás célja a versenytárs kiszorítása költség alatti árakkal. A költség alatti árazás akkor nyeri el értelmét, ha a versenytárs kiszorulása után lehetőség van az árak költség feletti szintre emelésére. Ez a viszszeresítő hatás ugyanakkor elég nehezen bizonyítható, és az európai esetjog azt mutatja, hogy ez nem is egy szükséges bizonyítási elem. A klasszikus AKZO-teszt alapján, ha az ár tartósan a domináns vállalat átlagos változó költsége (*Average Variable Cost, AVC*) alatt van, akkor önmagában vélelmezhető, hogy ragadozó viselkedésről van szó (hacsak a vállalkozás nem képes ezt megcáfolni), *AVC* és *ATC* közötti árazás esetén pedig további bizonyítékokra van szükség a jogsértés megállapításához. A 102. cikkhez fűzött jelenlegi iránymutatás ennél némileg szigorúbb tesztet ír elő, a ragadozó viselkedés automatikus vélelmezéséhez az kell, hogy az ár kisebb legyen, mint a szolgáltatás átlagos elkerülhető költsége (*Average Avoidable Cost, AAC*), illetve további bizonyítékokra van szükség az átlagos elkerülhető és hosszú távú átlagos növekményköltség (*AAC, LRAIC*) között mozgó árak esetén.

Az utóbbi évek egyetlen ragadozó árazásos ügye, a 2011-es TNT/Poste Italiane-ügy³³ volt, amit az olasz versenyhatóság vizsgált. A Poste Italiane a tényleges és potenciális TNT-ügyfeleknek a garantált kézbesítési idejű szolgáltatásokat költség alatti áron kínálta. A hatóság a költségeket megvizsgálva azt találta, hogy a Poste Italiane *LRAIC* alatti áron nyújtotta a szolgáltatást, s ez a magatartás a hatóság szerint ragadozó árazás volt. A versenyhatóság azt is megállapította, hogy a Poste Italiane ugyanezt a ragadozó stratégiát alkalmazta egyes regionális hatóságok által lefolytatott tendereken is. A holland hatóság 2009-ben a TNT címzett nyomtatványokkal kapcsolatos piaci viselkedését vizsgálta bejelentés alapján, de azt találta, hogy a TNT árai *LRAIC* felett voltak, így nem állapított meg jogsértést (*NAC* [2009]).

Árkapcsolás • Az árkapcsoláshoz fűződő kérelmélet lényege, hogy az erőfölényben lévő inkumbens szereplő a kapcsoló termékek egyikének piacán meglévő piaci erejét a másik – azaz a kapcsolt termék piacára átvive – a versenytársait kiszorítja az utóbbi piacról. A kapcsolt termékek lehetnek horizontális vagy vertikális viszonyban, így ennek függvényében az árkapcsolás lehet horizontális, vagy vertikális kiszorító magatartás is.

³¹ E tekintetben érdekes Mengozzi [2011] főtanácsnok különvéleménye, amely szerint az *ATC* alatti, de *LRAIC* fölötti ár is lehet versenykorlátozó, ha az átlagköltség megtérülését a szabályozott szolgáltatás profitja (kereszt)finanszírozza.

³² Højesteret Judgment delivered on 15 February 2013. Post Danmark A/S vs. The Danish Competition Council Case no. 2/2008

³³ A413 – TNT Post Italia/Poste Italiane. Provvedimento n. 23065. (2011).

A postai szolgáltatások sokfélék, egy fogyasztó több postai szolgáltatást is használ, és más, nem postai szolgáltatások is kapcsolódhatnak egyes postai szolgáltatásokhoz. Ilyen lehet például a küldemény-előállítás, amit a tömeges levélfeladó fogyasztók (bankok, közműszolgáltatók, állami intézmények) vesznek igénybe. Ez a szolgáltatás ugyan vertikálisan kapcsolódik a tömeges levelek (üzleti levelek) feladásához, de a tömeges küldemény előállítása versenyzői szolgáltatás. Amennyiben a postai szolgáltató végez ilyen tevékenységet, felmerülhet az árukapcsolás lehetősége, amivel a postai szolgáltató a tömeges levelek piacán meglévő erejét átviheti a küldemény-előállítás piacára.³⁴

Vertikális kiszorító magatartás

Árprés • Árprés mindig vertikális kapcsolatban merül fel, amikor egy integrált szereplő versenyez a piacon egy olyan szereplővel, amelynek az ügyfelek kiszolgálásához valamilyen nagykereskedelmi jellegű hozzáférésre³⁵ van szüksége az integrált szereplő nélkülözhetetlen eszközt jelentő szolgáltatásához. Az integrált szereplő kiszoríthatja versenytársát, ha ezt a hozzáférést olyan drágán adja, amivel a fogyasztónak nyújtott teljes szolgáltatást a nem integrált versenytárs csak az integrált szereplő áránál magasabb áron tudja nyújtani (a magasabb inputköltségei miatt).

A vertikális kiszorítás elsősorban árdiszkriminációnak tűnő, valójában azonban inkább árprés jellegű visszaélést mutató példája a bpost esete. A belga versenytanács a bpost (Belgian Post Group) állami szolgáltatót 2012-ben elmarasztalta a címzetlen küldemények piacán alkalmazott diszkriminatív kedvezmények miatt, mivel különbséget tett a nagy levélfeladók és a kisebb feladók forgalmát összegyűjtő szereplők, az úgynevezett konszolidátorok számára megszabott díjakban.³⁶ Ezt a költségszempontról indokolatlan diszkrimináció azt a célt szolgálta, hogy megvédje az inkumbens piaci pozícióját a nagyfeladók piacán.

A konszolidátorok kezelése a postai verseny egyik érdekes kérdése. E kérdés kezelése kapcsán jól látszik, hogy piaci hatását tekintve miben különbözik a versenyhatóság *ex post* és az ágazati szabályozó hatóság *ex ante* megközelítése. Az ágazati szabályozó a kívánt jóléti hatás érdekében *ex ante* dönthet úgy, hogy a konszolidátorok számára diszkriminációmentes hozzáférést kell adni, azaz olyan árakat, mint amit a nagy ügyfelek kapnak, még akkor is, ha ők nem valódi feladók csak aggregátorok.

³⁴ A Vj-167/2001/52. számú ügyben a GVH éppen ezt vizsgálta, és ezért marasztalta el végül a Magyar Postát.

³⁵ Itt a postai piacon szándékosan kerüljük az upstream/downstream kifejezések használatát, mert a piac kétoldalú jellege miatt ez zavart okoz. A szabályozás ugyan downstream hozzáférésként azonosítja a szortírozást, és kézbesítést, amit a küldemények összegyűjtését végző szolgáltatók vehetnek igénybe a címzettekhez való eljuttatáshoz (lásd például ERGP [2012]). A konszolidátorok ügyfeleiknek nyújtott szolgáltatása a gyűjtés azonban a piacnak ezen az oldalán downstream, amihez upstreamként kell a küldemények eljuttatását igénybe venni. Az egyirányú vertikális kapcsolatra utaló fogalomhasználat ezért zavart okoz. Így inkább az ilyen fogalmi zavaroktól mentes kiskereskedelmi/nagykereskedelmi terminológiát használjuk.

³⁶ *Publmail/bpost* 2012-P/K-32

A versenyhatóság azonban egy ilyen ügyben csak a probléma felmerülése után, érdemi hatásalapú vizsgálattal értékelhet.

Árprézés ügyek előfordulhatnak a postai piacok kapcsán, ám erre csak ott kerülhet sor, ahol a szabályozási előírások a fogyasztóknak nyújtott szolgáltatáshoz biztosítják a nagykereskedelmi hozzáférési szolgáltatást, így a szolgáltatás nem tagadható meg, az ára ugyanakkor nem szabályozott. Az ilyen árprézés ügyek gyakran határesetet képeznek a verseny- és az ágazati szabályozás között. A probléma megoldása adott esetben a nagykereskedelmi hozzáférési szolgáltatás ára fölötti árrésminimum meghatározása lehet, ami alá az integrált inkumbens sem mehet. Ilyen eset volt például, amikor a brit ágazati szabályozó hatóság, az Ofcom árrésminimumot írt elő 2009–2012 között a Royal Mail számára (*Ofcom* [2011]).

A hozzáférés vagy a nagykereskedelmi szolgáltatás megtagadása • Egyértelmű kizorító stratégia a nagykereskedelmi szolgáltatás megtagadásának esete, amikor a domináns helyzetben lévő integrált szolgáltató megtagadja versenytársától a kiskereskedelmi szolgáltatás nyújtásához nélkülözhetetlen hozzáférést vagy nagykereskedelmi szolgáltatást. Bár ilyen helyzetek előfordulhatnak, ezeket nem igazán szerencsés versenyjogi keretben vizsgálni, legfeljebb akkor, ha egy korábban vagy másnak már nyújtott szolgáltatásról van szó. A nagykereskedelmi hozzáférés kérdését – hasonlóan a hírközlési vagy energiapiaci szabályozáshoz – a postai szektorban is alapvetően ágazati szabályozási eszközökkel célszerű rendezni.

Fúziók

A postai szektorban a fúziókontroll szerepét a különböző tanulmányok csak az európai kontextusban tárgyalják, s ezek a fúziók elsősorban, bár nem kizárólagosan a nemzetközi küldeményforgalmat érintik. A belföldi postapiacot is érinthetik azonban jelentős fúziók, amennyiben az inkumbens posta a vásárló. Ebből a szempontból leginkább a vertikális és/vagy portfólióhatással járó fúziók az érdekesekek. A portfólióhatás kiaknázásának piaci jelentősége éppen az, hogy ez lehet az inkumbens postai szolgáltató egyik előremenekülesi iránya, amivel ráadásul képes megnövelni a stratégiai belépési korlátokat is. Mivel a postai szolgáltatás amúgy is számos különféle szolgáltatásból áll, amiben az egyik közös elem az, hogy ugyanazon eszközökkel és ugyanazzal a munkaerővel és/vagy ugyanazon a helyen nyújtják, a szolgáltatási kör bővítése ésszerű gazdasági megközelítésnek látszik, különösen akkor, ha az egyetemes szolgáltatás előírásai folytán bizonyos kiszolgálási kapacitások (hivatalok, alkalmazottak, járművek stb.) fenntartására van szükség. Ilyen helyzetben ésszerű egy a meglévő kapacitás fix költségeinek jobb megtérülését biztosító, széles portfólió kialakítása. A postai szolgáltató ésszerű terjeszkedése más piacokon azonban problémát okozhat ezeken a nem postai piacokon. A versenyhatósági fúziókontroll egyik fontos szerepe éppen ezeknek a sokszor nem is triviális portfólióhatásoknak a vizsgálata lehet a potenciális károk megelőzése érdekében.

Állami támogatási ügyek

A postai piacok torzítását nem csak az inkumbens postai szolgáltató viselkedése okozhatja. A nemzeti postavállalatok hagyományosan állami tulajdonban voltak, s a legtöbb országban az állam tulajdonrésze még ma is 100 százalékos. A posta ráadásul a tevékenység nagy élőmunka-igénye miatt az egyik legnagyobb nemzeti foglalkoztató. A postai szolgáltatás egyike a fontos gazdasági érdekű szolgáltatásoknak (*Services of General Economic Interest*), ami szintén magyarázza a nagyobb állami figyelmet. Az állam tehát több szerepben is fontos érintettje a postai piaci működésnek. Az inkumbens postai vállalat állami támogatása számos okból felmerülhet, különösen az egyetemes szolgáltatás költségeinek kompenzációjaként.

Az állami támogatás azonban az EUMSZ 107. cikke alapján csak akkor nem minősül tiltott állami támogatásnak, ha olyan feltételekkel történik, mint ha azt egy magánbefektető adná, azaz nem jelent indokolatlan előnyt a támogatott vállalat számára. A támogatás akkor sem tiltott, ha egyébként megfelel az úgynevezett Altmark-kritériumoknak.³⁷ Az EUMSZ 106. cikkének 2. bekezdése alapján, a nemzeti posta akkor is mentesülhet az állami támogatás tilalma alól, ha a számára nyújtott támogatás nem tesz eleget az Altmark-kritériumoknak, de nem haladja meg az általános érdekű szolgáltatás nyújtásának nettó többletköltségét, és megfelel az általános érdekű szolgáltatások 2011-es követelményeinek.³⁸

A WIK-Consult tanulmány állami támogatási ügyekről készített összefoglalója szerint a 2010 és 2013 között felmerült és vizsgált állami támogatási ügyek döntő többségében a Bizottság nem azonosított tiltott támogatást (*WIK* [2013] 79–80. o.). A belga bpost, a német Deutsche Post és a francia La Poste esete bizonyult a leginkább problémásnak, ezeket tekintjük át röviden.

A belga bpost állami szolgáltató számára 1992 és 2010 között az újság- és folyóirat-terjesztés közszolgálati ellátásáért juttatott 5,2 milliárd euró támogatást a Bizottság túlzottnak ítélte, és 417 millió euró visszafizetésére kötelezte a szolgáltatót. A bpost (és a *Post Invest Europe*) fellebbezett az Európai Unió Törvényszékéhez, amely a *Post Invest Europe* keresetét elutasította, a bpost pedig visszavonta keresetét.³⁹

Az állami Deutsche Post esetében a Bizottság a német állam által juttatott nyugdíj-támogatást ítélte túlzottnak – ami abból adódott, hogy a Deutsche Post szignifikánsan alacsonyabb társadalombiztosítási hozzájárulást fizetett, mint versenytársai –, és 500–1000 millió euró közötti (becslés alapján pontosítandó) összeg visszafizetésére kötelezte a vállalatot. A német kormány viszont csak 298 millió eurót határozott meg

³⁷ C-280/00 *Altmark Trans GmbH & Regierungspräsidium Magdeburg versus Nahverkehrsgesellschaft Altmark GmbH* (2013).

³⁸ Európai Bizottság: A Bizottság határozata az Európai Unió működéséről szóló szerződés 106. cikke (2) bekezdésének az általános gazdasági érdekű szolgáltatások nyújtásával megbízott egyes vállalkozások javára közszolgáltatás ellentételezése formájában nyújtott állami támogatásra való alkalmazásáról (2012/21/EU).

³⁹ Case T-412/12 és Case T-413/12 *bpost versus Commission* (2013).

viisszafizetendő összegként, ezért a Deutsche Post és a német kormány fellebbezett az Európai Unió Törvényszékén. Az ügy 2015 júniusában még folyamatban volt.⁴⁰

A harmadik vitatott támogatás, a francia állami La Poste-nak nyújtott ingyenes és korlátlan állami garancia volt. Mivel a garancia nem csak az egyetemes szolgáltatási tevékenységre vonatkozott, ez tiltott állami támogatásnak minősült, aminek a 2010-es megszüntetésére kötelezték a francia államot. Franciaország fellebbezett a Törvényszékhez, amely fenntartotta az ítéletet, ezután Franciaország az Európai Bírósághoz fellebbezett. Az ügy 2014 áprilisában dőlt el azzal, hogy a CJEU a fellebbezést elutasította.⁴¹

A tárgyalt érdekesebb versenyügyek betekintést adnak abba, hogy mik a postai szektor tipikus versenyproblémái. Horizontális relációban ilyen a ragadozó magatartás, függetlenül attól, hogy árdiszkrimináció vagy kedvezmények formájában jelenik meg. Vertikális relációban a kiszolgálás megtagadása, vagy az árprés alkalmazása fordult elő, ezek azonban tipikusan olyan kérdések, amelyeket az *ex ante* szabályozás tud jól kezelni. Efféle ügyek a magyar postai piacon is előfordulhatnak. A nemzetközi tapasztalatok alapján azonban azt is látjuk, hogy a versenykorlátozás gyanúja nem mindig igazolódik, különösen, ha az ügyek hatás alapon kerülnek megmérettetésre.

A MAGYARORSZÁGI PIACNYITÁS NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

A magyar postai piac egyik legfontosabb fejleménye, hogy egy elhúzódozó és fokozatos liberalizációs folyamat eredményeként 2013. január elsejével hivatalosan megtörtént a teljes postai piacnyitás. Ez a lépés azonban nem a kormányzat határozott piacnyitási szándékaként, hanem csak és kizárólag az Európai Unió nyomására történt meg, hasonlóan ahhoz a 11 másik tagországhoz, amelyekkel együtt Magyarország is az utolsó lehetséges időpontig halasztást kért és kapott az 2008/6/EK postai irányelv végrehajtására.

Az új postai szabályozás keretét a 2012-es postatörvény adja,⁴² amiről alaposan szemügyre véve látszik, hogy formálisan ugyan implementálja az irányelv kereteit, de szellemében és tartalmában majdnem távolabb áll a postapiaci verseny elfogadásától, mint a korábbi, de a piaci fejlődés miatt többször módosított 2003. évi CI. törvény a postáról. Ebben az új keretben kötött az állam 2013 májusában egyetemes postai közszolgáltatási szerződést a tulajdonában álló nemzeti postavállalattal. Sajátos megoldásként az igényekhez való rugalmas igazodásra hivatkozva az egyetemes szolgáltatás egyes paramétereit ez a szerződés és nem jogszabály szabályozza.

⁴⁰ Case T-143/12 *Germany versus Commission* (2012) és Case T-152/12 *Deutsche Post versus Commission* (2012).

⁴¹ Case C-559/12 P *French Republic versus European Commission* (2014).

⁴² 2012. évi CLIX. törvény a postai szolgáltatásokról (a továbbiakban postatörvény).

A Magyar Posta jogi szempontból ugyan 2013. január elsejétől versenykörnyezetben működik, valójában azonban a legtöbb küldeménypiacon továbbra is monopólium, mivel a korábban is versenyző expressz és futárkategórián kívül továbbra sincs verseny a címzett küldemények egyik piacán sem. 2015 nyaráig még nem volt olyan szolgáltató, amely 2013. január 1. óta a törvény által bevezetett „egyetemes helyettesítő postai szolgáltatás” kategóriában engedélyt kapott volna. Ennek azonban elsősorban nem gazdasági, piaci, hanem szabályozási okai vannak.

Belépési korlátok a piacnyitást követően a magyar postai piacon

A következőkben röviden áttekintjük és értékeljük a magyar postai piacon érvényesülő belépési korlátokat és a belépőknek nem igazán kedvező szabályozási gyakorlatot. Végül röviden értékeljük a helyzetet a jövőbeli verseny szempontjából.

A belépés közgazdasági korlátai • A magyar piacon, ahogy ezt a postapiaci belépési korlátok tárgyalásánál bemutattuk a természetes (gazdasági, piaci) belépési korlátok, ha vannak is, nem magasak. A szolgáltatáshoz elvileg szükséges eszközök és a munkaerő is könnyen, gyakran bérleti, illetve lízingformában is megszerezhető. A nagy üzleti ügyfelek kiszolgálása, az általuk feladott postai küldemények gyűjtése, szállítása és kézbesítése nem igényel nagyon nagy beruházást, és lényegében nincs elsüllyedt költség sem. A postapiacnak ezen a szegmensén egy új belépő számára a fix költség minimális, a költségek többsége tulajdonképpen változó költség, egy ilyen vállalkozás tehát néhány jelentős volument bonyolító és stabil ügyfél megszerzésével már rövid távon is rentábilis lehet. Mivel a szabályozás lehetőséget ad az új belépő számára a postai hálózati hozzáférési szolgáltatások igénybevételére, szükség esetén országos jelenlét még ezen az úton is biztosítható. Gyakorlatilag azonban ennek igen kicsi az esélye, mivel a hozzáférésnek sem az ára, sem az egyéb feltételei nem szabályozottak.

Jogi és adminisztratív belépési korlátok • A jogi és adminisztratív belépési korlátok tekintetében azonban más a helyzet. A piacnyitás úgy valósult meg, hogy a belépés ebből a szempontból egyáltalán nem lett könnyebb. Az új törvény elméletben megszüntette a – korábban az egyetemes szolgáltatáshoz kapcsolódóan kizárólagosan nyújtott – fenntartott szolgáltatások körét, ami eddig zárva volt a belépők előtt. Mára csak a hivatalos iratok kézbesítése maradt az egyetlen olyan elem, amelyet csak az egyetemes postai szolgáltató végezhet az egyetemes szolgáltatás részeként. Az egyetemes helyettesítő szolgáltatások piacára való belépés azonban az új törvény szerint egy nehezített akadálypálya. Hogy ezt lássuk, röviden érdemes áttekinteni a törvénynek a belépéssel és a szolgáltatásnyújtással kapcsolatos előírásait.

A 2012-es postatörvény szerint a postai szolgáltatás csak az alábbi lehet:

- a) egyetemes postai szolgáltatás,
- b) egyetemes postai szolgáltatást helyettesítő postai szolgáltatás vagy
- c) egyetemes postai szolgáltatást nem helyettesítő postai szolgáltatás

Az egyetemes szolgáltatás és az egyetemes helyettesítő postai szolgáltatás ugyanaz a tevékenység is lehet, csak az egyetemes szolgáltatás minden fontosnak ítélt paramétere (például kézbesítési gyakoriság, felvételi pontok sűrűsége, ár stb.) a törvény és az egyetemes postai közszolgáltatási szerződés keretében szabályozott, míg az egyetemes helyettesítőét ettől eltérő lehet. Mindkét szolgáltatás keretében lehet üzleti vagy lakossági, illetve levél- vagy csomagküldemény-szolgáltatást végezni, az egyetemes szolgáltatás keretében végzett tevékenység azonban áfa-mentes szolgáltatás, míg az egyetemes helyettesítő áfa-köteles.

Postai szolgáltatást kizárólag az a gazdálkodó szervezet nyújthat, amely szerepel a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (NMHH) postai szolgáltatókról vezetett nyilvántartásában. Vannak olyan szolgáltatások, mint például a saját kézbesítés, amelyek funkcionálisan és/vagy közgazdasági szempontból helyettesítői a postai szolgáltatásoknak, a törvény értelmezése szerint mégsem azok. Ezek volumene azonban eltörpül a postai szolgáltatásnak minősülő tevékenység forgalmi és árbevételi nagyságához képest.

A törvény szerint az egyetemes postai szolgáltatást nem helyettesítő postai szolgáltatást (amibe a futárposta, az expressz- és a nemzetközi EMS szolgáltatás tartozik) bejelentés alapján lehet nyújtani. A bejelentés nincs sok speciális feltételhez kötve, a jogalkotó tehát nem állított komoly adminisztratív, jogi akadályt az ide tartozó szolgáltatások piacára való belépés elé. Valójában ezeken a piacokon már régen megtörtént a piacnyitás.

Nagyon más a helyzet viszont az egyetemes és az egyetemes helyettesítő körbe sorolt szolgáltatások (lényegében minden más, ami nem futár-, expressz- vagy nemzetközi EMS szolgáltatás) tekintetében. A postai szolgáltatások nagy részét csak hatósági engedéllyel lehet végezni. Az engedély komoly jogi és adminisztratív feltételeket támaszt nemcsak az egyetemes szolgáltatóval, hanem valamennyi egyetemes helyettesítő postai levél- és csomagszolgáltatást nyújtó szolgáltatóval szemben, mérettől és piaci szegmenstől függetlenül.

A bejelentéshez kapcsolódó követelmények teljesítésén túl az engedély törvény által szabályozott további feltételei:

- a megfelelő, beadott szervezeti, működési dokumentumokkal, nyilatkozatokkal és igazolásokkal bizonyított teljesítőképesség (postatörvény 12. paragrafus 1. bekezdés),⁴³

⁴³ E szerint a szolgáltatási engedély iránti kérelemnek – a törvényben meghatározott adatok és nyilatkozatok mellett – a prudens működés igazolása érdekében, külön mellékletként *tartalmaznia kell: a) a szolgáltatás normál üzemmenetéhez szükséges technológiai folyamatok leírását; b)*

- a kézbesítők foglalkoztatási feltételeire vonatkozó foglalkoztatási követelmények, melyek szerint az engedélyes a postai küldemények kézbesítését kizárólag a vele munkaviszonyban vagy tagsági jogviszonyban álló természetes személyekkel vagy – az e postai küldemények kézbesítését végző természetes személyek létszámának egyharmadáig – személyesen eljáró postai közreműködővel, vagy a közreműködővel munkaviszonyban, vagy tagsági jogviszonyban álló kézbesítést végző természetes személyek igénybevételével végezheti;
- a piacelhagyással kapcsolatos kártérítési igények kielégítését szolgáló vagyoni biztosíték;
- személyi feltételek, amelyek között szerepel a vezető tisztségviselőre vagy postai szakmai irányítást végző vezető állású munkavállalóra vonatkozó felsőfokú szakmai végzettség és tapasztalat előírása, a teljes munkaidős foglalkoztatás kritériuma, továbbá az a szigorú feltétel, hogy nem lehet vezető az, akinek korábbi vezetői tevékenysége idején a cégre korábban kiszabott bírság vagy engedély-visszavonás fordult elő;
- tárgyi feltételek, amelyek keretében biztosítani kell, hogy az ellátni kívánt földrajzi területre és a postai küldemény kezelni kívánt mennyiségére való tekintettel minimálisan szükséges és alkalmas postai szolgáltatóhelyek, felvételi és kézbesítési pontok, ügyfélszolgálati helyek, gépjárműpark és egyéb technikai eszközök, s ha működési modell szerint szükséges, az igénybe venni kívánt postai szolgáltatóval megkötött hálózati hozzáférési szerződés vagy szerződések is rendelkezésre álljanak.

A fenti lista, bár egyes elemeiben indokoltnak tűnő követelményeket tartalmaz, valójában sokszor túlzó megköteket és ezzel nagyon komoly korlátokat támaszt egy új belépővel szemben. Túl azon, hogy egyetemes helyettesítő postai szolgáltatások nyújtása tekintetében az adminisztratív belépési feltételek szigorúak, a szolgáltatás nyújtásával olyan kötelezettségek is járnak, mint például az árbevétel akár 10 százalékát elérő Egyetemes Postai Szolgáltatást Támogató Számlára történő befizetési kötelezettség.

A belépés jogi és adminisztratív korlátainál vizsgált belépési nehezítettség mutatója alapján a belépés szempontjából legkedvezőtlenebb feltételekből a magyar jogi szabályozás tartalmaz a legtöbb elemet, így az Európai Unió vizsgált 25 országában Magyarország szerepel ebben a tekintetben a legrosszabbul. Ez akkor is igaz, ha a belépési feltételeket és a hozzáférési szabályozást együttesen vizsgáljuk (*1. táblázat*).

.....
 a szolgáltatás nyújtását bemutató részletes működési modellt; c) az igénybe venni kívánt postai szolgáltatóval megkötött hálózati hozzáférési szerződést, ha a kérelmező működési modellje szerint szükséges; d) a kérelmező vállalatirányítási, belső ellenőrzési és független szakértővel jóváhagyott minőségirányítási rendszerének leírását, ideértve a kockázatkezelési és számviteli eljárásokat is, továbbá üzletmenet-folytonossági tervét; e) a kérelmező szervezeti felépítésének és felelősségi köreinek bemutatását, szervezeti és működési szabályzatát, továbbá nyilatkozatát arról, hogy a tevékenységének megkezdése időpontjában milyen arányban teljesíti a munkavállalói arányszámra vonatkozó követelményeket; f) igazolást a vagyoni biztosíték rendelkezésre állásáról.

Stratégiai belépési korlátok • A magyar piacon a stratégiai belépési korlátokat megfelelő információk hiányában nem tudjuk megítélni nemzetközi összevetésben. Az azonban a magyar piac elmúlt években mutatott jellemzői alapján elmondható, hogy a Magyar Posta a piacnyitásra való felkészülés jegyében számos olyan belső változtatást, fejlesztést végzett, és olyan piaci lépéseket tett, amelyek eredményeként kellően felkészült a valódi piaci versenyben való megmérettetésre. Ezzel komoly stratégiai belépési korlátokat állított, legális eszközökkel. Részletes elemzés helyett inkább illusztrációként a következőket érdemes megemlíteni, hogy a Magyar Posta

- pénzforgalmi szolgáltatása hagyományos, és még mindig rendkívül erős stratégiai kiegészítő szolgáltatás a postai szolgáltatások lakossági és üzleti igénybevevői számára;
- számos tevékenységgel bővítette kínálatát, amelyek mind hozzájárulnak az általános költségek finanszírozásához (biztosítás, kiskereskedelem, szerencsejáték, mobil feltöltés stb.);
- az elmúlt években vertikálisan (küldemény-előállítás) és portfólióbővítéssel (közüzemi szolgáltatóknak végzett mérőóra-leolvasás) is jelentősen terjeszkedett, részben saját belső fejlesztéssel, részben felvásárlással (Magyar Posta/FHB/Díjbeszedő Holding, lásd Vj-62/2013/53);
- az országos postahálózatán keresztül a lakosság széles körét éri el, ezért ha másként nem, közvetítőként törekszik a banki szolgáltatások postai pontokon való elérésének biztosítására.

A felsorolásból is látszik, hogy a Magyar Posta diverzifikált portfóliója és az ebből adódó szinergia akár lakossági, akár üzleti ügyfeleknél komoly versenyelőnyt jelenthetnek a rivális és inkább specializált postai szolgáltatókkal szemben.

A versenyfeltételek szabályozás által fenntartott egyenlőtlensége • A negyedik belépési korlát típus, a versenyfeltételek egyenlőségének állami szabályozás általi eltorzítása folytán a magyar piacon is jelen van az az egyenlőtlenség, ami számos uniós tagállamban érvényesül. A nemzeti postaszolgáltató előnyt élvez a piacon az áfa-visszaigénylésre nem képes intézményekkel és szervezetekkel szemben egyes fontos szolgáltatásainak áfa-mentessége miatt. Az inkumbens postai szolgáltató számára továbbá nyitva állnak az állami támogatás olyan különböző formái, mint például a hitelgarancia, az egyetemes szolgáltatás nettó költségének költségvetési támogatása vagy a tőkejuttatás. Ezek potenciálisan ugyan tiltott állami támogatások is lehetnek, de a tiltott állami támogatások uniós szűrése során nem feltétlenül bizonyulnak annak, így az állam elég tág teret kap arra, hogy kedvezzen a tulajdonában lévő inkumbens postai szolgáltatónak. Ezek mind olyan előnyök, amelyekre egy új belépő nem számíthat.

A tárgyalt belépési korlátok közül Magyarországon ma egyértelműen a jogi-adminisztratív korlátok, valamint a versenyfeltételek szabályozási eredetű egyenlőtlen-

ségei a legjelentősebbek, sokkal inkább, mint a szükséges eszközök vagy szaktudás megszerzésének költsége. Egy megfelelő pénzügyi és szakmai háttérrel rendelkező tapasztalt szereplő részére viszont éppen az engedélyezési rendszer és a szabályozásból eredő jelentős versenyhátrány lehet a piacra lépést nehezítő legnagyobb akadály.

A belépést nehezítő szabályozás hatása • A röviden áttekintett belépési korlátok ismeretében tehát egyáltalán nem meglepő, hogy a Magyar Postának még az üzleti, tömegesen feladott levélszolgáltatás piacán sincs jelenleg postai szolgáltató versenytársa, legfeljebb a nagyobb vállalatok saját kézbesítése gyakorol némi versenynyomást monopolpiaci pozíciójára. A belépési próbálkozás időszakában az osztrák posta tulajdonában lévő és a magyar piac liberalizált szegmenseiben már régóta működő Feibra ugyan azonnal a jogi piacnyitás után, azaz 2013 januárjában be kívánt lépni abba a szolgáltatási körbe, ami korábban kizárólagosan a Magyar Posta felségterülete volt, ám a szabályozó hatóság által lefolytatott engedélyezési eljárás során nem jutott át a tű fokán.⁴⁴ Mivel egy, a régiókon belül szinte mindegyik – és Európában összesen tíz – országban jelen lévő, tapasztalt külföldi postai cég leányvállalatáról volt szó, a szakmai, pénzügyi, teljesítőképességbeli stb. követelményeknek való megfelelés szűrőjén képes volt átmenni. A szabályozó hatóság az eljárás végén azonban mégis megtagadta az engedélyezést arra hivatkozva, hogy a cég számviteli eljárásai jelenleg nem feleltek meg az átláthatóság követelményeinek. A cégből 2015-ben ki is szállt az Österreichische Post AG (*Diószegi* [2015]).

2015-ben egy újabb belépési próbálkozásra került sor. A City Mail Hungary Kft. engedélykérelmet adott be az NMHH-hoz, hogy a jövőben bejelentett postai szolgáltatási tevékenységén túl egyetemes postai szolgáltatást helyettesítő szolgáltatást is végezhesen Magyarországon. A hatóság megállapította, hogy a City Mail nem felel meg a törvényben támasztott feltételeknek, így egyetemes helyettesítő postai szolgáltatást nem nyújthat így Posta piaci monopóliuma továbbra is háborítatlan maradt (*NMHH* [2015], *Vg.hu* [2015], *Portfolio.hu* [2015]).

E két esetből is leszűrhető minden piacra lépni szándékozó számára az, ami a törvényt olvasva is látszik, hogy a belépés szabad, de igencsak nehezített a pálya.

A szabályozás nemcsak a belépésnél, hanem másképp sem segíti a versenyt, ami jól tetten érhető az egyetemes szolgáltatóra vonatkozó árszabályozás törvényi megfogalmazásában és érvényesíthetőségében. A postai irányelv megfogalmazásából egyértelműen megállapítható, hogy az egyetemes szolgáltató számára előírt költségalapú árakra vonatkozó követelmény célja a túlzó árazás és a versenykorlátozó keresztfinanszírozás megakadályozása. A számviteli szeparációs kimutatás vizsgá-

⁴⁴ „A vizsgálat során a hatóság a többi között megállapította, hogy a cég számviteli eljárásai jelenleg még nem kellően áttekinthetőek, így egyetemes postai szolgáltatást helyettesítő postai szolgáltatóként nem felel meg a jogszabályban rögzített követelményeknek, azaz ilyen tevékenységet nem egyelőre végezhet. A társaság eddigi postai tevékenységeit természetesen zavartalanul folytathatja” – szól a hatóság közleménye (*NMHH* [2013]).

latának pedig alapvető feladata a két erőfölénnyel való visszaélő magatartás felderítése. A stratégiai célra használt keresztfinanszírozás és az ezzel együtt járó – egyes szolgáltatások esetén potenciálisan túlzó, más szolgáltatásoknál kiszorító – ragadozó árazás, ha ennek hatása bizonyítható, egyértelműen versenykorlátozó magatartás.

Mind az uniós irányelv, mind a törvény előírásokat fogalmaz meg a postai szolgáltatások költségelszámolására és a költségek és bevételek elkülönített kimutatására, a magyar postatörvény azonban nem mondja ki, hogy a kimutatásnak a versenykorlátozó magatartás kiszűrése, megelőzése lenne az egyik célja. A jelenlegi magyar jogszabályok alapján ugyanis a költségalapúság jelentése meghatározhatatlan, nem tartalmaz előírást arra, hogy a számviteli szeparációs kimutatásnak alkalmasnak kell lennie a díjak költségalapúságának ellenőrzésére, és úgy tűnik, a szabályozó hatóság egyértelmű felhatalmazása is hiányzik a díjak költségalapúságának ellenőrzése kapcsán. A törvényi háttér hiányosságai folytán a végrehajtási rendelet sem ad segítséget a versenykorlátozó magatartás felismeréséhez. A költségalapúság ellenőrzését szabályozó 69/2012. (XII. 19.) NFM-rendelet ugyanis igen jelentős visszalépés a korábbi 2011-es rendelethez képest az árak költségalapúságának ellenőrizhetősége tekintetében. A rendelet ellentmondásossága, a benyújtandó adatok körének jelentős szűkítése, az adatok aggregáltsági szintjének növelése, valamint az ellenőrzést segítő eszközök, előírások megszűnése vagy jelentős csökkenése (az auditált beszámolóval való egyeztetés kikerülése, a független auditra vonatkozó előírások eltűnése) oly mértékben csökkentik le a számviteli szeparációs kimutatás használhatóságát és megbízhatóságát, s ezzel az ágazati szabályozó mozgásterét, hogy szinte lehetetlenné válik az árak költségalapúságának ellenőrzése és a keresztfinanszírozáson keresztüli esetleges versenykorlátozó ragadozó magatartás felderítése.

A magyar postai szabályozás egyes problémáinak rövid bemutatása alapján is látszik, hogy a postai piacon mégsem beszélhetünk teljes piacnyitásról. A jelenség persze nem ismeretlen. Az 1990-es években az európai uniós tagállamok hírközlési piacainak megnyitása során is probléma volt, hogy az állam mint szabályozó részben foglya volt az egyik legnagyobb foglalkoztató nemzeti telekom vállalat rövid távú érdekeinek. Csak a részletekre is kellőképpen figyelő, harmonizációt előtérbe helyező 2002-es uniós keretszabályozás bevezetése érte el a teljes piacnyitást. Az uniós postai szabályozás ezt a Rubicont még nem lépte át.

A magyar szabályozási környezet értékelése

Az egyetemes szolgáltató minden országban a postai piac különleges és általában a legtöbb szegmensben (versenyjogi értelemben a legtöbb postai piacon) domináns szereplője. A magyar postai piacon a levélküldemények piacán egyértelmű monopolhelyzetről van szó. A fenti, nem kimerítő áttekintésből is látszik azonban, hogy a Magyar Posta a magyar piacon még annál is kivételetesebb helyzetben van, mint

ami az egyetemes szolgáltatói szerepből, az inkumbensi pozícióból következne. Miközben a Magyar Posta számos tekintetben már rendelkezik a versenyben való sikeres helytálláshoz szükséges eszközökkel, portfólióval, ismeretekkel, liberalizáció helyett további védelmet biztosító, felemásan végrehajtott piacnyitás következtében sokkal kevésbé versenyzői környezetben működik, mint amit a postai irányelv célként feltételez. Ez, ahogy bemutattuk, leginkább a belépés nehezítését jelenti, de a versenykorlátozó magatartás szabályozói kiszűrésének feltételei is nehezítettek.

Mivel postai piac esetében szabályozott piacról van szó, az ágazati szabályozó hatóság és a versenyhatóság egyaránt felelős a verseny feltételeinek biztosításáért, a versenykorlátozó magatartás kiszűréséért és szankcionálásáért. A munkamegosztás lényege hogy az ágazati szabályozó hatóság *ex ante*, míg a versenyhatóság a fúziókontroll kivételével *ex post* megközelítést alkalmaz. Az ágazati szabályozó hatóság versennyel kapcsolatos jogosítványa ugyanakkor szűkebb, de koncentráltabb, a versenyhatóságé pedig általánosabb, valamint a két hatóság eszköztára is különböző.

Az ágazati szabályozó hatóság ebben a felállásban a jelenlegi postatörvény keretében láthatóan nem kapott megfelelő eszközöket a versenytörzítő, versenykorlátozó magatartás kiszűrésére. Az ágazati szabályozó hatóság relatív eszköztelenségének egyenes következménye, hogy a kizorító magatartás felderítésében és megakadályozásában nagy felelősség hárul a versenyhatóságra. *Ex ante* ez a szűrőszerep csak a fúziókontroll keretében működik. Ezért is jelent a verseny érvényesülése szempontjából jelentős kockázatot az a lehetőség, hogy ha egy, a Magyar Posta által kezdeményezett konkrét fúziót nemzetstratégiainak minősítenek, elvileg is kikerülhet a tranzakció versenyhatósági vizsgálata, miközben a postai piacok kapcsán ma épp a vertikális kapcsolatok és a portfólióerő növekedésének hatásai azok, amelyek a legtöbb bonyodalmat jelenthetik a postapiaci verseny kibontakozása és más érintett piacok működése szempontjából.

IRODALOM

- BISHOP, S.–WALKER, M. [2011]: Az európai közösségi versenyjog közgazdaságtana. Alapfogalmak, alkalmazások és mérési módszerek. Gazdasági Versenyhivatal Versenykultúra Központ, Budapest.
- COPENHAGEN ECONOMICS [2010]: Main Developments in the Postal Sector (2008-2010) Final Report – Study for the European Commission, Directorate General for Internal Market and Services.
- COPENHAGEN ECONOMICS [2012]: Pricing behaviour of postal operators. European Commission, Directorate General for Internal Market and Services, Copenhagen Economics.
- DIÓSZEGI JÓZSEF [2015]: Eladja magyarországi cégét az osztrák posta. Napi Gazdaság Online, 2015. január 14. <http://www.napigazdasag.hu/cikk/33161/>.
- ECORYS [2005]: Barriers to Competition in the German and the UK Postal Market. Does *de jure* liberalisation lead to *de facto* liberalisation? Final report to the Ministry of Economic Affairs, the Netherlands, <http://parlis.nl/pdf/bijlagen/BLG8279.pdf>.
- EK [2008]: Az Európai Parlament és a Tanács 2008/6/EK irányelve (2008. február 20.) a 97/67/EK irányelvnek a közösségi postai szolgáltatások belső piacának teljes megvalósítása tekintetében történő módosításáról. HL L 52/3. https://www.posta.hu/static/internet/download/postai_iranyelv_3_hivatalos.pdf.
- EK [2009]: Iránymutatás az EK-Szerződés 82. cikkének az erőfölényben lévő vállalkozások versenykorlátozó visszaélő magatartására történő alkalmazásával kapcsolatos bizottsági jogérvényesítési prioritásokról. C(2009) 864 végleges Az Európai Közösségek Bizottsága, Brüsszel, 2009. február 2.
- ERGP [2012]: Report on “access” to the postal network and elements of postal infrastructure. European Regulators Group for Postal Services, http://ec.europa.eu/internal_market/ergp/docs/consultations/report_access_postal_en.pdf.
- GERADIN, DA.–HENRY, D. [2010]: Abuse of Dominance in the Postal Sector – The Contribution of the Guidance Paper on Article 82 EC. Megjelent: *Crew, M. A.–Kleindorfer, P.* (szerk.): Heightening Competition in the Postal and Delivery Sector, Edward Elgar.
- MENGOZZI, P. [2011]: Paolo Mengozzi főtanácsnok indítványa C-209/10. sz. ügy Post Danmark A/S kontra Konkurrencerådet. 2011. május 24. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:62010CC0209>.
- NAC [2009]: NMa: no indications of TNT abusing a dominant position The Netherlands Authority for Consumers and Markets. 2009. december 15. <https://www.acm.nl/en/publications/publication/6378/NMa-no-indications-of-TNT-abusing-a-dominant-position/>
- NERA [2004]: Economics of Postal Services: Final Report. A Report to the European Commission DG-MARKT. NERA Economic Consulting.
- NMHH [2013]: A Feibra egyelőre nem felel meg maradéktalanul a jogszabályi követelményeknek. NMHH. április 25. http://nmhh.hu/cikk/157833/A_Feibra_egyelore_nem_felel_meg_maradektalanul_a_jogszabalyi_kovetelmenyeknek.
- NMHH [2015]: Egyszereplős marad a magyar egyetemes postai piac. NMHH, április 7. http://nmhh.hu/cikk/166250/NMHH_Egyszereplos_marad_a_magyar_egyetemes_postai_piac
- OFCOM [2011]: Schedule to the notification under section 38(1) of the postal services act 2011-USP access condition. http://stakeholders.ofcom.org.uk/binaries/post120713/USP_Access.pdf.

- PANZAR, J. C. [1991]: Is postal service a natural monopoly? Megjelent: *Crew, M. A.–Kleindorfer, P. R.* (szerk.): *Competition and Innovation in Postal Services*. Springer, 10. fejezet, 219–228. o.
- PORTFOLIO.HU [2015]: Rejtélyes kihívója akadt a Magyar Postának. *Portfólió.hu*, 2015. április 20. http://m.portfolio.hu/vallalatok/kkv/rejtelyes_kihivoja_akadt_a_magyar_postanak.212871.html
- SIDAK, J. G.–SPULBER, D. F. [1996]: *Protecting Competition from the Postal Monopoly*. The AEI Press, Washington, D.C.
- VG.HU [2015]: Egyedül maradt a Posta. *Világgazdaság Online*, 2015. április 9. <http://www.vg.hu/vallalatok/szolgalatas/egyedul-maradt-a-posta-447775>;
- WIK [2013]: *Main Developments in the Postal Sector (2010–2013) Final Report*, Study for the European Commission, Directorate General for Internal Market and Services. WIK-Consult GmbH, Bad Honnef.

• *Selei Adrienn – Takácsné Tóth Borbála* •

AZ UKRÁN VÁLSÁG RÖVID TÁVÚ HATÁSAI KELET-KÖZÉP-EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG GÁZELLÁTÁS-BIZTONSÁGÁRA

A tanulmány az európai gázpiac ellátásbiztonságának kínálati oldali alkalmazkodását modellezi. Rövid és hosszabb távú válságforgatókönyvek esetén vizsgálja az egyes szabályozói eszközök hatását az orosz gázszállítás bizonytalanságainak leginkább kitett kelet-közép-európai országok nagykereskedelmi gázaira és a fogyasztók jólétére. Míg a csak egy-egy vezeték érintő intézkedéseknek – például rövid távú (spot) kereskedelem és virtuális ellenirányú kereskedelem engedélyezése – jellemzően kedvező hatása inkább lokális, addig a vezetékek kétirányúvá alakítása, a nyugati piacokkal való jobb összeköttetés révén jelentősen fokozza az ellátás biztonságát. Magyarországnak – mivel a számszerűsített haszon jelentős részét a magyar fogyasztók realizálják – érdekében áll az európai uniós piaci szabályozás támogatása. Az elemzés arra is rámutat, hogy a magyar stratégiai tárolói készlet felszabadítása egy ellátásbiztonsági válság esetén jelentősen enyhítheti annak negatív hatását nemcsak Magyarországon, hanem a régió más országaiban is.

BEVEZETÉS

A 2009-es ukrán válság kapcsán sokan vizsgálták az Európai Unió és különösen az orosz gáz kínálat bizonytalanságainak leginkább kitett kelet-európai országok ellátásbiztonságát. A tanulmány a probléma tárgyalását piacmodellezési forgatókönyvek vizsgálatával kívánja kiegészíteni. Ennek során különböző szabályozói eszközök hatását vizsgálja rövid és hosszú távú válságforgatókönyvek esetén az érintett országok nagykereskedelmi gázainak alakulására, illetve a fogyasztók jólétére.

A tanulmány első fele röviden áttekinti az európai gázpiac ellátásbiztonsági helyzetét, a biztonságjavító legfontosabb intézkedéseket, valamint kitér arra is, hogy mi akadályozza a létező infrastruktúra hatékonyabb kihasználását. Rövid szakirodalmi és módszertani ismertetést követően a cikk második, elemző része néhány konkrét szabályozási lépés rövid távú ellátásbiztonsági hatását vizsgálja. A gázinfrastruktúrához kapcsolódó hosszú távú szerződések sajátossága, hogy gátolják az egységes európai piacon folyó gázkereskedelmet azáltal, hogy nem használt kapacitásokat foglalnak le a szállítóhálózaton. Szabályozási eszközökkel a meglévő infrastruktúra kapacitásai felszabadíthatók rövid távú (spot) kereskedelmi célokra. Cikkünkben egy-egy konkrét példán mutatjuk be ezeknek a szabályozási eszközöknek az ellátásbiztonsági hatását.

Az összehasonlítás alapjául szolgáló (referencia-) forgatókönyv bemutatása után első lépésben egy tisztán szabályozási beavatkozást igénylő eszköznek, a rövid távú (spot) kereskedelem engedélyezésének hatását vizsgáljuk, ami azáltal teszi lehetővé a piac választását az ellátásbiztonsági válsághelyzetre, hogy feloldja a kapacitáskihasználást korlátozó, szerződések okozta mesterséges szűkületeket. A konkrét modellezési forgatókönyvben azt vizsgáljuk, hogy milyen hatása lenne, ha a Transz-Balkán¹ kapacitásait nemcsak a Gazprom használná, hanem rövid távú kereskedelemben is értékesíteni lehetne.

A Transz-adriai gázvezeték (*Trans-Adriatic Pipeline, TAP*) példáján keresztül bemutatjuk, hogy milyen ellátásbiztonság-növelő hatása van annak, ha a szabályozó kötelezővé teszi a fizikai áramlással ellentétes irányú virtuális (*backhaul*) szállítást.

Harmadik lépésben a meglévő infrastruktúra fizikai kétirányúvá alakításának hatását vizsgáljuk. A 2009-es ukrán gázválság egyik fontos tapasztalata volt, hogy a kétirányúvá tétel szolgáló beruházások néhány hét alatt kis költségárfordítással megvalósíthatók. A 994/2010 EU-rendelet kötelezővé tette az EU–EU határokon a vezetékek fizikai kétirányúvá alakítását (*EU [2010]*). Megvizsgáljuk, hogy milyen hatása lenne a régió uniós határain jelenleg meglévő egyirányú vezetékek kétirányúvá tételének.

Speciálisan magyar ellátásbiztonsági eszköz a stratégiai gáztároló létesítmény, amelynek készleteit közvetlen miniszteri beavatkozással lehet felszabadítani. Minden általunk bemutatott forgatókönyvben megvizsgáljuk a forráskorlátozás hatását a stratégiai készlet felszabadításával és anélkül.

HÁTTÉR

Gázpiaci ellátásbiztonság Európában

Az Európai Unió gázfogyasztásának körülbelül egyharmadát adja az egyre csökkenő mértékű saját kitermelés, másik egyharmadát az Oroszországból származó import, a maradék egyharmadot pedig egyéb kitermelők csővezetékes (Norvégia, Algéria, Líbia) és cseppfolyósított földgáz (Katar, Nigéria, Norvégia stb.) szállításai biztosítják. Az orosz földgáz jelenleg kizárólag csővezetéken érkezik Európába, és míg a nyugat-európai piacokon versenyezni kényszerül más forrásokkal, Kelet-Közép-Európa és a Balkán, valamint a balti államok jelentős mértékben támaszkodnak az orosz forrásra, bizonyos esetekben teljes mértékben ettől függenek.

Az orosz gáztól való függés mértékét és az orosz szállító megbízhatóságának problémáját a 2006-ban, majd a 2009-ben súlyosabb mértékben megismétlődő ukrán–orosz gázárviták miatti ellátásbiztonsági válságok erőteljesen érzékeltet-

¹ Ez a vezeték szállítja az orosz gázt Ukrajnán át Románián és Bulgárián át Törökországba.

ték. Az is világossá vált, hogy az Ukrajnán keresztül érkező orosz gázszállítások ellátásbiztonsági szempontból a leginkább kritikusak. 2014/2015 telén az ukrán tranzitkockázat fogalma beépült a köztudatba. Azokat az országokat – Bulgáriát, Szerbiát és Romániát –, amelyek kizárólag Ukrajnán keresztül kapnak orosz gázt, kiemelt ellátásbiztonsági kockázatúnak tekinthetjük.

Ellátásbiztonsági intézkedések

Az országok energiamérlege és a fogyasztási különbségek miatt a földgáz-ellátásbiztonság más hangsúlyt kap Finnországban – ahol a bruttó energiafogyasztás 10 százaléka alatti a gázfelhasználás, és ezt is olyan erőművekben égetik el, amik 100 százalékban képesek tüzelőanyag-váltásra – vagy Szlovákiában, ahol egy fogyasztáskorlátozás könnyen háztartási fogyasztókat is érinthetne. Magyarországon a gázfogyasztás 20 százaléka származik hazai kitermelésből, míg a többi importból, többségében az Oroszországgal kötött hosszú távú ellátási szerződésből származik. Magyarország ellátásbiztonsági kitétségét fokozza, hogy a hazai hőpiacon a lakossági fogyasztók 79 százaléka saját gázkazánnal vagy gázalapú távfűtéssel oldja meg a fűtést (*Eurostat* [2013]). A háztartási fogyasztók különösen védendő fogyasztónak számítanak, így a 2009-es, Magyarországon fogyasztáskorlátozáshoz is vezető gázválságot követően az ellátásbiztonság javítására stratégiai gáztároló épült Szőregen, és új határkeresztező vezetékek épültek Horvátország, Románia és 2015 nyarától már Szlovákia felé is.

Az ellátásbiztonság növelése ugyanakkor minden orosz gázt vásárló európai országban napirendre került. Az ellátásbiztonsági intézkedések két nagy csoportra bonthatók, keresleti és kínálati oldali eszközökre. Mindkét csoporton belül találhatóak rövid távon (azonnal vagy maximum egy éven belül) megvalósítható és hosszú távú alkalmazkodást jelentő eszközök.

1. A *kereslet oldali* alkalmazkodás a gázfogyasztás csökkentésével történhet. Közép- és hosszú távon a gázfogyasztás csökkenthető az energiahatékonyság növelésével, ami az épületek szigetelésétől az ipari fogyasztók energiahatékonyabb technológiai rendszerekre való áttéréséig sokféle módon megvalósulhat. Az energiahatékonyságba történő beruházások általában piaci alapon megtérülnek, de állami eszközökkel, célzott programokkal ösztönözni is lehet őket. A gázfogyasztást csökkenti a gázárának növekedése is, ami rövid távon takarékoskodást jelent (tipikusan a hőfokszabályozó alacsonyabbra tekerését), de közép- és hosszú távon javítja az energiahatékonysági beruházások és tüzelőanyag-váltások (tipikusan a megújuló energiaforrásokba való beruházások) megtérülését is. Éppen ezért a gázártámogatások kivezetése is növelheti az ellátásbiztonságot. Rövid távon azonban a lakossági és ipari gázkereslet meglehetősen rugalmatlan, éppen ezért válsághelyzet kezelésére a fogyasztáskorlátozás a lehetséges eszközök ragsorában csak az utolsók között szerepelhet.

A keresletoldali alkalmazkodás leginkább az erőművi szektorban jellemző. A gáz-tüzelésű erőművek egy része számára Magyarországon is előírás az olajkészletek tárolása, elsősorban azon erőműveknél, amelyek lakossági hőszolgáltatást is nyújtanak. Az olaj égetése azonban drágább és környezeti szempontból is szennyezőbb módja a villamosenergia- és hőtermelésnek, mint a gázalapú termelés, ezért az olajra történő tüzelőanyag váltás tipikusan átmeneti megoldásként, vészhelyzeti tartalékként szolgál.

2. *Kínálati oldalon* hosszú távon a forrás- és útvonal-diverzifikáció teremti meg az ellátásbiztonságot. Az Európai Unió legalább három különböző gázforrás elérhetőségét tartja kívánatosnak. Az ellátásbiztonsági szempontból legmegbízhatóbb forrás a hazai kitermelés. A források növelése közé sorolható ezért a saját kitermelés növelése [palagáz vagy offshore (tenger alatti) gázlelőhelyek kutatásának ösztönzése, illetve a konvencionális kitermelés növelése] is. A technológia fejlődésével az ismert, de jelenleg gazdaságosan nem kitermelhető mezők is termelésbe vonhatók válhatnak. Nagyobb technológiai áttörés nélkül Európa csökkenő gáztermelése mellett a földgázimport-függőség a 2015-ös 66 százalékról 2030-ig 73 százalékra nő az Európai Bizottság referencia-forgatókönyvének előrejelzése szerint (EU [2014]). Az importforrások kínálata a nagyobb mennyiséget kitermelő országok kis száma miatt meglehetősen korlátozott. Európa hagyományos szállítói Oroszország, Norvégia és Algéria. A legutóbbi évtizedekben az európai piacokon is megjelent a hajón szállított cseppfolyósított földgáz (*Liquefied Natural Gas, LNG*). Az ehhez való hozzáférés a kitermelő országok növekvő száma miatt nem csupán jobb ellátásbiztonságot, de egyre versenyzőbb piacot is jelent. A tengerparttal nem rendelkező országoknál a több irányból érkező csővezetékes szállítás jelenthet megoldást, ami minél több forráshoz való hozzáférést tesz lehetővé. Az Európai Unió stratégiai céljai között szerepel egy déli gázfolyosó kialakítása is, amely a közel-keleti gázforrásokat tenné Európa számára csővezetéken elérhetővé. Az egy domináns forrásból vásárló és kockázatos országokon keresztül szállítató országok számára (mint például Magyarország) a tranzitkockázat csökkentésére az alternatív szállítási útvonalak kiépítése is hatékony eszköz lehet.²

Kínálati oldalon a rövid távú ellátásbiztonságot elsősorban készletek felhalmozása jelenti. A gáz tárolása a szezonális fogyasztási jelleg miatt is szükséges, de válsághelyzetben a hiány pótlására leggyorsabban a tárolói készletek a mozgósíthatók. Magyarország tárolóval igen jól ellátott, közel egyévi gázimportját képes lenne földalatti tárolóban elhelyezni. A vészhelyzeti készletek speciális példája a magyar stratégiai tároló, amely elsősorban ellátásbiztonsági célokat szolgál.

² Erre példa a 2009-es gázválság után 2011-ben átadott Északi Áramlat vezeték, amely a korábbi német szállítások fő útvonalát (Ukrajna–Szlovákia–Csehország) egy tenger alatti közvetlen orosz–német vezetékkel váltotta fel.

A kínálati oldal forrásainak az ellátásbiztonsági válsághelyzetben forráshiányos fogyasztókhoz való eljuttatását a meglévő cseppfolyósított földgáz és csővezetékes infrastruktúra jobb kihasználása és a vezeték nagyon rövid távon – akár néhány hét alatt – viszonylag alacsony költséggel megvalósítható kétirányúvá alakítása jelenti. A tanulmány a továbbiakban ezeket a kínálati oldali rövid távú ellátásbiztonsági eszközöket vizsgálja.

Akadályok a meglévő infrastruktúra jobb kihasználtsága előtt

A nagy beruházási költségű és hosszú távon megtérülő gáz infrastruktúra projektek sajátossága, hogy a befektetők biztonsága érdekében hosszú távú, 15-30 éves szerződéseket kötnek az infrastruktúra használatára (*Hirschausen–Neumann* [2008]). Ezek a *szállíts vagy fizess (ship-or-pay)* típusú szerződések az infrastruktúra kapacitását kötik le, amelynek használatától függetlenül az infrastruktúra üzemeltetője megkapja az előre megállapított díjat. Természetesen a szállító a kockázatot továbbhárítja, a vevőjével ő is hosszú távú szolgáltatási szerződéseket köt, amelyben a leszállított mennyiség átvételétől függetlenül – rugalmassági korlátokon belül – megkapja az éves szerződött mennyiség előre megállapított, tipikusan az olajárhoz vagy a piaci gázárhoz indexált árképlet szerinti díját. Az Európai Bizottság már többször felhívta a figyelmet ezeknek a *szállíts vagy fizess* típusú szerződéseknek a versenykorlátozó természetére.

Az Energiaszabályozók Együttműködési Ügynöksége (*ACER*) szerződéses szűkületeket elemző piaci monitoringjelentése is vizsgálja a csővezetékek kapacitásainak lekötését és kihasználtságát (*ACER/CEER* [2014]). Megállapította, hogy az úgynevezett szerződéses szűkületek, amikor a kapacitások hosszú távon le vannak kötve, de a fizikai áramlások jelentősen elmaradnak a lekötéstől, továbbra is jellemzők az európai gázrendszerben. A probléma feloldására új szabályokat vezettek be az európai gázszállító rendszerek szűk keresztmetszeteinek kezelésére (*EK* [2012]) – a csővezetékek kapacitásának átlátható elosztása révén fel lehet számolni a hálózati hozzáférés útjában álló akadályokat.

Az általunk vizsgált kelet-közép-európai térségben a *szállíts vagy fizess* szerződések problémájára a Transz-Balkán vezetéken kötött szerződések nyújtják az iskola-példát. A Transz-Balkán gázvezeték szállítja az orosz gázt Ukrajnából Románián és Bulgárián át Törökországba, illetve egy bulgáriai leágazáson keresztül Macedóniába és Görögországba. Jelenleg a Gazprom hosszú távú szállítási szerződése megakadályozza azt, hogy ezen a vezetéken Románia a saját kitermelésű gázt Bulgáriába szállítsa. Az *első modellezési forgatókönyvünk* azt vizsgálja, hogy mennyiben nő Kelet-Közép-Európa és a Balkán ellátásbiztonsága a rövid távú kereskedelmi szállítások lehetővé tételével.

A hosszú távú szállítási szerződések természetéből egy másik piaci anomália is következik. A változó piaci körülményekre a szerződéses árformula nyújtotta alkal-

mazkodás késleltetett választ ad, mivel a régiókban tipikus gázvásárlási szerződések a megelőző kilenc hónap olajárainak mozgó átlagát veszik alapul, és a szerződés alapján az árak háromévenként vizsgálhatók felül hosszasan elhúzódó tárgyalások során.

Ez a megoldás évtizedeken keresztül megfelelő volt mind a szállító, mind a vevő szempontjából. Ugyanakkor a liberalizált nyugat-európai piacokon kialakult kereskedelmi pontokon (fizikai és virtuális *hub*) transzparens módon publikált, tényleges gázár olyan kihívást jelentett az olajindexált áron vásárló vevőknek, amivel szemben a szerződéses árképlet hátrányos helyzetbe hozta őket a saját piacaikon, és a hosszú távú szerződésük veszteséget termelt. A hosszú távú szerződéses ár olajárhoz való kötése azért problémás, mert nem a gáz piacának keresleti és kínálati viszonyai alakítják. S bár az olaj- és gázárak tipikusan együtt mozognak (részben éppen a hosszú távú szerződések miatt), a gázkereslet gazdasági válság okozta visszaesése miatt jelentős túlkínálat alakult ki, ami pedig a piaci gázárak csökkenéséhez vezetett, mind nagyobbra nyitva az olajindexált árú szerződések és a piaci kereskedésben kialakult ár közötti ollót. A túlkínálatos piacon az inkumbens kereskedők kénytelenek voltak a hosszú távú szerződéseik keretein belül vásárolni, és folyamatosan piacot veszítettek, miközben a szerződéses minimummennyiséget kötelezően át kellett venniük.

A 2011–2013 közötti időszakban ennek megfelelően azt tapasztaltuk, hogy a drágább irányból az olcsóbb piacokra történtek gázszállítások. Ennek a problémának a kezelésére a Gazprom hosszas szerződés újratárgyalásokba kezdett, amelyeknek egy részét választott bíróság előtti jogi perek kényszerítették ki (*Stern–Rogers* [2014]). A nagy európai vásárlók rövid távon csökkenthették volna a veszteségeiket azzal, ha a szerződést nem a célpiacon teljesítik, hanem a gázt már az útvonal mentén értékesítik a drágább gázpiacokon.

Ez a probléma a Jamal vezetéken (amely Fehéroroszországon és Lengyelországon keresztül szállítja a gázt Németországba) csúcsosodott ki.³ A német földgázpiaci ár évek óta tartósan a lengyel földgáz ár alatt mozog, ugyanakkor az Európai Bizottság beavatkozására volt szükség ahhoz, hogy a fizikailag egyirányú (kelet–nyugati) vezetéken lehetővé váljon a virtuális ellentétes irányú (*backhaul*) kereskedelem. Ezzel gyakorlatilag megvalósulhat a gáz eladása Lengyelországban az útvonal mentén.

Az európai szabályozók – tanulva a lengyel esetből – az egyetlen nagy engedélyezési fázisba jutott szállítóvezeték-projekt, a Transz-adriai gázvezeték (TAP) engedélyezése során az infrastruktúra üzemeltetőjének feltételül szabták az ellentétes irányú szállítás kötelező felajánlását (*Joint Opinion...* [2013]). A Transz-adriai gázvezeték Törökországból szállítja majd az azeri gázt Görögországon és Albánián keresztül Olaszországba.⁴ Az ellentétes irányú virtuális szállításokat indokolhatja, hogy az olasz

³ Egy korábbi elemzésünkben azt találtuk, hogy önmagában a meglévő Jamal vezetéken az ellenirányú engedélyezése nagyobb jólétnövekedéshez vezetne Lengyelországban, mint az egész infrastruktúra-fejlesztési lengyel csomag, beleértve a cseppfolyósított földgáz termináljait is (*Selei–Tóth* [2013]).

⁴ A TAP-projekt tervezett üzembe lépési éve 2020.

piaci gázár alatta volt a döntés meghozatalakor a görög szerződéses árnak. Mivel itt azeri forrásról van szó, a szerződött gáz ellátásbiztonsági helyzetben való értékesítése az adriai gázvezeték útvonalán az orosz gázszállítás kimaradása esetén nagy jelentőségű. A *második modellezési forgatókönyvben* azt vizsgáljuk, hogy az ellentétes irányú virtuális szállítások engedélyezése mennyiben javítja a régió ellátásbiztonságát.

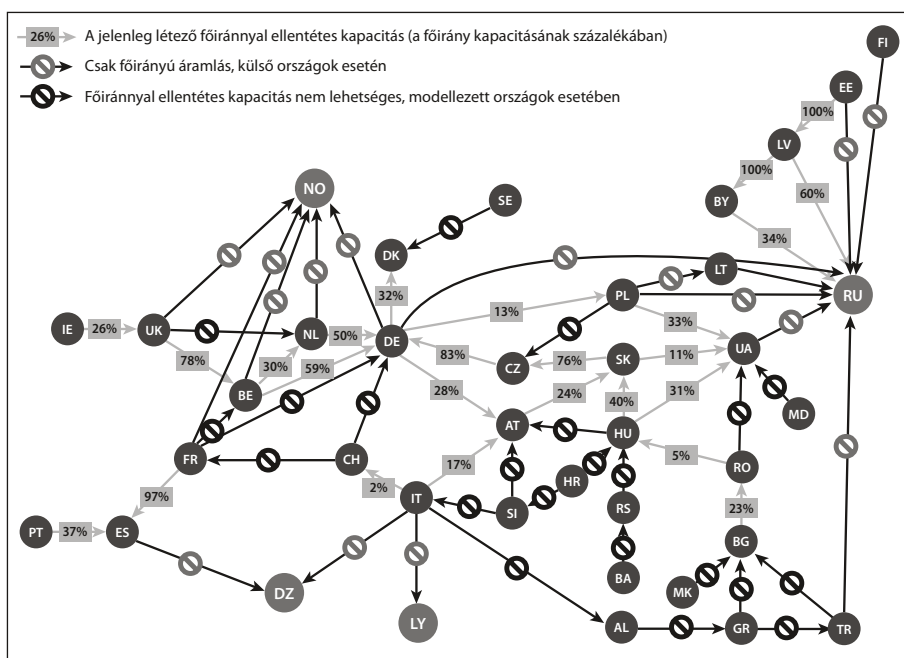
A 2009. évi ukrán–orosz gázválság okozta szállításkorlátozás idején az egyik legfontosabb tanulság az volt, hogy az egyirányú (kelet–nyugati) csővezetékrendszert a válság idejére, néhány hétig kétirányúvá lehetett alakítani a legfontosabb szakaszokon. Ez a gyakorlatban kompresszorok beépítését jelenti, ezért alacsony költséggel és rövid idő alatt megvalósítható (EU [2010]). Így a forrással rendelkező nyugat-európai gázpiacokról a forráshiányos Kelet-Európába, illetve a korlátozással sújtott Szerbiába és Görögországból Bulgáriába lehetővé vált a szállítás.

Az európai szabályozás előírja, hogy a gázvezetéseket 2014-ig az Európai Unió tagállamai között kötelező kétirányúvá alakítani. A legnagyobb jelentőségű fejlemény, hogy az Ukrajnába irányuló szállítóvezetéseket a transzbalkáni kivételével részlegesen képessé tették az Ukrajna felé történő gázszállításra: a Jamal vezeték Lengyelországon át, a Testvériség Szlovákián át képes Ukrajnába szállítani, illetve Magyarország is kínál – egyelőre csak megszakítható módon – kapacitást Ukrajna számára (1. ábra).

Ezek a fejlesztések az ukrán ellátásbiztonság és ezzel együtt az Oroszországgal való ártárgyalások szempontjából is döntő jelentőségűek, hiszen a 2014/2015-ös télen Ukrajna az Európából érkező gázzal, a tárolói készletek felhasználásával és kisebb fogyasztáskorlátozásokkal gyakorlatilag megoldotta a téli gázellátását, és csak minimális Oroszország felől érkező importra szorult. A többi határon a kétirányúvá alakítás elhúzódott, illetve részben a rendszerüzemeltetők felmentést kértek a végrehajtás alól. A Nemzetközi Energia Ügynökség (IEA) számára készített REKK [2014] tanulmányban bemutattuk, hogy már a 2009 óta megvalósult kétirányúvá alakítások is jelentősen javították az ellátásbiztonságot a régióban. A *harmadik modellezési forgatókönyv* bemutatja, hogy mekkora javulás lenne elérhető a jelenleg még egyirányú szállítást biztosító vezetékek kétirányúvá tételével.

A rövid távú ellátásbiztonság legfőbb infrastrukturális támasza az európai gáztárolói infrastruktúra. A gázfogyasztás éven belüli szezonális jellege miatt a megnövekedett téli igények kielégítésére azok a gázimportőr országok, amelyek rendelkeznek a tároló létesítéséhez szükséges földrajzi adottságokkal, saját területükön a rugalmasság biztosítására tárolókat hoztak létre. A mi régióinkban ez tipikusan a kimerült földgázmezők tárolóvá alakítását jelenti. Magyarország a 2009-es gázválságot követően parlamenti konszenzus alapján hozta létre a szőregi biztonsági gáztárolót,⁵ amely

⁵ A földgáz biztonsági készletezéséről szóló 2006. évi XXVI. törvény alapján hozták létre, azóta a készlet mértékét számos esetben változtatták, legutóbb a cikkben készült modellezési futtatások lezárása után a készletet 915 millió köbméterre módosították. A futtatások a korábbi 1200 millió köbméteres készlettel számolnak.

AL: Albánia, AT: Ausztria, BA: Bosznia-Hercegovina, BE: Belgium, BG: Bulgária, BY: Fehéroroszország, CH: Svájc, CZ: Cseh Köztársaság, DE: Németország, DK: Dánia, DZ: Algéria, EE: Észtország, ES: Spanyolország, FI: Finnország, FR: Franciaország, GR: Görögország, HU: Horvátország, IT: Olaszország, IE: Írország, IS: Izland, LT: Litvánia, LV: Lettország, LY: Líbia, MD: Moldávia, MK: Macedónia, NL: Hollandia, NO: Norvégia, PL: Lengyelország, PT: Portugália, RO: Románia, RS: Szerbia, RU: Oroszország, SE: Svédország, SI: Szlovénia, SK: Szlovákia, TR: Törökország, UA: Ukrajna, UK: Egyesült Királyság

Forrás: REKK az európai gázszállító-hálózati térképe, ENTSO-G (2014. június) és az FG SZ Zrt. adatai alapján.

1. ÁBRA • Kétirányúvá alakítás a meglévő európai gázhálózaton (2014. június)

nem a téli rugalmassági igény kiszolgálását végzi (erre nagy kapacitású kereskedelmi tárolók állnak rendelkezésre), hanem szigorúan ellátásbiztonsági célokat szolgál. A szőregi biztonsági tároló mobilgáz-kapacitása 1200 millió köbméter, azaz ekkora mennyiség készletezésére képes. A napi kitárolási kapacitása 20 millió köbméter; az elmúlt három tél magyar csúcspozasztása napi 74, 68 és 52 millió köbméter volt, tehát ez a készlet jelentősen hozzájárulhat válság esetén a kereskedelmi tárolók napi 53 millió köbméteres csúcstértékű kitárolási kapacitásához.

A magyar stratégiai tároló egy olyan infrastruktúraelem, amely jelenleg nem piaci alapon működik, mivel a felszabadítása miniszteri rendelettel történik, és kijelölt fogyasztóknak oszt ki gázt, amelynek árát is a miniszter határozza meg. Az adminisztratív beavatkozással a jólét-maximalizálás nem feltétlenül valósul meg, hiszen elképzelhető, hogy ugyanez a gázmennyiség a határon túl nagyobb mértékben változtatja meg a jólétet. Az európai ellátásbiztonságra vonatkozóan szolidaritási mechanizmusnak nevezik azt az elvet, amely a nemzetállami kereteken túllépve,

összeurópai együttműködést vár el a tagállamoktól, vagyis a gáz szabad áramlása akkor sem korlátozható – még ellátásbiztonsági válsághelyzet esetén sem –, ha ez a gázforrással rendelkező országban áremelkedéshez vezet. A modellezés során ezért erre az infrastruktúraelemre úgy tekintünk, mintha a hazai kitermelés növekedne Magyarországon, kizárólag ellátásbiztonsági esetben. Nem korlátozzuk a gáz szabad áramlását, és ezzel regionális szinten a jóléti optimumot érjük el.

A fenti ellátásbiztonsági forgatókönyveket minden esetben megvizsgáljuk úgy, hogy a szőregi biztonsági készlet nélküli, tisztán piaci alapú alkalmazkodást vizsgáljuk, illetve bemutatjuk, hogy a biztonsági készlet miniszter általi „felszabadításával” a fogyasztói jólét mekkora növekedése (a válság enyhítése) érhető el. Az eredmények értelmezésekor szem előtt kell tartani, hogy ez a hatás csak a magyar stratégiai tároló szabályozásának piackonform módú átalakításával lenne elérhető.

SZAKIRODALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Az Európai Unió a gáz ellátásbiztonság kérdésével a közép-kelet-európai országok 2004. évi uniós csatlakozásával szembesült: ellátásbiztonsági sérülékenységet és kockázatot hordoz az, hogy az újonnan csatlakozott államok egyoldalúan függenek Oroszországtól, hogy az infrastruktúra kelet–nyugati struktúrája egyirányú, s hogy hiányoznak a tagállamokat összekötő vezetékek (lásd a REKK tanulmánykötetét: *Kaderják* (szerk.) [2011]).

Az ellátásbiztonsági kérdések és infrastruktúra-tervezés vizsgálatára több piaci egyensúlyi modell is született. A Kölni Egyetem energiagazdasági intézete által fejlesztett TIGER (*Transport Infrastructure for Gas with Enhanced Resolution*) modell a gázforrások árának és a keresletnek az ismeretében a meglévő infrastruktúrán minimalizálja a gázbeszerzési költségeket tízéves időtávon. A modell azonban nem számol a hosszú távú szerződésekkel és a tárolói készletek is exogén módon, az előző évek tényadatainak ismeretében kerülnek a modellbe.

Egy másik műhely, a berlini gazdaságkutató, a DIW által fejlesztett egyensúlyi optimalizációs gázvilággpiaci modellben (*Egging és szerzőtársai* [2010]) a részletes infrastruktúra megjelenítésének középpontjában szintén Európa áll, de a források megjelenítése globális. Ez a modell képes az infrastruktúra-fejlesztéseket endogén módon kezelni három évtizedes időtávon, miközben bizonyos szereplők viselkedése esetében a piaci erőfölényt is figyelembe veszi.

Az Európai Unió gáz-rendszerüzemeltetői az ENTSO-G modelljét fejlesztik, ami eredetileg áramlásokat optimalizált, de az európai rendeletek előírásainak megfelelően folyamatos fejlesztéssel képessé kell válnia a piaci folyamatok és árváltozások hatására bekövetkező változások modellezésére is.

A REKK későbbiekben részletesen bemutatásra kerülő gázpiaci modellje egyéves időtávon optimalizálja az egyes gázpiaci szereplők jólétét, tökéletes versenyt feltételezve.

Egging és szerzőtársai már 2008-ban vizsgálták gázpiaci modellezés segítségével Európa ellátásbiztonsági kitétséget. Az általuk használt európai gázmodellel arra jutottak, hogy az Ukrajnán keresztüli forrás korlátozása már rövid távon is 20 százalékos átlagos európai árnövekedést jelentene, és a legnagyobb mértékben Magyarországot sújtaná (*Egging és szerzőtársai* [2008]).

A 2009-es ukrán–orosz gázválság a problémát reflektorfénybe helyezte, és tényyszerűen bebizonyosodott a kelet-közép-európai országok és a Balkán kitétsége. A 2009-es januári válság két hete alatt Európa 5 milliárd köbméter gáztól esett el, Ukrajna 2 milliárd köbmértől. A kieső mennyiség 75 százalékát a tárolók és az európai kitermelés növelése pótolta, míg a fennmaradó részt a cseppfolyósított földgáz fokozottabb felhasználásával, a nem Ukrajnán keresztüli orosz gázszállítások növelésével és kereslet oldali alkalmazkodással pótolták. A 2009-es események részletes leírását adja *Pirani és szerzőtársai* [2009], a Nemzetközi Energia Ügynökség (*IEA* [2010] és [2014]) és az Európai Bizottság (*EU* [2010], [2014]). A 2009-es válság modellalapú *ex post* szimulációját *Bettzüge–Lochner* [2009] és *Lochner* [2011] végezte el. A szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy a kétirányúvá tétel megvalósításával és a piaci alapú mechanizmusok alkalmazásával a döntéshozók a legjobb döntést hozták.

A 2014-es évben Oroszország és Ukrajna között fokozódott a feszültség, a Krím annektálása és a szeparatista fegyveres harcok mellett a „szokásos” gázárvíta odavezetett, hogy 2014 júniusában Oroszország megszüntette a szállítást Ukrajnába, de az Ukrajnán keresztüli tranzitszállítás változatlanul folytatódott. A kiélezett politikai helyzetben az Európai Bizottság stressztesztet készített a nyár folyamán, hogy tisztább képet kapjon és felkészülhessen egy esetleges válsághelyzetre (*EC* [2014]). Megállapították, hogy az európai gázrendszer 2009 óta a belső hálózati összeköttetések építésével és a tárolói kapacitások fejlesztésével jelentősen javított az ellátásbiztonságán.

A REKK is hasonló eredményekre jutott a 2014-es tél európai ellátásbiztonsági kitétségeinek vizsgálatában (*REKK* [2014]). Az IEA számára az európai gázrendszer rugalmasságának vizsgálata során modellezte a 2009 óta megvalósult infrastruktúra beruházások és kétirányúvá alakítások hatását, és arra jutott, hogy egy Ukrajnán keresztüli januári gázkorlátozás a 2009-es infrastruktúrán a 28 EU ország átlagában 6 százalékos áremelkedéssel járna, ami azonban az „orosz gáznak kitett EU-országokban” – amelyek közé a 2004 óta csatlakozott tagállamokat és Finnországot sorolják – 28 százalékos áremelkedést jelentene. Az azóta megépült infrastruktúra hatására ez az áremelkedés EU–28 egészében 7 százalék, az új EU-tagállamokban átlagosan 15 százalék. Az eredmények alátámasztották, hogy a szükséges infrastruktúra elemei a megfelelő pontokon épültek meg, hiszen minimális nyugat-európai árnövekedés mellett sikerült a keleti országokban az ellátásbiztonságot jelentősen javítani.

A stresszteszt részeként a Bizottság az ENTSO-G-t bízta meg azzal, hogy modellezze a 2014/2015-ös tél gázellátás-biztonságát. A választott forgatókönyvek közül az első egy egyhavi (januári) gázkiezással számol, míg egy pesszimistább forgatókönyv

alapján egy egész fűtési szezonra, a szeptembertől februárig tartó hat hónapra szimulálta a gázszállítások teljes megszakítását Ukrajnába és az Ukrajnán keresztül orosz tranzitra, illetve a teljes orosz szállítások leállítását mindkét időtávra. Az ENTSO-G modellje egy kooperatív és egy nem kooperatív forgatókönyvet is megkülönböztet, ahol a kooperatív forgatókönyv a piaci mechanizmusok szabad működését és a nemzetállami érdekeket követő beavatkozásoktól való tartózkodást jelenti. A modellezési eredmények alapján az Európai Bizottság arra a következtetésre jutott, hogy az ellátásbiztonsági válság hatásai a piaci mechanizmusok engedélyezésével jobban csökkenthetők, mint a nem kooperatív esetben, ezért a kétirányúvá tétel fontosságát hangsúlyozza, és válsághelyzetek esetére is az adminisztratív nemzetállami beavatkozásoktól való tartózkodásra int.

A Kölni Egyetem már röviden említett TIGER modelljével is becsülték az ellátásbiztonsági válsághelyzetek hatásait. Az Ukrajnán keresztül forráskorlátozás lehetséges hatásait vizsgálva kiemelték a kétirányúvá alakítások szerepét az ellátásbiztonság javításában, és hangsúlyozták a tárolók fontosságát a rövid távú ellátásbiztonság javításában (Lochner [2011]). Az észak-afrikai szállításkorlátozás hatását vizsgálva, Lochner–Dieckhöfner [2012] bemutatta, hogy az olasz piac válsághelyzetben nagymértékben képes támaszkodni a cseppfolyósított földgáz megnövekvő szállításaira. Holz és szerzőtársai [2014] ugyancsak a TIGER modellt alkalmazva 2014-es infrastruktúra adatokkal vizsgálta egy Ukrajnán keresztül rövid és hosszú távú szállításkorlátozás hatásait, és arra jutott, hogy a rövid távú, egy hónapos kiesés elsősorban Ukrajnát és néhány kelet-európai országot érintene jelentősen, míg az EU csak kisebb áremelkedést szenvedne el. Ugyanakkor egy egész éves válság az EU átlagárak 40 százalékos emelkedését hozná, ami területileg sokkal jobban sújtja az EU kelet-európai tagállamait, mint a nyugatiakat.

Korábbi munkáinkban az Európai Gázpiaci modell (*European Gas Market Model, EGMM*) elődjéül szolgáló Duna Régiós Gázpiaci modellel (DRGMM)⁶ vizsgáltuk a kelet-európai és balkáni országok közötti összeköttetések szerepét a piaci integrációban és hatását az árak konvergenciájára (*Kaderják és szerzőtársai [2013]*). Arra a következtetésre jutottunk, hogy azok a belső piaci összeköttetések, amelyek elősegítik a régió egyoldalú orosz gázkitettségeinek csökkentését, normál gázpiaci helyzetben is növelik a társadalmi jólétet. A REKK szintén modellezéssel vizsgálta a tárolók szerepét az ellátásbiztonságban (*REKK [2013]*), amelynek során arra

⁶ DRGMM-hez képest a jelen cikkben használt EGMM modellben a vizsgált földrajzi terület kibővült egész Európára, és forrásként beépítettük az cseppfolyósított földgáz piacát. A modell a cseppfolyósított földgázra vonatkozó szerződések mellett rövid távú kereskedelmi szállításokat is lehetővé tesz a cseppfolyósított földgázt exportálók számára, amelyek a japán árból a szállítási költséggel korrigált áron lépnek be a cseppfolyósított földgázt fogadó terminállal rendelkező országok piacaira. Az EGMM inputadatai annyiban finomodtak a DRGMM-hez képest (lásd *Kaderják és szerzőtársai [2013]*), hogy a szállítási költségek határpontként különbözönek, a ténylegesen publikált szabályozott tarifákat évente frissítjük. A modell működési elve lényegében nem változott.

a következtetésre jutott, hogy további tárolóépítés csak Bulgária, Lengyelország és Szerbia esetében lenne indokolt.

Az Energy Community 2013-ban először alapozta a PECEI (Projects of Energy Community Interest – az Energia Közösség számára legfontosabb infrastruktúraelemek) kiválasztását modellezésre, és ebben az ellátásbiztonsági hatás számszerűsítésében a DRGMM modellre támaszkodott (*KEMA–REKK–EIHP* [2013]). A hosszú távú ellátásbiztonság javításában a Bizottság által kiválasztott infrastruktúraelemek, valamint az energiahatékonysági és klímapolitika hatását a kelet-európai országok ellátásbiztonságára vizsgálva – az EGMM használatával (*Sartor és szerzőtársai* [2014]) –, arra a következtetésre jutottunk, hogy az energiahatékonysági beruházások következtében csökkenő kereslet elsősorban normál körülmények közt jelent kisebb gáz-nagykereskedelmi árcsökkenést, és azt is inkább Nyugat-Európában. Az ellátásbiztonsági válsághelyzetekben a klímapolitikából adódó gázkereslet-csökkenés hatása az ellátásbiztonságra elhanyagolható, míg a Bizottság energiastratégiájában (*EU* [2014]) megjelölt határkeresztező vezetékek és a cseppfolyósított földgázfelhasználáshoz szükséges infrastruktúra kiépülésének jelentős pozitív hatása van: egy Ukrajnán keresztül januári gázkorlátozásból eredő áremelkedést a kelet-európai országokban a rövid távú (2020-ig megvalósuló) projektek a referenciában mért 86 százalékról 52 százalékra csökkentik, amit a középtávú projektek tovább mérsékelnek 23 százalékra. A teljes Európai Unió ellátásbiztonsági szimulációban mért áremelkedésének mértéke 28 százalékról 24 százalékra csökken a rövid távú, és 20 százalékra a középtávú projektek hatására, elsősorban azáltal, hogy javul a hozzáférés Nyugat-Európa és a cseppfolyósított földgáz piacaihoz.

Jelen tanulmányban ehhez a témához csatlakozunk azzal, hogy a 35 európai országot felölelő EGMM modell használatával (melyet részletesebben a következő fejezetben mutatunk be) az európai ellátásbiztonság szempontjából nagyon rövid távon megvalósítható, elsősorban szabályozási eszközök használatának ellátásbiztonsági hatását számszerűsítjük. Az EGMM a többi egyensúlyi modellhez képest a tökéletes verseny feltételezését árnyalja a hosszú távú szerződésekből eredő korlátozó feltételek figyelembevételével az optimalizáció során, s ezáltal sokkal realisztikusabb referenciaárakat produkál. Így modellezési eszköz használatával is bemutathatóvá válik a hosszú távú szerződések jelenlétéből adódó piaci anomáliák és a szabályozási beavatkozások hatása. Az elemzés abból a szempontból is egyedülálló, hogy az országonkénti hatások bemutatása nem csupán százalékos áremelkedés megadásával történik, hanem a modellezett referenciaárak és a szimulációk eredményeképp előálló modellezett árváltozásokat is közöljük.

AZ EURÓPAI GÁZPIACI MODELL

A fentiekben felvázolt ellátásbiztonsági forgatókönyveket a REKK által fejlesztett Európai Gázpiaci Modell (*European Gas Market Model, EGMM*) segítségével szám-
szerúsítjuk, mely a nemzetközi nagykereskedelmi gázpiac működését szimulálja
Európa 35 országában. Az Európával fizikai vagy kereskedelmi összeköttetésben
lévő országok gázpiacai, vagyis Oroszország, Törökország, Líbia, Algéria, a csepp-
folyósított földgáz exportáló országok, az európai piacok közül a norvég piac,
illetve – közvetett módon – az ázsiai piacok, mint „külső” piacok jelennek meg,
amelyek esetében az árak és a hosszú távú szerződéses feltételek meghatározása
exogén módon történik.

A 35 európai országra megadott inputadatok, valamint a fizikai infrastruktúra
és a szerződéses adottságok jelentette korlátok figyelembevételével a modell kiszá-
molja a tökéletes versenyzői piac dinamikus egyensúlyát alkotó egyensúlyi árakat,
termelési, fogyasztási, gáztárolói ki- és betárolási mennyiségeket és a szerződéses,
valamint a rövid távú (*spot*) szállítások mennyiségeit. Ezekből az outputokból az
egyes piaci szereplők jólétét is megbecsüljük.

A modellszámítások 12 egymást követő hónapra vonatkoznak oly módon, hogy
a vizsgált egyéves időszak április hónappal kezdődik, és március hónappal végződik
(a tárolói évnak megfelelően). A hónapok közötti dinamikus kapcsolatot a tárolási te-
vékenység (csak azt lehet kitérőlni, amit korábban betároltak vagy kezdőkészletként
elhelyeztek) és a hosszú távú *vedd* át vagy *fizess* (*take-or-pay, TOP*) típusú szerző-
dések szállítási korlátai teremtik meg. Ezek esetében a szállítható gáz mennyiségét
éves és havi minimum- és maximumkorlátok is befolyásolják.

Az EGMM a következő blokkokból áll: 1. helyi (nemzeti) gázkereslet, 2. helyi
gáz kínálat, 3. gáztárolás, 4. külső piacok és importforrások, 5. határkeresztező cső-
vezetékek és a cseppfolyósított földgáz szállításának útvonalai, 6. hosszú távú *vedd*
át vagy fizess típusú szerződések és 7. rövid távú (*spot*) kereskedés. A következőkben
ezeket mutatjuk be.

A modell számítógépes algoritmusba beolvassa az inputadatokat, és kiszámolja
a 35 nemzeti gázpiac szimultán egyensúlyát (beleértve a tárolói készletek változását
és a külkereskedelmi áramlásokat) a fent bemutatott korlátok figyelembevételével.

Az európai gázpiaci egyensúly megvalósulásához az arbitrázsmentességi felté-
telnek a 35 ország és a 12 időszak közötti összes viszonylatban érvényesülnie kell.
A következőkben röviden bemutatjuk, hogy mit jelent ez az egyes piaci szereplők:
a fogyasztók, a termelők és a kereskedők tekintetében.⁷

A fogyasztók a piaci ár alapján döntenek a gázfelhasználásról. Ezt a döntést teljes
egésében az adott ország keresleti függvénye határozza meg.

⁷ A tárolói üzemeltetők és a rendszerirányítók nem hoznak döntéseket a modellben, mivel az általuk
kapott díjak exogének, a forgalmukat pedig a kereskedők határozzák meg.

A helyi termelők a következőképpen határoznak a kitermelés szintjéről. Ha a földgáz eladási ára a helyi piacon meghaladja a kitermelés egységköltségét, akkor teljes kapacitáson üzemelnek. Ha az árak a költségek alá esnek, akkor a termelést minimumszintre fogják vissza. Végül, ha a költségek és az árak éppen megegyeznek, akkor valahol a minimum és maximum kitermelési szintek közötti tartományban termelnek, úgy hogy a kitermelés pontos nagyságát a helyi kereslet kielégítéséhez szükséges gáz mennyisége határozza meg.

A modellben a kereskedők döntési feladata a legkomplexebb. Először is, a kereskedők a helyi piac keresleti-kínálati viszonyai alapján döntenek a hosszú távú szerződéses szállítások havi átvételi menetrendjéről, figyelembe véve a szerződéses szállítások korlátait (árak, hosszú távú teljes költség, büntetések, amelyeket akkor kell kifizetni, ha nem veszik át a szerződésben rögzített minimummennyiséget).

Másodszor, a kereskedők a hónapok közötti árkülönbségek alapján igénybe veszik a tárolókat. Például, ha júliusban alacsony a gáz ára, akkor júliusban tárolási célból is vásárolnak gázt, és azt a tárolókba töltik, majd egy későbbi időpontban, amikor a gáz ára magasabb, a betárolt gázt kitárolják és értékesítik.⁸ A tárolók hasznosítása mindaddig folytatódik, ameddig van szabad betárolási, kitárolási és mobilgáz-kapacitás, és az időszakok között árkülönbség meghaladja a tárolással járó költségeket, beleértve a gázkészletezés finanszírozási költségeit is.⁹

Végül, a kereskedők rövid távú kereskedést folytathatnak a helyi és a külső piacok (például Oroszország, Törökország, Líbia, Algéria és az cseppfolyósított földgáz piacai) között is, amennyiben ezt az uralkodó árviszonyok indokolják és az infrastrukturális adottságok lehetővé teszik.

Minden szabályozási eszköz vizsgálatakor két forgatókönyvet elemzünk.

Januári SOS forgatókönyv • A rövid távú ellátásbiztonsági forgatókönyvben feltesszük, hogy az Ukrajnán keresztül történő orosz gázszállítás januárban (amikor az európai gázkereslet a legmagasabb) egy teljes hónapon keresztül szünetel.

Hathavi SOS forgatókönyv • Egy hosszabb távú ellátásbiztonsági forgatókönyvben feltesszük, hogy az Ukrajnán keresztül történő orosz gázszállítás hat hónapon keresztül (szeptember–február – az EU stresszteszttel összhangban) teljesen szünetel.

Mindkét ellátásbiztonsági forgatókönyv során feltesszük, hogy a piaci szereplők nem számítanak a válságra, így a tavaszi–nyári hónapok során normál télre vonatkozó várakozások mellett töltötték fel a tárolókat. Feltételezzük, hogy a stratégiai

⁸ Intertemporális arbitrázs akár helyi tárolók hiányában is végezhető, ha a helyi piac olyan más piacokkal áll közvetlen vagy közvetett kapcsolatban [határkeresztesző gázvezetékek (interkonnektorok) révén], ahol van(nak) tároló(k).

⁹ A kereskedőknek arról is gondoskodniuk kell, hogy a tárolókat az év végéig az előre meghatározott záró készletnek megfelelő mennyiségű gázzal töltsék fel.

tárolók a sokk pillanatában tele vannak, így egy ellátásbiztonsági válság során felszabadíthatóak.

Minden modellezett forgatókönyvet megvizsgálunk a magyar stratégiai tárolói készlet felszabadítása mellett, illetve anélkül.

Az eredmények ismertetésekor és értékelésekor elsősorban az orosz gáznak leginkább kitett régió országaira koncentrálunk (Ausztria, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Görögország, Horvátország, Magyarország, Olaszország, Macedónia, Moldova, Románia, Szerbia, Szlovénia, Szlovákia, Ukrajna), de emellett bemutatjuk az eredményeket a 28 EU-tagországra is.

Az ellátásbiztonsági forgatókönyvek mellett kapott eredményeket a normál körülmények melletti (válság nélküli) eredményekhez viszonyítjuk. Vizsgáljuk az egyes szabályozói eszközök ellátásbiztonságra gyakorolt hatását: a nagykereskedelmi árak, illetve a fogyasztók jólétének változása alapján.

MODELLEZÉSI EREDMÉNYEK

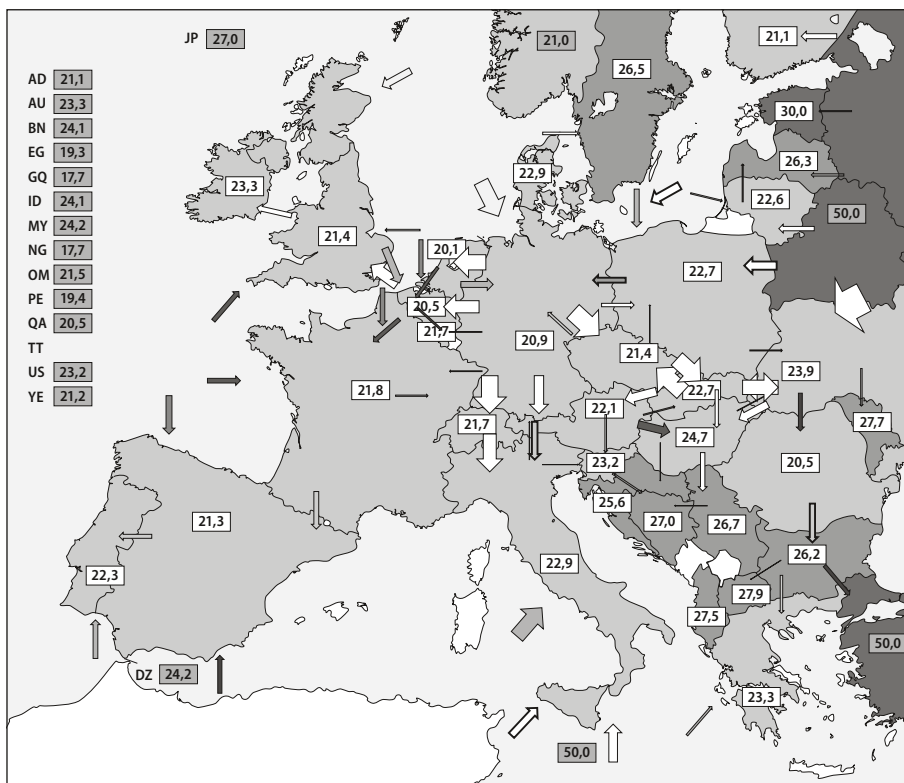
Ahhoz, hogy az egyes szabályozói eszközök ellátásbiztonsági hatását vizsgálni tudjuk, első lépésként bemutatjuk azt a referencia-forgatókönyvet, amelyhez a vizsgált forgatókönyveket viszonyítjuk.

2015-ös referencia-forgatókönyv

A referencia-forgatókönyv a 2015-ös európai nagykereskedelmi gázpiacot reprezentálja, amelynek során az *ENTSO-G [2015] Ten Year Network Development Plan (TYNDP) 2015-re* vonatkozó keresleti és termelési előrejelzéseit használjuk. A jelenleg létező infrastruktúrán túl feltételezzük, hogy belép a szlovák–magyar vezeték, valamint a lengyel cseppfolyósított földgázt fogadó terminál is. 2015-ös szállítási és tárolói tarifákat feltételezünk, és a hosszú távú szerződések árazása is az általunk ismert legfrissebb információkra épül (2. ábra).

Az 1. táblázat összefoglalja a vizsgált régió gázpiacainak azon alapadatait, amelyhez a később vizsgált forgatókönyvek eredményeit viszonyítani fogjuk. Az inputadatként felhasznált éves gázkereslet mellett három modellezett eredmény, a nagykereskedelmi gázárak, a fogyasztók által kifizetett összes gázköltség és a fogyasztói többlet szerepel a táblázatban három különböző időszakra: egész évre, januárra, és a szeptember–február közötti időszakra, lehetővé téve a későbbiekben vizsgálandó szabályozói eszközök hatásának számszerűsítését egy januári, illetve hat hónapos időtávú ellátásbiztonsági válság esetén.

A vizsgált régió 2015-ös várható gázkereslete a TYNDP előrejelzése szerint 2010 terawattóra, amelynek 37 százalékát az olasz, 30 százalékát az ukrán gázkereslet

Rövidítések: AD: Abu Dhabi, AU: Ausztrália, BN: Brunei, DZ: Algéria, EG: Egyiptom, GQ: Egyenlítői Guinea, ID: Indonézia, MY: Malajzia NG: Nigéria, OM: Omán, PE: Peru, QA: Katar, TT: Trinidad és Tobago, US: Egyesült Államok, YE: Jemen.

Megjegyzés: Az ábra bal oldalán a szürke téglalapok a cseppfolyósított földgáz importáló országok árait mutatják (euró/megawattórában) szállítási költségek nélkül.

A fehér téglalapok a modellezett országok éves átlagos nagykereskedelmi gázárát, a szürke téglalapok a külső (nem modellezett) országokban feltételezett gázárát mutatják. A térkép árnyalatai az abszolút árak mértékének megfelelőek: a sötétebb tónus magasabb árakat jelöl. A nyilak a szállítási irányát mutatják, a vastagságuk a szállított mennyiséggel arányos (a vastag keretű nyilak többszörös mennyiséget jelölnek). A szürke nyíl azt jelöli, hogy a vezetéken fizikai torlódás van. A cseppfolyósított földgáz mennyiségét a szürke és (torlódás esetén) fekete nyilak jelölik.

2. ÁBRA • Éves átlagos nagykereskedelmi gázárak a referencia-forgatókönyvben (euró/megawattóra)

teszi ki. Ezenkívül jelentősebb gázkereslettel rendelkezik Lengyelország, Románia és Magyarország is. A modellezett európai uniós országok gázkereslete a régióénak több mint kétszerese, 4529 terawattóra.

A legmagasabb gázárak a 2. ábrán sötétebb árnyalattal jelölt balkáni országokban figyelhetők meg, ahol az éves nagykereskedelmi átlagár 6-7 euróval magasabb megawattóránként, mint a több inputforrással rendelkező, ezáltal lényegesen olcsóbb nyugati árzónához tartozó országokban. Magyarország a 24,7 euró/megawattórás éves nagykereskedelmi átlagárral a két régió között helyezkedik el.

1. TÁBLÁZAT • A nagykereskedelmi gázárak, a fogyasztók által fizetett gázzsámla és a fogyasztói többlet alakulása a referencia-forgatókönyvben

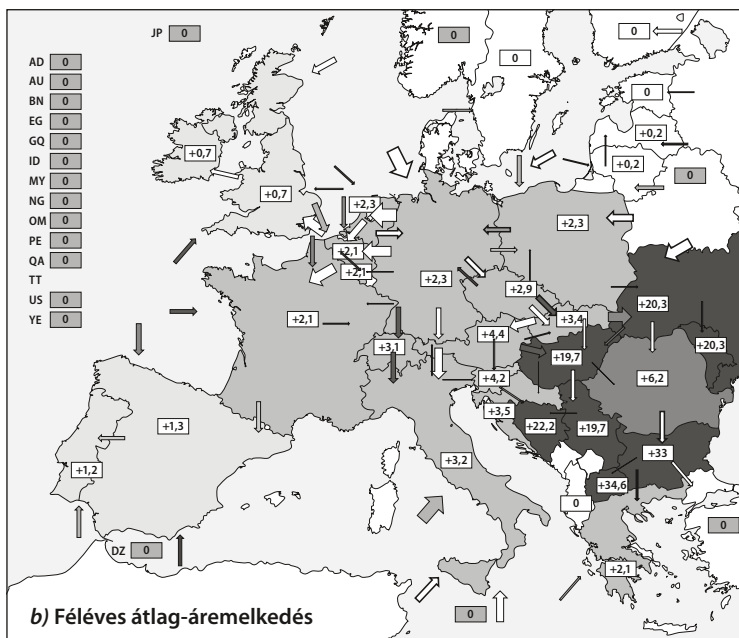
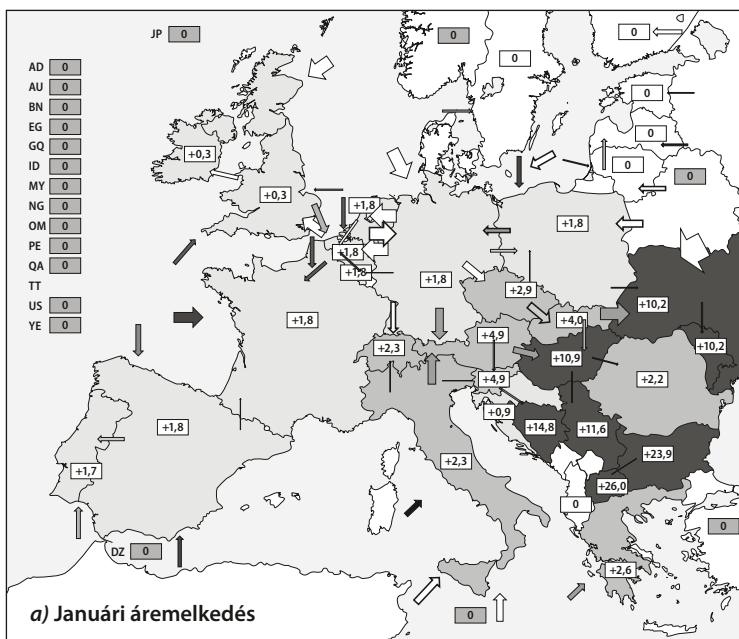
	Éves gázkereslet (terawatt-óra)	Ár (euró/megawattóra)			Gázzsámla (millió euró)			Fogyasztói többlet (millió euró)		
		januári ár	féléves átlagár ^a	éves átlagár	január	féléves ^a	éves	január	féléves ^a	éves
Ausztria	86,0	23,6	22,9	22,1	278	1 304	2 006	396	1 737	3 657
Bosznia-Hercegovina	1,7	27,5	27,3	27,0	4	24	44	5	112	154
Bulgária	36,0	26,5	26,3	26,2	129	564	952	157	808	1 724
Görögország	34,0	24,2	23,4	23,3	87	442	833	120	634	1 433
Horvátország	26,1	26,9	26,3	25,6	75	404	670	89	584	1 228
Lengyelország	171,0	24,8	23,6	22,7	521	2 490	4 078	696	3 253	7 159
Macedónia	1,6	27,4	27,6	27,9	4	23	43	4	111	153
Magyarország	98,0	26,5	25,6	24,7	369	1 594	2 364	449	2 139	4 404
Moldova	10,3	28,2	28,0	27,7	34	170	277	37	297	564
Olaszország	751,0	24,6	23,7	22,9	2 523	1 1136	17 978	3 410	14 482	31 709
Románia	102,0	23,1	21,7	20,5	277	1 396	2 401	407	1 840	4 139
Szerbia	32,0	28,7	27,9	26,7	88	493	844	95	696	1 508
Szlovákia	53,0	23,7	23,2	22,7	216	891	1 270	307	1 230	2 447
Szlovénia	8,0	24,9	24,1	23,2	26	120	196	35	227	415
Ukrajna	598,3	24,3	24,1	23,9	2 233	9568	14 757	3 065	12 472	26 631
Régiós átlag/összeg ^b	2010,0	24,6	23,9	23,2	6 865	30 619	44 636	9 275	40 622	87 326
EU-átlag/összeg	4529,0	23,5	22,5	21,7	14 366	64 384	104 730	20 668	85 128	185 329

^a Szeptembertől februárig.

^b A táblázat utolsó két sorában az árak esetében az egyes országok fogyasztásával súlyozott átlag, míg a fogyasztó többlet esetében az egyes országok értékeinek az összege szerepel.

A fogyasztók jólétváltozásának egyszerű mutatója lehetne a modellezett piaci egyensúlyban értékesített mennyiség és az egyensúlyi ár szorzataként adódó, általuk kifizetett gázzsámla nagysága, amelynek az értelmezését azonban megnehezítheti, hogy csökkenő árak mellett is növekedhet a gázzsámla a fogyasztás növekedése miatt. Ezért a továbbiakban a fogyasztói többletet használjuk a fogyasztók jólétének a mérésére, amely a fogyasztók rezervációs árának (melyet a keresleti függvény határoz meg) és az egyensúlyi piaci árnak a különbségeként adódik. A fogyasztói többlet minden esetben növekszik, amikor a piaci ár csökken.

A 3. ábra mutatja a januári és a féléves ellátásbiztonsági forgatókönyv hatását az európai nagykereskedelmi gázárakra. Az ábra *a)* részén a januári árak válságnak köszönhető emelkedése jelenik meg a normál (válság nélküli) helyzethez képest, az ábra másik felén ugyanezek a számok a szeptember–február közötti időszak – havi fogyasztásokkal súlyozott átlagos – áremelkedését mutatják a normál forgatókönyv azonos időszakához képest.

Megjegyzés: A rövidítéseket lásd a 2. ábra alatti jegyzetben. A téglalapok az ellátásbiztonsági válság következtében kialakuló áremelkedés mértékét mutatják a normál (válság nélküli esethez) képest. A térkép árnyalatai az árváltozás mértékének megfelelőek: a sötétebb tónus nagyobb áremelkedést jelöl.

3. ÁBRA • Áremelkedés az Ukrajnán keresztül történő orosz gázzalítás egyhavi, illetve féléves kiesés esetén a 2015-ös referencia-forgatókönyvben (euró/megawattóra)

Látható, hogy a vizsgált régió legtöbb országában az orosz gáznak való nagyfokú kitettség miatt jelentősen magasabb áremelkedés figyelhető meg, mint Európa többi részében. Ez az eredmény összhangban van azzal, hogy ezekben az országokban a normál forgatókönyvben is magasabb a nagykereskedelmi ár. A Bulgária és Macedónia esetében megfigyelhető kiugró értékek annak köszönhetőek, hogy Bulgária gázpiaca nincs kellő mértékben összekapcsolva a szomszédos országok gázpiacaival, Macedónia pedig kizárólag Bulgárián keresztül tud gázt vásárolni. A legjelentősebb szabályozói korlát ebben az esetben, hogy a román–bolgár vezetéken Romániából kizárólag az orosz hosszú távú szerződés keretében vásárolt gáz szállítására van lehetőség, rövid távú (spot) kereskedelemre nincs. Ukrajna, Moldova, Magyarország, Szerbia és Bosznia-Hercegovina szintén jelentős (januári válság esetén 10–15 euró, hat hónapos válság esetében 20 euró körüli megawattóránkénti) áremelkedést szenved el. A magyarországi jelentős (megawattóránként 11 euró januárban és 20 euró a fűtési időszakban) drágulás válság esetén egyrészt a balkáni országokban kialakuló magas árak tovagyrúzó hatásának, másrészt az osztrák és szlovák irányból rendelkezésre álló átviteli kapacitás szűkösségének köszönhető. Moldova magas áremelkedése pedig az ország elszigeteltségéből fakad (a román–moldáv vezeték jelenleg sem üzemel). Látható, hogy a januári és a hat hónapos válság esetén az áremelkedés mintázata hasonló, inkább csak nagyságában tér el, ezért a későbbiekben – a szabályozói eszközök hatásának vizsgálatakor – térképen csak a rövid távú ellátásbiztonsági válság hatását jelenítjük meg.

A 2. táblázat a januári és hat hónapos ellátásbiztonsági válság hatását mutatja meg az árakra és a fogyasztók jólétére a referencia-forgatókönyvben. Az eredményeket a magyar stratégiai tároló felszabadítása mellett és anélkül is bemutatjuk.

Az első két oszlop az egy hónapos (januári) ellátásbiztonsági válság hatását mutatja be: az első oszlop a válság esetén kialakult januári árak abszolút értékét, míg a második oszlop az árak normál forgatókönyvhöz képesti változását mutatja be. A zárójeles értékek a magyar stratégiai tároló felszabadítása esetén mutatják be a modellezett eredményeket.

Látható, hogy a vizsgált országokban az ellátásbiztonsági kockázatok jelentősek: egy egyhavi ellátásbiztonsági válság az elemzett régióban megawattóránként 5,6 euróval emeli meg a januári átlagárát, míg az uniós átlagot tekintve mindössze 2 euróval. Ugyanez az áremelkedés egy hat hónapos válság esetében erőteljesebb: a szeptember–február közötti időszakra vonatkozó átlagár a régióban megawattóránként 8,9 euróval, uniós átlagban 2,5 euróval emelkedik.

A stratégiai tárolói készlet felszabadításának pozitív hatása szembetűnő (lásd a 2. táblázat zárójeles értékeit). Az egy hónapos válság esetében Magyarországon, Szerbiában és Bosznia-Hercegovinában jelentősen (megawattóránként több mint 5 euróval), míg Romániában, Ukrajnában és Moldovában csekélyebb mértékben (0,5–1,5 euróval) csökkent a válság melletti áremelkedés mértékét. Hat hónapos ellátásbiztonsági válság esetén a stratégiai tárolók készletének a felszabadítása – a készletek szűkössége miatt – kisebb mértékben tudja visszafogni a válságnak köszönhető áremelkedést:

2. TÁBLÁZAT • A nagykereskedelmi gázárak és a fogyasztói többlet értékei januári és hat hónapos ellátásbiztonsági válsághelyzetben, valamint normál forgatókönyvhöz képesti változásuk a referencia-forgatókönyvben^a

	Nagykereskedelmi gázár (euró/megawattóra)				Fogyasztói többlet (millió euró)			
	januári		féléves		januári		féléves	
	érték	változás	átlagérték	változás	érték	változás	érték	változás
Ausztria	28,6	4,9	27,3	4,4	340,6	-55,8	1696,2	-245,8
Bosznia-Hercegovina	42,3 (36,5)	14,8 (9,0)	49,5 (46,7)	22,2 (19,3)	3,0 (3,8)	-2,1 (-1,4)	11,8 (13,5)	-16,1 (-14,4)
Bulgária	50,4	23,9	59,4	33,1	62,3	-94,9	165,4	-526,9
Görögország	26,8	2,6	25,5	2,1	111,1	-9,2	599,4	-39,4
Horvátország	27,9	0,9	29,8	3,5	86,5	-2,6	444,3	-52,3
Lengyelország	26,6	1,8	25,9	2,3	658,8	-37,3	3 320,2	-243,2
Macedónia	53,4	26,0	62,2	34,6	1,6	-2,9	5,4	-20,8
Magyarország	37,4 (31,6)	10,9 (5,1)	45,4 (41,9)	19,7 (16,3)	310,5 (380,6)	-138,5 (-68,3)	988,1 (11 47,4)	-1 044,4 (-885,1)
Moldova	38,4 (36,6)	10,2 (8,5)	48,3 (47,7)	20,3 (19,7)	26,2 (28,0)	-11,2 (-9,4)	87,8 (90,3)	-103,4 (-100,9)
Olaszország	26,9	2,3	26,9	3,2	3 178,2	-231,7	14 344,7	-1466,1
Románia	25,3 (24,8)	2,2 (1,7)	28,5	6,8	381,3 (387,2)	-25,7 (-19,9)	1 811,8	-411,3
Szerbia	40,3 (34,5)	11,6 (5,8)	47,6 (44,7)	19,7 (16,8)	63,3 (78,5)	-32,2 (-17,0)	263,1 (300,8)	-294,6 (-256,9)
Szlovákia	27,7	4,0	26,7	3,4	271,5	-35,5	1 172,1	-128,8
Szlovénia	29,9	4,9	28,3	4,2	29,8	-5,0	146,4	-20,4
Ukrajna	34,5 (32,8)	10,2 (8,5)	44,5 (43,9)	20,3 (19,7)	2 198,5 (2 337,5)	-866,8 (-727,8)	6 413,7 (6 581,3)	-6 832,8 (-6 665,2)
Régiós átlag/összeg ^b	30,2 (29,4)	5,6 (4,8)	32,8 (32,5)	8,9 (8,6)	7 723,2 (7 955,9)	-1551,4 (-1318,7)	31 470,3 (31 839,0)	-11 446,3 (-11 077,5)
EU-átlag/összeg	25,4 (25,3)	2,0 (1,9)	25,0	2,5	19 440,7 (19 516,7)	-1226,9 (-1150,9)	90 556,3 (90 715,6)	-7 493,9 (-7 334,6)

^a A zárójelben a stratégiai tároló felszabadítása melletti értékeket tüntettük fel. Ahol nem szerepel zárójeles érték, ott a stratégiai tároló felszabadítása mellett kapott eredmények azonosak azzal az esettel, amikor a stratégiai tárolót nem szabadítják fel.

^b A táblázat utolsó két sorában az árak esetében az egyes országok fogyasztásával súlyozott átlag, míg a fogyasztói többlet esetében az egyes országok értékeinek az összege szerepel.

Magyarországon (ahol az árcsökkentő hatás a legerősebb) megawattóránként 3,5 euróval csökken a fűtési időszakban átlagos egyensúlyi piaci ár. A stratégiai tárolók felszabadítása régiós átlagban 0,8 euróval fogja vissza az áremelkedést rövid távú és 0,3 euróval tartós válság esetén. Uniós átlagban a stratégiai készlet felszabadításának elenyésző hatása van, egy januári válság esetén csupán 0,1 euró megawattóránként.

A 2. táblázat második négy oszlopa a fogyasztói többletnek az ellátásbiztonsági válság miatti csökkenését mutatja meg a vizsgált országokban. Látható, hogy a fogyasztói többlet változásának mintázata csak részben egyezik meg az árváltozás mintázatával. A legnagyobb mértékben Ukrajna szenved el a fogyasztói többlet csökkenését, ami a válságnak köszönhető nagyfokú áremelkedés mellett a piac nagyságának

köszönhető. Olaszország fogyasztói többletének régiós szintű jelentős csökkenése szintén inkább a magas fogyasztásának tudható be, mivel az áremelkedés mindkét forgatókönyvben jóval a régiós átlag alatti. Bulgária fogyasztói jóléte ugyanakkor elsősorban a kiugró áremelkedés miatt csökken jelentősen.

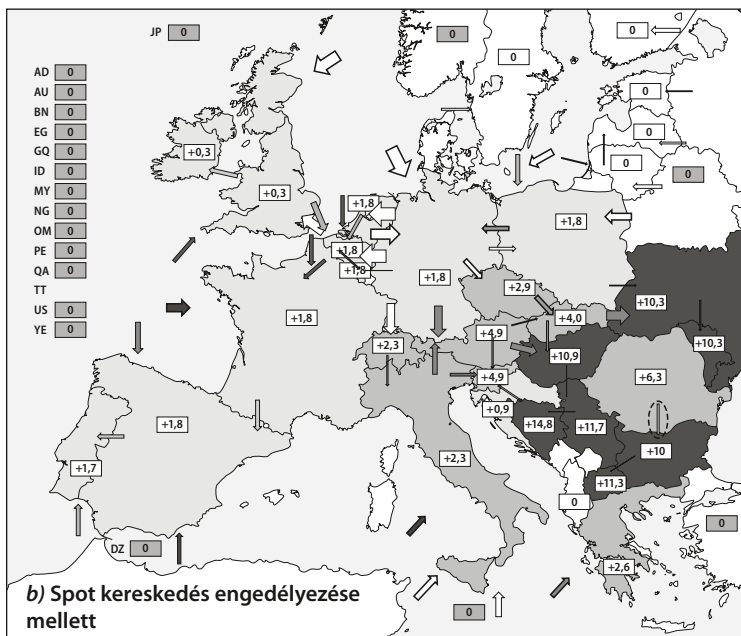
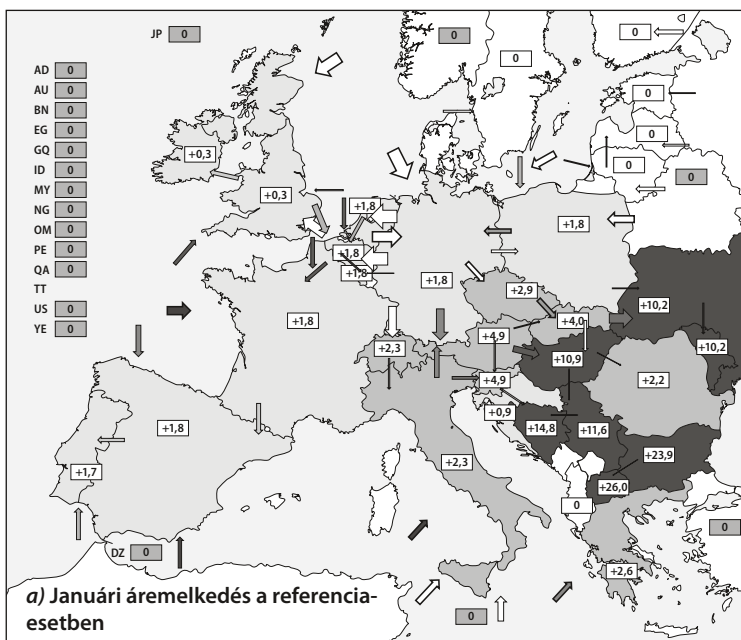
A rövid távú kereskedelem engedélyezésének hatása

Ebben az alfejezetben azt feltételezzük, hogy a Transz-balkán vezetéken lehetővé válik a Romániából Bulgáriába irányuló rövid távú (spot) kereskedelem. A modellezés eredményeit az 4. ábra és a 3. táblázat foglalja össze. Az ábra az Ukrajnán keresztül történő orosz gázszállítás egy hónapos (januári) kiesése esetén mutatja a januári áremelkedést a modellezett országokban. A könnyebb értelmezhetőség és összehasonlíthatóság érdekében az ábra *a)* részén feltüntettük a korábban bemutatott referenciaesetet, míg az ábra *b)* részén azt az esetet jelenítettük meg, amikor a rövid távú (spot) azonnali kereskedelem megengedett Románia és Bulgária között.

A várakozásoknak megfelelően, amennyiben lehetővé tesszük a rövid távú (spot) kereskedést a jelentősen olcsóbb Romániából a drágább Bulgáriába, az Romániában megawattóránként 5,8 euróval növeli a januári válságban megfigyelhető árakat, míg Bulgáriában és azon keresztül Macedóniában 16,4 euróval kisebb mértékű áremelkedés figyelhető meg, mint a rövid távú kereskedelem engedélyezése nélkül.

A 3. táblázat adataiból látszik, hogy a rövid távú kereskedelem engedélyezése lokális hatással jár. Bár jelentős pozitív hatása van Bulgáriában és Macedóniában (megawattóránként 16,4 eurós árcsökkenés figyelhető meg egy januári és átlagosan 20,8 eurós egy hat hónapos válság során), a drágább piacokkal való összekapcsolásnak köszönhetően Romániában jelentősen emelkednek az árak mindkét ellátásbiztonsági forgatókönyvben (megawattóránként 5,8 euróval a januári válság és átlagosan 7,1 euróval a hat hónapos válság esetében). Mivel Románia kereslete csaknem háromszor akkora, mint Bulgária és Macedónia együttes kereslete, így az ott megfigyelhető ár-emelkedésnek régiós összesítésben nagyobb a hatása, mint a haszonélvező országok árcsökkenésének. Ennek köszönhetően régiós szinten csekély mértékű áremelkedés figyelhető meg, amivel összhangban a fogyasztói többlet kismértékben csökken. Mivel azonban ezt a csökkenést ellensúlyozza más szereplők jólétének a változása (elsősorban a román termelők többlet növekedése), így a rövid távú kereskedelem engedélyezése az adott vezetéken osztársadalmi jóléti szempontból pozitív.

A magyar stratégiai tárolói készlet felszabadításának a hatása a korábban bemutatott referenciaesethez hasonló: Magyarországon, Szerbiában és Boszniában az ellátásbiztonsági válságot követően jelentősen mérséklődik az áremelkedés, míg Ukrajnában és Moldovában kisebb mértékben. Az egyetlen változás a referenciaforgatókönyvhöz képest, hogy a Bulgáriával való összeköttetésnek köszönhetően a magyar stratégiai tárolói készlet felszabadítása a román piacon nem képes kifejteni árcsökkentő hatását.

Megjegyzés: A rövidítéseket lásd a 2. ábra alatti jegyzetben. A téglalapok az ellátásbiztonsági válság következtében kialakuló áremelkedés mértékét mutatják a normál (válság nélküli esethez) képest. A térkép árnyalatai megfelelnek az árváltozás mértékének: a sötétebb tónus nagyobb áremelkedést jelöl.

4. ÁBRA • Áremelkedés az Ukrajnán keresztül történő orosz gázzállítás egy hónapos januári kiesése esetén a rövid távú (spot) kereskedés engedélyezése mellett a referenciaesethez képest (euró/megawattóra)

3. TÁBLÁZAT • A rövid távú (spot) kereskedelem engedélyezésének hatására történő ár- és fogyasztóitöbblet-változás a referencia-forgatókönyvhöz képest, a januári és hat hónapos ellátásbiztonsági válság esetén^a

	Nagykereskedelmi gázár (euró/megawattóra)				Fogyasztói többlet (millió euró)			
	januári		féléves		januári		féléves	
	érték	változás	átlagérték	változás	érték	változás	érték	változás
Ausztria	28,6	0,0	27,3	0,0	340,6	0,0	1696,2	0,0
Bosznia-Hercegovina	42,3 (37)	0,1	49,5 (46,7)	0,0	3,0 (3,7)	0,0	11,8 (13,5)	0,0
Bulgária	34,0	-16,4	38,6	-20,8	122,7	60,4	454,1	288,7
Görögország	26,8	0,0	25,5	0,0	111,1	0,0	599,4	0,0
Horvátország	27,9	0,0	29,8	0,0	86,5	0,0	444,3	0,0
Lengyelország	26,6	0,0	25,9	0,0	658,8	0,0	3 320,2	0,0
Macedónia	37,0	-16,4	41,4 (41,1)	-20,8	3,2	1,7	16,0 (16,3)	10,6
Magyarország	37,5 (32,1)	0,1	45,4 (42,0)	0,0	309,4 (374,0)	-1,0	988,1 (11 44,7)	0,0
Moldova	38,5 (36,6)	0,1	48,3 (47,7)	0,0	26,1 (28,0)	-0,1	87,8 (90,0)	0,0
Olaszország	26,9	0,0	26,9	0,0	3178,2	0,0	14 344,7	0,0
Románia	31,1	5,8	35,6	7,1	316,9	-64,5	1 422,2	-389,5
Szerbia	40,3 (35,0)	0,1	47,6 (44,7)	0,0	63,1 (77,0)	-0,2	263,1 (300,0)	0,0
Szlovákia	27,7	0,0	26,7	0,0	271,5	0,0	1 172,1	0,0
Szlovénia	29,9	0,0	28,3	0,0	29,8	0,0	146,4	0,0
Ukrajna	34,6 (32,8)	0,1	44,5 (43,9)	0,0	2 191,5 (2 337,5)	-7,0	6 413,7 (6 564,9)	0,0
Régiós átlag/összeg ^b	30,3 (29,5)	0,1	33,0 (32,7)	0,2	7 712,4 (7 939,5)	-10,7	31 380,0 (31 755,0)	-90,2
EU-átlag/összeg	25,5 (25,4)	0,0	25,1 (25,0)	0,1	19 435,6 (19 500,1)	-5,1	90 455,4 (90 638,1)	-100,8

^a A zárójelben a stratégiai tároló felszabadítása melletti értékeket tüntettük fel. Ahol nem szerepel zárójeles érték, ott a stratégiai tároló felszabadítása mellett kapott eredmények azonosak azzal az esettel, amikor a stratégiai tárolót nem szabadítják fel.

^b A táblázat utolsó két sorában az árak esetében az egyes országok fogyasztásával súlyozott átlag, míg a fogyasztó többlet esetében az egyes országok értékeinek az összege szerepel.

A virtuális ellenirányú szállítások kötelezővé tételének hatása

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy milyen változásokhoz vezet a virtuális ellenirányú (*backhaul*) szállítások engedélyezése egy adott útvonalon. Ennek a kérdésnek a vizsgálatához változtatunk a referencia-forgatókönyvünkön. Feltesszük, hogy minden más változatlansága mellett megépül a Transz-adriai gázvezeték (amely azeri gázt szállít Törökországból Görögországon és Albánián át Olaszországba), valamint két további vezeték, amelyek lehetővé teszik az azeri gáznak a régióba történő elszállítását: a görög–bolgár és a bolgár–szerb vezeték. Ezen a módosított referencia-forgatókönyvön vizsgáljuk, hogy milyen hatása van a virtuális ellenirányú

szállítások engedélyezésének a Transz-adriai gázvezetéken. Az 5. ábra a modellezési eredményeket foglalja össze. Az ábra *a*) részén a normál (válság nélküli) forgatókönyv esetén létrejövő éves átlagárak, míg a *b*) részén egy januári egy hónapos válság esetén kialakuló januári árak láthatók a modellezett országokban, mindkét esetben a virtuális ellenirányú szállítások engedélyezése mellett. A sötétebb tónusú országok azok, amelyekben megawattóránként legalább 2 euróval csökken az ár az adott időszakban a virtuális ellenirányú szállítások engedélyezésének köszönhetően.

A 4. táblázat a virtuális ellenirányú szállítások engedélyezésének köszönhető ár- és fogyasztótöbblet-változást mutatja be a normál és az ellátásbiztonsági forgatókönyvek esetében, ahhoz a helyzethez viszonyítva, ha a virtuális ellentétes irányú szállítások nincsenek engedélyezve.

Látható, hogy normál körülmények között Bulgáriában, Macedóniában, Szerbiában és Bosznia-Hercegovinában megawattóránként több mint 2 euróval csökken az ár a virtuális ellenirányú szállítások engedélyezésének köszönhetően. Olaszországban ugyanakkor csekély mértékű áremelkedés figyelhető meg, mivel kevesebb azeri gáz éri el az olasz piacot. Mivel az árcsökkenést realizáló országok gázfogyasztása elenyésző az olasz gázfogyasztáshoz képest, így régiós szinten az átlagár nem

4. TÁBLÁZAT • A virtuális ellenirányú szállítások engedélyezésének hatása a nagykereskedelmi gázár és a fogyasztói többlet alakulására

	Árváltozás (euró/megawattóra)			A fogyasztói többlet változása (millió euró)		
	normál forgatókönyvben	a januári SOS forgatókönyvben	féléves SOS forgatókönyvben	normál forgatókönyvben	a januári SOS forgatókönyvben	féléves SOS forgatókönyvben
Ausztria	0,1	-0,2	0,2	-5,6	1,8	-9,5
Bosznia-Hercegovina	-2,1	-1,5	0,0	3,4	0,2	0,0
Bulgária	-2,4	-0,6	-0,7	90,6	2,9	13,9
Görögország	-2,2	-0,6	-0,8	78,0	2,2	14,1
Horvátország	0,0	0,0	0,0	-0,8	0,0	-0,7
Lengyelország	0,0	-0,1	0,1	-4,9	2,0	-9,9
Macedónia	-2,2	-0,6	-0,8	3,5	0,1	0,6
Magyarország	-0,1	0,0	-0,1	6,1	0,5	6,4
Moldova	0,0	0,0	-0,5	0,5	0,0	2,1
Olaszország	0,2	0,2	0,2	-86,5	-18,0	-86,1
Románia	0,0	-0,1	-1,1	3,0	1,5	65,0
Szerbia	-2,1	-1,5	0,0	66,2	4,5	0,0
Szlovákia	0,0	-0,2	0,1	-0,9	1,4	-4,6
Szlovénia	0,1	-0,2	0,2	-0,4	0,2	-0,8
Ukrajna	0,0	0,0	-0,5	28,2	3,4	140,2
Régiós átlag/összeg ^a	-0,2	0,0	-0,1	180,2	2,7	130,6
EU-átlag/összeg	0,0	-0,1	0,0	-12,6	36,2	-91,9

^aA táblázat utolsó két sorában az árak esetében az egyes országok fogyasztásával súlyozott átlag, míg a fogyasztó többlet esetében az egyes országok értékeinek az összege szerepel

csökken szignifikánsan (megawattóránként 0,2 euróval). A fogyasztói többleteket tekintve figyelemre méltó, hogy a normál forgatókönyvben realizálódik a virtuális ellenirányú szállításnak köszönhető jólétnövekedés, ehhez képest a rövid távú SOS forgatókönyvben a *backhaul* szállítások engedélyezése kisebb jelentőségű. A rövid távú ellátásbiztonsági forgatókönyv esetében Szerbiában és Boszniában megawattóránként 1,5 euróval, Görögországban, Bulgáriában és Macedóniában pedig 0,6 euróval csökken a januári áremelkedés a virtuális ellenirányú szállítások engedélyezésének következtében. Az így kialakuló árcsökkenés és fogyasztóitöbbletnövekedés ugyanakkor éppen csak képes ellensúlyozni az olasz piac veszteségeit, így régiós átlagban (és ezáltal uniós szinten sem) nincs szignifikánsan pozitív hatása a *backhaul* szállítások engedélyezésének. Némileg más kép rajzolódik ki a hat hónapos ellátásbiztonsági válság esetében. Egy tartós, fél éven át tartó válság esetén a virtuális ellenirányú szállításoknak köszönhetően a régióban maradt gáz jelentős része Görögországban és Bulgáriában marad, és nem jut el Szerbiáig és Boszniáig. A Bulgáriában maradó nagyobb mennyiségű gáz miatt a Románia irányából történő szállításokra csökken az igény, így Romániában és rajta keresztül Moldovában is árcsökkenő hatás figyelhető meg.

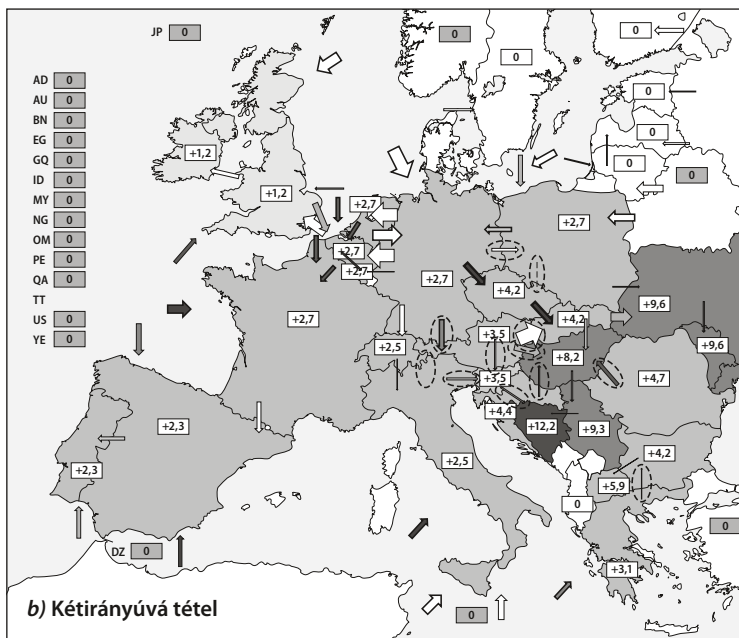
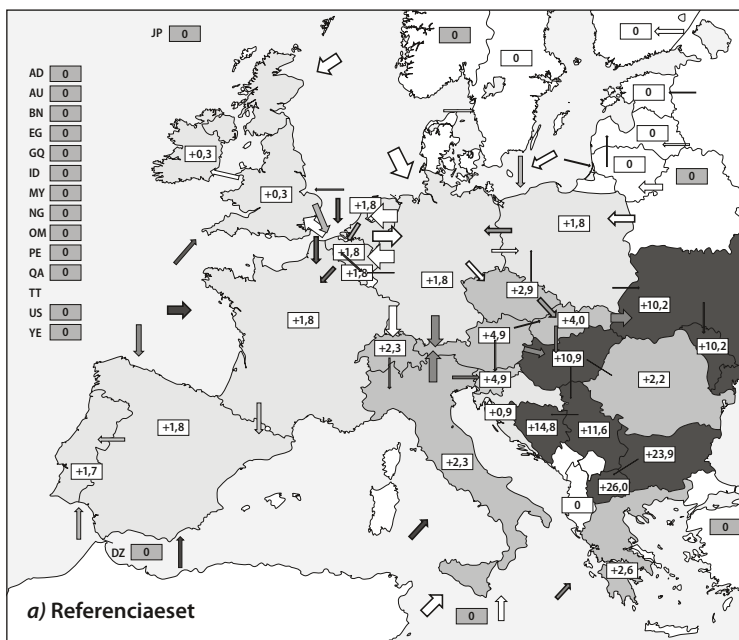
A virtuális ellenirányú szállításoknak köszönhető árváltozás nem különbözik szignifikánsan abban az esetben, ha felszabadítjuk a stratégiai tárolókat, ezért nem szerepeltettük külön ezeket az értékeket a táblázatban.

A létező vezetékek kétirányúvá tételének hatása a régió ellátásbiztonságára

A következőkben egy olyan forgatókönyvet vizsgálunk, amelyben feltételezzük, hogy megvalósul egy olyan szabályozási környezet, amely a jelenleg lehetséges gázáramlási irányokon túl lehetővé teszi, hogy a régióban minden EU-EU határon jelenleg létező gázvezetéken teljes mértékben elérhető legyen a fő szállítási iránnyal ellentétes irányú kapacitás. Bemutatjuk, hogy ilyen esetben hogyan reagálnak az európai gázpiacok az Ukrainán keresztül történő orosz gázszállítás rövid, illetve hosszú távú kiesése esetén.

A 6. ábrán jól megfigyelhető a vezetékek kétirányúvá tételének köszönhető piacintegrációs hatás: míg a régióban csökken az ellátásbiztonsági válság miatti áremelkedés, a nyugat-európai országokban némileg magasabb áremelkedés figyelhető meg (vagyis a nyugat-európai országok szolidaritást vállalnak a régióval) a nyugat-és kelet európai gázpiacok jobb összeköttetésének köszönhetően.

Az 5. táblázat foglalja össze, hogy milyen hatással van a vezetékek kétirányúvá alakítása a nagykereskedelmi gázárakra és a fogyasztói többletre a két különböző ellátásbiztonsági forgatókönyvben. Az árak abszolút értékei mellett feltüntettük a kétirányúvá tételnek köszönhető árváltozást is, vagyis hogy a két ellátásbiztonsági forgatókönyvben kialakult árak mennyiben térnek el az azonos referencia-forgatókönyv (kétirányúvá alakítás nélküli) esetéhez képest.

Megjegyzés: A rövidítéseket lásd a 2. ábra alatti jegyzetben. A téglalpok az ellátásbiztonsági válság következtében kialakuló áremelkedés mértékét mutatják a normál (a válság nélküli esethez) képest. A térkép árnyalatai megfelelnek az árváltozás mértékének: a sötétebb tónus nagyobb áremelkedést jelöl. Az alsó ábrán szaggatott vonallal rajzolt karikák jelölik a feltételezett új infrastruktúrát.

6. ÁBRA • Áremelkedés az Ukrajnán keresztül történő orosz gázzalítás januári egy hónapos kiesése esetén a létező vezetékek kétirányúvételének hatására a referenciához képest (euró/megawattóra)

5. TÁBLÁZAT • A vezetékek kétirányúvá tételének hatására történő ár- és fogyasztóitöbblet-változás a kétirányúvá alakítás nélküli referencia-forgatókönyvhöz képest egy januári és hat hónapos ellátásbiztonsági válság esetén^a

	Nagykereskedelmi gázár (euró/megawattóra)				Fogyasztói többlet (millió euró)			
	januári		féléves		januári		féléves	
	érték	változás	átlagérték	változás	érték	változás	érték	változás
Ausztria	27,1 (27,0)	-1,5	25,9	-1,4	357,1	16,6	1 771,0	74,8
Bosznia-Hercegovina	39,6 (36,1)	-2,6	46,0 (45,1)	-3,6	3,4 (3,8)	0,3	14,0 (14,5)	2,2
Bulgária	28,6	-21,6	28,8	-30,6	146,4	84,1	639,7	474,3
Görögország	27,3	0,5	27,2	1,7	109,4	-1,7	568,9	-30,6
Horvátország	30,5 (27,0)	2,7	37,0 (36,1)	7,2	79,4 (88,8)	-7,1	346,6 (358,4)	-97,7
Lengyelország	26,9	0,4	25,7	-0,2	650,6	-8,2	3 336,7	16,6
Macedónia	31,8 (31,7)	-21,6	31,7	-30,6	3,9	2,3	23,0	17,6
Magyarország	34,7 (31,2)	-2,6	41,3 (40,3)	-4,1	341,7 (3 85,4)	31,2	1 178,0 (1 222,4)	189,8
Moldova	37,5 (36,4)	-0,9	47,1 (46,1)	-1,2	27,1 (28,3)	0,9	92,8 (96,9)	5,0
Olaszország	26,9	0,0	26,6	-0,3	3 178,2	0,0	14 499,7	155,0
Románia	27,8 (24,8)	2,5	33,8 (33,0)	5,3	353,1 (387,6)	-28,2	1514,3 (15 56,8)	-297,5
Szerbia	37,6 (34,1)	-2,6	44,0 (43,1)	-3,6	70,0 (79,5)	6,7	309,9 (321,9)	46,8
Szlovákia	27,5	-0,2	26,2	0,0	273,0	1,5	1 173,5	1,5
Szlovénia	28,4 (28,2)	-1,5	27,2	-1,1	31,3	1,5	151,8	5,4
Ukrajna	33,6 (32,5)	-0,9	43,3 (42,3)	-1,2	2 269,6 (2 359,3)	71,1	6 749,8 (7 023,0)	336,0
Régiós átlag/összeg ^b	29,2 (28,5)	-1,0	32,2 (31,9)	-0,6	7 894,1 (80 88,0)	170,9	32 369,5 (32 758,1)	899,3
EU-átlag/összeg	25,9 (25,7)	0,5	25,2	0,2	19 180,5 (19 317,4)	-60,3	90 202,7 (90 301,5)	-353,6

^a A zárójelben a stratégiai tároló felszabadítása melletti értékeket tüntettük fel. Ahol nem szerepel zárójeles érték, ott a stratégiai tároló felszabadítása mellett kapott eredmények azonosak azzal az esettel, amikor a stratégiai tárolót nem szabadítják fel.

^b A táblázat utolsó két sorában az árak esetében az egyes országok fogyasztásával súlyozott átlag, míg a fogyasztó többlet esetében az egyes országok értékeinek az összege szerepel.

A piacintegrációs hatás itt is tetten érhető: a régióban az átlagos árnövekedés megawattóránként 1 euróval csökken egy januári ellátásbiztonsági válság esetén a vezetékek kétirányúvá tételének köszönhetően, míg az uniós átlagár 0,5 euróval emelkedik. Egy hat hónapig tartó válsághelyzet esetén ez az ár 0,6 euróval csökken régiós átlagban, és 0,2 euróval emelkedik összeurópai szinten. A legjelentősebb haszonélvezők Bulgária és Macedónia (megawattóránként 21,6 euróval csökken az

ár januári válság és 30,6 euróval hat hónapos válság esetén) a Görögországgal való összeköttetésnek köszönhetően. Ennél csekélyebb, de szintén jelentős árcsökkenést realizál Magyarország, Szerbia és Bosznia-Hercegovina is. Ennek oka Magyarország összeköttetése az olcsóbb Romániával és Horvátországgal. A vezetékek kétirányúvá alakítása ugyanakkor áremelkedéshez vezet Görögországban, Romániában és Horvátországban. Ez a negatív hatás azonban nem ellensúlyozza a régió által realizált pozitív hatást, így összességében az átlagár csökkenése és a fogyasztói többlet növekedése figyelhető meg.

Az árváltozáshoz hasonló mintázat jelenik meg a fogyasztói többletek változásának alakulásában is.

A magyar stratégiai tárolói készlet felszabadítása ebben az esetben is mérsékli az árcsökkenést azokban az országokban, amelyek a referencia-forgatókönyvben is élvezték ennek előnyeit, a hasznot realizáló országok köre azonban kibővül Horvátországgal, Romániával és Moldovával a jobb összeköttetéseknek köszönhetően.

A következőkben megvizsgáljuk, hogy a feltételezett kétirányúvá tétel milyen mértékben lenne kihasználva egy esetleges rövid, illetve hosszú távú ellátásbiztonsági válság esetén (6. táblázat).

A legnagyobb kihasználtság a német–osztrák és a román–magyar vezetéseken figyelhető meg, amelyek még a megnövelt kapacitás mellett is zsúfolttá válnak mindkét ellátásbiztonsági forgatókönyvben. Szintén jelentős kihasználtság figyelhető

6. TÁBLÁZAT • A feltételezett kétirányúvá tétel kihasználtsága a januári és hat hónapos ellátásbiztonsági forgatókönyvekben (százalék)

Reláció	Januári válsághelyzet	Hat hónapos válsághelyzet
Németország–Ausztria*	100	99
Szlovénia–Ausztria	0	0
Olaszország–Ausztria	0	0
Szlovénia–Olaszország	0	0
Horvátország–Szlovénia	0	0
Németország–Lengyelország*	7	8
Lengyelország–Csehország	0	0
Ausztria–Szlovákia*	15	15
Görögország–Bulgária	21	66
Románia–Magyarország*	100	97
Magyarország–Ausztria	0	0
Horvátország–Magyarország	48	65

Megjegyzés: A csillaggal jelölt relációkban jelenleg is lehet szállítani, ezekben az esetekben a kapacitásbővítést feltételeztünk az ellenkező irányú kapacitás nagyságáig.

meg (elsősorban hosszabb távú válság esetén) a horvát–magyar és a görög–bolgár vezetékeken. A modell alacsonyabb használatot mutat az osztrák–szlovák és a német–lengyel vezetékeken, míg a többen egyik forgatókönyvben sem kereskednek. E vezetékek esetében a szabályozói hatóságok részéről indokolt lehet a kötelező kétirányúvá tétel alóli felmentés.

ÖSSZEGZÉS

A tanulmány a korábbi szakirodalmi cikkekhez hasonlóan a gáz-ellátásbiztonság modellezését két forgatókönyvben vizsgálta 2015. évi infrastruktúra- és keresletikínálati viszonyok közt: 1. egy egyhavi januári és 2. egy féléves (szeptember–február időszakra vonatkozó) szállításkorlátozást feltételez Ukrajna irányából.

A hosszabban tartó korlátozás természetes módon nagyobb ellátási problémákhoz és magasabb árakhoz vezet, jelentős különbséggel az Európai Unió keleti és nyugati részén. A januári európai átlagos 8 százalékos áremelkedéshez képest a kelet-európai régió áremelkedése 23 százalékos. Bulgária, Szerbia és Bosznia után Magyarország a negyedik legnagyobb, megawattóránként 10,9 eurót meghaladó áremelkedést szenvedne el. A magyar stratégiai tárolóval ez 5,1 euróra lenne csökkenthető.

A Transz-balkán csővezetéken érvényben lévő szerződés korlátozza a vezetéken a rövid távú kereskedelmet. Amennyiben ellátásbiztonsági válsághelyzetben feltételezzük, hogy ez a korlátozás megszűnik, lokálisan jelentős javulás érhető el. Bulgária és Macedónia árváltozása a válság hatására jelentősen csökken (megawattóránként 16,4 euróval), míg Románia, ahonnan a forrás a másik két ország piacára jut, januári SOS ára 5,8 euróval nő. Ez a lokális hatás Magyarország piacára marginális hatást fejt ki.

A virtuális ellenirányú kereskedelem engedélyezése a Transz-adriai gázvezetéken – amely azeri gázt szállít Törökországból Olaszországba hosszú távú gázvásárlási szerződés alapján – lehetővé teszi, hogy a gáz a magasabb árú piacon maradjon. Ez ellátásbiztonsági futtatások esetén a Balkán országainak (Bulgáriának, Szerbiának és Macedóniának) jelent megoldást, de Magyarország is profitál abból, hogy Szerbia a kieső mennyiséget részben déli irányból pótolja, így a magyar piacon megawattóránként 2,6 euróval kisebb januári áremelkedés figyelhető meg, mint a virtuális ellenirányú szállítások nélküli esetben.

Bár a vezetékek kétirányúvá alakítása az előző tisztán szabályozási változásokhoz képest beruházásigényes, ezek a beruházások a 2009-es válság tapasztalatai alapján – mivel már meglévő vezetékekhez kapcsolódnak – nagyon gyorsan és az új vezetékek építéséhez képest minimális költséggel megvalósíthatók. Feltételezve, hogy az érvényben lévő európai uniós rendelet végrehajtásaképp minden EU–EU határon megvalósul a kétirányú kereskedelem, a régió ellátásbiztonsága a nyugati piacokkal való jobb összeköttetésnek köszönhetően jelentősen javul (januárban az átlagos áremelkedés 23 százalékról 18 százalékra csökken). A nyugati piacokon ez

nagyobb áremelkedéshez vezet, mint kétirányúvá alakítás nélkül, de a fogyasztói jólét európai szinten nő. Magyarország a kétirányúvá tétel egyik legnagyobb haszonélvezője, a régiós fogyasztói többlet 171 millió eurós növekedéséből 31 millió Magyarországé.

A stratégiai gáztároló létjogosultságát a futtatásaink igazolták: a referencia-forgatókönyvben a stratégiai tároló Magyarországon túl Szerbiában, Boszniában, Ukrajnában, Moldovában és Romániában is csökkenti az áremelkedést és a fogyasztói jólét esését mind az egy hónapos, mind a hat hónapos szállítás kimaradás esetén: összességében a januári válság alatt 200, a hat hónapos válság alatt 400 millió eurós nagyságrendben. Ezek az értékek minden futtatási forgatókönyvben hasonlóan alakulnak. Ez a régiós hatás azonban azt feltételezi, hogy a stratégiai tárolót ellátásbiztonsági válság idején nem adminisztratív úton csak a magyar lakossági fogyasztóknak osztják ki, hanem lehetővé teszik annak kereskedését, hogy az a leginkább kitétt (magasabb árakat elszenvedő) országok piacaira juthasson.

Végezetül bemutatjuk (7. táblázat), hogy a három vizsgált eset [a rövid távú (spot) kereskedelem engedélyezése a transzbalkáni vezetéken, a virtuális ellenirányú száll-

7. TÁBLÁZAT • A rövid távú (spot) kereskedelem és a virtuális ellenirányú szállítások engedélyezésének, valamint a vezetékek kétirányúvá tételének együttes hatása

	Árváltozás (euró/megawattóra)			A fogyasztói többlet változása (millió euró)		
	éves átlag normál forgató- könyvben	a januári SOS forgató- könyvben	féléves SOS forgató- könyvben	éves összeg normál forgató- könyvben	a januári SOS forgató- könyvben	féléves SOS forgató- könyvben
Ausztria	-0,3	-2,5	-1,4	30,8	27,8	74,8
Bosznia-Hercegovina	-2,4	-1,1	0,0	3,9	0,2	0,0
Bulgária	-2,7	-0,8	-0,6	101,5	3,8	11,6
Görögország	-2,5	-0,8	-0,7	89,5	2,8	12,2
Horvátország	-0,5	1,4	4,1	13,5	-3,7	-58,3
Lengyelország	-0,6	-0,3	-0,3	98,0	6,6	29,8
Macedónia	-2,5	-0,8	-0,7	4,0	0,1	0,6
Magyarország	-0,7	-4,2	-4,7	63,5	51,9	226,1
Moldova	-0,6	-1,0	-2,0	5,8	1,0	8,5
Olaszország	-0,2	0,0	0,3	155,8	0,0	-33,8
Románia	0,4	4,3	5,2	-49,1	-48,0	-308,1
Szerbia	-2,4	-1,1	0,0	75,7	3,2	0,0
Szlovákia	-0,6	-1,2	-0,1	31,5	10,1	5,2
Szlovénia	-0,4	-2,5	-1,2	3,0	2,5	5,7
Ukrajna	-0,6	-1,0	-2,0	357,5	79,0	567,1
Régiós átlag/összeg ^a	-0,5	-0,5	-0,3	984,9	137,3	241,4
EU-átlag/összeg	-0,1	0,0	0,1	382,3	-7,3	-361,1

^aA táblázat utolsó két sorában az árak esetében az egyes országok fogyasztásával súlyozott átlag, míg a fogyasztó többlet esetében az egyes országok értékeinek az összege szerepel

lítások engedélyezése a Transz-adriai gázvezetéken és a kétirányúvá tétel minden EU–EU határon] együttes megvalósításának milyen hatása van a régiós országok árváltozására és fogyasztói jólétére.

A szabályozási változásoknak köszönhetően azt tapasztaljuk, hogy az európai átlagár nem nő az egyhavi gázszállítás-korlátozás hatására, és a féléves korlátozás esetében is csak minimálisan. Ezzel szemben a vizsgált kelet-európai régió megawattóránkénti átlagára 0,5 euróval csökken, és a legnagyobb (4,2 eurós) csökkenés az egy hónapos korlátozási forgatókönyvben Magyarországon tapasztalható. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a meglévő magyar–horvát és magyar–román vezetékek kapacitásának kétirányúvá alakítása miatt a román és a horvát saját kitermelésű gázforrások elérhetővé válnak Magyarország számára. Ezzel párhuzamosan a horvát és román árak értelemszerűen nőnek. A szomszédos országok késleltető magatartása a kétirányúvá tételben ennek fényében nem meglepő. A fogyasztói többlet változása mind az egyhavi, mind a féléves korlátozás esetében a szabályozási változások hatására úgy módosul, hogy míg összeurópai szinten a hatás minimálisan negatív, a régió számára jelentős fogyasztói jólét javulás áll elő.

A magyar piaci döntéshozók számára megfogalmazott ajánlások a fenti modellezési vizsgálat alapján a következők.

– Érdemes az Európai Uniósi piaci szabályozás következetes végrehajtásában részt venni és azt támogatni.

– A vezeték kétirányúvá tétele esetében érdemes a horvát–magyar irány mielőbbi horvát megépítését szorgalmazni, hiszen az ellátásbiztonsági esetben a horvát cseppfolyósított földgáz terminál kialakítása nélkül is 48–65 százalékos kihasználtsággal üzemelne. A magyar–osztrák irány ugyanakkor a modellezett forgatókönyvben nem kerül kihasználásra, így támogatható az osztrák mentességi kérelem ennek a vezetékeknek a kétirányúvá tétele alól.

IRODALOM

- ACER [2014]: ACER annual report on contractual congestion at interconnection points. 2013. 4. negyedév. ACER, Ljubljana, http://www.acer.europa.eu/Official_documents/Acts_of_the_Agency/Publication/ACER%20Gas%20Contractual%20Congestion%20Report%202014.pdf.
- ACER [2015]: Implementation Monitoring Report on Congestion Management Procedures in 2014. ACER, Ljubljana http://www.acer.europa.eu/Official_documents/Acts_of_the_Agency/Publication/ACER%20CMP%20Implementation%20Monitoring%20Report%202014.pdf.
- ACER/CEER [2014]: Annual Report on the Results of Monitoring the Internal Electricity and Natural Gas Markets in 2013. ACER/CEER, Ljubljana–Brüsszel, http://www.acer.europa.eu/Official_documents/Acts_of_the_Agency/Publication/ACER_Market_Monitoring_Report_2014.pdf

- BETTZÜGE, M. O.–LOCHNER, S. [2009]: Der russisch-ukrainische Gaskonflikt im Januar 2009 – eine modell-gestützte Analyse. *Energiewirtschaftliche Tagesfragen*, Vol. 59. No. 7. 26–30. o. http://www.ewi.uni-koeln.de/fileadmin/user_upload/Publikationen/Zeitschrift-en/2009/09_07_01_Bettzuege_et.pdf.
- DIECKHÖNER, C.–LOCHNER, S.–LINDENBERGER, D. [2013]: European Natural Gas Infrastructure. The Impact of Market Developments on Gas Flows and Physical Market Integration. *Applied Energy*, Vol. 102. 994–1003. o.
- EC [2014]: Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on the short term resilience of the European gas system. Preparedness for a possible disruption of supplies from the East during the fall and winter of 2014/2015. COM(2014) 654 final, Brüsszel, 2014. október 16. https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2014_stresstests_com_en.pdf.
- EGGING, R.–GABRIEL, S. A.–HOLZ, F.–ZHUANG, J. [2008]: A Complementarity Model for the European Natural Gas Market. *Energy Policy*, No. 36. No. 7. 2385–2414. o.
- EGGING, R.–HOLZ, F.–GABRIEL, S. A. (2010): The World Gas Model: A multi-period mixed complementarity model for the global natural gas market. *Energy*, Vol. 35. No. 10. 4016–4029. o.
- EK [2012]: A Bizottság határozata (2012. augusztus 24.) a földgázz szállító hálózatokhoz való hozzáférés feltételeiről szóló 715/2009/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet I. mellékletének módosításáról. HL L 231/16 augusztus 28. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:231:0016:0020:hu:PDF>
- ENTSO-G [2015]: Ten Year Network Development Plan. ENTSO-G, http://www.entsog.eu/public/uploads/files/publications/TYNDP/2015/entsog_TYNDP2015_main_report_lowres.pdf.
- EU [2010]: AZ Európai Parlament és a Tanács 994/2010/EU rendelete (2010. október 20.) a földgázellátás biztonságának megőrzését szolgáló intézkedésekről és a 2004/67/EK tanácsi irányelv hatályaon kívül helyezéséről. HL L 295/1.2010 november 12. http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2010.295.01.0001.01.HUN.
- EU [2014]: A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak Európai energiabiztonsági stratégia. COM(2014) 330 final, Brüsszel, 2014. május 28. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52014DC0330>.
- EUROSTAT [2013]: Living conditions and welfare database <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- HIRSCHAUSEN, C.–NEUMANN, A. [2008]: Long-Term Contracts and Asset Specificity Revisited. An Empirical Analysis of Producer–Importer Relations in the Natural Gas Industry. *Review of Industrial Organization*, Vol. 32. No. 2. 131–143. o.
- HOLZ, F.–ENGERER, H.–KEMPERT, C.–RICHTER, P. M.–HIRSCHHAUSEN, C. [2014]: European Natural Gas Infrastructure: the Role of Gasprom in European Natural Gas Supplies. DIW Working Paper, 81. http://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.465334.de/diwkompakt_2014-081.pdf.
- IEA [2010]: Natural Gas Market Review 2009. <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/gasmarket2009.pdf>
- IEA [2014]: Medium-Term Gas Market Report 2013. https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/MTGMR2013_free.pdf
- JOINT OPINION... [2013]: Joint Opinion of the Energy Regulators on TAP AG's Exemption Application. http://www.tap-ag.com/assets/08.about_us/english/FJO_public_version.pdf.

- KADERJÁK PÉTER (szerk.) [2011]: Security of Energy Supply in Central and South-East Europe. REKK, Budapest, http://www.rekk.eu/images/stories/letoltheto/sos_contents.pdf.
- KADERJÁK PÉTER–KISS ANDRÁS–PAIZS LÁSZLÓ–SELEI ADRIENN–SZOLNOKI PÁLMA–TÓTH BORBÁLA [2013]: Infrastrukturális fejlesztések szerepe a gázpiaci integrációban. Elemzések a Duna-régió Gázpiaci Modellel. Megjelent: *Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István* (szerk.): Verseny és szabályozás, 2012. Budapest, MTA KRTK Közgazdaságtudományi Intézet, 256–282. o. <http://econ.core.hu/file/download/vesz2012/gazpiac.pdf>.
- KEMA–REKK–EIHP [2013]: Development and Application of a Methodology to Identify Projects of Energy Community Interest. Final Report, DNV KEMA–REKK–EIHP, <http://www.energy-community.org/pls/portal/docs/2558181.PDF>.
- LOCHNER, S. [2011]: Modeling the European Natural Gas Market During the 2009 Russian–Ukrainian Gas Conflict: Ex-Post Simulation and Analysis. *Journal of Natural Gas Science and Engineering*, Vol. 3. No. 1. 341–48. o.
- LOCHNER, S.–DIECKHÖNER, C [2012]: Civil Unrest in North Africa – Risks for natural gas supply? *Energy Policy*, Vol. 45. 167–175. o.
- PIRANI, S.–STERN, J.–YAFIMAVA, K. [2009]: The Russo-Ukrainian gas dispute of January 2009: a comprehensive assessment. Oxford Institute for Energy Studies. <http://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2010/11/NG27-TheRussoUkrainianGasDisputeofJanuary2009AComprehensiveAssessment-JonathanSternSimonPiraniKatjaYafimava-2009.pdf>.
- REKK [2013]: Natural Gas Storage Market Analysis in the Danube Region. REKK Energia-*piaci Tanácsadó Kft.* Budapest, http://www.rekk.eu/images/stories/letoltheto/danube_region_gas_storage.pdf.
- REKK [2014]: Measures to Increase the Flexibility And Resilience of the European Natural Gas Market. Megjelenés alatt.
- SARTOR, O.–SPENCER, T.–BART ISTVÁN–JULIA, P.–GAWLIKOWSKA-FYK, A.–NEUHOFF, K.–RUESTER, S.–SELEI ADRIENN–SZPOR, A.–TÓTH BORBÁLA–TUERK, A. [2014]: The EU's 2030 Climate and Energy Framework and Energy Security. <http://www.iddri.org/Publications/The-EU-s-2030-Climate-and-Energy-Framework-and-Energy-Security>.
- SELEI ADRIENN–TÓTH BORBÁLA [2013]: Regional gas market modelling applied to analyse the effect of Polish gas infrastructure investment projects on regional trade. *Energy Delta Institute Quarterly*, Vol. 4. No. 4. 5–7. o.
- STERN, J.–ROGERS, H. [2014]: The Dynamics of a Liberalised European Gas Market: Key determinants of hub prices, and roles and risks of major players. Oxford Institute for Energy Studies, NG94. <http://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2014/12/NG-94.pdf>.

IV. Kitekintés

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

2014

• *Összeállította: Bálint Éva* •

I. VÁLOGATÁS A HAZAI SZAKIRODALOMBÓL

Könyvek

- BACHER GUSZTÁV ÉS SZERZŐTÁRSAI: Kommentár a tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvényhez. Budapest, HVG-Orac, Gazdasági Versenyhivatal, 2014. 783 p.
- DÁN JUDIT–GOMBOS KATALIN–KERTÉSZNÉ VÁRADI SZILVIA: Bevezetés az Európai Unió versenyjogába. Szeged, JATEPress, 2014. 125 p.
- ERCSEY IDA: A szolgáltatásgarancia és a fogyasztói értékelés kapcsolata a közüzemi szektorban. Pécs, Publikon, 2014. 146 p.
- FAZEKAS ORSOLYA (szerk.): A magyar földgázszektor működése és szabályozása. I. kötet. Budapest, CompLex, 2014. 600 p.
- FODOR LÁSZLÓ: Klímavédelem az energiajogban – szabályozási modellek Németországból. Budapest, CompLex, 2014. 218 p.
- GOSZTONYI GERGELY: Alternatív (?) média. A közösségi média jogi szabályozásának vetületei. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 262 p.
- KELLER, PERRY: Európai és nemzetközi médiajog. Liberális demokrácia, kereskedelem és az új média. Fordította: Müller Ákos. Budapest, CompLex, 2014. 628 p.
- KISIŁOWSKI, MACIEJ (ed.): Free market in its twenties. Modern business decision making in Central and Eastern Europe. Budapest, CEU Press, 2014. 262 p.
- KOLTAY ANDRÁS (ed.): Media freedom and regulation in the new media world. Budapest, CompLex, 2014. 596 p.
- KOLTAY ANDRÁS–NYAKAS LEVENTE (szerk.): Összehasonlító médiajogi tanulmányok. A „közös európai minimum” azonosítása felé. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2014. 184 p.
- KOLTAY ANDRÁS–TÖRÖK BERNÁT: Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején. Budapest, CompLex, 2014. 647 p.
- KOVÁCS NORBERT: A piaci erő közvetett mérése a biztosítási piacon. Pécs, Publikon, 2014. 159 p.
- SALOMON, EVE: Az európai médiaszabályozás aktuális kihívásai. Tanulmányok. Budapest, Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság, 2014. 127 p.
- TÓTH ANDRÁS (szerk.): Infokommunikációs jog. I. kötet. 2. átdolgozott kiadás Budapest, Patrocinium, 2014. 180 p.
- TÓTH TIHAMÉR (ed.): Unfair Commercial Practices. The long road to harmonized law enforcement. Budapest, Pázmány Press, Faculty of Law and Political Sciences, 2014. 192 p.
- TÓTH TIHAMÉR: Az Európai Unió versenyjoga. Budapest, CompLex, 2014. 709 p.

- VALENTINY PÁL–KISS FERENC LÁSZLÓ–NAGY CSONGOR ISTVÁN (szerk.): Verseny és szabályozás, 2013. Budapest, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, 2014. 372 p.
- VALLYON EMESE–VITAY MELINDA (szerk.): A verseny hálójában. Aktuális versenyjogi kérdések a hírközlés liberalizációja terén. Budapest, ELTE Bibó István Szakkollégium a Felelős Értelmiségért Alapítvány, 2014. 124 p. http://bibo.elte.hu/wp-content/uploads/2014/07/bizsk_a_verseny_halojaban.pdf.

Könyvfejezetek

- BARTÓKI-GÖNCZY BALÁZS: Must-carry és must-offer szabályozás az Európai Unióban. In: Koltay András–Nyakas Levente (szerk.): Összehasonlító médiajogi tanulmányok. A „közös európai minimum” azonosítása felé. Budapest, Média tudományi Intézet, 2014. p. 11–61.
- BELÉNYESI PÁL: Árazási kérdések a vízszolgáltatások piacán. A magyar víziközmű-piac Anglia és Wales, valamint Franciaország gyakorlatának a tükrében. In: Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István (szerk.): Verseny és szabályozás, 2013. Budapest, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, 2014. p. 165–204. <http://econ.core.hu/file/download/vesz2013/viz.pdf>.
- CSAPÓ RÓBERT: Földgáz-kereskedelem és kockázatkezelés. In: Fazekas Orsolya (szerk.): A magyar földgázszektor működése és szabályozása I. kötet. Budapest, CompLex Kiadó, 2014. p. 277–312.
- CSORBA GERGELY: Milyen követelmények érvényesüljenek a versenyjogi ügyek közzgazdasági értékelésekor, különösen bírósági felülvizsgálat esetén? In: Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István (szerk.): Verseny és szabályozás, 2013. Budapest, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, 2014. p. 13–30. <http://econ.core.hu/file/download/vesz2013/felulvizsgalat.pdf>.
- FARKAS ZOLTÁNNÉ: Hatósági árszabályozás a magyar földgáziparban. In: Fazekas Orsolya (szerk.): A magyar földgázszektor működése és szabályozása. I. kötet. Budapest, CompLex Kiadó, 2014. p. 383–489.
- FEJES GÁBOR–MAROSI ZOLTÁN: Versenyjog és versenyszabályozás a földgázpiacon. In: Fazekas Orsolya (szerk.): A magyar földgázszektor működése és szabályozása. I. kötet. Budapest, CompLex Kiadó, 2014. p. 535–563.
- FELSMANN BALÁZS: Az európai villamosenergia-árak központi szabályozásának hatása a fogyasztói árakra. In: Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István (szerk.): Verseny és szabályozás, 2013. Budapest, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, 2014. p. 145–164. <http://econ.core.hu/file/download/vesz2013/villamos.pdf>.
- FINSZTER ERIKA: Advertising self-regulation. Promoting self-regulation for legal, decent, honest and truthful advertising. In: Tóth Tihamér (ed.): Unfair Commercial Practices. The long road to harmonized law enforcement. Budapest, Pázmány Press, Faculty of Law and Political Sciences, 2014. p. 167–192.
- HEGEDÜS JÓZSEF–TÖNKŐ ANDREA: A víz- és csatornaszolgáltatás alternatív strukturális modelljei és ezek változási irányai. In: Horváth M. Tamás (szerk.): Külön utak. Közfeladatok megoldásai. Budapest, Dialóg Campus, 2014. p. 11–31.
- KISS KÁROLY MIKLÓS–STENGER ZSOLT: Árszabályozás a postai piacokon. In: Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István (szerk.): Verseny és szabályozás, 2013. Budapest, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, 2014. p. 205–236. <http://econ.core.hu/file/download/vesz2013/posta.pdf>.

- KOÓS GÁBOR: Piacnyitás a vasúti szektorban – a negyedik vasúti csomag. In: Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István (szerk.): Verseny és szabályozás, 2013. Budapest, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, 2014. p. 239–280. <http://econ.core.hu/file/download/vesz2013/vasut.pdf>.
- KOVÁCS ATTILA–LÉGRÁDI GERGELY: A földgázpiac működési modellje. In: Fazekas Orsolya (szerk.): A magyar földgázszektor működése és szabályozása. I. kötet. Budapest, CompLex, 2014. p. 33–70.
- KREISZ BRIGITTA: A bankmentési célú állami támogatások helye és szerepe az uniós verseny-szabályozásban. In: Fekete Balázs–Horváth Balázs–Kreisz Brigitta (szerk.): A világ mi magunk vagyunk. Liber amicorum Imre Vörös. Budapest, HVG-Orac, 2014. p. 289–299.
- LÓRINCZ LÁSZLÓ: A verseny és versenypolitika szerepe a gazdasági növekedés elősegítésében. In: Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István (szerk.): Verseny és szabályozás, 2013. Budapest, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, 2014. p. 31–55. <http://econ.core.hu/file/download/vesz2013/novekedes.pdf>.
- MEZŐSI ANDRÁS–SZABÓ LÁSZLÓ: A kelet-közép-európai villamosenergia-átviteli hálózatok költség-haszon-elemzése. In: Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István (szerk.): Verseny és szabályozás, 2013. Budapest, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, 2014. p. 319–347. <http://econ.core.hu/file/download/vesz2013/koltseghaszon.pdf>.
- NAGY CSONGOR ISTVÁN: A tagállami árszabályozás keretei az Európai Unió jogában, különös tekintettel a liberalizált piacokra. In: Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István (szerk.): Verseny és szabályozás, 2013. Budapest, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, 2014. p. 121–144. <http://econ.core.hu/file/download/vesz2013/liberalizalt.pdf>.
- NAGYHÁZI ISTVÁN: A földgázszállítási tevékenység magyar és európai uniós jogi szabályozása. In: Fazekas Orsolya (szerk.): A magyar földgázszektor működése és szabályozása I. kötet. Budapest, CompLex, 2014. p. 177–224.
- SERÁK ISTVÁN: A horizontális kartellek néhány elvi kérdése a magyar joggyakorlat alapján. In: Fekete Balázs–Horváth Balázs–Kreisz Brigitta (szerk.): A világ mi magunk vagyunk. Liber amicorum Imre Vörös. Budapest, HVG-Orac, 2014. p. 443–452.
- SOMOGYI ÁRON: Consumers protected or is the application of the UCP directive helping consumers? In: Tóth Tihamér (ed.): Unfair Commercial Practices. The long road to harmonized law enforcement. Budapest, Pázmány Press, Faculty of Law and Political Sciences, 2014. p. 123–146.
- SZABÓ JUDIT: Állami támogatás és közszolgáltatási kötelezettség az Európai Unió belső piacán. Az általános gazdasági érdekű szolgáltatások szabályozásáról. In: Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István (szerk.): Verseny és szabályozás, 2013. Budapest, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, 2014. p. 56–117. http://econ.core.hu/file/download/vesz2013/all_tam.pdf.
- TÓTH ANDRÁS–SZENTLÉLEKY SZABOLCS: Hungarian experiences concerning unfair consumer practices cases. In: Tóth Tihamér (ed.): Unfair Commercial Practices. The long road to harmonized law enforcement. Budapest, Pázmány Press, Faculty of Law and Political Sciences, 2014. p. 37–43.
- TÓTH TIHAMÉR: Are fines fine? Sanctioning infringements of the directive on unfair commercial practices in Hungary. In: Tóth Tihamér (ed.): Unfair Commercial Practices. The long road to harmonized law enforcement. Budapest, Pázmány Press, Faculty of Law and Political Sciences, 2014. p. 147–166.

- VALENTINY PÁL: Változások a hálózatos közszolgáltatások szabályozási intézményrendszerében. In: Valentiny Pál–Kiss Ferenc László–Nagy Csongor István (szerk.): Verseny és szabályozás, 2013. Budapest, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, 2014. p. 281–318. <http://econ.core.hu/file/download/vesz2013/intezmeny.pdf>
- VÁRNAY ERNŐ: A tagállamokkal szembeni kötelezettségszegési eljárásokban keletkezett dokumentumokhoz való hozzáférés néhány kérdése. In: Fekete Balázs–Horváth Balázs–Kreisz Brigitta (szerk.): A világ mi magunk vagyunk. Liber amicorum Imre Vörös. Budapest, HVG-Orac, 2014. p. 571–590.

Folyóiratcikkek

- ÁCS J. ZOLTÁN–KOMLÓSI ÉVA–ORTEGA-ARGILÉS RAQUEL–SZERB LÁSZLÓ: A vállalkozási tevékenység regionális különbségei Magyarországon a regionális vállalkozási és fejlődési index alapján. Közgazdasági Szemle, 61. évf. 3. sz. 2014. p. 233–261. http://epa.oszk.hu/00000/00017/00212/pdf/EPA00017_kozgazdasagi_szemle_2014_03_233-261.pdf.
- ÁCS PÉTER: A belső piac mélyítése a vállalkozási számvitel területén: harmonizáció vagy egységesítés. Európai Tükör, 19. évf. 2. sz. 2014. p. 181–192. http://eu.kormany.hu/download/3/4a/a0000/142074%20EU%20Tukor%2014-02_3.pdf.
- BAK LÁSZLÓ: Alkotmányos versenyjog – a versenyfelügyeleti eljárás az Alkotmánybíróság fókuszában. Versenytükrő, 10. évf. 2. sz. 2014. p. 52–60. http://www.gvh.hu/data/cms1030113/Versenytukor_2014_2.pdf.
- BAKÓ BARNA–TASNÁDI ATTILA: A Krepis-Scheinkman-állítás érvényessége lineáris keresletű vegyes duopóliumok esetén. Közgazdasági Szemle, 61. évf. 5. sz. 2014. p. 533–543. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1561/1/Kszemle_CIKK_1478.pdf.
- BARA ZOLTÁN: A versenyhatóságok működéséből eredő jóléti haszon mérése: a várható árhatások mértéke és időtartama. Versenytükrő, 10. évf. 1. sz. 2014. p. 4–10. http://www.gvh.hu/data/cms1029137/Versenytukor_2014_1.pdf.
- BARTÓKI-GÖNCZY BALÁZS: A Telefónica kontra Európai Unió Bizottsága ügy ismertetése. Az árprés megítélése (ár)szabályozott piacokon. Versenytükrő, 10. évf. 2. sz. 2014. p. 61–68. http://www.gvh.hu/data/cms1030113/Versenytukor_2014_2.pdf.
- BARTÓKI-GÖNCZY BALÁZS: Kísérletek a hálózatsemlegesség szabályozására az Egyesült Államokban. Egy hatásköri kérdés csapdájában. In: Medias Res, 3. évf. 1. sz. 2014. p. 107–128.
- BEREZVAI ZOMBOR: A kartellszabályok elrettentő hatásának értékelési módszerei. Versenytükrő, 10. évf. 1. sz. 2014. p. 11–18. http://www.gvh.hu/data/cms1029137/Versenytukor_2014_1.pdf.
- BODZÁSI BALÁZS: A pénzügyi szolgáltatások harmonizálása az Európai Unióban és ennek hatása a tagállamok polgári jogi szabályozására. Jog Állam Politika. Jog- és politikatudományi folyóirat, 6. évf. 3. sz. 2014. p.p. 65–78. <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/2008>.
- BURÁNSZKI JUDIT: Az üzleti titok és a jogorvoslathoz való jog egymáshoz való viszonya a GVH bejelentéssel kapcsolatos eljárásában. Versenytükrő, 10. évf. 1. sz. 2014. p. 120–124. http://www.gvh.hu/data/cms1029137/Versenytukor_2014_1.pdf.
- CZÉKUS ÁBEL: Az Amerikai Egyesült Államok trösztellenes szabályozása. A Sherman Act-től a Celler-Kefauver Act-ig. Vezetéstudomány, 45. évf. 5. sz. 2014. p. 64–73.
- CSAPI VIVIEN: A villamosenergia-beruházások időzítésének kérdései. Marketing and Management, 48. évf. 2014. különszám, p. 126–132.

- CSAPI VIVIEN: Villamosenergia-portfóliók reálcíós elemzése. Pénzügyi Szemle, 59. évf. 4. sz. 2014. p. 562–578. <http://www.penzugyiszemle.hu/tanulmanyok-eloadasok/villamosenergia-portfoliok-realcios-elemzese>.
- DEBRECZENI-RASKÓ GABRIELLA: A Leveson Inquiry.Kísérlet a brit sajtószabályozás reformjára. In Medias Res, 3. évf. 1. sz. 2014. p. 146–175.
- DECSÁK PÉTER–SÁRAI JÓZSEF–SZILÁGYI GABRIELLA: A 10 éves uniós tagság tapasztalatai a GVH jogalkalmazásának tükrében. Versenytükor, 10. évf. 1. sz. 2014. p. 19–30. http://www.gvh.hu/data/cms1029137/Versenytukor_2014_1.pdf.
- DETREKŐI ZSUZSA: A hálózatsemlegesség vége? Infokommunikáció és Jog, 11. évf. 57. sz. 2014. p. 3–7.
- DEUTSCH NIKOLETT–PINTÉR ÉVA: Tőkestruktúra vizsgálata az Európai Unió domináns villamosenergia-vállalatainál. Marketing and Menedzsment, 48. évf. 2014. különszám, p. 114–125.
- DORKÓ DALMA: Vasútépítő kartell a Kúria ítéletének tükrében. Versenytükor, 10. évf. 2. sz. 2014. p. 69–77. http://www.gvh.hu/data/cms1030113/Versenytukor_2014_2.pdf.
- DUDRA ATTILA–NAGY ARANKA: Az Európai Bizottság hatékonyabb fúzió-ellenőrzést célzó reformjavaslata. Versenytükor, 10. évf. 2. sz. 2014. p. 4–20. http://www.gvh.hu/data/cms1030113/Versenytukor_2014_2.pdf.
- FELSMANN BALÁZS: Winners and Losers in the Liberalized Energy Retail Sector in Hungary. A Co-evolutionary Approach. Theory, Methodology, Practice, Vol. 10. No. 2. 2014. p. 25–36. <http://tmp.gtk.uni-miskolc.hu/index.php?i=2150>.
- FORGÁCS ANNA: Az ügynökségek jogalkotási hatásköre az Amerikai Egyesült Államokban. Jogtudományi Közlöny, 69. évf. 12. sz. 2014. p. 569–578.
- HORVÁTH BOTOND–SZENTLÉLEKY SZABOLCS: Versenyjogi jogalkalmazás a pénzügyi piacokon. Pénzügyi Szemle, 59. évf. 1. sz. 2014. p. 27–45. <http://www.asz.hu/penzugyi-szemle-cikkek/2014/versenyjogi-jogalkalmazas-a-penzugyi-piacokon/horvath-szentleky-2014-1.pdf>.
- JÁSZBERÉNYI MELINDA–HOLCZMANN ANITA: A nagysebességű vasút térhódítása, és ennek hatása a turizmusszektorra. Vezetéstudomány, 45. évf. 12. sz. 2014. p. 16–27. <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1847>.
- JUHÁSZ ENDRE: Magyarország és az Európai Unió Bírósága. Közgazdasági Szemle, 61. évf. 4. sz. 2014. p. 373–390. http://epa.oszk.hu/00000/00017/00213/pdf/EPA00017_kozgazdasagi-szemle_2014_04_373-390.pdf.
- KÁTAI ANIKÓ: Az egységes belső piac fejlődésének története. Európai Tükör, 19. évf. 2. sz. 2014. p. 7–24. http://eu.kormany.hu/download/3/4a/a0000/142074%20EU%20Tukor%2014-02_3.pdf.
- KÁTAI ANIKÓ–BARCZI VERONIKA–VARSÁNYI BALÁZS: Az egységes belső piac irányítása. Európai Tükör, 19. évf. 2. sz. 2014. p. 243–259. http://eu.kormany.hu/download/3/4a/a0000/142074%20EU%20Tukor%2014-02_3.pdf.
- KIS GERGELY: Az erősödő állami szerepvállalás értékelése a magyarországi elektronikus hírközlő hálózati fejlesztésekben. Vezetéstudomány, 45. évf. 4. sz. 2014. p. 30–40. <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1531>.
- KISS BALÁZSNÉ SZALAI EDIT: Az ügy ésszerű időn belüli elbírálásához való jog a versenyjogban. Versenytükor, 10. évf. 1. sz. 2014. p. 52–61. http://www.gvh.hu/data/cms1029137/Versenytukor_2014_1.pdf.

- KISS TIBOR: A háztartások fűtési célú gázfogyasztásának rendszerdinamikai modellezése a földgáz árváltozásának függvényében. *Marketing and Menedzsment*, 48. évf. 2014. különszám, p. 102–113.
- KONDOR PÉTER–KOREN MIKLÓS–PÁL JENŐ–SZEIDL ÁDÁM: Cégek kapcsolati hálózatainak gazdasági szerepe. *Közgazdasági Szemle*, 61. évf. 11. sz. 2014. p. 1341–1360. http://epa.oszk.hu/00000/00017/00220/pdf/EPA00017_kozgazdasagi_szemle_2014_11_1341-1360.pdf.
- KŐHEGYI GERGELY–KISS HUBERT JÁNOS–SELEI ADRIENN–ZSOLDOS JÁNOS: Koopetíció – néhány elméleti és empirikus eredmény egy kooperatív elemeket tartalmazó versenyzői helyzetről. *Közgazdasági Szemle*, 61. évf. 9. sz. 2014. p. 1000–1021. http://epa.oszk.hu/00000/00017/00218/pdf/EPA00017_kozgazdasagi_szemle_2014_09_1000-1021.pdf.
- KUCSÉBER LÁSZLÓ ZOLTÁN: A határon átnyúló fúziók piaci és pénzügyi jellemzői Magyarországon a külföldi közvetlen befektetések tükrében. *Competitio*, 13. évf. 1. sz. 2014. p. 47–62.
- LEYLAND, PETER: A sajtószabadság szabályozása az Egyesült Királyságban és a telefonlehallgatási botrányra adott alkotmányos válasz. Fordította: Kovács Anna. In *Medias Res*, 3. évf. 1. sz. 2014. p. 60–78.
- MÁTTYUS ÁDÁM–RITTER ESZTER–STANISZEWSKI ORSOLYA: Fejlemények az erőfölényes vállalkozás által alkalmazott feltételhez kötött árengedmények megítélésében – Intel kontra Bizottság. *Versenytükör*, 10. évf. 2. sz. 2014. p. 86–97. http://www.gvh.hu/data/cms1030113/Versenytukor_2014_2.pdf.
- MÉRŐ KATALIN–PIROSKA DÓRA: Makroprudenciális paradigmaváltás a bankszabályozásban Magyarországon. *Külgazdaság*, 58. évf. 3–4. sz. 2014. p. 47–76.
- MEZŐSI ANDRÁS: Drága-e a megújuló? A hazai megújuló villamosenergia-termelés hatása a villamos energia árára. *Vezetéstudomány*, 45. évf. 7–8. sz. 2014. p. 40–52. <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1665>.
- MISKOLCZI BODNÁR PÉTER: A versenyjog és az új Ptk. *Versenytükör*, 10. évf. 1. sz. 2014. p. 73–90. http://www.gvh.hu/data/cms1029137/Versenytukor_2014_1.pdf.
- MISKOLCZI BODNÁR PÉTER: Fogyasztók megtévesztéssel szembeni védelme a pénzügyi szektorban. *Pénzügyi Szemle*, 59. évf. 1. sz. 2014. p. 7–26. <http://www.asz.hu/penzugyi-szemle-cikkek/2014/fogyasztok-megtevesztessel-szembeni-vedelme-a-penzugyi-szektorban>.
- NAGY ARANKA–SZENDRŐ SZABOLCS: Az Európai Bizottság fúziós joggyakorlatának áttekintése, különös tekintettel az aktuális trendek alakulására. *Versenytükör*, 10. évf. 1. sz. 2014. p. 99–119. http://www.gvh.hu/data/cms1029137/Versenytukor_2014_1.pdf.
- NAGY CSONGOR ISTVÁN: Büntető kártérítés és közrend: az USA-ban megítélt büntető kártérítés elismerése és végrehajtása a kontinentális Európában. *Jogtudományi Közlöny*, 69. évf. 7–8. sz. 2014. p. 332–343.
- PAPP MÓNKA: Immanens versenykorlátozások az Európai Bíróság joggyakorlatában. *Állam- és jogtudomány*, 55. évf. 4. sz. 2014. p. 51–76. http://jog.tk.mta.hu/uploads/files/Allam-%20es%20Jogtudomany/2014_4/2014-4-beliv-PAPP.pdf.
- PERESZTEGI-NAGY IMOLA: A szolgáltatások belső piaca. *Európai Tükör*, 19. évf. 2. sz. 2014. p. 52–66. http://eu.kormany.hu/download/3/4a/a0000/142074%20EU%20Tukor%202014-02_3.pdf.
- SÁRAI JÓZSEF–SZILÁGYI GABRIELLA: A tagállami versenyhatóságok általi uniós versenyjogi jogérvényesítés egyes intézményi és eljárási kérdései. *Versenytükör*, 10. évf. 2. sz. 2014. p. 21–29. http://www.gvh.hu/data/cms1030113/Versenytukor_2014_2.pdf.

- SOMSSICH RÉKA: Az Apple-Samsung jogviták a táblagépek területén, avagy mitől más a „tájékozott használó” Angliában vagy Németországban. *Jogtudományi Közlöny*, 69. évf. 1. sz. 2014. p. 12–22.
- SOÓS GÁBOR: Az uniós vállalati versenyjog szabályainak áttekintése. *Európai Tükör*, 19. évf. 2. sz. 2014. p. 205–215. http://eu.kormany.hu/download/3/4a/a0000/142074%20EU%20Tukor%2014-02_3.pdf.
- SZEGEDI LÁSZLÓ: Az uniós ügynökségek piacszabályozói hatásköreinek ellentmondásai az Európai Unió Bíróságának C-270/12. számú ítélete tükrében. *Jogi Tanulmányok*, 1. sz. 2014. p. 294–302. http://epa.oszk.hu/02600/02687/00006/pdf/EPA02687_jogi_tanulmanyok_2014_294-302.pdf.
- SZÉKFFY KLÁRA: Az európai villamosenergia-piac átalakulása a megújuló energiaforrások térnyerésének hatására. *Közgazdasági Szemle*, 61. évf. 6. sz. 2014. p. 719–745. http://epa.oszk.hu/00000/00017/00215/pdf/EPA00017_kozgazdasagi_szemle_2014_06_719-745.pdf.
- SZEREDI ISTVÁN: A piaci feltételek változásainak hatása a vízenergia hasznosításának eszközeire. *Magyar Tudomány*, 175. évf. 7. sz. 2014. p. 810–827. <http://www.matud.iif.hu/2014/07/06.htm>.
- TIMÁR BALÁZS: A versenyhatósági tevékenység súlypontjai. *Pénzügyi Szemle*, 59. évf. 1. sz. 2014. p. 46–62. <http://www.asz.hu/penzugyi-szemle-cikkek/2014/a-versenyhatosagi-tevekenyseg-sulypontjai/timarb-2014-1-57-javitott.pdf>.
- TÓTH ANDRÁS: Az Európai Bizottság 2014. évi ajánlása az ex-ante szabályozásra esélyes elektronikus hírközlési releváns termék- és szolgáltatási piacokról. *Infokommunikáció és Jog* 10. évf. 60. sz. 2014. p. 178–184.
- TÓTH JÓZSEF: Az európai egységesített bankfelügyeleti tevékenység. *Külgazdaság*, 58. évf. 5–6. sz. 2014. p. 43–66.
- TÖRÖK ÁDÁM–NAGY ANDREA MAGDA: A verseny formái, szereplői és érdekeltjei a felsőoktatási piacon. *Educatio*, 23. évf. 4. sz. 2014. p. 567–582. <http://real.mtak.hu/21035>.
- WEBER, ROLF H.–HEINRICH, ULRIKE I.: Az új médiakörnyezet szabályozási kérdései. In *Medias Res*, 3. évf. 2. sz. 2014. p. 273–289.

Műhelytanulmányok

- BIEDERMANN ZSUZSÁNNA: Nem nyilvános kereskedelem, dark poolok és szabályozási dilemmáik napjainkban. Budapest, MTA KRTK Világgazdasági Intézet, 2014. 32 p. VGI Műhelytanulmányok, 106. sz. <http://www.vki.hu/mh-106.pdf>.
- CHIRCOP, JUSTIN–NOVOTNY-FARKAS, ZOLTÁN: The economic consequences of including fair value adjustments to shareholders' equity in regulatory capital calculations. Budapest, Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies HAS, MTDP 2014/26. <http://econ.core.hu/file/download/mtdp/MTDP1426.pdf>.
- FELSMANN BALÁZS–KÁDÁR PÉTER–MUNKÁCSY BÉLA: A fenntarthatósági szempontok érvényesülése a paksi atomerőmű bővítése kapcsán. Kézirat, Budapest, 2014. <http://goo.gl/aLM1d6>.
- LAKI MIHÁLY: A trafikpiac átalakulása és átalakítása. Esettanulmány. Budapest, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, MTDP 2014/10. <http://econ.core.hu/file/download/mtdp/MTDP1410.pdf>.

- RÉTI PÁL: Szabályozóalku szabadpiaci környezetben. A budapesti taxi piac. Budapest, MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, MTDP 2014/21. <http://econ.core.hu/file/download/mtdp/MTDP1421.pdf>.
- TÓTH MÁTÉ: A hosszú távú szerződések esélyei a villamosenergia piacán. Energiapolitikai füzetek, 30. sz. Budapest, GKI Energiakutató és Tanácsadó Kft., 2014. 36 p.

II. VÁLOGATÁS A KÜLFÖLDI SZAKIRODALOMBÓL

Könyvek

- BRUSZT, LÁSZLÓ–MCDERMOTT, GERALD A. (eds.): Leveling the Playing Field. Transnational Regulatory Integration and Development. Oxford, Oxford University Press, 2014.
- CREW, MICHAEL A.–BRENNAN, TIMOTHY J. (eds.): The Role of the Postal and Delivery Sector in a Digital Age. Cheltenham, Edward Elgar, 2014. 341 p.
- DE MOOIJ, RUUD–NICODEME, GAETAN (eds.): Taxation and Regulation of the Financial Sector. Cambridge, The MIT Press, 2014. 416 p.
- DIETZ, THOMAS: Global Order Beyond Law. How Information and Communication Technologies Facilitate Relational Contracting in International Trade. Oxford, Hart Publishing, 2014. 252 p.
- FLOHR, ANNEGRET: Self-Regulation and Legalization. Making Global Rules For Banks And Corporations. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2014. 239 p.
- FRESE, MICHAEL J.: Sanctions in EU Competition Law. Principles and Practice. Oxford, Hart Publishing, 2014. 284 p.
- GARRETT, BRANDON L.: Too Big to Jail. How Prosecutors Compromise with Corporations. Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press, 2014. 365 p.
- GENSCHEL, PHILIPP–JACHTENFUCHS, MARKUS: Beyond the Regulatory Polity? The European Integration of Core State Powers. Oxford, Oxford University Press, 2014. 278 p.
- HARRISON, DAVID M.: Competition Law and Financial Services. New York, Routledge, 2014. 116 p.
- HOMWOOD, MATTHEW J.: EU Law Concentrate. Law Revision and Study Guide. 4. ed. Oxford, Oxford University Press, 2014. 198 p.
- JHO, WHASUN: Building Telecom Markets. Evolution of Governance in the Korean Mobile Telecommunication Market. New York, Springer, 2014. 222 p.
- JONES, ALISON–SUFRIN, BRENDA: EU Competition Law. Text, Cases and Materials. 5. ed. Oxford, Oxford University Press, 2014. 1331 p.
- KHASNABIS, RATAN–CHAKRABORTY, INDRANI (eds.): Market, Regulations and Finance. Global Meltdown and the Indian Economy. New Delhi, Springer, 2014. 253 p.
- LITAN, ROBERT E.: Trillion Dollar Economists. How Economists and Their Ideas have Transformed Business. Hoboken, Wiley, 2014. 400 p.
- PETROVIC, URSKA: Competition Law and Standard Essential Patents. A Transatlantic Perspective. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International, 2014. 217 p.
- RINGE, WOLF-GEORG–HUBER, PETER M.: Legal Challenges In The Global Financial Crisis. Bail-outs, the Euro and Regulation. Oxford, Hart, 2014. 266 p.
- SPENDZHAROVA, ANETA: Regulating Banks In Central and Eastern Europe. Through Crisis and Boom. Houndmills, Palgrave Macmillan, 2014. 162 p.

- TANZI, VITO: *Government versus Markets. The Changing Economic Role of the State*. New York, Cambridge University Press, 2014. 376 p.
- VAN DER WOUDE, MARC–JONES, CHRISTOPHER: *EU Competition Law Handbook*, 2015. London, Sweet and Maxwell, 2014. 1068 p.
- WALOSZYK, MONICA: *Law and Policy of the European Gas Market*. Cheltenham, Edward Elgar, 2014. 357 p.
- ZEKOS, GEORGIOS I.: *Economics and Law on Competition in 21st Century Globalization*. New York, Nova Publishers, 2014. 336 p.

Folyóiratcikkek

- ABBOTT, MALCOLM–COHEN, BRUCE: A Survey of the Privatisation of Government-Owned Enterprises in Australia Since the 1980s. *Australian Economic Review*, Vol. 47. No. 4. 2014. p. 432–454. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-8462.12072>.
- BAGERI, V.–KATSOUACOS, Y.: A Simple Quantitative Methodology for the Setting of “Optimal Fines” by Antitrust and Regulatory Authorities. *European Competition Journal*, Vol. 10. No. 2. 2014. p. 253–278. <http://dx.doi.org/10.5235/17441056.10.2.253>.
- BLAIR, ROGER D.–DURRANCE, CHRISTINE PIETTE: Restraints on Quality Competition. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 10. No. 1. 2014. p. 27–46. <http://dx.doi.org/10.1093/joclec/nht025>.
- BOCK, WOLFGANG D.–WILMS, MAIKEL–SOOS, PETER–ROEBER, BJOERN: Reforming Europe’s Telecoms Regulation to Enable the Digital Single Market. *Communications and Strategies*, No. 93. No. 1. 2014. p. 17–34. <http://ssrn.com/abstract=2510266>.
- BOHLIN, ERIK–CAVES, KEVIN W.–EISENACH, JEFFREY A.: Mobile Wireless Performance in the EU and the US. Implications for Policy. *Communications and Strategies*, No. 93. No. 1. 2014. p. 35–58. <http://ssrn.com/abstract=2510315>.
- BOLOGNESI, THOMAS: The Results of Modernizing Network Industries. The Case of Urban Water Services in Europe. *Competition and Regulation in Network Industries*, Vol. 15. No. 4. 2014. p. 306–333.
- BRENNAN, TIMOTHY J.: Is Complexity in Antitrust a Virtue? The Accuracy-Simplicity Tradeoff. *The Antitrust Bulletin*, Vol. 59. No. 4. 2014. p. 827–853 <http://dx.doi.org/10.1177/0003603X1405900406>.
- BRIGLAUER, WOLFGANG: The impact of regulation and competition on the adoption of fiber-based broadband services: recent evidence from the European union member states. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 46. No. 1. 2014. p. 51–79. <http://link.springer.com/article/10.1007/s11149-013-9237-4>.
- CABRAL, LUÍS: Aftermarket power and foremarket competition. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 35. 2014. p. 60–69. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijindorg.2014.06.004>.
- CETIN, RECAI VOLKAN–IRMAK, ISIL: The Effects of Liberalization Policies on Price and Quality of Services in the European Union Postal Market. *Competition and Regulation in Network Industries*, Vol. 15. No. 4. 2014. p. 334–356.
- CHISHOLM, ALEX–CURRIE, DAVID–JARVIS, TIM: Institutional Design and Decision-Making in the Competition and Markets Authority. *Competition Policy International*, Vol. 10.

- No. 1. 2014. <https://www.competitionpolicyinternational.com/institutional-design-and-decision-making-in-the-competition-and-markets-authority>.
- COLEMAN, JAMES W.: Importing Energy, Exporting Regulation. *Fordham Law Review*, Vol. 83. No. 3. 2014. p. 1357–1399. <http://fordhamlawreview.org/articles/importing-energy-exporting-regulation>.
- CONDON, BRADLY J.: Treaty Structure and Public Interest Regulation in International Economic Law. *Journal of International Economic Law*, Vol. 17. No. 2. 2014. p. 333–353. <http://dx.doi.org/10.1093/jiel/jgu016>.
- CORRELJE, AAD–GROENLEER, MARTIJN–VELDMAN, JASPER: Understanding Institutional Change. The Development of Institutions for the Regulation of the Natural Gas Supply Systems in the United States and the European Union. *Competition and Regulation in Network Industries*, Vol. 15. No. 1. 2014. p. 2–31.
- COTTIER, THOMAS: International Economic Law in Transition from Trade Liberalization to Trade Regulation. *Journal of International Economic Law*, Vol. 17. No. 3. 2014. p. 671–677. <http://dx.doi.org/10.1093/jiel/jgu029>.
- D'ARCY, ANNE–FINGER, MATTHIAS: The Challenges of Imperfectly Unbundled TSOs: Can Corporate Governance or Regulatory Action Mitigate Such Imperfection? *Competition and Regulation in Network Industries*, Vol. 15. No. 2. 2014 p. 117–137.
- DESHPANDE, ADVAIT–JONES, ALLAN: From Denationalisation to Wholesale Broadband Access: A Retrospective of Regulatory Policies in the UK for the Communications Industry. *Competition and Regulation in Network Industries*, Vol. 15. No. 3. 2014. p. 232–257.
- DI TELLA, RAFAEL–DUBRA, JUAN: Anger and Regulation. *The Scandinavian Journal of Economics*, Vol. 116. No. 3. 2014. p. 734–765. <http://dx.doi.org/10.1111/sjoe.12068>.
- EDELMAN, BENJAMIN G.: Does Google Leverage Market Power Through Tying and Bundling? *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 11. No. 2. 2014. p. 365–400. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2436940>.
- ELZINGA, KENNETH G.–MILLS, DAVID E.: Antitrust Predation and The Antitrust Paradox. *Journal of Law and Economics*, Vol. 57. No. S3. 2014. p. S181–S200. <http://dx.doi.org/10.1086/676517>.
- EMEK, UGUR: Postal Services Liberalization in Turkey. Observations and Reflections. *Competition and Regulation in Network Industries*, Vol. 15. No. 1. 2014.p. 58–77.
- EZRACHI, ARIEL–IOANNIDOU, MARIA: Buyer Power in European Union Merger Control. *European Competition Journal*, Vol. 10. No. 1. 2014. p. 69–95. <http://dx.doi.org/10.5235/17441056.10.1.69>.
- FILISTRUCCHI, LAPO–GERADIN, DAMIEN–VAN DAMME, ERIC–AFFELDT, PAULINE: Market Definition In Two-Sided Markets. Theory And Practice. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 10. No. 2. 2014. p. 293–339. <http://dx.doi.org/10.1093/joclec/nhu007>.
- FOX, ELEANOR M.: Monopolization and Abuse of Dominance: Why Europe is Different. *The Antitrust Bulletin*, Vol. 59. No. 1. 2014. p. 129–152. <http://dx.doi.org/10.1177/0003603X1405900106>.
- GHOSAL, VIVEK–SOKOL, D. DANIEL: The Evolution of U.S. Cartel Enforcement. *Journal of Law and Economics*, Vol. 57. No. S3. 2014. p. S51–S65. <http://dx.doi.org/10.1086/676070>.
- GLACHANT, JEAN-MICHEL–RUESTERB, SOPHIA: The EU internal electricity market: Done forever? *Utilities Policy*, Vol. 30. 2014. p. 1–7. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jup.2014.05.003>.
- GROWITSCH, CHRISTIAN–STRONZIK, MARCUS: Ownership unbundling of natural gas transmission networks: empirical evidence. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 46. No. 2. p. 207–225. <http://link.springer.com/article/10.1007/s11149-014-9252-0>.

- HERMAN, DOUGLAS A.–ULRICK, SHAWN W.–SACHER, SETH B.: Dominance Thresholds: A Cautionary Note. *The Antitrust Bulletin*, Vol. 59. No. 4. 2014. p. 855–893. <http://dx.doi.org/10.1177/0003603X1405900407>.
- HOERNIG, STEFFEN–BOURREAU, MARC–CAMBINI, CARLO: Fixed-mobile integration. *Journal of Regulatory Economics*, Vol. 45. No. 1. 2014. p. 57–74. <http://link.springer.com/article/10.1007/s11149-013-9230-y>.
- HURKENS, SJAAK–LÓPEZ, ÁNGEL L.: Mobile Termination, Network Externalities and Consumer Expectations. *The Economic Journal*, Vol. 124. No. 579. 2014. p. 1005–1039. <http://dx.doi.org/10.1111/econj.12097>.
- HYLTON, KEITH N.–LIN, HAIZHEN: Innovation And Optimal Punishment, With Antitrust Applications. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 10. No. 1. 2014. p. 1–25. <http://dx.doi.org/10.1093/joclec/nht027>.
- JAMAL, KARIM–SUNDER, SHYAM: Monopoly Versus Competition in Setting Accounting Standards. *Abacus*, Vol. 50. No. 4. 2014. p. 369–385. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2536164##.
- JAMISON, MARK A.–HAUGE, JANICE A.: Do Common Carriage, Special Infrastructure, And General Purpose Technology Rationales Justify Regulating Communications Networks? *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 10. No. 2. 2014. p. 475–493. <http://dx.doi.org/10.1093/joclec/nhu001>.
- KLEIN, BENJAMIN: The Evolving Law and Economics of Resale Price Maintenance. *Journal of Law and Economics*, Vol. 57. No. S3. 2014. p. S161–S179. <http://dx.doi.org/10.1086/675898>
- KOKKORIS, IOANNIS: Introduction: EU and U.S. Competition Enforcement – Convergence or Divergence. *The Antitrust Bulletin*, Vol. 59. No. 1. 2014. p. 1–8. <http://dx.doi.org/10.1177/0003603X1405900101>.
- KOVACIC, WILLIAM E.–MAVROIDIS, PETROS C. –NEVEN, DAMIEN J.: Merger Control Procedures and Institutions: A Comparison of EU and U.S. Practice. *The Antitrust Bulletin*, Vol. 59. No. 1. 2014. p. 55–109. <http://dx.doi.org/10.1177/0003603X1405900104>.
- KRETSCHMER, JÜRGEN-PETER: How to deal with resale price maintenance: What can we learn from empirical results? *European Journal of Law and Economics*, Vol. 38. No. 2. 2014. p. 343–368. <http://link.springer.com/article/10.1007/s10657-012-9325-4#>.
- LAGUNA DE PAZ, JOSE CARLOS: In search of efficiency in telecoms. Agreements between undertakings under European competition law. *Competition and Regulation in Network Industries*, Vol. 15. No. 4. 2014. p. 357–381.
- LAGUNA DE PAZ, JOSE CARLOS: Understanding the limits of judicial review under European competition law. *Journal of Antitrust Enforcement*, Vol. 2. No. 1. 2014. p. 203–224.
- LAVRIJSEN, SASKIA ANNA C. M.: The Different Faces of Energy Consumers. Toward A Behavioral Economics Approach. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 10. No. 2. 2014. p. 257–291. <http://dx.doi.org/10.1093/joclec/nht046>.
- LEVY, NICHOLAS–STUART, PAUL–HASTINGS, IAN: Access to Evidence in UK Merger Inquiries and Market Investigations: A Critical Commentary. *European Competition Journal*, Vol. 10. No. 2. 2014. p. 279–310. <http://dx.doi.org/10.5235/17441056.10.2.279>.
- LITTLECHILD, STEPHEN: The Competition Assessment Framework for the Retail Energy Sector: Some Concerns About the Proposed Interpretation. *European Competition Journal*, Vol. 10. No. 1. 2014. p. 181–202. <http://dx.doi.org/10.5235/17441056.10.1.181>.
- LUCHETTA, GIACOMO: Is The Google Platform a Two-Sided Market? *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 10. No. 1. 2014. p. 185–207. <http://dx.doi.org/doi:10.1093/joclec/nht026>.

- MAHESHRI, VIKRAM–WINSTON, CLIFFORD: An exploratory study of the pricing of legal services. *International Review of Law and Economics*, Vol. 38. Supplement, 2014. p. 169–173. Vol. 57. No. S3. 10.1016/j.irl.2013.05.003.
- MAJUMDAR, SUMIT K.: Regulation And Job Creation: An Analysis Of Institutional Change And Its Consequences. *Annals of Public and Cooperative Economics*, Vol. 85. No. 2014. 2. p. 305–325. <http://dx.doi.org/10.1111/apce.12037>.
- MC FALLS, MICHAEL: Institutional Design and Federal Antitrust Enforcement Agencies: Renovation or Revolution? *Competition Policy International*, Vol. 10. No. 1. 2014. <https://www.competitionpolicyinternational.com/institutional-design-and-federal-antitrust-enforcement-agencies-renovation-or-revolution>.
- MEAGHER, KIERON J.–WAIT, ANDREW: Delegation of Decisions About Change in Organizations. The Roles of Competition, Trade, Uncertainty, and Scale. *Journal of Law, Economics, and Organization*, Vol. 30. No. 4. 2014. p. 709–733. <http://dx.doi.org/10.1093/jleo/ewt011>.
- MONTOLIO, DANIEL–TRILLAS, FRANCESC–TRUJILLO–BAUTE, ELISA: Regulatory Environment and Firm Performance in EU Telecommunications Services. *Review of Network Economics*, Vol. 13. No. 3. 2014. p. 271–302. <http://dx.doi.org/10.1515/rne-2014-0030>.
- NEIROTTI, PAOLO–PAOLUCCI, EMILIO: Industry and firm effects on IT diffusion processes. Firm-level evidence in Italian enterprises. *Industrial and Corporate Change*, Vol. 23. No. 3. 2014. p. 717–757. <http://dx.doi.org/doi:10.1093/icc/dtt028>.
- NORMANN, HANS–THEO–TAN, ELAINE S.: Effects of different cartel policies. Evidence from the German power-cable industry. *Industrial and Corporate Change*, Vol. 23. No. 4. 2014. p. 1037–1057. <http://dx.doi.org/doi:10.1093/icc/dtt035>.
- PFLIEGER, GÉRALDINE: What „Regulatory State”? Explaining the Stability of Public Spending and Redistribution Functions after Regulatory Reforms of Electricity and Rail Services in the United Kingdom and Germany. *Law and Policy*, Vol. 36. No. 2. 2014. p. 195–221. <http://dx.doi.org/10.1111/lapo.12018>.
- PRIEST, GEORGE L.: Bork’s Strategy and the Influence of the Chicago School on Modern Antitrust Law. *Journal of Law and Economics*, Vol. 57. No. S3. 2014. p. S1–S17. <http://dx.doi.org/10.1086/676462>
- RENTOCCHINI, FRANCESCO–D’ESTE, PABLO–MANJARRÉS–HENRÍQUEZ, LINEY–GRIMALDI, ROSA: The relationship between academic consulting and research performance: Evidence from five Spanish universities. *International Journal of Industrial Organization*, Vol. 32. 2014. p. 70–83. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijindorg.2013.11.001>.
- ROBERT, GAVIN: Merger Control Procedure and Enforcement: An International Comparison. *European Competition Journal*, Vol. 10. No. 3. 2014. p. 523–549. <http://dx.doi.org/10.5235/17441056.10.3.523>.
- ROPUSZYNSKA–SURMA, EDYTA–WĘGLARZ, MAGDALENA: Regional Energy Strategy as a Guideline for Novel Regulation Process. *Competition and Regulation in Network Industries*, Vol. 15. No. 3. 2014. p. 258–283.
- ROSCH, J. THOMAS: Economics in Merger Analysis. *The Antitrust Bulletin*, Vol. 59. No. 1. 2014. p. 111–128. <http://dx.doi.org/10.1177/0003603X1405900105>.
- RYSMAN, MARC–WRIGHT, JULIAN: The Economics of Payment Cards. *Review of Network Economics*. Vol. 13. No. 3. 2014. p. 303–353. <http://dx.doi.org/10.1515/rne-2015-0005>.
- SAVIN, ANDREJ: Telecommunications and the Digital Single Market. Formulating EU Policy for the Digital Age. *Internet Policy Review*, February 26. 2014. <http://ssrn.com/abstract=2403199>

- SICILIANI, PAOLO: Confusopoly and the Fallacy of Behaviouralism—A Response to Professors Littlechild and Hviid/Waddams Price. *European Competition Journal*, Vol. 10. No. 3. 2014. p. 419–434. <http://dx.doi.org/10.5235/17441056.10.3.419>.
- SIMPSON, R. DAVID: Do regulators overestimate the costs of regulation? *Journal of Benefit-Cost Analysis*, Vol. 5. No. 2. 2014. p. 315–332. <http://dx.doi.org/10.1515/jbca-2014-0027>
- SIMSHAUSER, PAUL: When Does Electricity Price Cap Regulation Become Distortionary? *Australian Economic Review*, Vol. 47. No. 3. 2014. p. 304–323. <http://dx.doi.org/10.1111/1467-8462.12062>.
- SMUDA, FLORIAN: Cartel Overcharges And The Deterrent Effect of EU Competition Law. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 10. No. 1. 2014. p. 63–86. <http://dx.doi.org/10.1093/joclec/nht012>.
- STAGNARO, CARLO: Privatisation in the EU Energy Sector. The Never-Ending Story. *Economic Affairs*, Vol. 34. No. 2. 2014. p. 238–253. <http://dx.doi.org/10.1111/ecaf.12081>.
- STOJAN, JURE: Privatisation Failure and Failure to Privatise. The Slovene Example. *Economic Affairs*, Vol. 34. No. 2. 2014. p. 270–281. <http://dx.doi.org/10.1111/ecaf.12084>.
- STUCKE, MAURICE E.: How Can Competition Agencies Use Behavioral Economics? *The Antitrust Bulletin*, Vol. 59. No. 4. 2014. p. 695–742. <http://dx.doi.org/10.1177/0003603X1405900402>.
- VELJANOVSKI, CENTO: A Statistical Analysis of U.K. Antitrust Enforcement. *Journal of Competition Law and Economics*, Vol. 10. No. 3. 2014. p. 711–738. <http://dx.doi.org/10.1093/joclec/nhu004>.
- WAGNER, DANIEL–ALEXANDER, IAN: Competitiveness in the UK Energy and Telecommunication Markets. *Competition and Regulation in Network Industries*, Vol. 15. No. 3. 2014. p. 284–300.
- WELLINGS, RICHARD: The Privatisation of the UK Railway Industry. An Experiment in Railway Structure. *Economic Affairs*, Vol. 34. No. 2. 2014. p. 255–266. <http://dx.doi.org/10.1111/ecaf.12083>.
- WESTMAN, FREDRIK: Nordic Company Law Regulation and Why Harmonisation Through Competition Is Necessary. *European Business Organization Law Review*, Vol. 15. No. 3. 2014. p. 357–386. <http://dx.doi.org/10.1017/S1566752914001177>.
- YOO, CHRISTOPHER S.: Wickard for the Internet? Network Neutrality after Verizon v. FCC. *Federal Communications Law Journal*, Vol. 66. No. 415. 2014. p. 417–466. <http://ssrn.com/abstract=2511266>.

Műhelytanulmányok

- AGHION, PHILIPPE–BECHTOLD, STEFAN–CASSAR, LEA–HERZ, HOLGER: The Causal Effects of Competition on Innovation. Experimental Evidence. NBER Working Paper, No. 19987. 2014. <http://www.nber.org/papers/w19987>.
- AUER, RAPHAEL–SAURÉ, PHILIP: Spatial Competition in Quality. CEPR Discussion Papers, No. DP10027. 2014. http://www.cepr.org/active/publications/discussion_papers/dp.php?dpno=10027.
- BARANES, EDMOND–CORTADE, THOMAS–COSNITA-LANGLAIS, ANDREEA: Merger Control on Two-Sided Markets. Is There Need for an Efficiency Defense? NET Institute Working Paper, No. 14–12. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2506359>.
- BLACK, JULIA: Learning from Regulatory Disasters. LSE Legal Studies Working Paper, No. 24/2014. http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID2519934_code831181.pdf?abstractid=2519934&mirid=1.

- BLATTER, MARC–EMONS, WINAND–STICHER, SILVIO: Optimal Leniency Programs When Firms Have Cumulative and Asymmetric Evidence. CEPR Discussion Papers, No. DP10106. 2014. <http://ssrn.com/abstract=2501578>.
- BOONE, JAN–DOUVEN, RUDY: Provider competition and over-utilization in health care. CEPR Discussion Papers, No. DP10177. 2014. http://www.cepr.org/active/publications/discussion_papers/dp.php?dpno=10177.
- BOURREAU, MARC–KOURANDI, FRAGO–VALLETTI, TOMMASO: Net Neutrality with Competing Internet Platforms. CEPR Discussion Papers, No. DP9827. 2014. http://www.cepr.org/active/publications/discussion_papers/dp.php?dpno=9827.
- BREKKE, KURT RICHARD–SICILIANI, LUIGI–STRAUME, ODD RUNE: Can competition reduce quality? CEPR Discussion Papers, No. DP9810. 2014. http://www.cepr.org/active/publications/discussion_papers/dp.php?dpno=9810.
- BREKKE, KURT RICHARD–SICILIANI, LUIGI–STRAUME, ODD RUNE: Horizontal Mergers and Product Quality. CEPR Discussion Papers, No. DP10156. 2014. http://www.cepr.org/active/publications/discussion_papers/dp.php?dpno=10156.
- CABRAL, LUÍS M. B.: Staggered Contracts, Market Power, and Welfare. CEPR Discussion Papers, No. DP10095. 2014. http://www.cepr.org/active/publications/discussion_papers/dp.php?dpno=10095.
- CANDEUB, ADAM: Behavioral Economics, Internet Search, and Antitrust. MSU Legal Studies Research Paper, No. 12–03. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2414179>.
- CHOI, JAY PIL–JEON, DOH-SHIN–KIM, BYUNG-CHEOL: Asymmetric Neutrality Regulation and Innovation at the Edges. Fixed vs. Mobile Networks. CESifo Working Paper Series No. 4974. 2014. <http://ssrn.com/abstract=2506541>.
- CICALA, STEVE: When Does Regulation Distort Costs? Lessons from Fuel Procurement in US Electricity Generation. NBER Working Paper, No. 20109. 2014. <http://www.nber.org/papers/w20109>.
- COSNITA, ANDREEA–SORGARD, LARS: Enforcement vs Deterrence in Merger Control. Can Remedies Lead to Lower Welfare? NHH Dept. of Economics Discussion Paper, No. 07/2014. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2432888>.
- ÉGERT BALÁZS–GOUJARD, ANTOINE: Strengthening Competition in Poland. OECD Economics Department Working Papers, No. 1125. 2014. <http://dx.doi.org/10.1787/5jz2pwzpzvkg-en>.
- FORD, CRISTIE: Financial Innovation and Flexible Regulation. Destabilizing the Regulatory State. 18 North Carolina Banking Institute 27–38. Special issue. 2014. <http://ssrn.com/abstract=2403092>.
- FOURNIER, JEAN-MARC: Reinvigorating the EU Single Market. OECD Economics Department Working Papers, No. 1159. 2014. <http://dx.doi.org/10.1787/5jxx3d3hk437-en>.
- FRIESENBICHLER, KLAUS SYLVESTER–BÖHEIM, MICHAEL–LASTER, DAPHNE: Market Competition in Transition Economies. A Literature Review. WIFO Working Papers, No. 477/2014. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2490427>.
- GANDAL, NEIL–HALABURDA, HANNA: Competition in the Cryptocurrency Market. CEPR Discussion Papers, No. DP10157. 2014. http://www.cepr.org/active/publications/discussion_papers/dp.php?dpno=10157.
- GANS, JOSHUA S.: Weak versus Strong Net Neutrality. Rotman School of Management Working Paper, No. 2439360. 2014. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2439360>.

- GENAKOS, CHRISTOS D.–KOUTROUMPIS, PANTELIS–PAGLIERO, MARIO: The Impact of Maximum Markup Regulation on Prices. CEPR Discussion Papers, No. DP10243. 2014. http://www.cepr.org/active/publications/discussion_papers/dp.php?dpno=10243.
- GEURTS, KAREN–VAN BIESEBROECK, JOHANNES: Job creation, firm creation, and de novo entry. CEPR Discussion Papers, No. DP10118. 2014. http://www.cepr.org/active/publications/discussion_papers/dp.php?dpno=10118.
- GLACHANT, JEAN-MICHEL–HALLACK, MICHELLE CARVALHO–VAZQUEZ, MIGUEL: Gas Network and Market Diversity in the US, the EU and Australia. A Story of Network Access Rights. Robert Schuman Centre for Advanced Studies Research Paper, No. RSCAS 2014/33. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2418931>.
- HAKENES, HENDRIK–SCHNABEL, ISABEL: Regulatory Capture by Sophistication. CEPR Discussion Paper, No. DP10100. 2014. <http://ssrn.com/abstract=2501573>.
- HARRINGTON JR, JOSEPH E.–WEI, YANHAO: What Can the Duration of Discovered Cartels Tell Us About the Duration of All Cartels? PIER Working Paper, No. 14–042. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2526324>.
- HAZLETT, THOMAS W.–OH, SARAH–SKORUP, BRENT: Natural Experiments in Mobile Phone Regulation: Estimated Effects of Prohibiting Handset Bundling in Finland and Belgium. George Mason Law and Economics Research Paper, No. 14–17. 2014. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2440854>.
- JIANG, LIANGLIANG–LEVINE, ROSS–LIN, CHEN: Competition and Bank Opacity. NBER Working Paper, No. 20760. 2014. <http://www.nber.org/papers/w20760>.
- JULIEN, BRUNO–PATRICK, REY–SAAVEDRA, CLAUDIA: The Economics of Margin Squeeze. CEPR Discussion Papers, No. DP9905. 2014. <http://ssrn.com/abstract=2444927>.
- KOSKE, ISABELL ET AL.: The Internet Economy. Regulatory Challenges and Practices. OECD Economics Department Working Papers, No. 1171. 2014. <http://dx.doi.org/10.1787/5jxszm7x2qmr-en>.
- LAVRIJSEN, SASKIA–BORDEI, IRINA: Regulating and Supervising of Wholesale Energy Markets. What's in it for the Consumers? TILEC Discussion Paper, No. 2014-020. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2433884>.
- LI, SHANJUN–KAHN, MATTHEW E.–NICKELSBURG, JERRY: Public transit bus procurement. The role of energy prices, regulation and federal subsidies. NBER Working Paper, No. 19964. 2014. <http://www.nber.org/papers/w19964>.
- MAHONEY, NEALE–WEYL, GLEN E.: Imperfect Competition in Selection Markets. NBER Working Paper, No. 20411. 2014. <http://www.nber.org/papers/w20411>.
- MERMELSTEIN, BEN–NOCKE, VOLKER–SATTERTHWAITE, MARK–WHINSTON, MICHAEL: Internal versus External Growth in Industries with Scale Economies. A Computational Model of Optimal Merger Policy. CEPR Discussion Papers, No. DP9943. 2014. http://www.cepr.org/active/publications/discussion_papers/dp.php?dpno=9943.
- MOCCI, CRISTINA–POZZUOLI, STEFANIA–ROMAGNOLI, FRANCESCA–TINTI, CRISTINA: De-regulation and Growth in Italy. Government of the Italian Republic (Italy), Ministry of Economy and Finance, Department of the Treasury Working Paper, No. 3. 2014. <http://ssrn.com/abstract=2445863>.
- MONTOLIO, DANIEL–TRILLAS, FRANCESC–TRUJILLO-BAUTE, ELISA: Regulatory Environment and Firm Performance in EU Telecommunications Services. IEB Working Paper N. 2014/15. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2422325>.

- MULLER, DANIEL–SCHMITZ, PATRICK W.: Transaction costs and the property rights approach to the theory of the firm. CEPR Discussion Papers, No. DP10207. 2014. www.cepr.org/active/publications/discussion_papers/dp.php?dpno=10207.
- NARDOTTO, MATTIA–VALLETTI, TOMMASO M.–VERBOVEN, FRANK: Unbundling the Incumbent. Evidence from UK Broadband. CEIS Working Paper, No. 331. 2014. <http://ssrn.com/abstract=2505035>
- PACCES, ALESSIO M.–ROMANO, ALESSANDRO: A Strict Liability Regime for Rating Agencies. European Corporate Governance Institute (ECGI) Law Working Paper, No. 245/2014. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2405509>.
- PARENTI, MATHIEU–THISSE, JACQUES-FRANÇOIS–USHCHEV, PHILIP: Toward a theory of monopolistic competition. CEPR Discussion Papers, No. DP10014. 2014. http://www.cepr.org/active/publications/discussion_papers/dp.php?dpno=10014.
- PINA, ALVARO: Enhancing Competition and the Business Environment in Hungary. OECD Economics Department Working Papers, No. 1123. 2014. <http://dx.doi.org/10.1787/5jz2pwfr0nzq-en>.
- POSNER, ERIC: How Do Bank Regulators Determine Capital Adequacy Requirements? Coase-Sandor Institute for Law and Economics Working Paper, No. 698. 2014. http://chicagounbound.uchicago.edu/law_and_economics/701.
- POSNER, ERIC–WEYL, GLEN E.: Cost-Benefit Analysis of Financial Regulations. A Response to Criticisms. Coase-Sandor Institute for Law and Economics Working Paper, No. 683. 2014. http://chicagounbound.uchicago.edu/law_and_economics/678.
- VAN KOTEN, SILVESTER–ORTMANN, ANDREAS: Self-regulatory organizations under the shadow of governmental oversight. An experimental investigation. Prague, Economics Institute, Academy of Sciences of the Czech Republic, 2014. CERGE-EI Working papers series No. 519. 2014. <http://www.cerge-ei.cz/pdf/wp/Wp519.pdf>.
- WEISBACH, DAVID A.: Distributionally-Weighted Cost Benefit Analysis. Welfare Economics Meets Organizational Design. University of Chicago Coase-Sandor Institute for Law and Economics Research Paper, No. 689. 2014. <http://ssrn.com/abstract=2450142>.
- WHITE, LAWRENCE J.: Antitrust and the Financial Sector – with Special Attention to „Too Big to Fail” New York University Working Paper, No. 2451/33582. 2014. <http://ssrn.com/abstract=2418954>.
- WHITE, LAWRENCE J.: The Basics of „Too Big to Fail”. New York University Working Paper, No. 2451/33564. 2014. <http://ssrn.com/abstract=2405433>.
- WHITE, WILLIAM R.: The Prudential Regulation of Financial Institutions. Why Regulatory Responses to the Crisis Might Not Prove Sufficient. OECD Economics Department Working Papers, No. 1108. 2014. <http://dx.doi.org/10.1787/5jz6zgzw8s4-en>.
- WILLEMS, BERT: The Generation Mix, Price Caps and Capacity Markets. TILEC Discussion Paper, No. 2014-026. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2466266>.
- ZERRAHN, ALEXANDER–HUPPMANN, DANIEL: Network Expansion to Mitigate Market Power. How Increased Integration Fosters Welfare. DIW Berlin Discussion Paper, No. 1380. 2014. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2435896>.

A SZERZŐKRŐL

- ANTAL-POMÁZI KRISZTINA közgazdász, diplomáját a Budapesti Corvinus Egyetemen szerezte 2008-ban. Jelenleg az egyetem Közgazdaságtani Doktori Iskolájának doktorjelöltje. 2010 óta az MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézetének munkatársa. Korábbi kutatásai során foglalkozott a közbeszerzések szabályozásával, jelenleg a közgazdasági típusú bizonyítékok bírósági felhasználásával foglalkozik.
- BÁLINT ÉVA az MTA Közgazdaság-tudományi Intézet könyvtárának 1990 óta könyvtárosa, 2005 óta vezetője. 2012 januárjától az MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont könyvtárának vezetője. Tanulmányait az ELTE BTK könyvtár szakán végezte. Szakmai érdeklődése középpontjában az információközvetítés hatékony formáinak kialakítása és szolgáltatása áll. 2011-ben MTA főtitkári elismerésben részesült.
- BELÉNYESI PÁL egyetemi oktató, gazdasági és jogi tanácsadó, a római John Cabot Universityn és a Károli Gáspár Református Egyetemen tanít. Egyetemi tanulmányait a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán és az Antwerpeni Egyetemen végezte. Mesterfokozatát a firenzei European University Institute-on szerezte, ahol Hans Ullrich professzor mentorálásával a vízszolgáltatások liberalizációjából készítette el diplomáját. Doktori fokozatát a Debreceni Egyetemen szerezte, kutatási témája a vízszolgáltatások gazdasági és környezetvédelmi szabályozása volt. 2003 óta főként Brüsszelben és Rómában él, az Európai Parlament és az Európai Bizottság volt munkatársa. Rendszeresen ad tanácsot stratégiai és szabályozási területeken a köz- és magánszektor szereplőinek. Főbb kutatási területei: a telekommunikáció, digitális monopóliumok, víz- és postai szolgáltatások. Számos tanulmánya jelent meg Magyarországon, európai szaklapokban és az Egyesült Államokban. 2015 májusa óta az Európai Parlament belső piaci igazgatóságának külső szakértője. Rendszeres konferencia- és vendégelőadó, többek között a washingtoni Johns Hopkins Egyetemen, a nápolyi Federico II-n, valamint a Kínai Tudományos Akadémián és számos kínai egyetemen. A Czech Chinese Entrepreneurs Forum szakmai partnere.
- CSORBA GERGELY tudományos főmunkatárs az MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézetében. Egyetemi tanulmányait a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen, illetve a Toulouse-i Egyetemen végezte, majd a Közép-európai Egyetemen szerzett doktori fokozatot közgazdaságtanból. Kutatásait az elméleti és empirikus

piacszerkezet-elemzések (IO), valamint a versenypolitika területén végzi, ezzel kapcsolatos publikációi magyar és nemzetközi folyóiratokban (Journal of Industrial Economics, International Journal of Industrial Organization, Information Economics and Policy, Journal of Industry, Competition and Trade) jelentek meg. Vendég előadóként oktatott a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen, a Veszprémi Egyetemen és az Erasmus Kollégiumban, jelenleg a Közép-európai Egyetemen tanít. 2006–2012 között a Gazdasági Versenyhivatal (GVH) vezető közgazdászaként is tevékenykedett. Különböző piacelemzési projektekben 2012 óta működik együtt az Infraponttal.

- KISS FERENC LÁSZLÓ 1972–1986 között a Bell Canada, 1986–1994 között pedig az amerikai Bellcore (Bell Communications Research) közgazdász kutatója, 1990–2006 között az International Telecommunications Society egyik igazgatója. 1988–1989-ben a Magyar Posta egyik világbanki projektjén dolgozott, 1992–1994 között a Matáv, 1995–2002 között a Hírközlési Főfelügyelet vezető közgazdasági főtanácsadója, 2004-től a Pannon Egyetem e-gazdaságtan tanszékének vezetője volt. 2012-től nyugdíjas. 1987 óta folytat nemzetközi közgazdasági, infokommunikációs és energiaipari tanácsadói tevékenységet Észak- és Dél-Amerikában, Európában, Japánban, Ausztráliában és Új-Zélandon. Ügyfelei között számos kormány és világcég található. A szabályozás gazdaságtanával 1974 óta foglalkozik. Nagyszámú nemzetközi publikáció szerzője.
- MURAKÖZY BALÁZS a Vállalati Stratégia és Versenyképesség kutatócsoport vezetője a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpontjában. 2008-ban szerezte meg PhD-fokozatát a Közép-európai Egyetemen. Érdeklődési területéhez tartozik a vállalati teljesítményt magyarázó tényezők vizsgálata, a külkereskedelem, valamint az állami szabályozás és a versenypolitika. Munkái megjelentek olyan nemzetközi folyóiratokban, mint a Journal of International Economics és a Canadian Economic Review, valamint több cikke jelent meg a Közgazdasági Szemlében is. Vendégkutató volt a University of California, Davis Egyetemen, a kielii Világgazdasági Intézetben és a Nottinghami Egyetemen is. 2013-ban nyerte meg a Magyar Tudományos Akadémia „Lendület” pályázatát a kutatócsoport létrehozatalára. Jelenleg a Rajk László Szakkollégiumban tanít ökonometriát, de korábban tanított az ELTE-n, a CEU-n és az MNB-ben is.
- NAGY CSONGOR ISTVÁN jogi diplomáját az ELTE jogi karán szerezte, ahol ezt követően sikeresen védte meg PhD-dolgozatát. A Közép-európai Egyetemen (CEU) szerzett mesterfokozatot (LLM), majd jogi doktori fokozatot (SJD). Tanulmányokat folytatott Rotterdamban, Heidelbergben és New Yorkban. Tanszékvezető egyetemi docens a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán, valamint az MTA TK Föderális Piacok elnevezésű Lendület kutatócsoport vezetője. A Riga Graduate

School of Law és a kolozsvári Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem vendégprofesszora. A Budapesti Ügyvédi Kamara tagja. Vendégkutatóként kutatásokat folytatott és vendégoktató volt Bécsben, Hágában, Münchenben, Münsterben, Hamburgban, Brnóban, Edinburghban és Londonban. 2015–2016-ban Fulbright vendégprofesszor az Indiana Universityn (Bloomington). Több mint 130 publikációja jelent meg magyar, angol, francia, német, román és (fordításban) horvát és spanyol nyelven.

- PAPP BERTALAN közgazdász, a Budapest Corvinus Egyetemen és a Közép-európai Egyetemen (CEU) végezte tanulmányait, 2013 óta az Infrapont elemzője, ahol szabályozási és versenyjogi kérdések vizsgálatával foglalkozik. Tanácsadói projektek keretében részt vett a telekommunikációs, postai és energiaipari piacok mellett számos egyéb iparágat érintő piacelemzésekben, összeolvadások és más piaci magatartások közgazdasági értékelésében, elméleti és empirikus hatáselemzések készítésében.
- PÁPAI ZOLTÁN a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen szerzett közgazdász- és szociológusdiplomát 1988-ban, majd egyetemi doktori fokozatot 1994-ben. Az egyetemen 1988–2006 között oktatott különböző közgazdasági tárgyakat. A kilencvenes évek elejétől piacsabályozási és versenyügyek közgazdasági szakértőjeként dolgozik. 1999-től az Infrapont Kft. tanácsadócsapatának vezetője. Eddigi pályafutása során tapasztalatot szerzett számos iparágban, különösen a hírközlés és a média, az energiaszektor, a postai szolgáltatások és a közlekedés területén. Szakértőként részt vett a hírközlés és az energiaszektor liberalizációjában, szabályozási intézkedések előkészítésében, megalapozásában, hatásainak vizsgálatában. Közgazdasági szakértőként közreműködött piaci és szabályozási jogvitákban. A tanácsadói tevékenység mellett részt vesz a piacok működésével foglalkozó alkalmazott közgazdasági kutatásokban, elemzések készítésében.
- PAIZS LÁSZLÓ 2001-től dolgozik az MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézetében, 2008-tól az Intézet tudományos munkatársa. Egyetemi tanulmányait a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen, majd a Közép-európai Egyetem közgazdaságtani és politikatudományi szakjain végezte. Disszertációját a gázolaj-jövedékiadó európai országok közötti versenyéről írta. Kutatási területei közé tartozik még a hálózati energiaszolgáltatások szabályozása és az energiapiacok modellezése. E témákban több alkalommal végzett szakértői tevékenységet a hazai államigazgatási szervek és energiapiaci vállalatok számára. 2004-től munkatársa a Budapesti Corvinus Egyetem Regionális Energiagazdasági Kutatóközpontjának is.
- SELEI ADRIENN 2011 óta dolgozik a Budapesti Corvinus Egyetem Regionális Energiagazdasági Kutatóközpontban. Jelenleg elsősorban gázpiaci modellezéssel foglalkozik, emellett számos villamosenergia-piaci projektben is részt vett. 2007-ben végzett a Budapesti Corvinus Egyetem piacelemző szakirányán. Ugyanitt folytatta

közgazdasági PhD-tanulmányait, jelenleg doktorjelöltként a disszertációján dolgozik. A tanácsadói és elemző tevékenység mellett számos közgazdasági tárgyat tanít az ELTE Közgazdaságtan Tanszékén és a Budapesti Corvinus Egyetemen.

- TAKÁCSNÉ TÓTH BORBÁLA 1998-ban végzett a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen. 2001-ben szerzett mesterfokozatot a Közép-európai Egyetem (CEU) nemzetközi kapcsolatok szakán. Öt évet dolgozott köztisztviselőként államigazgatásban, többnyire energiaszabályozási területen. 2001 és 2003 között a Magyar Energia Hivatal nemzetközi kapcsolatokért felelős elnöki titkárságának vezetője volt. 2004 óta dolgozik a Budapesti Corvinus Egyetem Regionális Energiagazdasági Kutatóközpontjában (REKK). A REKK alapító tagjaként számos nemzetközi és hazai tanácsadó projektet vezet, gyakran építve az Európai Gázpiaci Modellre mint elsődleges elemző eszközre. Fő szakterületei: energiapiaci regionális együttműködések, ellátásbiztonsági kérdések, energia-geopolitika, infrastrukturális fejlesztési és befektetési kezdeményezések a gázszektorban, gázpiaci verseny és szabályozás.
- VALENTINY PÁL tudományos főmunkatárs, kutatócsoport-vezető az MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézetében. Fontosabb kutatási területei: szabályozott piacok elmélete, hálózatos közszolgáltatások szabályozásának és privatizálásának kérdései, valamint a versenyszabályozás közgazdasági problémái. Több egyetemen és szakkollégiumban oktatott, jelenleg az ELTE oktatója. Tanácsadóként és szakértőként szabályozó szervezeteknek, közszolgáltató vállalatoknak és bíróságoknak dolgozott. Tagja volt a Magyar Villamossági Művek Zrt. (1994–1998) és a Fővárosi Gázművek Zrt. (1993–2007) igazgatóságának.

A kiadó címe:
MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet
1112 Budapest, Budaörsi út 45.
A kiadvány online formában elérhető az econ.core.hu címen

Felelős kiadó: Fazekas Károly
Szerkesztette: Patkós Anna
A kötetet tervezte: Környei Anikó
A fedélen: „Hot Air Balloons Above The Clouds”
(Allan Swart – iStock)
Nyomta és kötötte: Mondat Kft.
Felelős vezető: Nagy László

ISSN 1789-9702